

Ерих Мария Ремарк

Време да се живее и време
да се мре

1

В Русия смъртта не миришеше така, както в Африка. Поради силния английски огън в Африка често се случваше трупове да лежат дълго време непогребани между линиите, но слънцето вършеше бързо своята работа. Нощем вятърът носеше миризмата им – сладникава, задушлива и тежка, газовете издуваха мъртвите тела и те, сякаш духове, се надигаха за последна битка в светлината на чужди съзвездия – мълчаливо, без надежда, всеки за себе си. Но още на утринта започваха да се свиват, да прилепват към земята, като че ли бяха безкрайно уморени и желаеха да се зароят в пясъка. Когато по-късно ставаше възможно да бъдат прибрани, някои от тях бяха вече олекнали и изсъхнали, а тези, които биваха откривани чак след седмици, представляваха почти само скелети, които потракваха в станалите им вече широки униформи. Пясъкът, слънцето и вятърът правеха смъртта суха. В Русия смъртта беше мазна и смрадлива.

Вече дни наред валише дъжд. Снегът се топеше. Преди месец той беше с два метра по-дебел. С всяка изминала нощ разрушеното село, което отначало представляваше само овъглени покриви, постепенно се измъкваше из топящия се сняг. Най-напред изпълзяха корнизите на прозорците, няколко нощи по-късно – сводовете на вратите; след това едно по едно се показаха стъпала между разлагащата се бяла маса. Снегът безспирно се топеше и тогава се появиха и мъртъвците.

Това бяха стари мъртъвци. Селото на няколко пъти бе минавало от ръце в ръце: през ноември, декември, януари и сега – през април. То бе превземано, изоставяно и пак превземано. Снежните бури идваха една след друга и за няколко часа засипваха трупове – често толкова дълбоко, че санитарите не успяваха да ги откриват. След това почти всеки ден нов пласт бяла маса застилаше опустошенията, подобно на чаршаф, хвърлен от медицинска сестра върху изцапано с кръв легло.

Най-напред се появиха убитите през януари. Те лежаха най-отгоре и се показаха в началото на април, малко след като снегът започна да се топи. Телата им бяха вкочанени, а лицата – като изваяни от сив восък.

Полагаха ги в земята като дъски. На една височина зад селото поразчистваха малко дълбокия сняг и разкопаваха замръзналата земя. Беше тежка работа и затова бе решено да се погребват само германски трупове. Руските трупове бяха нахвърляни в един открит обор. Щом

като времето се затопли, те започнаха да вонят и трябваше да бъдат покрити отново със сняг. Не желаеха да ги погребват, защото знаеха, че няма да се задържат задълго в селото. Полкът беше в отстъпление. Русите, които напредваха, можеха и сами да се погрижат за своите мъртъвци.

При убитите през декември се намери оръжието на януарските мъртъвци. Пушките и ръчните гранати, а понякога и каските, бяха по-дълбоко затънали, отколкото телата. При тези мъртъвци беше по-лесно да се отрежат металическите знаци за разпознаване, които висяха на гърдите им; снежната вода бе вече размекнала плата. Тя пълнеше отворените уста на мъртвите и те приличаха на удавници. Понякога се размразяваха само някои крайници. Когато ги отнасяха, телата бяха още вкочанени, но някоя ръка или китка висеше и се поклащаше – като че махаше с ужасяващо безразличие, почти безсрамно. На всички слънцето размразяваше най-напред очите. Те загубваха стъкления си блясък и зениците се размекваха. Ледът в тях се стопяваше и започваше бавно да тече от очите – като че ли плачеха.

Внезапно, за няколко дни, отново застудя. Снегът хвана ледена кора. Спря да се топи. Но скоро душният вятър отново задуха лениво.

Отначало се забелязваше само едно сиво петно в осквернената белота. Един час по-късно се подаде сгърчена китка.

– Ето още един – каза Зауер.

– Къде? – запита Имерман.

– Там, пред черквата. Да се опитаме ли да го изровим?

– Каква полза? Вятърът сам ще го изрови. Там накрая снегът е най-малко един-два метра дебел. Това проклето село се намира по-ниско от всичко наоколо. Или пък ти се иска непременно да вкараш още десет литра ледена вода в бутушите си.

– Положително не!

Зауер погледна по посока на кухнята.

– Знаеш ли какво ще лапаме днес?

– Зелe, зеле със свинско месо, картофи и вода. Поправка: без свинско месо.

– Зелe! Разбира се! За трети път през тази седмица.

Зауер разкопча панталона си и започна да пикае.

– Преди една година правех голяма дъга като пикаех – каза той горчиво – стегнато, както подобава, по военному. Чувствах се добре. Чорбата – първа класа. Всеки ден толкова и толкова километра напред. Мислех си, че скоро ще бъда отново у дома. Сега пикая като цивилен, печално и без желание.

Имерман бръкна под униформата си и започна да се чеше с видимо удоволствие.

– Би ми било все едно как пикая, само да можех да стана отново цивилен.

– На мен също. Но изглежда ще останем вечно войници.

– Разбира се, нали сме герои – докато пукнем. Само есесовците още могат да пикаят в голяма дъга. Зауер закопча панталона си.

– Да, могат. Ние свършваме мръсната работа, а братлетата обират парсата. Ние се бием две-три седмици за някой проклет град, а в последния ден пристигат есесовците и влизат победоносно в него преди нас. Виж само какви грижи се полагат за тях. Винаги най-дебелите шинели, най-хубавите ботуши и най-големите парчета месо.

Имерман се захили.

– Сега вече и есесовците не завземат градове. Сега Отстъпват. И те като нас.

– Не е като нас. Ние не палим и не разстрелваме всичко, което ни попадне.

Имерман престана да се чеше.

– Какво става с теб днес? – запита той с изненада. – Каква е тая човечност, която те прихваща? Внимавай да не те чуе Щайнбрeнер, иначе в най-скоро време ще се озовеш в някой наказателен батальон. Виж, снегът пред черквата започва да се топи. Вижда се част от ръката на онзи там.

Зауер погледна нататък.

– Ако продължава така, утре ще го намерим да виси на някой кръст. Добро място си е избрал. Точно на гробищата.

– Това гробища ли са?

– Разбира се. Не си ли спомняш? Та тук бяхме вече веднъж. При последната атака – в края на октомври. Не беше ли още при нас?

– Не.

– Къде беше? В болница?

– Не, в наказателен батальон. Зауер подсвирна.

– Лоша работа! Защо?

Имерман го погледна.

– Навремето бях комунист – каза той.

– Хайде де! И те пуснаха?

– Необходим съм им. Механик съм по професия, но изглежда, че тук им трябва повече, отколкото в укрепленията.

– Съмнявам се. Но все пак – да изпратят един бивш комунист в

Русия! Обикновено избират друг фронт.

Внезапно Зауер погледна Имерман с недоверие.

Имерман се усмихна. Той бе доловил мисълта му.

– Не бой се, де! – каза той. – Не съм подлец и няма никому да пов-
торя това, което каза за есесовците. Това си мислеше, а?

– Кой, аз? Да не си полудял? Зауер взе канчето си за храна.

– Ето чорбата! Бързо, иначе ще остане само помията.

Ръката се подаваше все повече. Като че ли не снегът се топеше, а
самата ръка постепенно израстваше като безмълвна закана и вкаменял
зов за помощ.

Командирът на ротата се спря.

– Какво е това там?

– Някой русин, господин лейтенант.

Рае се загледа съсредоточено. Той можа да разпознае края на изг-
нил вече ръкав.

– Не е русин – каза той.

Фелдфебелът Мюке сви пръстите си в ботушите. Не можеше да по-
нася лейтенанта. Наистина, пред него той беше застанал безупречно
изопнат – дисциплината стоеше над всички лични чувства, – но за да да-
де израз на пренебрежението си, той мърдаше незабелязано пръстите на
краката си. „Глупак – помисли си той. – Бърборко!“

– Накарайте да го изровят – каза Рае.

– Слушам.

– Изпратете веднага няколко души там. Не е приятна тази гледка.

„Некадърник – продължаваше на ум Мюке, – дрипльо! Не било ху-
бава гледка. Като че ли това е първият мъртвец, когото виждаме с очите
си!“

– Немски войник е – каза Рае.

– Слушам, господин лейтенант. От четири дни насам намираме са-
мо руси.

– Нека да го изровят, тогава ще видим какъв е.

Рае се запъти към квартирата си. „Надута пуйка – мислеше си Мю-
ке. – Има си печка, топла къща и железен кръст на шията. А аз нямам и
първа степен. Като че ли не съм го заслужил повече, отколкото той
всичките тенекии, които висят на гърдите му.“

– Зауер! – извика той. – Имерман! Елате веднага. Вземете лопати.
Кой е още там? Гребер! Хиршланд! Бернинг! Щайнбренаер, поемете ко-
мандата! Ето там – виждате ли ръката? Изровете трупа и го погребете,
ако е германец. Обзалагам се, че е русин.

Щайнбрeнер се приближи мързеливо.

– Да се обзаложим! На колко?

Гласът му беше писклив, момчешки и той напразно се мъчеше да говори по-мъжествено. Мюке се подвоуми за момент.

– На три рубли – каза той най-сетне – три окупационни рубли.

– Пет. Под пет не се обзалагам.

– Добре, пет. Но ще ги изплатим.

Щайнбрeнер се засмя. Зъбите му блестяха на бледото слънце. Той беше деветнадесетгодишен и имаше лице на готически ангел.

– Разбира се, ще ги изплатим! Искан ли питане, Мюке?

Мюке го ненавиждаше, но се страхуваше от него и затова беше внимателен. Щайнбрeнер идваше от СС и бе награден със златния медал на Хитлеровата младеж. Той влизаше сега в състава на ротата, но всички знаеха, че е доносник на гестапо.

– Добре де, добре!

Мюке извади от джоба си пирографирана табакера от черешово дърво.

– Ще запалиш ли?

– Разбира се.

– Щайнбрeнер, фюрерът не пуши – каза нехайно Имерман.

– Затваряй си устата!

– Затваряй си я ти!

– Изглежда, че се чувствуваш прекалено добре, а? Щайнбрeнер повдигна дългите си мигли и го погледна изкосо.

– Като че ли си позабравил някои работи, а? Имерман се засмя.

– Не забравям лесно. Зная какво искаш да кажеш, Макс. Но не забравяй какво казах: фюрерът не пуши. Това беше всичко. Има и четири-ма свидетели. А че фюрерът не пуши, това знаят всички.

– Стига глупости! – каза Мюке.

– Започвайте да изравяте. Заповед на командира на ротата.

– Тогава, хайде!

Щайнбрeнер запали цигарата, която му бе дал Мюке.

– Откога се пуши по време на служба? – запита Имерман.

– Това не е по служба – обясни Мюке ядосано. – Оставете тези глупости и изравяйте русина. Хиршланд, хайде и ти.

Хиршланд се приближи. Щайнбрeнер се захлади.

– Хубава работа за тебе, Исак! Да разравяш труп. Екстра работа – за еврейска кръв. Това укрепва сърцето и мускулите. Ето, вземи тази лопата.

– Аз съм три четвърти ариец – забеляза Хиршланд. Щайнбрeнер духна в лицето му дим от цигарата си.

– Нима! За мен ти си четвърт евреин и ако са те допуснали да се биеш рамо до рамо с истинските немци, това се дължи на добрината на фюрера. Хайде! Разрови тази руска свиня! Тя дразни носа на командира.

– Това не е русин – каза Гребер. Той единствен бе прехвърлил няколко дъски и бе започнал да разравя снега около ръката и гърдите на трупа. Сега вече ясно се различаваше прогнилата униформа.

– Не е ли русин?

Щайнбрeнер пристъпи бързо и сигурно като танцьор по клатушкащите се дъски и приклепна до Гребер.

– Наистина! Това е немска униформа. Той се обърна.

– Мюке, не е русин! Спечелих! Мюке се приближи трмаво. Той погледна в дупката, в която бавно се стичаше вода от краищата.

– Не ми е ясно – каза той навъсен.

– От една седмица намираме само руси. Това трябва да е някой от декември, който е затънал по-дълбоко.

– Може да е и от октомври – каза Гребер. – По него време нашият полк мина оттук.

– Глупости. От тия не може да бъде.

– Защо да не може? Тук водихме бой през нощта. Русите отстъпваха и ние ги следвахме по петите.

– Вярно е – заяви Зауер.

– Глупости! Подвозът сигурно е прибрал и погребал всички убити.

В това няма съмнение.

– Не е толкова сигурно. В края на октомври вече валеше силен сняг и ние напредвахме много бързо.

– Това го казваш вече за втори път – каза Щайнбрeнер и погледна Гребер.

– Ако искаш, мога да го кажа още веднъж. Тогава ние направихме контранапaдение и напреднахме повече от сто километра.

– А сега отстъпваме, а?

– Сега сме отново тук.

– Значи сме в отстъпление, да или не? Имерман бутна Гребер предупредително.

– Да не би да напредваме? – запита Гребер.

– Скъсяваме нашите линии – каза Имерман и погледна подигравателно Щайнбрeнер право в лицето. – Цяла година вече. Стратегическа необходимост, за да спечелим войната. Та това всеки знае.

– На ръката има пръстен – каза Хиршланд внезапно.

Той бе продължил да работи и бе освободил от снега другата ръка на мъртвеца. Мюке се наведе над дупката.

– Наистина – каза той – и при това златен. Сватбена халка.

Всички се загледаха. Имерман се приближи до Гребер и му пошушна:

– Внимавай, иначе тази свиня ще ти провали отпуската. Ще донесе, че недоволствуващ. Той само чака такова нещо.

– Прави се на важен. По-добре ти самият внимавай повече. Ти си му повече на мушката, отколкото аз.

– Мен ми е все едно. Така и така няма да получа отпуска.

– Отличителните знаци на нашия полк – каза Хиршланд, който бе продължил да рови с ръце.

– Значи напълно сигурно не е русин, какво ще кажеш? – обърна се Щайнбрeнер насмешливо към Мюке.

– Не, не е русин – отговори Мюке ядосано.

– Хайде, давай пет рубли! Жалко, че не се обзаложихме на десет.

– Нямам пари в себе си.

– Тогава къде имаш? В банката? Хайде по-скоро плащай!

Мюке погледна Щайнбрeнер ядосано. След това извади портфейла си и преброи пет рубли.

– Днес всичко върви наопаки! Дявол да го вземе! Щайнбрeнер прибра парите.

– Струва ми се, че е Райке – каза Гребер.

– Как?

– Изглежда, че това е лейтенант Райке от нашата рота. Ето пагоните му. А тук на десния му показалец липсва най-горният прешлен.

– Глупости, Райке беше ранен и пренесен назад. Такива бяха сведенията.

– Райке е.

– Разровете лицето.

Гребер и Хиршланд продължиха да разравят.

– Внимавайте – извика Мюке – да не му пробиете главата!

– За да се размирише ли? – забеляза Имерман.

– Дръж си устата! Това са останките на германски офицер, паднал за родината. Ясно ли ти е, мръсен комунист!

Лицето се появи из снега. То беше мокро и изглеждаше някак странно с пълните със сняг орбити. Като че ли някой скулптор бе започнал да моделира маска и я бе оставил сляпа. Един златен зъб блестеше

между посинелите устни.

– Не мога да го позная – каза Мюке.

– Той трябва да е. Друг офицер по това време не сме загубили.

– Изчистете му очите!

За миг Гребер се подвоуми. След това внимателно изчисти снега с ръкавицата си.

– Той е – каза Гребер.

Мюке стана нервен. Той пое сам командата. Тъй като се касаеше за офицер, счете, че с работата трябва да се заеме по-висш чин.

– Вдигайте! Хиршланд и Зауер за краката, Щайнбренаер и Бернинг – за ръцете. Гребер, внимавайте главата! Хайде, всички едновременно – едно, две, три!

Тялото помръдна.

– Още веднъж! Едно, две – вдигайте!

Трупът се помръдна отново. Когато въздухът проникна под него, чу се звук, приличен на глуха въздишка.

– Господин фелдфебел, кракът ще се откъсне – извика Хиршланд.

Месото на краката бе изгнило от влагата и бе започнало да се отдели от бедрата. Единият ботуш се измъкна наполовина.

– Веднага пускайте! – извика Мюке. Беше вече късно. Тялото се просна, обаче ботушът остана в ръцете на Хиршланд.

– Кракът вътре ли е? – запита Имерман.

– Оставете ботуша настрана и продължавайте да разравяте с лопата! – закрещя Мюке на Хиршланд. – Откъде да зная, че се е размекнал толкова! А вие, Имерман, стига сте говорили. Имайте уважение пред смъртта.

Имерман погледна Мюке с недоумение, но замълча. След няколко минути тялото бе напълно освободено от снега. В един от джобовете на мократа униформа намериха портфейл с книга. Текстът се беше размазал, но беше още четлив. Гребер имаше право: беше лейтенант Райке, който през есента командуваше един взвод на ротата.

– Трябва веднага да съобщим – каза Мюке. – Стойте тук! Сега ще се върна.

Той се отправи към къщата, където живееше ротният командир – единствената горе-долу запазена сграда. Навярно преди революцията е принадлежала на попа. Рае седеше в голямата стая. Мюке погледна с ненавист широката руска печка, в която гореше огън. На скамейката, която заобикаляше печката, спеше овчарското куче на Рае. Мюке рапортува и капитанът излезе с него.

Рае наблюдава известно време трупа на Райке.

– Затворете му очите – каза той след това.

– Не може, господин лейтенант – отговори Гребер. – Клепачите са се размекнали и ще се откъснат. Рае погледна към полуразрушената черква.

– Занесете го сега за сега там. Имаме ли ковчег?

– Ковчезите останаха назад – отговори Мюке.

– Имахме няколко за особени случаи, но попаднаха в ръцете на русите. Надявам се, че ще имат случай да ги използват.

Щайнбренаер се засмя. Рае не се усмихна.

– Не можем ли да сковем един?

– Ще ни отнеме много време, господин лейтенант – каза Гребер. – Тялото е вече съвсем разложено. Освен това в селото едва ли ще се намери подходящ дървен материал.

Рае кимна с глава.

– Сложете го на едно платнище. Ще го погребем в него. Изкопайте гроб и сковете кръст.

Гребер, Зауер, Имерман и Бернинг понесоха тялото към черквата. Хиршланд ги последва нерешително с ботуша в ръка, в който бе останало парче от крака.

– Фелдфебел Мюке – каза Рае.

– Господин лейтенант!

– Днес ще ни препратят четирима пленени руски партизани. Утре сутрин трябва да бъдат разстреляни. Нашата рота получи заповед за това. Запитайте във вашия взвод за доброволци. Ако няма, в канцеларията ще се определи кой да участва.

– Слушам, господин лейтенант.

– Един Господ знае защо именно ние трябва да свършим тази работа. Но при тая бъркотия.

– Аз съм доброволец – каза Щайнбренаер.

– Добре.

Лицето на Рае остана неподвижно. С големи крачки той се върна по проправения в снега път – „Връща се при печката – помисли си Мюке. – Страхливец! Голяма работа, да се разстрелят няколко партизани! Като че ли те не са ликвидирали стотици наши другари.“

– Ако русите пристигнат навреме, ще могат да изкопаят и гроба на Райке – каза Щайнбренаер. – Така ще отхвърлим тази работа от нас. Всичко наведнъж, нали, господин фелдфебел?

– Нямам нищо против!

На Мюке му горчеше в устата. „Даскалска душа – помисли си той. – Слаб, дълъг като върлина и с рогови очила. Лейтенант още от първата война. Нито веднъж не е бил повишен в тази война. Безстрашен – добре, та кой ли не е? Но в никакъв случай водач по природа.“

– Какво ви е мнението за Рае? – запита той Щайнбрeнер.

Щайнбрeнер го погледна озадачен.

– Той е наш ротен командир, нали?

– Разбира се, но иначе?

– Иначе? Какво иначе?

– Нищо – отвърна Мюке раздражено.

– Достатъчно ли е дълбоко? – запита най-старият русин.

Той беше на около 70 години и имаше бяла, зацапана брада и силно сини очи. Говореше развалено немски.

– Затваряй си мордата, болшевик, и говори само когато те питат – отвърна му Щайнбрeнер. Той беше в добро настроение. Очите му не се откъсваха от жената, която беше докарана заедно с другите партизани. Тя беше млада и едра.

– По-дълбоко – каза Гребер. Заедно с Щайнбрeнер и Зауер и той охраняваше пленниците.

– За нас ли? – запита русинът. Щайнбрeнер подскочи бързо и леко към него и го удари жестоко с длан по лицето.

– Казах ти вече, дядка, да си държиш езика. Къде мислиш, че се намираш? На панаир ли?

Щайнбрeнер се засмя. На лицето му не бе изписано злорадство. То изразяваше само удоволствието, което изпитва дете, когато откъсне крилата на муха.

– Не, гробът не е за вас – каза Гребер.

Русинът не се беше помръднал. Той стоеше безмълвно и гледаше Щайнбрeнер. Щайнбрeнер също го гледаше. Лицето му се промени. Изразяваше напрегнато очакване. Той смяташе, че русинът ще му отвърне и чакаше първото движение.

Нищо не би му струвало да го застреля на място, пленникът и без това беше осъден на смърт и никой нямаше да попита дали е бил застрелян при самоотбрана, или не. Но за Щайнбрeнер не беше все едно. Гребер се питаше дали това за него бе един вид спорт – да предизвика русина до такава степен, че да се забрави за миг, или пък у него не бе останало още нещо от тази странна педантичност, която го караше винаги да търси оправдание пред себе си, дори и когато извършваше убийство.

Имаше по малко и от двете неща. И от двете едновременно. Гребер неведнъж бе срещал подобни хора на фронта.

Русинът не се помръдна. От носа му струеше кръв и се стичаше по брадата. Гребер разсъждаваше как той самият би постъпил в подобно положение – дали би се хвърлил отгоре му и би рискувал да бъде убит само и само за да си отмъсти, или пък би понесъл всичко, за да спечели още няколко часа, още една нощ живот. Той не можа да си отговори.

Русинът се наведе бавно и повдигна мотиката. Щайнбренер отстъпи крачка назад. Бе готов да стреля, обаче русинът не се изправи отново. Той започна да копае на дъното на трапа. Щайнбренер се захили.

– Легни вътре! – каза той.

Русинът сложи настрана мотиката и легна в трапа. Лежеше, без да мръдне. Когато Щайнбренер прескочи гроба, няколко буци сняг паднаха върху него.

– Достатъчно ли е дълъг? – обърна се Щайнбренер към Гребер.

– Да! Райке не беше висок.

Русинът погледна нагоре. Сините му очи бяха широко отворени. Сякаш небето се отразяваше в тях. При дишането космите около устата му помръдваха. Щайнбренер го остави да лежи известно време на дъното на гроба. – Излизай! – извика той след това.

Русинът изпълзя горе. Парчета мокра пръст бяха залепнали по дрехите му.

– Така – каза Щайнбренер и погледна към жената. – Сега да идем да изкопаете и вашите собствени гробове. Не е необходимо да бъдат толкова дълбоки. Все едно е дали през лятото ще ви изядат лисиците.

Беше рано сутринта. Бледа червена ивица обагряше хоризонта. Снегът скърцаше, през нощта бе отново замръзнало. Прясно изкопаните гробове изглеждаха съвсем черни.

– Дявол да го вземе – измърмори Зауер. – С какво ли не ни товарят. Защо именно ние трябва да вършим това? Защо не СД!? Та те са специалисти по разстрелите. Защо ние? Вече трети път. Нали ние сме почтени войници?

Гребер държеше отпуснатата карабината в ръката си. Стоманата беше много студена. Той сложи ръкавици.

– СД има какво да върши назад.

– Разбира се, как може да се излага на риск на предните линии. Не е ли бил Щайнбренер по-рано при тях?

---

1. Войски на държавна сигурност.

– Мисля, че е бил началник на блок в концентрационен лагер или нещо подобно.

Приблжиха се и другите. Единствен Щайнбрeнер беше свеж и напълно отспал. От студа кожата му беше станала розова като на малко дете.

– Слушайте – каза той, – женската ще оставите на мен.

– Защо на теб? – запита Зауер. – Нямах време да я оплодиш. Трябваше по-рано да се опиташ.

– Опита се – каза Имерман. Щайнбрeнер се обърна ядосано.

– Откъде знаеш? Интернационалът ли ти го съобщи?

– А тя не му даде.

– Ама че много знаеш! Стига да бях поискал, щях да имам тая червена крава.

– Или обратното.

– Стига глупости! – Зауер откъсна със зъбите си парче тютюн за дъвчене. – Щом му се иска сам да я разстреля, нека! Нямам нищо против. За такова нещо няма да се карам.

– Аз също – заяви Гребер.

Другите мълчаха. Стана по-светло. Хиршланд погледна часовника си.

– Май си нетърпелив, Исак? – запита го Щайнбрeнер. – Би трябвало да си щастлив, че си удостоен с честта да разстрелваш. Това ще те откъсне от черните ти чифутски мисли.

Щайнбрeнер се иззрачи.

– Разстрел – голяма чест за тази банда. Изразходваме излишно боеприпаси. Бесилка за такива!

– Къде – запита Зауер и се огледа. – Виждаш ли наоколо някакво дърво или тепърва да правим бесилка, и от какво?

– Ето ги – каза Гребер.

Мюке се появи с четиримата руси. Те бяха заградени отпред и отзад с по двама войници. Най напред вървеше старият русин, следван от жената, а след нея крачеха още двама по-млади мъже. Без да чакат заповед, четиримата се наредиха пред гробовете. Жената погледна в трапа, преди да се обърне. Носеше червена вълнена пола.

Лейтенант Мюлер от първи взвод се показа от къщата на ротния командир. Той представляваше Рае при екзекуцията. Колкото и смешно да беше, формалностите все още често се спазваха. Всеки знаеше, че четиримата руси може би бяха партизани, а може би и не, но те бяха разпитани и съдени по всички правила, без обаче да съществува каквато и да

е надежда да бъдат оправдани. Впрочем какво имаше за доказване? Уж било намерено оръжие у тях. Сега щяха да бъдат разстреляни при спазване на всички формалности и в присъствието на офицер. Като че ли това не им беше все едно.

Двадесет и една годишният лейтенант Мюлер бе причислен към ротата преди месец и половина. За миг той спря поглед върху осъдените и зачете присъдата.

– Оставете на мен женската – промърмори Щайнбренаер.

Гребер погледна жената. Тя стоеше съвсем спокойно пред гроба. Беше едра и млада, и здрава, и създадена да ражда деца. Тя не разбираше това, което четеше Мюлер, но знаеше, че е смъртната ѝ присъда. Знаеше, че само след няколко минути животът, който така силно беше във вените ѝ, ще секне завинаги и въпреки това, беше спокойна, като че ли не чувствуваше нищо друго освен студения утринен повей.

Гребер забеляза, че Мюке, давайки си важност, се наведе към Мюлер и му прошепна нещо. Мюлер го погледна.

– Не може ли това да стане после?

– Така е по-добре, господин лейтенант, по-удобно.

– Добре. Правете каквото знаете. Мюке излезе напред.

– Кажы му на онзи там да изуе ботушите си – каза той на стария русин, който разбираше немски, и посочи един от по-младите пленници.

Старият преведе каквото му бе заповядано. Той говореше тихо и напевно. Отначало бледият и слаб мъж не разбра за какво става дума.

– Хайде – изрева Мюке, – ботушите, изуи ботушите!

Старият повтори това, което бе казал по-рано. Младият разбра и побърза да изуе ботушите колкото се може по-бързо, подобно на човек, който е пропуснал да изпълни задължението си. Той се поклашаше докато стоеше на един крак и изуваше ботуша от другия. „Защо ли бърза толкова? – помисли си Гребер. – За да умре една минута по-рано ли?“ Младият мъж взе ботушите в ръце и ги донесе старателно при Мюке – те бяха хубави. Мюке изруга нещо и му посочи да ги сложи настрана. Човекът ги остави там и след това се върна в редицата. Краката му, завити в мръсни партенки, потънаха в снега. Подадоха се жълти пръсти и той смутено ги присви.

Мюке претърси другите. У жената намери един чифт кожени ръкавици и ѝ заповяда да ги остави при ботушите. След това се спря за момент, разглеждайки червената пола. Тя беше здрава и от хубав плат. Щайнбренаер се захили крадливо, но Мюке не ѝ заповяда да я съблече. Или се страхуваше от Рае, който може би наблюдаваше екзекуцията от

прозореца си, или пък не знаеше как да използва женската пола. Той се отдръпна.

Жената каза нещо много бързо на руски.

– Запитайте я какво още иска – каза лейтенант Мюлер. Той беше бледен. Това беше първата му екзекуция.

Мюке запита стария русин.

– Нищо не иска, само ви прокллина.

– Какво? – извика Мюлер, който не разбра.

– Проклина ви – каза русинът по-високо. – Проклина вас и всички немци, които са на руска земя! Проклина вашите деца! Тя желае един ден нейните деца да разстрелят вашите деца така, както вие разстрелвате сега нас.

– Какво нахалство! – извика Мюке и втренчено загледа жената.

– Тя е майка на две деца – добави старият. – Аз имам трима синове.

– Стига, Мюке! – изкрещя Мюлер нервирано. – Ние не сме пастори.

Групата войници застана мирно. Гребер напълни пушката си. Той бе свалил отново ръкавиците. Студената стомана залепваше за палеца и показалеца. До него стоеше Хиршланд. Той беше бледен, но не помръдваше. Гребер реши да стреля в руснака, който се намираще най-отляво. Отначало, когато участвуваше в разстрели, той стреляше във въздуха, обаче скоро се отказа от тази тактика. Тя не носеше никакво облекчение на тези, които трябваше да бъдат разстреляни. И други разсъждаваха като него и се случваше почти всички да не стрелят в целта. Тогава всичко трябваше да бъде повторено отново и пленниците изживяваха на два пъти разстрела си. Наистина веднъж една жена, която първия път той умишлено не бе улучил, бе паднала на колене и му бе благодарילה със сълзи на очи за едната или двете минути живот, които ѝ бе дарил. Спомняше си с неудоволствие за тази жена. Оттогава подобно нещо не се случвало.

– За стрелба!

Гребер бе взел един от руснаците на мушката си – стария с брадата и сините очи. Мушката разделяше лицето му на две. Гребер я наведе. Последният път бе разбил долната челюст на един осъден. В гърдите беше по-сигурно. Той забеляза, че Хиршланд е насочил цевта си твърде високо и че има намерение да стреля над главите на пленниците.

– Мюке те наблюдава, сваля по-ниско, стреляй встрани – промълви той. Хиршланд наведе цевта.

– Огън! – изкомандува Мюке.

Русинът като че ли подскочи и искаше да връхлети върху Гребер.

След това цялото му тяло се нагъна, подобно на човек, който се оглежда в обезобразяващи панаирджийски огледала, присви се и падна назад, наполовина в гроба. Само краката му останаха да стърчат навън. Другите двама се бяха сгромолясали на място. Този, който беше без ботуши, бе вдигнал в последния момент ръцете си нагоре, за да се предпази. Разкъсана, едната му ръка висеше на ставите като парцал. Бяха забравили да вържат ръцете им и да сложат кърпи на очите им.

Жената бе паднала ничком. Не беше мъртва. Подпряна на една ръка, тя бе вдигнала лицето си и се взираше във войниците. Щайнбренаер имаше самодоволен вид. Единствено той бе стрелял в нея. Беше я улучил в корема. А при това Щайнбренаер беше отличен стрелец.

Чуха се още няколко звука от гроба, където беше паднал старият русин. След това стана тихо. Само жената бе още жива. Тя гледаше втренчено войниците и съскаше нещо. Старият бе мъртъв и нямаше кой да превежда. Облегната на ръцете си, тя приличаше на голяма цветна жаба, която няма сили да се помръдне, и продължаваше да съска, без да отклонява нито за момент погледа си. Тя не забеляза Мюке, който се приближи ядосан към нея. Едва в последния момент съзря насочения револвер. Дръпна главата си и после заби зъби в ръката му. Мюке изпусва и с лявата си ръка я удари по долната челюст. Щом зъбите ѝ се отпуснаха, той я застреля в тила.

– Съвсем лоша стрелба – измърмори Мюлер. – Не може ли по-добре да се мерите?

– Това е работа на Хиршланд, господин лейтенант – обади се Щайнбренаер.

– Не беше Хиршланд – каза Гребер.

– Тихо! – извика Мюке. – Обаждайте се, когато ви питат.

Той погледна Мюлер. Офицерът беше съвсем бледен и стоеше неподвижен. Мюке се наведе над другите руси. Сложи револвера зад ухото на един от по-младите и стреля. Главата му подскочи и не се мръдна повече. Мюке прибра револвера и заразглежда ръката си. После извади носната си кърпа и я превърза.

– Вървете да ви сложат йод – каза Мюлер. – Къде е санитарното помещение?

– Третата къща вдясно, господин лейтенант.

– Идете веднага.

Мюке се отправи натам. Мюлер погледна още веднъж разстреляните. Жената лежеше по лице върху мократа земя.

– Вкарайте я в гроба и я заровете.

Той внезапно се беше ядосал, без да знае защо.

2

През нощта боботенето на хоризонта се поднови с голяма сила. Небето беше червено и припламването на изстрелите се виждаше по-ясно. Преди десетина дни полкът беше изтеглен от фронта на почивка. Но русите се приближаваха. Всеки ден фронтът се изместваше. Нямаше вече очертана линия. Русите нападаха. От месеци насам те нападаха. От месеци насам и полкът отстъпваше.

Гребер се събуди. Той се заслуша в канонадата и се опита отново да заспи. Не му се удаде. След малко обу ботушите си и излезе навън.

Нощта беше ясна, но не студена. Експлозиите идваха отдалеч, зад гората. Лампиони висяха като прозрачни медузи във въздуха. Някъде по-назад прожектори търсеха самолети.

Той се спря и погледна нагоре. Небето беше безлунно, но обсипано със звезди. Не тях обаче гледаше Гребер, той виждаше само, че нощта е благоприятна за бомбардировки.

– Хубаво време за отпускарите – каза някой до него. Беше Имерман. Той беше на пост. Наистина полкът бе в почивка, но навсякъде се промъкваха партизани и това налагаше нощем да се поставят постове.

– Подранил си – каза Имерман. – Има още половин час до смяната. Изчезвай оттук и върви да спиш. Не бой се, ще те събудя. На твоята възраст човек може винаги да спи. На колко си години? Двайсет и три?

– Да.

– Виждаш ли?

– Не съм уморен.

– Отпускарска треска, а? – Имерман погледна изпитателно Гребер.
– Какъв късмет! Отпуска!

– Не са ми я дали още. В последния момент може да забранят отпуските. Това ми се случва вече три пъти.

– Прав си. Откога чакаш?

– От шест месеца. Винаги имаше пречки. Последния път една повърхностна рана, която не бе достатъчна, за да ме изпратят в родината.

– Лош късмет, но поне си наред. А аз никога. Нали съм бивш социалдемократ. Политически неблагонадежден. Дават ми само право геройски да загина, нищо друго. Пушечно месо и тор за хилядолетната империя.

Гребер се озърна.

Имерман се засмя.

– Окоето на Германия, а? Не бой се. Всички хъркат. Щайнбренер също.

– Не, не съм помислил такова нещо – отвърна Гребер ядосано. Той бе помислил именно това.

– Толкова по-зле. – Имерман се засмя отново. – Това ни е влязло така под кожата, че не го забелязваме вече. Страшно е, че именно клеветниците виреят най-добре в нашето героично време, като гъби след дъжд! Би трябвало човек да се замисли върху това, а?

Гребер се подвоуми за момент.

– Щом като всичко това ти е така добре известно, би трябвало да се пазиш повече от Щайнбренер – каза той накрая.

– Взели го дяволите Щайнбренер. На мен той може да навреди по-малко отколкото на вас. Именно защото съм непредпазлив. За такива като мен това е признак на честност. Прекаленото умилкване около големците ще ме направи подозрителен. Това е старо правило за бивши социалдемократи, ако искат да не бъдат заподозрени. Не е ли така?

Гребер духна в ръцете си.

– Студено – каза той.

Не желаше да завързва политически разговор. По-добре беше да стои настрана. Той искаше да получи отпуск и нищо друго, а не трябваше да рискува. Имерман беше прав. Недоверието тържествуваше в Третия райх. Никъде човек не се чувствуваше сигурен. А когато не се чувствуваш сигурен, по-добре е да си държиш устата.

– Кога за последен път си беше у дома? – запита Имерман.

– Преди около две години.

– Много отдавна. Сега ще има от какво да се учудваш.

Гребер не отговори нищо.

– Има да се чудиш – повтори Имерман. – Колко всичко там се е променило.

– Какво може толкова да се е променило?

– Много, ще видиш.

За момент Гребер почувствува силен страх, сякаш нещо го прободеше в корема. Той познаваше това чувство, то се появяваше от време на време, понякога и без особена причина. Но това не бе чудно в един свят, в който отдавна нямаше нищо сигурно.

– Отде знаеш? – каза той. – Нали отдавна не си бил в отпуск?

– Не съм бил, но зная. В дисциплинарите роти се научават повече работи отколкото тук.

Гребер стана. Защо ли бе излязъл? Нямаше желание да разговаря. Искаше да бъде сам. Да може веднъж да заминее! Това му бе станало като идея фикс. Искаше да е сам, сам за няколко седмици, да бъде сам и да може да размисли, нищо друго. А имаше толкова много неща, върху които трябваше да размисля. Но не тук, а там, в родината, сам, далеч от войната.

– Време е за смяна – каза той. – Ще ида да взема нещата си и да събудя Зауер.

Канонадата и припламванията на снарядите раздираха хоризонта. Гребер вторачи поглед натам. Русите... През есента на 1941 година фюрерът заяви, че те са окончателно бити, а така и изглеждаше. През есента на 1942 год. той повтори победоносния си вик и всичко изглеждаше в негова полза. Но тогава започна необяснимият период при Москва и Сталинград. Изведнъж тръгна назад. Като че ли всичко бе омагьосано. Изведнъж русите имаха отново артилерия. Канонадата на хоризонта заглуши всички речи на фюрера и не престана – и оттогава подгони в безредие немските дивизии по обратния път. Не можеше да се разбере какво става, обаче внезапно се появиха слухове, че цели армейски корпуси били заградени и се предали. И скоро всеки схвана, че победите се бяха превърнали в бягство. В бягство – както в Африка, в момента, когато Кайро беше съвсем близко.

Гребер пое по неотъпкания път около селото. В безлунната нощ очертанията се губеха под бледата светлина на звездите. Тя се отразяваше бегло и измамно върху снега и правеше нещата неясни. Къщите изглеждаха по-далеч и гората по-близо, отколкото беше в действителност. Всичко наоколо бе чуждо и криеше опасности.

Лятото на 1940 г. във Франция. Разходката до Париж. Ревът на шуките над обезумялата страна. Шосетата, задръстени с бегълци и една разпадаща се армия. Хубавият юни, полетата, горите, преминаването през незасегнати местности и след това градът на сребърните светлини, улиците, заведенията, градът, чиито порти се отвориха без нито един изстрел. Бе ли размишлявал тогава? Бе ли неспокоен? Не. Всичко му изглеждаше в реда на нещата. Германия, нападната от кръвожадни врагове, се бе защищавала. Това беше всичко. Но че противникът бе толкова неподготвен, че едва оказа съпротива – в това той не виждаше никакво противоречие.

И по-късно, в Африка. Голямото настъпление в пустинните нощи, изпълнени със звезди и шума на танковете. Бе ли тогава размишлявал? Не – дори и по време на отстъплението. Касаше се за Африка, една

чужда страна, отделена със Средиземното море, след това идваше Франция и чак след това Германия. Какво имаше толкова да му мисли. Дори и да загубят Африка. Та не можеше винаги да се побеждава.

Но дойде редът на Русия. На Русия и едновременно с нея – на поражението и на бягството. Сега нямаше море помежду: отстъплението водеше право в Германия. Сега не бяха разбити само няколко корпуса, както в Африка, а цялата немска войска отстъпваше. Тогава именно той започна да си дава сметка. Той и много други. Но сега това беше твърде лесно. Докато следваха победи след победи, всичко беше в ред, а каквото не беше в ред, бе оправдавано с „великата“ цел. Каква беше тази цел? Нямаше ли тя винаги две страни? И не беше ли постоянно едната от тях мрачна и нечовечна? Защо по-рано не бе разбрал това? Но действително ли не бе разбрал? Не беше ли го обземало твърде често съмнение и отвращение, и не беше ли той постоянно прогонвал тези чувства?

Гребер чу кашлянето на Зауер и заобиколи няколко разрушени колиби, за да го посрещне. Зауер показа с ръка към север. Грамаден, разгарящ се огън пламтеше над хоризонта. Чуваха се експлозии и се виждаха огнени езици.

– Русите ли са? – запита Гребер. Зауер поклати глава.

– Не, това са нашите пионерни части. Хвърлят във въздуха инсталации и укрепления.

– Значи продължаваме да отстъпваме? Те замлъкнаха и се ослушаха.

– Отдавна не съм виждал здрава къща – каза след малко Зауер.

Гребер показа с ръка жилището на Рае.

– Ето, тази там е сравнително запазена.

– Това ли наричаш запазена? Надупчена от картечница, с полуизгорял покрив и срутен обор. Зауер въздъхна дълбоко.

– Има цяла вечност откак не съм виждал непокътната улица.

– И аз.

– Ти скоро ще видиш. У дома.

– Да, слава Богу.

Зауер погледна отново към огнените пламъци.

– Като гледа човек всичко онова, което сме разрушили в Русия, обзема го понякога страх. Представяш ли си как ще постъпят те с нас, когато стигнат нашите граници. Мислил ли си за това?

– Не.

– Аз съм мислил. Имам стопанство в Източна Прусия. Спомням си още как в 1914 година трябваше да бягаме, когато русите дойдоха.

Тогава бях на десет години.

– Далеч е още границата.

– Зависи. Тази работа става много бързо. Спомняш ли си колко бързо ние напредвахме в началото?

– Не. Тогава аз бях в Африка.

Зауер погледна отново на север. В същия момент се издигна огнена стена и последваха серия тежки експлозии.

– Виждаш ли какво вършим? Представи си, че русите направят същото у нас. Какво ще остане?

– Не повече отколкото тук.

– Именно това искам да кажа и аз! Разбираш ме, нали? Когато на човек му влезе такова нещо в главата, не може да се освободи от него.

– Те не са още на границата. Нали слуша онзи ден политическия доклад, на който трябваше да присъствуваме. Според него ние съкращаваме само линиите си, за да може да се създаде по-благоприятна изходна позиция за нашите нови, тайни оръжия.

– Остави тези глупости! Кой ли ги вярва още? А защо тогава трябваше да отстъпваме? Слушай, ще ти кажа нещо. Дойдат ли на нашата граница, трябва да сключим мир. Нищо друго не ни остава.

– Защо?

– Ама че въпрос? За да не направят същото с нас, каквото правим ние с тях. Не ти ли е ясно?

– Добре. Ами какво ще стане, ако те не искат да сключат мир?

– Кой?

– Русите.

Зауер се взря в Гребер.

– Те ще трябва да направят това! Ние им предлагаме и те трябва да приемат. Мирът е мир! С това войната свършва и ние сме спасени.

– Те ще се съгласят, само ако ние безусловно капитулираме. Тогава ще заемат цяла Германия и край на твоето стопанство. За това май и не мислиш? За момент Зауер се обърка.

– Разбира се, че мисля – отвърна той след малко. – Но въпреки това не е все едно. Ако сключим мир, те няма да могат повече да разрушават.

Той намигна с око и каза с тон на стар селски хитрец:

– Така при нас всичко ще остане непокътнато. Разрушения ще има само при другите. А така или иначе, все някога ще трябва да си вървят.

Гребер не отговори нищо. „Защо пък съм се разприказвал? – помисли си той. – Нали нямаше да разговарям? От говорене полза няма. Какви ли не работи се бяха изприказвали през тези години? Хората загубиха

всякаква вяра. Да говориш е безполезно и опасно. А що се отнася до това, което безшумно и бавно се приближаваше, то беше твърде голямо, неясно и мрачно, за да се говори за него. Говореха за службата, за яденето и за студа. Но не за другото. Не за него и не за убитите.“

Гребер се върна по пътя, който прекосяваше селото. Върху топящия се сняг бяха нахвърляни дъски и летви, за да може да се минава. Летвите се размърдаха, когато стъпи върху тях. Можеше лесно да се подхлъзне, под тях нямаше устойчива почва.

Той заобиколи черквата. Тя беше малка и полуразрушена, в нея легеше лейтенант Райке. Вратата бе отворена. Снощи бяха намерени още двама убити войници и Рае бе наредил на другия ден и тримата да бъдат погребани с военни почести. Единият от войниците – ефрейтор, не можеше да разпознае. Хищници бяха изяли лицето му, липсваше и знакът на разпознаване.

Гребер влезе в черквата. Миришеше на сяра, мухъл и разлагачи се трупове. Той освети ъглите с електрическо фенерче. В един от тях стояха две счупени статуи на светци и няколко скъсани брашнени чувала, нахвърляни в безпорядък. От това можеше да се съди, че русите са използвали помещението за склад на зърнени храни. Върху наветия при входа сняг бе захвърлено ръждясало колело без вериги и гуми. По средата, върху платнища, бяха поставени труповете. Те лежах самотни и отблъскващи, безразлични към всичко.

Гребер затвори вратата и продължи по пътя около селото. Мъгливи сенки витаеха над разрушенията; дори бледата светлина изглеждаше предателска. Той изкачи височината, на която бяха изкопани гробовете. Гробът на Райке бе разширен, за да могат да бъдат погребани в него и двамата войници.

Той чу бавното шумолене на водата, която се стичаше в рова. Купчината разкопана пръст лъщеше с матови отблясъци. На нея бе подпрян кръст с имената на тримата. Ако някой се интересуваше, можеше в продължение на няколко дни да узнае кой бе погребан тук. Но не по-дълго. Скоро селото щеше да стане отново боен участък.

Застанал на височината, Гребер обхвана с поглед местността, разстлана пред него. Тя беше гола, печална и измамлива: светлината лъжеше – уголемяваше и отдалечаваше, сякаш нищо не му бе познато. Всичко беше чуждо и изпълнено със студената самота на неизвестното. Нямаше нищо, което да послужи за опора, нищо, което да излъчва топлина. Всичко беше безкрайно, както самата страна. Без граници и чуждо. Чуждо отвън и отвътре. Гребер потрепера. Пред тази враждебна

пустиня, от която и той бе съставна част, както скованите от студа камъни и овъглените колиби, той се почувствува чужд на самия себе си.

От нахвърляната купчина се отрони буца пръст и падна глухо в трапа. Дали в тази замръзнала земя червеите са успели да преживеят? Може би, ако са пропъззели достатъчно дълбоко. Но могат ли те да живеят на няколко метра дълбочина? И с какво се хранят, за да живеят? От утре, ако са изчакали, щяха да имат достатъчно храна за известно време.

„В последните години трябва да са имали предостатъчно за ядене – помисли си той. – Навсякъде, където бяхме – колкото им се иска. За червеите на Европа, Азия и Африка ние представляваме златен век. Предоставихме им армии от трупове. В сказанията на поколенията червеи ние ще бъдем добрите богове на изобилието.“

Той се отдръпна. Мъртъвци – много мъртъвци имаше в тази земя. Най-напред убитите на противника, най-вече – на противника, но след това смъртта все по-властно настъпваше и в собствените редове. Полковете трябваше постоянно да бъдат попълвани, другарите му от началото на войната бяха изчезнали един след друг, за да остане само шепа от тях. От приятелите, които бе имал, оставаше само един – Фрезенбург, командир на IV рота. Другите бяха или убити, или преместени, или пренесени в болница, или имаха щастието да бъдат изпратени като негодни в Германия. По-рано всичко това изглеждаше другояче. И се наричаше другояче.

Той чу стъпките на Зауер, който се изкачваше по височината.

– Имаше ли нещо особено? – запита той.

– Нищо. За момент ми се стори, че чух нещо. Бяха плъховете в обора, където са русите.

Зауер погледна към хълма, където бяха погребани партизаните.

– Тези поне имат свой гроб.

– Да. Сами си го изкопаха.

Зауер се изплю.

– Всъщност човек може да разбере тия нещастници. Земята, която разрушаваме, е тяхна земя.

Гребер го погледна. Наистина през нощта човек мисли не така, както през деня, но Зауер беше стар войник и не бе прекалено чувствителен.

– Как ти дойде това на ума? – запита той. – Навярно защото отстъпваме?

– Разбира се. Представи си, че и те постъпят така с нас? – За миг Гребер замълча. „Не съм по-добър от него – помисли си той. – Докато

можех и аз отблъсквах тези мисли по възможност по-далеч от себе си.“

– Странно! Как започваш да разбираш другите, когато сам затынеш до гуша в калта – каза той след това. – Когато се чувствуваш добре, не ти идват такива мисли в главата, нали?

– Не, напълно естествено.

– Да, но това не ни прави особена чест.

– Чест? Кой се сеща за честта, когато става въпрос за собствената ти кожа.

Зауер наблюдаваше Гребер със смесено чувство на учудване и яд.

– Какво ли не ви иде на ума, на вас, по-образованите! Не ние двамата с теб започнахме войната и не ние носим отговорност. Изпълняваме само нашия дълг. А заповедта си е заповед. Не е ли така?

– Да – отвърна Гребер уморено.

3

Салютният гърмеж заглъхна бързо в сивата пелена на огромното небе. Свраките, накацали по стърчащите наоколо стени, не се вдигнаха във въздуха. Отговориха само с кръсъци, като че ли по-силни от самия гърмеж. Бяха привикнали на по-друг шум.

Трите платнища бяха наполовина потънали в снежната вода. Едното бе бзаметнато върху войника без лице. Райке лежеше в средата. Бяха поставили на място разкапания ботуш с остатъка от крака му, но при пренасянето от черквата до тук той се бе изместил и сега висеше настрани. И никой не се бе погрижил да го постави отново на мястото му. На пръв поглед изглеждаше като че ли Райке сам иска да се зарови по-дълбоко в земята.

Нахвърляха влажните буци пръст. Гробовете бяха затрупани, но навън остана още пръст. Мюке погледна Мюлер.

– Да набием ли пръстта?

– Какво?

– Да набием ли пръстта, господин лейтенант, за да можем да нахвърлим и останалата и да сложим няколко камъка отгоре. Заради лисиците и вълците.

– Не могат да го разровят. Гробът е достатъчно дълбок. А освен това...

Мюлер си помисли, че лисиците и вълците имат достатъчно какво да ядат на открито, за да прибягват до гробове.

– Глупости – каза той. – Как ти дойде на ума?

– Защото се е случвало.

Мюке погледна безизразно Мюлер. „Ето още един наивен глупак – помисли си той. – Винаги стават офицери тия, които не заслужават. А тия, които заслужават, падат убити. Като Райке.“

Мюлер поклати отрицателно глава.

– От останалата пръст направете могила – заяви той – Така е редно. А кръста сложете до главите.

– Слушам, господин лейтенант.

Мюлер строи ротата и даде заповед за тръгване. Командите му бяха по-високи, отколкото беше необходимо. Той винаги изпитваше чувството, че старите войници не го уважават. Така и беше.

Зауер, Имерман и Гребер нахвърляха остатъка от пръстта във вид

на могила.

– Кръстът няма да се задържи задълго – каза Зауер. – Земята е твърде рохкава.

– Сигурно не.

– И три дни няма да издържи.

– Да не би да си роднина на Райке? – запита Имерман.

– Дръж си устата, Райке беше добър момък. Какво ли разбираш ти? Нали си бил в дисциплинарна рота. Имерман се засмя.

– Дисциплинарна рота! Друго не можеш да измислиш с мръсния си задник! – След това продължи ядосано. – В дисциплинарната рота имаше много по-добри от теб!

– Ще сложим ли най-сетне кръста? – запита Гребер.

Имерман се обърна.

– Аха. Нашият отпускар започна да бърза!

– А ти нямаше ли да бързаш? – запита Зауер.

– Аз няма да получа никога отпуска. Това ти е известно, мръсен бърборко.

– Разбира се. Защото няма да се върнеш.

– Може би ще се върна.

Зауер се изплю.

Имерман се засмя презрително.

– Може би дори щях да се върна като доброволец.

– Да, може би. Човек не знае какво може да очаква от теб. Езикът ти е много дълъг. Никой не може да каже какво ти се върти в главата.

Зауер вдигна кръста. Долният край на едната летва беше заострен. Той го набучи в пръстта и удари отгоре му с широкото на лопатата си. Кръстът потъна дълбоко.

– Ето, виждаш ли – каза той на Гребер. – Няма да се задържи и три дни.

– Три дни са недостатъчни – отвърна Имерман. – Ще ти дам един съвет, Зауер. След три дни снегът ще се стопи дотолкова, че ще можеш да идеш на гробищата. Вземи от там един каменен кръст и го сложи тук. Тогава твоята верноподаническа душа ще намери покой.

– Да взема руски кръст?

– Защо не. Господ е международен. Освен ако междуременно не е станал натурализиран германец.

Зауер му обърна гръб.

– Ех, че си голям шегаджия! Истински международен шегаджия!

– По-рано не бях такъв. Промених се, Зауер. По-рано бях друг. А

това за кръста е твоя идея. Сам го предложи вчера.

– Да, вчера. Вчера ние мислихме, че се касае за русин. Обръщаш всичко наопаки. Гребер взе лопатата си.

– Отивам си. Нали привършихме тук? – каза той.

– Да, отпускарю – отвърна Имерман. – Можеш да оставиш компрометираните си другари.

Гребер не отговори. Изказвания от този род бяха присъщи на Имерман. Той се спусна по хълма.

Воинците живееха в една изба, която се осветяваше през дупка в тавана. Точно под нея четирима души, насядали на сандъци, играеха карти. Други спяха по ъглите. Зауер пишеше писмо. Избата беше голяма; сигурно е била собственост на някой големец – почти не пропускаше вода.

Влезе Щайнбрeнер.

– Чухте ли последните новини?

– Радиото е развалено.

– Що за свинщина, това е недопустимо!

– Защо не го поправиш, бебо? – каза Имерман. – От четиринадесет дни насам човекът, който го поддържаше в ред, е без глава.

– Какво му е развалено?

– Нямаме батерии.

– Батерии ли?

– Нямаме – каза Имерман, хилейки се на Щайнбрeнер – но може би ще тръгне, ако бутнеш жиците в носа си, теб главата ти е винаги пълна с електричество. Опитай.

Щайнбрeнер оправи косата си.

– Има хора, които не си затварят устата, докато сериозно не се опарят.

– Не говори толкова тайнствено, Макс – отвърна Имерман. – Клеветил си ме няколко пъти. Всички го знаят. С тебе шега не бива. Това ми харесва. За нещастие обаче аз съм отличен механик и стрелям добре с картечница. В момента такива като мен тук са по-нужни отколкото такива като теб. Без късмет си. Колко си годишен възрастност?

– Затваряй си мутрата!

– Горе-долу двадесет, нали? Или едва деветнадесет. Но в замяна си направил отлична кариера. Пет-шест години си гонил евреи и родоотстъпници. Моите уважения! А аз, като бях на двадесет, гоних само момичета.

– Вижда се.

– Да – отвърна Имерман, – вижда се. На входа се появи Мюке.

– Какво има пак?

Никой не отвърна. Мюке нямаше авторитет пред никого.

– Какво има, питам.

– Нищо, господин фелдфебел – каза Бернинг, който беше най-близо до него. – Ние само разговаряхме. Мюке погледна Щайнбренер.

– Случило ли се е нещо?

– Преди десет минути съобщиха последните новини.

Щайнбренер стана и се огледа. Никой не проявяваше любопитство. Само Гребер слушаше. Картоиграчите продължиха невъзмутимо да играят. Зауер не вдигаше глава от писмото си. Тези, които спяха, продължаваха да хъркат.

– Внимание! – извика Мюке. – Нямате ли уши? Последните новини! Слушайте! Служебно сте задължени да изслушате новините.

– Слушам! – отвърна Имерман.

Мюке го погледна с недоверие. Лицето на Имерман издаваше само привидно внимание. Картоиграчите оставиха картите си върху дъските, без да ги събират на тесте. По този начин те спестяваха време, за да могат веднага да продължат играта. Зауер полуизвърна глава.

Щайнбренер застана мирно.

– Важни новини! Бяха съобщени в часа за нацията. В Америка са избухнали големи стачки, цялата стоманена индустрия е парализирана, повечето оръжейни заводи не работят, саботажни в самолетната индустрия, навсякъде демонстрации за незабавен мир, правителството е разклатено, очаква се преврат.

Той се спря за момент. Никой не продума. Легналите да спят се бяха събудили и се чешеха. През дупката на тавана капеше снежна вода в една тенекиена кутия, поставена на пода. Мюке дишаше възбудено.

– Нашите подводници блокират американските брегове. Вчера са потопени два кораба, пренасящи войски, и три товарни кораба с военни припаси: това прави само за последната седмица тридесет и четири хиляди тона. Англия гладува в разрушенията си. Навсякъде морските съобщения са прекъснати от нашите подводници. Нови тайни оръжия са произведени. Между тях има и направлявани от разстояние бомбардировачи, които могат да летят до Америка и да се върнат, без да кацат. Атлантическият бряг е превърнат в огромна крепост. Ако противникът се опита да дебаркира, то ние ще го прогоним в океана така, както направихме през 1940 година. Хайл Хитлер!

– Хайл Хитлер! – отвърнаха с безразличие няколко гласа.

Картоиграчите взеха отново картите си. Буца сняг падна с плясък в тенекенната кутия.

– Поне да имахме свестен подслон – измърмори Шнайдер, набит момък с червеникава брадичка.

– Щайнбрeнер – запита Имерман, – носиш ли ни новини и от руския фронт?

– Защо?

– Защото ние сме в Русия. Някои от нас се интересуват. Нашият другар Гребер например, отпускарят.

Щайнбрeнер се подвоуми. Той не вярваше в искреността на Имерман, но партийното му чувство победи.

– Скъсяването на фронта е почти завършено – заяви той. – Огромните загуби са изтощили русите. Подготвени са нови изходни позиции за контра нападение. Придвижването на нашите резерви е завършено. Нашата контраофанзива с новите оръжия ще бъде неудържима.

Той приповдигна наполовина ръката си за хитлеристки поздрав, но я отпусна, без да извика „хайл Хитлер“. Ставаше все по-трудно да се вика „хайл Хитлер“ в Русия. Всички знаеха премного за действителното положение. Изведнъж Щайнбрeнер заприлича на прилежен ученик, който вижда, че попада на изпит.

– Това, разбира се, далеч не е всичко. Най-важните новини са строго поверителни. Те не могат да бъдат съобщени и в часа за нацията. Но едно е абсолютно сигурно: ще унищожим врага още през тази година. Той се обърна малко неловко и се отправи към друга квартира. Мюке го последва.

– Какъв блюдолизец! – каза един от легналите, обърна се на другата страна и продължи да хърка. Картоиграчите продължиха да играят.

– Ще ги унищожим – каза Шнайдер. – Ние ги унищожаваме всяка година по два пъти. Той погледна картите си.

– Обявявам двадесет.

– Русите са родени предатели – заяви Имерман. – По време на Финландската война те се показаха много по-слаби, отколкото бяха. Това беше долен болшевишки трик.

Зауер вдигна глава.

– Няма ли да ни оставиш най-сетне на мира. На теб всичко ти е известно. Изглежда, че добре познаваш комунистите.

– Разбира се. Та преди няколко години те бяха още наши съюзници. А това за Финландия е казано лично от нашия райхсмаршал Гьоринг. Не си ли съгласен с него?

– Слушайте момчета, оставете най-после тия караници – каза някой от легналите край стената. – Какво ви е прихванало днес?

Настана тишина. Чуваше се само плющенето на картите и шумът на водните капки. Гребер седна на мястото си. Той знаеше какво ги е прихванало. Така беше винаги след разстрели и погребения.

Късно следобед пристигнаха нови ешелони с ранени. Една част от тях бяха веднага препратени. С окървавените си бинтове те идеха от белосивата степ и се отправяха назад към бледия хоризонт, където умираше денят. Една мисъл се натрапваше: те никога няма да намерят болници и ще изчезнат някъде в безкрая. Повечето от тях мълчаха. Всички бяха гладни.

За тези, които не можеха повече да вървят и за които нямаше санитарни коли, бе устроена временна болница в черквата. Пробиитият таван бе запущен и един току-що пристигнал и уморен до смърт лекар започна да оперира, подпомогнат от двама санитарни. Докато беше още светло, вратата стоеше отворена. Носилки непрекъснато сновяха насам-натам. Под цялата тая светлина операционната маса приличаше на лъчезарна шатра в златистата мрачина на църквата. В ъгъла стояха останките на двете статуи. Света Мария простираше ръце без китки. Христос беше без крака, сякаш бе разпънат ампутирани на кръста. Ранените викаха рядко. Лекарят имаше още упоителни средства. Вода се вареше в казани и никелирани съдове. Постепенно отрязаните човешки крайници напълниха цинковата вана, донесена от къщата на ротния командир. Отнякъде се появи куче. То стоеше близо до вратата и макар да го гонеха, се връщаше отново.

– Откъде ли се е взело? – запита Гребер. Заедно с Фрезенбург той стоеше близо до къщата, в която по-рано бе живял попът.

Фрезенбург разглеждаше рунтавото животно, което бе опънало шия и трепереше.

– Трябва да е дошло от горите.

– Какво ли ще намери за ядене там?

– А, достатъчно. И не само в горите. Навсякъде.

Те се приближиха. Кучето обърна глава към тях, готово да избяга. Дватама се спряха.

Кучето беше високо и слабо, със сиво-червеникава козина и продълговата заострена глава.

– Не е овчарско куче – каза Фрезенбург. – От добра порода е.

Той цъкна тихо с език. Животното наостри уши. Фрезенбург цъкна отново и му каза нещо.

– Мислиш ли, че чака тук за плячка? – запита Гребер.

Фрезенбург поклати глава.

– Навън има храна колкото искаш. Не е това, което го привлича тук. Тук то вижда светлина и нещо като дом. Мисля, че търси компания.

Изнесоха една носилка. На нея лежеше някакъв войник, умрял по време на операцията. Кучето отскочи няколко метра назад – без никакви усилия, сякаш отхвърлено от еластична пружина. След това се спря отново и погледна Фрезенбург. Той продължи да му говори и направи крачка към него. Кучето отскочи боязливо назад и едва забележимо помръдна няколко пъти с опашка.

– Страх го е – каза Гребер.

– Да, разбира се, но е куче от добра порода.

– И човекоядец. Фрезенбург се обърна.

– Всички сме такива.

– Защо?

– Такива сме. И ние, подобно на това куче, мислим, че все още сме добри. И търсим, подобно на него, малко топлота, светлина и приятелство.

Фрезенбург се усмихна само с едната половина на лицето си – широк белег правеше другата половина почти неподвижна. Тя изглеждаше бездушна и Гребер изпитваше винаги особено чувство, когато гледаше тази замираща по средата на лицето му усмивка, сякаш спряна от бариера. Като че ли това не беше случайно.

– Ние не се различаваме от останалите хора. Но сме на война, това е всичко.

Фрезенбург поклати глава и изтупа с бастуна си полепналия по гетите му сняг.

– Не, Ернст. Ние объркахме мащабите. Живяхме десет години изолирани – затворени в една страшна, ужасна, безчовечна и същевременно смешна горделивост. Обявиха ни за народ от господари, на които другите трябва да служат като роби.

Той се засмя горчиво.

– Народ от господари – да се подчиняваш на всеки тъпак, на всеки шарлатан, на всяка заповед – нима това се нарича народ от господари? Ето отговорът – всичко, което виждаш наоколо. Разбира се, както винаги невинните пострадват много повече от виновните.

Гребер го гледаше втренчено. Фрезенбург беше единственият човек тук на фронта, в когото действително имаше доверие. Двамата бяха от един и същи град и се познаваха отдавна.

– След като знаеш всичко това – каза той накрая, – защо тогава си тук?

– Защо съм тук? Вместо в концентрационен лагер? Или разстрелян заради дезертъорство?

– Не искам да кажа това. Но не беше ли през 1939 година вече стар, за да те мобилизират? Защо стана доброволец?

– Тогава бях стар. Но междуременно положението се измени. Сега вземат и по-стари набори от мен. Обаче това не е важното. Няма извинение. Въпросът не се разрешава и с това човек да е тук. Навремето си втъпявахме в главата, че не трябва в решителния час да изоставим родината и не се питахме кой е виновен и кой започна войната. Да, това беше подлост, подобна на тази, когато избирахме Хитлер, за да предотвратим уж по-лошото. Пред самите нас ние винаги намираме оправдание. Оправдания и подлости от начало до край.

Той удари силно с бастуна си по снега. Кучето отскочи безшумно и избяга зад черквата.

– Предизвикахме Бога, Ернст, разбираш ли?

– Не – отвърна Гребер. Той не искаше да разбере. За момент Фрезенбург замълча.

– Ти не можеш да разбереш – каза той след това по-спокойно. – Твърде си млад. Познаваш само колективната истерия и войната. Но аз си спомням предишната война и периода, който последва.

Той се усмихна отново. Едната половина на лицето му се усмихваше, другата оставаше неподвижна. Усмивката се отвръщаше от нея като уморена вълна.

– Бих искал да бъда оперен певец – каза той. – Тенор с празна глава и силен глас. Или старец, или дете. Не, дете не. Това, което ще дойде, не ме привлича. Войната е загубена, поне това вярвам знаеш.

– Не.

– Всеки генерал, който има чувство за отговорност, щеше отдавна да се откаже. Бием се за нищо. За нищо – повтори той. – Дори не и за поносими условия за мир.

Той вдигна ръка и посочи към мрачния хоризонт.

– С нас повече няма да преговарят. Ние хазайничехме тук като Атила и Чингиз хан. Ние нарушихме всички договори и човешки закони. Ние...

– Не ние, а есесовците – забеляза Гребер отчаяно.

Той бе потърсил Фрезенбург, за да избегне Имерман, Зауер и Щайнбрeнер. Искаше му се да разговаря с него за старото мирно градче

край реката, за алеите, засадени с липи, и за младежките години, а ето че сега стана по-лошо и отпреди. Напоследък всичко като че ли се въртеше в някакъв омагьосан кръг. От другите той не бе очаквал помощ, но от Фрезенбург – да. Не бе го виждал отдавна в бъркотията на отстъплението. И сега именно от него чу това, от което се страхуваше и към което искаше да пристъпи бавно, в спокойствието и самотата на домашното огнище.

– Есесовците! – отвърна Фрезенбург с ненавист. – Само за тях се бием още. За есесовците, за гестапото, за лъжците и мошениците, за фанатиците, убийците и лудите – само за да могат да се задържат още една година на власт. Само за това, за нищо друго. Войната отдавна е загубена.

Беше се мръкнало. Затвориха вратите на черквата, за да не прониква светлина навън. Тъмни фигури се появиха на останалите без стъкла прозорци и ги закриха с одеяла. Затъмнени бяха и входовете на избите и подслоните.

Фрезенбург погледна нататък.

– Превърнахме се на къртици. Такива сме и в прокълнатите си души. Далеч отидохме в падението си.

Гребер извади една начената кутия цигари и му предложи. Фрезенбург отказа.

– Изпуши ги сам, или ги вземи със себе си, за в къщи. Аз имам достатъчно. Гребер поклати глава.

– Вземи...

Фрезенбург се усмихна бегло и взе една цигара.

– Кога заминаваш?

– Не зная. Нямам още разрешение.

Гребер вдъхна дълбоко цигарен дим. Добре бе да имаш цигари. Понякога по-добре дори и от приятели. Цигарите не те объркват. Те са безмълвни и добри.

– Не зная – каза той. – От известно време вече нищо не зная. Преди всичко беше ясно, а сега всичко е объркано. Бих искал да заспя и да се пробудя в друго време. Но това би било много леко. Твърде късно започнах да мисля. Никак не се гордея с това.

Фрезенбург прокара ръка по белега на лицето си.

– Не се безпокой. През последните десет години ни пълнеха ушите с толкова много пропаганда, че сега човек се дразни, когато чуе нещо друго. Особено, когато чуе тихия глас на съмнението и съвестта. Познаваш ли Полман?

- Беше ни учител по история и вероучение.
- Посети го, като заминеш в отпуск. Може би е още жив. Поздрави го от мен.
- Защо да не е жив. Нали не е войник?
- Не.
- Тогава сигурно е жив. Надали е по-стар от 65 години.
- Поздрави го от мен.
- Добре.
- А сега трябва да си вървя. Пожелавам ти всичко хубаво, може би вече няма да се видим.
- Не преди да се върна. Но това няма да трае дълго. Само три седмици.
- Да, вярно. Тогава още веднъж всичко хубаво.
- И на теб също.

Фрезенбург се отдалечи, като крачеше тромаво в снега. Той се отправя към ротата си, разквартирувана в съседното разрушено село. Гребер го проследи с поглед, докато изчезна в мрака. След това тръгна обратно. Пред черквата видя тъмната сянка на кучето. Вратата се отвори и една съвсем тясна ивица светлина проблесна за миг. Платницата бяха окачени на входа. Малкото светлина го стопли и той почти щеше да почувствува нещо родно, ако не знаеше откъде идва тя. Приблужи се до кучето. То отскочи и Гребер забеляза двете повредени статуи навън в снега до ръждясалото колело. Бяха ги изнесли. Вътре всяко местенце беше необходимо.

Той се приближи към избата, в която бе отседнал неговият взвод. Над развалините небето руменееше. Малко настрани от черквата лежах мъртъвци. В топящия се сняг бяха намерени още три стари трупа, чак от октомври, разложени и с цвета на пръстта. До тях бяха проснати други, починали следобед в черквата. Те бяха бледи, отблъскващи и сякаш решени да се борят още, преди да се отдадат на земята.

4

Те се събудиха. Избата трепереше. Ушите бучаха. Навсякъде падаше мазилка. Противовъздушните оръдия стреляха без почивка.

– Излизайте навън! – извика някой от новобранците.

– Тишина! Никаква светлина!

– Навън от този капан!

– Идиот! Къде отиваш? Тихо! Дявол да ви вземе, всички ли сте новобранци?

Глух удар разтърси отново избата. Нещо се срути в тъмнината. Камъни, мазилка и трески се сипеха върху главите. Бледи светкавици профучаваха през отвора на тавана.

– Там има затрупани!

– Тихо! Само част от стената падна.

– Навън! Преди да бъдем живи погребани. На рамките на входната врата се откроиха неясни фигури.

– Глупащи! – изруга някой. – Стойте тука! Поне няма парчета от бомби.

Другите не му обърнаха внимание. Неукрепената изба не им вдъхваше доверие. Те имаха право толкова, колкото и тези, които останаха. Касаеше се до случайност; опасността от затрупване не беше по-малка от тази да бъдат засегнати от падащите парчета снаряди.

Всички бяха в напрегнато очакване. Стомасите им се присвиваха и дишането им беше задъхано. Чакаха следващото попадение. То не би трябвало да закъснее. Но не идваше. Вместо това отекнаха няколко експлозии надалече, бързо една след друга.

– Проклетата работа – изруга някой. – Къде са нашите изстребители?

– Над Англия.

– Дръж си устата – извика Мюке.

– Над Сталинград – каза Имерман.

– Дръж си устата!

Между два изстрела на противосамолетните оръдия се чу шум на мотори.

– Ето ги! – извика Щайнбренаер. – Това са нашите.

Всички се ослушаха. Сред страхотния шум зачести картечен огън. Последваха три експлозии. Изглежда, че бомбите паднаха точно зад селото. Бледа светлина нахлу в избата и в същия момент с бясна бързина

избухнаха бели, червени и зелени пламъци, земята се вдигна нагоре и се разби в буря от гръмотевици, светкавици и мрак.

В последвалата тишина се чу шум от срутване и викове отвън. Гребер напипа пътя под дъжд от мазилка. „Засегнаха черквата“ – помисли си той и изпита такова чувство на празнота, като че от тялото му бе останала само кожата, а всичко друго бе изсмукано. Входът на избата не беше още затрупан. Когато заслепените му очи започнаха да виждат, те различиха едно сиво петно. Гребер можеше да се движи. Не бе ранен.

– Дявол да го вземе – каза Зауер до него. – Съвсем близо. Струва ми се, че цялата изба е срутена.

Те пропъзляха натам. Вън адският шум се поднови. От време на време се чуваха командите на Мюке. Един камък го бе ударил по челото. В припламващата светлина черна кръв се стичаше по лицето му.

– Хайде, всички на работа! Разчиствайте. Кого няма?

Никой не отговори. Въпросът бе прекалено безсмислен. Гребер и Зауер разчистваха тухлите и камъните. Напредваха твърде бавно. Железни подпори и големи блокове им пречеха. Не виждаха почти нищо под бледото небе и огъня на експлозиите.

Гребер си проправи път между тухлите и се промъкна покрай срутената част на избата. От време на време прилепваше ухо до стената и ръцете му опипваха напуканата повърхност. Той се вслушваше напрегнато, за да долови в големия шум викове или охкания, като едновременно търсеше някакъв отвор към вътрешността на избата. Така беше по-добре, отколкото да разчиства безцелно. При затрупания времето играе съдбоносна роля.

Внезапно напипа една ръка, която помръдваше.

– Тук има някого – извика той.

Гребер започна да рови и да търси главата. Не успя да я намери и затова разтърси ръката, която продължаваше да се движи.

– Къде си? Кажй нещо! Обади се, къде си! – извика той.

– Тук – прошепна затрупаният съвсем близо до ухото му в една пазуза между експлозии. – Не дърпай! Целият съм затрупан.

Ръката отново помръдна. Гребер разчисти тухлите наоколо. Намери лицето. Напипа устата.

– На помощ! – извика той. – Тук има човек. Имаше място само за няколко души. Гребер чу гласа на Щайнбрeнер.

– Мини отатък! Пази му лицето. Ние ще разравяме от тук.

Гребер се отдръпна. Останалите работеха бързо в тъмнината.

– Кой е? – запита Зауер.

– Не зная. Гребер се наведе.

– Кой си?

Затрупаният каза нещо, Гребер не го разбра. До него работеха другите. Те къртеха и разчистваха блоковете.

– Жив ли е още? – запита Щайнбрeнер.

Гребер опипа с ръка лицето му. Беше неподвижно.

– Не зная – каза той. – Преди няколко минути живееше още.

Тръсъкът започна отново. Гребер се наведе до самото лице на затрупания.

– Ей сега ще те изровим – извика той. – Чуваш ли ме?

Стори му се, че почувствува слаб дъх на бузата си, но може би се лъжеше. Над него Щайнбрeнер, Зауер и Шнайдер продължаваха да работят, като се задавяха от гъстия прах.

– Не отговаря вече.

– Не можем да продължим.

Зауер удари с лопатата си, чу се ясен звън.

– Това са железни подпори и каменните блокове са твърде големи. Трябва ни светлина и инструменти.

– Никаква светлина – извика Мюке. – Който светне, ще бъде разстрелян.

Те самите знаеха, че да се свети при въздушно нападение, беше равно на самоубийство.

– Говедо с говедо! – изруга Шнайдер. – Мисли се за много умен.

– Не може по-нататък. Трябва да чакаме, докато се зазори.

– Да.

Гребер седна до стената. Той се взря в небето, което изсипваше над земята смъртоносен порой. Нищо не можеше да разпознае. Чувствуваше около себе си само невидимата покосяваща смърт. Нямахше нищо необикновено в това. Неведнъж той бе чакал така, а било е и по-лошо.

Той внимателно погали непознатия образ. По него нямахше вече мазилка и прах. Напипа устните. После зъбите. Почувствува как те едва-едва му стиснаха пръстите. След това малко по-силно, и се отпуснаха.

– Жив е още – каза той.

– Кажу ми, че двама от нас са отишли за инструменти.

Гребер опипа още веднъж устните. Не се мърдаха вече. Той потърси отново ръката и я стисна. Но и тя бе безжизнена. Гребер продължи да я държи; това беше всичко, което можеше да направи. Така той седя и чака, докато премине нападението.

С помощта на инструментите затрупаният беше изровен. Ламерс,

дребен човек, който носеше очила. Намериха и очилата. Бяха отхвъркнали на един метър от него и не се бяха счутили. Но Ламерс беше мъртъв.

Гребер и Шнайдер продължиха нощния обход. Наситеният с прах въздух имаше специфичната миризма след бомбардировка. Едната стена на черквата беше срутена. А също и къщата на ротния командир. Гребер се запита дали Рае е убит. Но тогава забеляза в полумрака зад къщата слабата му изтощена фигура: той наблюдаваше разчистването около черквата. Една част от ранените бяха затрупани, другите – изнесени навън. Лежаха на одеяла и платнища, постлани на земята. Очите им бяха устремени към небето. Не за помощ. Те се страхуваха от него. Гребер мина край изровените от бомби дупки. Те воняха и изглеждаха толкова черни в снега, като че бяха бездънни. Мъглата лазеше по тях. На хълма, където бяха гробовете, имаше и един по-малък ров.

– Можем да го използваме за гроб – каза Шнайдер. – Имаме достатъчно убити, за да го запълним. Гребер поклати глава.

– Откъде ще вземем толкова пръст? – Ще изкопаем от краищата.

– Безполезно. Пак ще хлътне. По-лесно е да се копаят пресни гробове.

Шнайдер почеса червеникавата си брада.

– Непременно ли трябва гробовете да са издадени над земята?

– Вероятно не. Обаче така сме свикнали.

Те продължиха обхода. Гребер забеляза, че кръстът на Райке липсваше. Експлозиите го бяха захвърлили някъде в тъмнината.

Шнайдер се спря и наостри слух.

– Край на твоята отпуската – каза той.

И двамата се послушаха. Внезапно фронтът се беше оживил. Светещи парашути и ракети висяха на хоризонта. Артилерийският огън бе станал по-силен и по-равномерен. Чуваха се избухвания на мини.

– Барабанен огън – каза Шнайдер. – А това значи, че отново ще ни пратят на първа линия. Край на отпуската ти!

– Да.

Те продължиха да се послушват. Шнайдер беше прав. Това, което чуваха, не приличаше на местна схватка. Започваше тежка артилерийска подготовка по целия неспокоен фронт. Навярно утре сутринта щеше да започне общата атака. През нощта беше паднала мъгла и видимостта ставаше все по-слаба. Сигурно русите щяха да нападнат, прикрити зад завесата от мъгла, както преди две седмици, когато ротата загуби двадесет и четири души.

Отпуската отиде по дяволите. И без това Гребер много не вярваше. Дори не беше писал на родителите си. Откакто стана войник, само два пъти си бе ходил в къщи, а и последната отпуска му се струваше толкова отдавна, сякаш не е била. Преди почти две години. Или двадесет години. Все едно. Той не почувствува дори разочарование. Обзе го само чувство на празнота.

– Откъде искаш да минеш? – запита Шнайдер.

– Все ми е едно. Вдясно?

– Добре, аз ще тръгна вляво.

Мъглата падна още по-ниско и стана по-гъста. Сякаш газеха в млечна каша, която стигаше вече до шията и кипеше, макар да беше студена. Като че ли главата на Шнайдер се понесе по нея и отплува. Гребер тръгна вдясно и направи голям кръг около селото. От време на време потъваше в мъглата, появяваше се отново и виждаше на края на млечната каша многоцветните светлини на фронта. Огънят ставаше все по-силен. Той не знаеше колко време бе вървял, когато чу няколко откъслечни изстрела. „Шнайдер – помисли си той. – Сигурно нервите му не са издържали.“ След това чу отново изстрели, а после и викове. Той се наведе, потъна в мъглата и чакаше със заредена пушка. Виковете се приближаваха. Някой извика неговото име. Той отговори.

– Къде си?

– Тук.

Гребер вдигна за момент глава над мъглата и за предпазливост отскочи една крачка встрани. Никой не стреля. Гласът се чуваше все поблизо, обаче в мъглата и нощем беше много трудно да се определят разстоянията. Изведнъж позна Щайнбренер.

– Негодяи! Издебнаха Шнайдер. Удариха го в главата.

Отново партизани. Те се бяха промъкнали в мъглата. Червената брада на Шнайдер им е била по всяка вероятност сигурен прицел. Навярно те са се надявали да изненадат заспалата рота, но разчистванията им бяха попречили. Все пак бяха издебнали Шнайдер.

– Бандити! Не можем да ги преследваме в тая проклетата каша.

Лицето на Щайнбренер беше влажно от мъглата. Очите му искряха.

– Трябва да патрулираме по двама – каза той. – Заповед от Рае. И недалеч един от друг.

– Добре.

Те се отдалечиха един от друг толкова, колкото да Могат да се разпознават. Щайнбренер напрягаше зорко поглед и се промъкваше внимателно в мъглата. Той беше добър войник.

– Иска ми се да пипнем някого от тях – прошепна той. – Зная какво бих го направил тук в мъглата. Една кърпа в муцуната, за да не може да вика, ръцете и краката завързани, и тогава! Не можеш да си представиш колко дълго можеш да теглиш око от орбитата, без то да се откъсне.

Той направи такова движение с ръцете си, като че ли сплескваше бавно нещо.

– Представям си – каза Гребер.

„Шнайдер – помисли си той. – Ако бях тръгнал вляво, вместо вдясно, мен щяха да убият.“ При тази мисъл той не изпита особено чувство. Не му се случваше за пръв път. Войникът дължи живота си на случая. Те продължиха да търсят, докато дойде смяната. Не намериха никого. Огънят се изтегли назад. Съмна се. Атаката започна.

– Тръгнаха – каза Щайнбренаер. – Ех, да бяхме сега напред. При такава атака винаги има нужда от заместници. За няколко дни можеш да станеш подофицер.

– Или да те премажат танковете.

– Ех, че си и ти! На вас, старите, все черни мисли ви идват. Така нищо не се постига. Не всички умират.

– Не, разбира се. Иначе нямаше да има повече война.

Те пропълзяха в избата. Гребер легна и се опита да заспи. Не му се удаваше. Слушаше канонадата на фронта.

Денят дойде сив и влажен. Фронтът бушуваше. В боя бяха хвърлени танкове, на юг изтеглянето беше вече започнало. Гърмяха мотори на самолети. Моторизирани войски се носеха по степта. Ранените се връщаха назад. Ротата чакаше заповед да бъде хвърлена в боя.

Към десет часа при Рае извикаха Гребер. Ротният командир беше сменил квартирата си. Живееше в другия край на каменната къща, който не беше още срутен. В съседство се намираще канцеларията.

Подът в помещението на Рае беше от пръст. Мебелировката се състоеше от трикрак стол, голяма счупена печка, върху която бяха нахвърляни няколко одеяла, походно легло и маса. През счупения прозорец се виждаше ров от бомба. Прозорецът бе запушен с картон, вътре беше студено. На масата имаше спиртник с кафениче.

– Отпуската ви е разрешена – каза Рае. Той сипа кафето в една шарена чаша без дръжка. – Разрешена е. Учудвате се, нали?

– Тъй вярно, господин лейтенант.

– И аз също. Разрешителното е в канцеларията. Идете да го вземете. И изчезвайте незабавно. Гледайте да ви вземе някоя кола. Чакам всеки момент да забранят отпуските. Ако заминете, значи ви няма. Разбирате

ме, нали?

– Тъй вярно, господин лейтенант.

Като че ли Рае искаше да каже още нещо, но се подвоуми, заобиколи масата и подаде ръка на Гребер.

– Всичко хубаво и побързайте. Вие отдавна чакате ред. Заслужавате отпуската.

Рае се обърна и отиде до прозореца. Той беше прекалено висок за него. Трябваше да се наведе, за да погледне навън.

Гребер направи кръгом и като заобиколи къщата, отиде в канцеларията. Като минаваше край прозореца, той забеляза ордените на Рае. Главата му не се виждаше.

Писарят му подаде подпечатаното и подписано разрешително.

– Голям късмет имаш – каза той намръщено. – Дори не си женен, нали?

– Не съм, но от две години не съм бил в отпуск.

– Голям късмет – повтори писарят. – Да получиш отпуск точно в този момент.

– Не съм го избрал сам.

Гребер се отправи към избата. Той не вярваше вече в отпуска и затова не си беше стегнал багажа. Нямаше и какво много да приготвя. Бързо прибра нещата си. Между тях имаше една емайлирана руска икона, която искаше да подари на майка си. Беше я намерил някъде по пътя.

Когато вдигна очи, той забеляза пред себе си Хиршланд с лист в ръка.

– Какво има? – запита Гребер и си помисли: „Спират отпуските, пак ме нагласиха.“

Хиршланд се убеди с поглед, че бяха сами.

– Заминаваш ли? – запита тихо той.

– Да – отговори Гребер с чувство на облекчение.

– Би ли могъл, ето адреса, да идеш у нас и да кажеш, че съм добре.

– Защо? Не можеш ли да пишеш?

– Правя го често, но не ми вярват. Майка ми не вярва това, което й пиша. Тя мисли, че пиша така, защото...

Той се спря и подаде листа на Гребер.

– Ето адреса. Тя ще повярва повече на някого, който ме е видял. Убедена е, че нямам свобода да пиша. Разбираш.

– Да – каза Гребер, – разбирам. Той взе листа и го сложи във военната си книжка. Хиршланд извади пакет цигари от джоба си.

– Вземи за по пътя.

– Защо?

– Аз не пуша.

Гребер го погледна. Вярно беше, никога досега не бе виждал Хиршланд да пуши.

– Добре, благодаря ти – каза той, като прибираше цигарите.

– И не й разправяй за това – Хиршланд показа с ръка към фронта. – Кажй й само, че сме на почивка.

– Не се безпокой. Още нещо да й кажа?

– Не, благодаря.

Хиршланд изчезна като сянка. „Защо «благодаря»?“ – запита се Гребер.

Той намери място в една санитарна кола. Препълнена с ранени, тя бе попаднала в някакъв снежен ров. Изхвърлен от колата, помощник-шофьорът си бе счупил ръката. Гребер се качи на неговото място.

Колата тръгна по пътя, означен с колове и вързопи слама, който обикаляше селото. Гребер видя ротата, строена на селския площад пред черквата.

– Тези там отиват напред – каза шофьорът. – Пращат ги на фронта. Каква бъркотия е там – дявол да го вземе. Откъде русите изкараха тая артилерия?

– Да...

– И танкове имат достатъчно. Откъде са?

– От Америка. Или от Сибир. Там били имали сума фабрики.

Шофьорът зави, за да не се сблъска с един затънал камион.

– Русия е преголяма. Преголяма, казвам ти. Човек се загубва в нея.

Гребер кимна с глава и оправи платнищата, с които бе завил краката си. За момент се почувствува като дезертър. Безмълвна, ротата му се бе наредила на селския площад. А той се връща назад. Сам. Другите оставаха, а той се връща. Те трябваше да вървят на фронта. „Заслужил съм го – успокояваше се Гребер. – Сам Рае го каза. Но защо ми идват такива мисли в главата? Сигурно защото ме е страх, че ще ме настигнат и върнат обратно.“

Няколко километра по-нататък настигнаха камион с ранени, който боксуваше, затънал в снега. Спряха и провериха носилките. Двама души бяха умрели. Свалиха ги и вместо тях взеха трима ранени от другия камион. Гребер помогна да ги качат. Двама души бяха с ампутирани крака, третият, ранен в лицето, можеше да пътува седнал. Ранените, които останаха, ругаеха и викаха. Но те бяха тежко ранени, на носилки, за които действително нямаше място. Всички ранени бяха обзети от страх, че

в последния момент ще бъдат достигнати от войната.

– Какво се е случило?

– Счупване на оста – изръмжа шофьорът на затъналата кола.

– Счупване на оста? В снега?

– Не си ли чувал, новак с новак, че един си счупил пръста, когато си бъркал в носа.

– Да, ясно. Все пак имаш щастие поне, че не е вече истинска зима.

Иначе хората ти щяха да измръзнат до един.

Те продължиха пътя си. Шофьорът се облегна назад.

– Случи ми се преди два месеца – каза той. – Скоростите ми не бяха в изправност. Движех се много бавно. Ранените започнаха да измръзват на носилките. Нищо не можех да направя. Когато най-сетне пристигнах-ме, бяха останали само шестима. Разбира се, с измръзнали ръце, крака и носове. Да те ранят в Русия през зимата не е шега.

Той извади от джоба си парче тютюн за дъвчене и отхапа от него.

– А ранените, които можеха да ходят! Те вървяха пеш. През нощта, в студа. Винаги, когато пристигах някоя колона, искаха да шурмуват колата. Увисваха по вратите и стъпалата като оси. Трябваше да ги изтласкваме.

Гребер кимна разсеяно с глава и погледна назад, Селото не се виждаше вече. Беше изчезнало зад една снежна преспа. Нямахше нищо друго, освен небе и равнина, по която се носеха на запад. Беше по обед. Слънцето едва пробиваше сивото небе. Снегът слабо блещукаше. Ненадейно нещо се пречупи в Гребер, странна топлина обля цялото му същество и той за пръв път осъзна, че се е спасил, че се отдалечава от смъртта, че бяга далеч от нея. Обладан от това ново чувство, той гледаше втрънено отгъпкания сняг, който изчезваше под колелата метър след метър, а всеки изминат метър на запад представляваше сигурност и водеше към родината, към необхватния живот зад спасителния хоризонт.

Шофьорът го бутна неволно, когато сменяше скоростта. Гребер се сепна. Той бръкна в джоба си и измъкна пакет цигари.

– Вземи – каза той.

– Благодаря – отвърна шофьорът, без да погледне. – Не съм пушач. Употребявам само тютюн за дъвчене.

5

Теснолинейката спря. Слънцето къпеше в светлината си малка гара, боядисана в защитни цветове. От къщите наоколо бяха останали само развалини, вместо тях бяха построени няколко бараки с боядисани също в защитни цветове покриви и стени. Няколко вагона стояха на релсите. Руски военнопленници ги разтоварваха. Теснолинейката се свързваше тук с широка линия. Ранените бяха приютени в една от бараките. Тези, които можеха да ходят, насядаха на грубо скованите пейки. При тях отидоха няколко отпускари. Стараеха се да минат незабелязани, от страх да не бъдат върнати обратно на фронта.

Денят беше мрачен. Сивото небе пръскаше уморена, белезникава светлина, която играеше по замърсения сняг. Отдалеч се чуваше бръмченето на самолетни мотори. Шумът не идеше от небето, сигурно някъде наблизко имаше скрито летище. По-късно една ескадрила прелетя над гарата, започна да се издига във въздуха и скоро вече изглеждаше като ято чучулиги. Гребер дремеше. „Чучулиги – помисли си той. – Мир.“ При влизането в бараката на двама военни полицаи всички се сепнаха.

– Документи!

От тях лъхаше здраве и спокойствие на хора, които не се намират в опасност. Униформите им бяха безупречни, оръжието – почистено, и всеки от тях тежеше поне с десет кило повече, отколкото който и да е от отпускарите.

Войниците показаха мълчаливо своите разрешения за отпуск. Полицайте ги прегледаха внимателно, преди да им ги върнат. Накараха ги да покажат и военните си книжки.

– Ядене има в барака N 3 – каза накрая по-възрастният. – И се стегнете. На какво приличате. Или искате да пристигнете в родината като свини.

Групата отпускари се отправи към барака N 3.

– Проклети копои! – изруга един войник с черно брадясало лице. – Големи уста, но далеч от куршума! Отнасят се с нас като с престъпници!

– При Сталинград такива като тях разстреляха за дезертъорство десетки войници, които бяха загубили полка си – каза друг войник.

– Ти бил ли си при Сталинград?

– Ако съм бил при Сталинград, сега нямаше да съм тук. Никой не

мога да се измъкне от чувала.

– Слушай – каза един възрастен подофицер. – На фронта можеш да говориш каквото си искаш. Но тук е друго. Отсега нататък по-добре си затваряй устата, ако искаш да си нямаш неприятности, нали ме разбираш?

С канчетата за ядене в ръка те се наредиха на опашка. Чакаха повече от час. Никой не напусна мястото си. Мръзнеха, но чакаха. Бяха свикнали. Най-сетне им сипаха по един черпак чорба, в която плуваха малко картофи, месо и зеленчук.

Войникът, който каза, че не е бил при Сталинград, се огледа внимателно.

– Би ме учудило, ако и полицаите ядат същото.

– Ама че грижи имаш! – каза презрително подофицерът.

Гребер започна да сърба чорбата. „Поне е топла – каза си той. – В къщи ще бъде съвсем друго.“ Ще готви майка му. Може би ще има дори суджуци, и лук, и картофи, а за десерт – пудинг от къпини с крем ванилия.

Трябваше да чакат до късно през нощта. Военни полицаи ги провериха още два пъти. Прииждаха все нови и нови ранени. С всеки ешелон отпускарите ставаха все по-неспокойни. Страхуваха се да не би да ги оставят. Най-сетне, след полунощ, влакът беше композиран. Беше постудено и по небето блестяха ярки звезди. Никой не им се радваше – те означаваха добри условия за бомбардировки. Природата сама по себе си отдавна нямаше стойност за войниците, тя беше само добра или лоша във връзка с войната. Като закрила или като опасност.

Изнесоха ранените. Трима от тях върнаха веднага. Бяха умрели. Носилките останаха на перона. Тези на умрелите бяха без одеяла. Никъде не се виждаше светлина.

Дойде редът и на ранените, които можеха да ходят. Провериха ги най-внимателно. „Няма да ни вземат – помисли си Гребер. – Много са. Влакът е пълен.“ Той се взря безцелно в нощта. Сърцето му биеше. Невидими самолети бръмчаха по небето. Той знаеше, че са немски, но все пак го беше страх много повече отколкото на фронта.

– Отпускарите! – извика някой най-сетне.

Групата се придвижи трескаво напред. Отново проверка от военната полиция. При последния контрол всеки бе получил една бележка, която сега трябваше да предаде. Покатериха се във вагоните. Няколко ранени се бяха вече настанили. Отпускарите се блъскаха и бутаха. Някой изкомандува със силен глас. Всички трябваше отново да слязат и да се

подредят. Заведоха ги до следващия вагон, където също така вече бяха насядали ранени. Разрешиха им да се качат. Гребер си намери място по средата на скамейката. Не искаше да седи до прозореца. Той знаеше, че в случай на бомбардировка най-опасно е там.

Влакът не тръгваше. В купето беше тъмно. Всички чакаха. Навън шумът затихна, но влакът не тръгваше. Минаха двама военни полицаи, които водеха един войник. Мина и група руси, които мъкнеха каси с боеприпаси. След това се показаха няколко есесовци, които оживено говореха помежду си. Влакът все още не потегляше. Първи започнаха да ругаят ранените. Те имаха право за това. Сега за сега нищо по-лошо не можеше да ги сполети.

Гребер облегна глава назад. Опита се да заспи със желанието да се събуди чак когато влакът тръгне, но не му се удаваше. Вслушваше се във всеки звук. Различаваше в тъмнината очите на спътниците си. Бледата светлина на снега и звездите, която идваше отвън, се отразяваше в тях и те блестяха. Не беше достатъчно светло, за да различи лицата. Само очите. Купето беше изпълнено с тъмнина и неспокойни очи и сред тях – белите петна на превръзките.

Влакът тръгна, но веднага отново спря. Чуха се викове. След малко затракаха врати. Свалиха две носилки на перона. Двама умрели повече. „Две места повече за живите – си каза Гребер. – Дано само в последния момент не пристигнат нови ранени!“ Една и съща мисъл вълнуваше всички.

Влакът тръгна отново. Перонът се плъзна бавно покрай вагоните. Военни полицаи, пленници, есесовци, купчини каси – и след това изведнъж се появи равнината. Всички се наведоха към прозореца. Не им се явяваше още. Очакваха, че влакът пак ще спре.

Но той се носеше все по-нататък и по-нататък и постепенно тракането се превърна в равномерен ритъм. Минаваха покрай танкове и оръдия, покрай войскови части, които гледаха след вагоните. Изведнъж Гребер почувствува умора. „У дома – помисли си той. – У дома. Боже мой, не смея да се радвам.“

На сутринта валеше сняг. Спряха на една гара, за да получат кафе. Гарата се намираще на края на малко градче, от което не бе останало много нещо. Умрелите бяха свалени. Влакът направи маневра. С кафето в ръка Гребер се върна тичешком в своя вагон. Той не посмя да слезе, за да получи хляб.

Един патрул премина през влака, за да свали леко ранените. Те трябваше да останат в градската болница. Новината се разпространи

бързо във вагона. Ранените в ръцете се хвърлиха към клозетите, за да се скрият. Сбиха се кой да влезе. Разярени и отчаяни, те се дърпаха един друг и никой не успяваше да затвори вратата зад себе си.

– Идат! – извика внезапно някой отвън.

Блъсканицата спря и всички се пръснаха. Двама успяха да се вмъкнат в клозета и затвориха вратата. Друг, който бе паднал на пода, разглеждаше поставената си в шина ръка. Продълговатото червено петно на превръзката ставаше все по-голямо. Трети отвори вратата, която беше от другата страна на перона, с мъка слезе по стъпалата, навън в снежната буря, и се прилепи до вагона. Останалите седнаха по местата си и зачакаха.

– Затворете вратата! – каза някой. – Иначе веднага ще го открият.

Гребер дръпна вратата. За момент той видя през виелицата бялото лице на войника, който беше клекнал до вагона.

– Искам да се върна в къщи – каза раненият с кървящата превръзка. – Два пъти ме прашаха в лазарет и винаги ме връщаха обратно на фронта, без никаква отпуски. Искам да се върна в родината.

Той гледаше здравите отпускарски с ненавист. Никой не му отговори. Мина много време, докато дойде патрулът. Двама души минаваха през вагоните, няколко други пазеха навън ранените, определени да останат. Един от извършващите проверката беше младши лекар. Той поглеждаше повърхностно удостоверенията на ранените.

– Слизайте! – казваше той с безразличие, като вземаше вече удостоверението на следващия.

Един от войниците продължаваше да седи. Беше дребен посивял човек.

– Хайде навън, дядка! – каза полицаят, който придружаваше младшия лекар. – Не чу ли?

Войникът не мръдна. Рамото му беше превързано.

– Вън! Слизай! – повтори полицаят.

Войникът остана на мястото си. Той бе стиснал устни и гледаше пред себе си, като че ли нищо не разбираше. Полицаят застана с разкрячени крака пред него.

– Трябва ти специална покана, а? Ставай веднага! Войникът все още се правеше, че не чува.

– Ставай! – изруга ядосано полицаят. – Не виждаш ли, че с тебе говори началник? Или ти се иска военен съд?

– Спокойствие – каза младшият лекар. – Само спокойствие.

Лицето му беше розово и клепачите без мигли.

– Тече ви кръв – обясни той на човека, който се беше борил за мястото в клозета. – Трябва да ви превържем. Слезте!

– Аз... – започна войникът. В това време се качи още един полицаец. Заедно с другия, те подхванаха под здравата мишница посивелия войник и го изтласкаха навън. Войникът едва-едва изохка, без да помръдне лицето си. След това един от тях го хвана около бедрата и го изнесе като лек пакет от купето. Полицаят извърши това без усилие и без грубост. Войникът не викаше повече. Той се изгуби между другите ранени, които чакаха като стадо животни на перона.

– Е, какво? – запита младшият лекар.

– Не мога ли да продължа след като ме превържат, господин старши докторе? – запита войникът с кървящата превръзка.

– Ще видим. Възможно е. Но най-напред трябва да ви превържа.

Войникът слезе с отчаян израз на лицето. Той бе нарекъл младшия лекар старши, но и това не бе помогнало. Полицаят натисна вратата на клозета.

– Разбира се – каза той презрително. – Нещо по-умно няма да им дойде на ум. Винаги същото.

– Отваряйте – изкомандува той. – Бързо! Вратата се отвори. Един от войниците излезе.

– Голям хитрец си – изръмжа полицаят. – Защо се заключваш? На криеница ли си играеш?

– Имам диария. Мисля, че клозетът е за това.

– Така ли? И то точно сега? Мислиш, че ти вярвам?

Войникът разтвори шинела си. На гърдите му висеше железният кръст първа степен. Той погледна гърдите на полицая, на които нямаше нищо.

– Да – отвърна той спокойно. – Трябва да ми вярвате.

Полицаят почервения. Лекарят го изпревари.

– Слезте, моля – каза той, без да поглежда войника.

– Вие не проверихте каква ми е раната.

– Това се вижда от превръзката ви, Слезте, моля ви.

Войникът се усмихна едва забележимо.

– Добре.

– Тука изглежда свършихме? – каза нервно лекарят.

– Да.

Полицаят погледна отпускарите. Всеки от тях държеше документите си в ръка.

– Да, готово – отвърна той и последва лекарят.

Вратата на клозета се отвори безшумно. Един ефрейтор, който също се беше скрил вътре, се промъкна в купето. Лицето му беше оросено с едри капки пот. Той се отпусна на пейката.

– Отиде ли си? – попита той след малко.

– Изглежда.

Ефрейторът стоя дълго, без да проговори. Потта се стичаше по лицето му.

– Аз ще се моля за него – каза той накрая. Всички го погледнаха.

– Какво? – запита някой с недоумяващ глас. – На всичко отгоре искаш и да се молиш за тази полицейска свиня.

– Не, не за свинята. За този, който беше заедно с мен в клозета. Той ме посъветва да остана вътре, щял сам да оправи работата. Къде е той?

– Вън. Оправи работата. Той така ядоса дебелията свиня, че тя пропусна да провери.

– Аз ще се моля за него.

– Хубаво де, моли се, щом ти се иска.

– Да, на всяка цена. Казвам се Лютене. На всяка цена ще се моля за него.

– Добре. Сега обаче си затвори устата. Моли се утре или чакай поне да тръгне влакът – каза някой.

– Аз ще се моля. Трябва да си ида в къщи. Няма да получа отпуска, ако остана тук, в лазарета. Трябва да се върна в Германия. Жена ми има рак. На 36 години е. Навърши 36 през октомври. Вече четири месеца е на легло.

Той обходи с блуждаещ поглед съседите си един след друг. Никой не отвърна. Беше твърде обикновена работа.

Един час по-късно влакът продължи. Войникът, който бе слязъл по стъпалата, не се яви повече. „Сигурно са го хванали“ – си каза Гребер.

По обед влезе един подофицер.

– Искате ли някой да се бръсне?

– Какво?

– Да се бръсне! Аз съм бръснар. Имам отличен сапун. Още от Франция.

– Бръснене? Когато влакът е в движение?

– Разбира се. Току-що бръснах в офицерския вагон.

– Колко струва?

– Петдесет пфенинга. Половин марка. Много евтино, като имате пред вид, че най-напред трябва да ви острижа брадите.

– Добре.

Някой извади пари.

– Но ако ме порежеш, няма нищо да получиш.

Бръснарят постави канчето за сапун на пейката и извади ножица и гребен от джоба си. Със себе си носеше и една голяма книжна кесия, в която слагаше отрязаните косми. След това започна да сапунива. Бръснеше до един от прозорците.

Пяната беше толкова бяла, като че ли бръснарят сапуниваше със сняг. Той беше много сръчен. Трима души пожелаха да бъдат избръснати. Ранените се отказаха. Гребер беше четвъртият. Той наблюдаваше тримата, които вече бяха избръснати. Изглеждаха особено. От студа и вятъра лицата им бяха червени и на петна; кожата на брадите им лъщеше. Това бяха наполовина войнишки лица, наполовина лица на канцеларски плъхове. Гребер чуваше как стърже бръсначът. Бръсненето го развесели. Първият допир с родината, още повече, че това удоволствие бе доставяно от по-висок чин. Струваше му се, че вече носи цивилни дрехи.

Следобед влакът отново спря. На перона бе докарана една походна кухня. Отидоха да получат ядене. Лютене не дойде с тях. Гребер забеляза, че устните му се движат бързо и безмълвно. Той държеше здравата си ръка в такова положение, сякаш притискаше с нея друга невидима ръка. Лявата ръка беше превързана и над нея бе наметната куртката му. Сипаха им зелева чорба – полуизстинала.

Беше се вече стъмнило, когато пристигнаха на границата. Всички слязоха от влака. Отпускарите бяха строени и заведени в една станция за обезвъшляване. Те предадоха дрехите си и насядаха голи по пейките в бараката, за да могат въшките да умрат по телата им. Помещението беше топло, водата – топла, и им дадоха сапун, който миришеше силно на карбол. За пръв път от месеци насам Гребер се намираше в една действително отоплена стая. Наистина понякога на фронта те имаха печки, но там се стопляше само тази страна на тялото, която беше до огъня, другата мръзнеше. А тук цялото помещение беше топло. Най-сетне и костите можеха да се размръзнат. Костите и черепът. Черепът беше вледенен от по-дълго време.

Те седяха, търсеха въшки и ги чукаха с нокти. Гребер нямаше въшки по главата. Има старо правило, че въшките, които се загнездват в космите по тялото и в дрехите, не се качват по главата. Въшките не нарушаваха териториите си, те не познаваха войната.

Топлината му действа приспивателно. Той гледеше бледите тела на другарите си, подутите премръзнали крака и червени белези от

раните. Изведнъж те не бяха вече войници. Униформите им висяха някъде на парата; те бяха обикновени голи хора, които чукаха въшки. Веднага разговорът им стана друг. Не говореха вече за война. Говореха за ядене и за жени.

– Жена ми има дете – каза един от тях на име Бернхард. Той седеше до Гребер и имаше въшки във веждите, които ловеше с помощта на малко огледалце.

– Две години не съм си бил в къщи, а детето е на четири месеца. Тя твърди, че е на четиринадесет и че било от мен. Но майка ми писа, че е от един русин. Жената започна да ми пише за това едва от десет месеца насам. Преди това никога. Вие какво мислите?

– Случва се – отвърна безучастно един с плешива глава.

– Има много деца на военнопленници по селата.

– Така ли? Добре де, но какво да правя?

– Аз бих изгонил жената – заяви друг един, който превързваше кратката си. – Това е свинщина.

– Свинщина? Защо да е свинщина?

Плешивият махна с ръка.

– Във време на война е другояче. Трябва човек да го разбира. Какво е детето? Момче или момиче?

– Момче. Пише, че приличало на мен.

– Ако е момче, то може да го задържиш. Ще ти бъде от полза. В селската работа човек винаги се нуждае от помощ.

– Но нали е половин русин...

– Какво от това? Русите са арийци. А родината се нуждае от войници.

Бернхард сложи огледалото настрана.

– Работата не е чак толкова проста. Теб ти е лесно да говориш. Нали не е на твоята глава.

– Нима щеше да ти е по-приятно, ако някой тлъст германски бик бе направил дете на жена ти?

– Разбира се, не.

– Виждаш ли?

– Можеше да ме дочака – каза Бернхард тихо и смутено.

Плешивият вдигна рамене.

– Някои дочакват, някои не. Не може всичко да искаш, когато с години не се връщаш в къщи.

– И ти ли си женен?

– Не. Слава Богу, не.

– Русите не са арийци – каза внезапно един войник с миша физиономия, остро лице и малки уста. Дотогава той бе мълчал.

Всички го погледнаха.

– Лъжеш се – каза плешивият. – Арийци са. Нали бяхме съюзници с тях.

– Това са нисши хора, болшевишки, нисши твари. Не са арийци. Така гласи учението.

– Лъжеш се. Поляци, чехи и французи са нисши хора. Русите ние ги освобождаваме от комунистите. Те са арийци. Разбира се, с изключение на комунистите. Може би не арийци-господари като нас. Обикновени арийци-работници. Но те няма да бъдат избити.

Войникът с миша физиономия се запъна.

– Те винаги са били нисши хора – заяви той. – Зная го добре. Стопроцентова нисши хора.

– Това отдавна се измени. Така, както при японците. Откакто са ни съюзници във войната, и те са арийци. Жълти арийци.

– И двамата се лъжете – каза един извънредно космат войник с басов глас. Русите не бяха още нисши хора, когато бяхме съюзници с тях. Но сега са такива. Така стои работата.

– Е, тогава какво да прави с детето?

– Да го предаде на властите да го ликвидират – каза авторитетно мишата физиономия. – Бърза и безболезнена смърт. Какво друго?

– А жената?

– Това е работа на властите. Да бъде заклеямена с печата на позора, да ѝ се остриже косата, а след това – концентрационен лагер, затвор или бесилка.

– Досега нищо не са ѝ направили – каза Бернхард.

– Може би още не знаят.

– Знаят. Майка ми я е издала.

– Тогава властите са покварени и немарливи. И тях трябва да ги пратят в концентрационен лагер. Или на бесилката.

– Дявол да те вземе, остави ме на мира! – каза неочаквано Бернхард и ядосано му обърна гръб.

– Може би ако беше французин, щеше да бъде все пак по-добре – каза плешивият. – Съгласно последните изследвания те са полунисши хора.

– Дегенерирани посредством хора.

Басът погледна Гребер. Гребер долови в широкото му лице едва забележимо задоволство.

Един войник с пилешки гърди, който се разхождаше неспокойно на слабите си като върлини крака, се спря до тях.

– Ние сме хора-господари – каза той. – А другите са нисши хора. Това е ясно. Но кои всъщност са обикновените хора?

Плешивият се замисли.

– Шведите – каза след това той. – Или швейцарците.

– Диваци – заяви басът. – Разбира се, диваци.

– Нали белокожи диваци няма вече? – каза мишата физиономия.

– Не? – басът го погледна изкосо.

Гребер задряма. Той чу как другите започнаха отново да говорят за жени. Не разбираше много от тези работи. Расовите теории на родината му не подхождаха много на това, което той си представяше за любовта. Не искаше да овързва любовта с расовия подбор, родословните таблици и способността за раждане. И като войник той не бе познавал много жени, освен няколкото проститутки в страните, в които бе воювал. Те бяха също така делови, както членките на „Съюза на германските девойки“, но при проститутките тази деловитост се налагаше от професията им.

Получиха дрехите си обратно и ги облякоха. Изведнъж отново се превърнаха в редници, ефрейтори, фелдфебели и подофицери. Човекът с руското дете излезе подофицер. Басът също. Мишата физиономия беше обозен войник. Той се сви, когато видя, че другите са подофицери. Гребер разгледа униформата си. Тя беше още топла и миришеше на киселини. Под токите на тирантите се бе скрила цяла колония избягали въшки. Всички бяха умрели. Обгзени. Той ги изстърга.

Заведоха ги в една барака. Един националсоциалистически политофицер им държа реч. Застанал на подиума, зад който бе окачена фотография на фюрера, той им каза, че сега, когато се завръщат в родината, те носят върху плещите си голяма отговорност. Не бива и дума да се споменава за времето, прекарано на фронта. Нито дума за позиции, населени места, войскови съединения, движение на войската и други. Навсякъде дебнат шпиони. Затова най-важното е мълчанието. Който бърбори, го чака тежко наказание. Също и неделовата критика представлява предателство. Войната се води от фюрера, той знае какво върши. Положението е блестящо, русите са накрая на силите си; те са понесли нечувани загуби и контраофанзивата е в подготовка. Храната на войниците е първокласна, духът им – отличен. Още веднъж: споменаването на имена на населени места и военни позиции е предателство. Недоволствуването – също.

Офицерът спря за момент. След това заяви с променен глас, че

въпреки своята огромна работа, фюрерът бди за всички войници. Той е наредил всеки отпускар да занесе подарък на своите. За тази цел всеки ще получи един пакет с хранителни продукти, който трябва да бъде предаден на домашните като доказателство, че войниците на фронта са добре гледани и че дори могат да носят подаръци в къщи. Този, който отвори пакета по време на пътуването и сам яде от него, ще бъде наказан. Това ще се контролира в гарата на пристигането. Хайл Хитлер!

Всички стояха мирно. Гребер очакваше, че ще запеят „Дойчланд, Дойчланд юбер алес“ и партийния химн „Хорст Весел“; Третият райх беше силен по химните. Но не стана така. Вместо това, последва командата: „Отпускарите от Рейнската област три крачки напред!“ Няколко души излязоха напред.

– Прекарването на отпуската в Рейнската област е забранено – заяви офицерът.

Той се обърна с въпрос към най-близкостоящия.

– Вместо там, къде искате да идете?

– В Кьолн.

– Нали току-що ви казах, че в Рейнската област е забранено. Къде искате да идете вместо там?

– В Кьолн – повтори човекът, без да разбира. – Аз съм от Кьолн.

– Не можете да идете в Кьолн, не разбирате ли това? В кой друг град искате да заминете?

– В никакъв друг град. В Кьолн са жена ми и децата ми. Аз съм там шлосер. Разрешението ми за отпускар е за Кьолн.

– Това виждам и аз. Но за там не можете да заминете. Разберете най-сетне! В момента Кьолн е забранен за отпускар.

– Забранен? – запита бившият шлосер. – Защо?

– Да не би да сте полудял, кой задава тук въпроси, вие или властите?

Един капитан се приближи и прошепна нещо на ухото на политофицера. Той кимна.

– Отпускарите от Хамбург и Елзас да излязат напред! – изкомандува той. Никой не излезе напред.

– Тези от Рейнската област да останат. Другите вляво ходом марш. Всички да се наредят за получаване на пакетите.

Те стояха отново на перона. След малко войниците от Рейнската област се присъединиха.

– Какво стана? – запита басът.

– Нали чу?

– Че не можеш да идеш в Кьолн. Къде другаде ще заминеш?

– В Ротенбург. Там имам сестра. Но какво да правя в Ротенбург? Аз живея в Кьолн. Какво става в Кьолн? Защо не мога да замина за Кьолн?

– Внимание! – каза някой и показа с поглед двама есесовци, които минаваха покрай тях със скърцащи ботуши.

– Дявол ги взел! Какво ще правя в Ротенбург? Къде е семейството ми? Беше в Кьолн. Какво се е случило там.

– Може би семейството ти е в Ротенбург.

– Не е в Ротенбург. Там няма място. Освен това жена ми и сестра ми не могат да се търпят. Какво става в Кьолн?

Шлосерът загледа вторачено другите. Очите му се насълзиха. Дебелите му устни трепереха.

– Защо вие се връщате у дома си, а аз не мога? След всичкото това време! Какво става? Какво е станало с жена ми и децата ми? По-големият се казваше Георг. На 11 години. Какво ли е станало!

– Слушай! – каза бащата. – Не можеш нищо да направиш. Изпрати на жена си телеграма. Накарай я да дойде в Ротенбург. Иначе изобщо няма да я видиш.

– А пътят? Кой ще ѝ го плати? И къде ще живее?

– Ако ти не можеш да заминеш за Кьолн, то и жена ти няма да я пуснат оттам – каза мишата физиономия. – Това е напълно сигурно. Такива са наредбите.

Шлосерът отвори уста, но не каза нищо. Чак след известно време запита:

– Защо не?

– Обясни си сам.

Шлосерът се огледа. Спираше последователно поглед върху всеки един.

– Та може ли всичко да е разбито? Това е невъзможно!

– Ти се благодари, че не те върнаха веднага обратно на фронта – каза бащата. – Защото и това можеше да се случи.

Гребер слушаше, без да проговори. Почувствува, че му стана студено и че студът не идва отвън. Невидимото, тайнственото бе отново тук, това, което отдавна витаеше, което никога не можеше напълно да бъде обхванато, което бягаше и отново се връщаше и което се взираше в теб и имаше сто неясни образа и едновременно с това нито един. Той погледна релсите. Те водеха в родината, в познатото, топлото, очакващото, в мира, в единственото, което беше още останало. А сега като че ли онова отвън се беше промъкнало, отново то дишаше тайнствено до него и

никой не можеше да го отпъди.

– Отпуска – каза човекът от Кьолн с горчивина. – Това ли е моята отпуска? Какво да правя сега?

Другите го гледаха, без да му отговарят повече. Като че ли изведнъж някаква скрита негова болест бе излязла наяве. Той нямаше вина, но незабележимо всички се отдръпнаха от него, като от прокажен. Те бяха щастливи, че не бе ги сполетяла неговата съдба. И все пак не бяха сигурни за себе си – ето защо се отдръпнаха. Нещастieto беше заразително.

Влакът влезе бавно в гарата. Хората се намериха в полусянка, като че ли над перона беше спусната черна завеса.

6

На сутринта пейзажът се бе променил. Той се открояваше ясно през прозрачните утринни изпарения. Гребер седеше до прозореца с опряно на стъклото чело. Пред погледа му се низеха ниви и поля с петна сняг, които не успяваха да прикрийт черните равномерни бразди на ралото и прясната зеленина на поникналите посеви. Никакви дупки от бомби. Никакви разрушения. Плоска, гладка равнина. Никакви окопи. Никакви бункери. Поле.

След това се появи първото село. Някаква черква, на която блестеше кръст. Училище, над което се въртеше бавно ветропоказател. Кръчма, пред която стояха хора. Отворени порти, момичета с метли, една кола, първи слънчев лъч в прозорци, които бяха здрави. Покриви, които бяха непокътнати; незасегнати къщи, дървета с всичките им клони, улици, които бяха улици, и деца, които отиваха на училище. Деца Гребер не беше виждал отдавна. Той пое дълбоко въздух. Бе чакал толкова дълго това. То беше пред него. Наистина пред него.

– Съвсем друго изглежда тук, а? – запита един подофицер, седнал до другия прозорец.

– Съвсем друго.

Мъглата се вдигаше. На хоризонта израснаха гори. Можеше вече да се вижда надалеч. Телеграфни жици съпровождаха влака. Те се вдигаха и спускаха като петолиния на някаква безкрайна мелодия, която не се долавяше. Птици литваха при преминаването на влака, за да кацнат по-нататък. Полето бе спокойно. Боботенето от фронта – изчезнало. Никакви самолети. Гребер имаше чувството, че пътува от седмици насам. Внезапно дори споменът за другарите му беше избледнял.

– Кой ден сме днес? – запита той.

– Четвъртък.

– Така ли?

– Разбира се. Вчера беше сряда.

– Мислиш ли, че ще получим някъде кафе?

– Естествено, тук всичко е както по-рано.

Няколко души извадиха хляб от раниците си и започнаха да дъвчат. Гребер чакаше, той искаше да закуси с кафе. Припомни си за живота в къщи преди войната. Майка му застилаше масата с покривка на бели и сини квадрати; за закуска слагаше мед, кифли, топло мляко и кафе.

Канарчето пееше, а през лятото слънцето огряваше през прозореца саксиите със здравец. Той често бе вземал и стривал между ръцете си тъмнозелените листа, вдъхвал бе странния завладяващ аромат и бе мечтал за далечни страни. Наистина междуременно бе видял доста чужди страни, но не както в мечтите си.

Гребер се загледа отново през прозореца. Изведнъж се почувствува по-сигурен. Навън селски работници следяха влака с очи. Между тях имаше и жени, забрадени с кърпи. Подофицерът спусна надолу прозореца и започна да маха с ръка. Никой не му отговори.

– Щом не искате, няма, глупаци с глупаци! – каза разочаровано подофицерът.

Няколко минути по-късно те минаха край друга нива с хора и той замаха отново. Този път се наведе още повече. И сега никой не му отвърна, въпреки че хората се бяха обърнали и гледаха влака.

– И ние се бием за такива като тия! – заяви подофицерът.

– Може би това са пленници. Или чуждестранни работници.

– Имаше доста жени между тях. Те поне можеха да махнат с ръка.

– Може би са руси. Или поляци.

– Глупости. Не изглеждаха такива. Но дори да е така, нали трябва да има и немци с тях?

– Ние сме санитарен влак – каза плешивият. – На такъв влак никой не маха с ръка.

– Говеда! – заяви подофицерът в заключение. – Селски тапири и свинарки!

Със силен тласък той вдигна прозореца нагоре.

– В Кьолн хората са други – каза шлосерът.

Влакът продължаваше да лети. По едно време спря за два часа в един тунел. Нямаха осветление, а и тунелът беше съвсем тъмен. Наистина те бяха свикнали да живеят под земята, но въпреки това, след известно време мракът започна да ги потиска.

Някои пушеха. Огнените краища на цигарите се движеха в тъмнината като светулки.

– Вероятно повреда в машината – каза подофицерът.

Те се ослушаха. Не се чуваха самолети. Не достигаха до слуха им и експлозии.

– Бил ли е някой от вас в Ротенбург? – запита войникът от Кьолн.

– Трябва да е стар град – каза Гребер.

– Бил ли си там?

– Не. А ти никога ли не си ходил?

– Не. Какво да правя?

– Трябваше да заминеш за Берлин – каза мишата физиономия. – Човек получава веднъж отпуска. А в Берлин е по-интересно.

– Нямам пари за Берлин. Къде ще живея там? В хотел ли? Искам да отида при семейството си. Влакът тръгна.

– Най-сетне – каза басът. – Вече мислех, че тук ще ни погребат.

Сива светлина си проправи път в мрака. После стана сребриста и след това пейзажът отново се появи. Изглеждаше по-привлекателен от всякога. Всички наскочаха на прозореца. Следобедният ден ги упояваше като вино. Неволно потърсиха с очи пресни ровове от бомби. Нямаше.

След няколко гари слезе басът. После – подофицерът и още двама други. Един час по-късно Гребер започна да разпознава околността. Вече се беше смрачило. Сини облаци висяха по дърветата. Той чувствуваше като близко не нещо определено – не къщите, селата и хълмовете, а самата местност, която сякаш внезапно беше му заговорила на познат език. От всички страни нахлуваха спомени и се притискаха в него с настойчива нежност. Очертанията на предметите бледнееха. В мисълта на Гребер нямаше нищо определено, струваше му се, че се радва не толкова на завръщането си, колкото на това, че мечтае за него. Но под тази действителна форма намереният отново живот проникваше в него с неукрушима сила.

Имената на гарите ставаха вече познати. Профучаваха местности, известни от излети. Чувствуваше се дъх на ягоди, смола, на поляни, огрени от слънцето. До града оставаха само няколко минути. Гребер приготви нещата си, стана в очакване да види първите улици.

Влакът спря. По перона тичаха хора. Той погледна навън. Чу името на града.

– Хайде, всичко хубаво – каза войникът от Кьолн.

– Още не сме пристигнали. Гарата е в центъра на града.

– Може би се е преместила. По-добре запитай. Гребер отвори вратата. В здрача видя, че слизат хора.

– Това Верден ли е? – запита той.

Няколко души го погледнаха, но не отговориха – бързаха. Той слезе и тогава чу гласа на жп чиновника: „Верден, всички да слизат.“

Взе раницата за ремъците и като си проправи път, отиде при чиновника.

– Не отива ли влакът до гарата? Чиновникът го погледна уморено.

– Във Верден ли отивате?

– Да.

– Ще минете вдясно, зад рампата. Там ще вземете автобуса.

Гребер тръгна успоредно с рампата. Виждаше я за пръв път. Беше нова и скована от сурово дърво. Намери автобуса.

– До Верден ли отивате? – запита той шофьора.

– Да.

– Не върви ли влакът по-нататък?

– Не.

– Защо не?

– Защото стига само дотук.

Гребер погледна шофьора. Той знаеше, че е безсмислено да пита повече. Нямаше да получи точен отговор. Качи се бавно. В един ъгъл имаше свободно място. Съвсем се бе стъмнило. Можа само да различи, че в тъмнината проблясват нови линии. Те се отклоняваха под ъгъл от посоката, в която се намираше градът. Влакът правеше вече маневра. Гребер се облегна. „Може би са постъпили така от предпазливост“ – помисли си той, без да е уверен, че е така.

Автобусът тръгна. Беше стара таратайка и с лош бензин. Моторът се давеше. Няколко мерцедеса ги задминаха. В единия седяха офицери от Вермахта, в други два – офицери есесовци. Хората в автобуса ги гледаха как профучават, без да кажат нищо. Почти никой не говореше. Само едно дете се смееше и играеше между седалките. Момиченце на около две години – русо, със синя панделка в косите.

Гребер забеляза първите улици. Бяха незасегнати. Той въздъхна с облекчение. Автобусът трака още няколко минути и след това спря.

– Всички да слизат!

– Къде сме? – запита Гребер един човек до себе си.

– „Брамшешцрасе“.

– Няма ли да продължим?

– Няма.

Човекът слезе. Гребер го последва.

– Аз съм в отпуска – каза той. – За първи път от две години.

Той чувствуваше нужда да сподели радостта си с някого.

Човекът го погледна. На челото му личеше пресен белег. Липсваха му и два предни зъба.

– Къде живееете?

– „Хакенщцрасе“ 18.

– Това в стария град ли е?

– На границата, ъгъла „Луизенщцрасе“. Оттам се вижда черквата „Света Катерина.“

– А, така ли?

Човекът погледна тъмното небе.

– Знаете пътя, нали?

– Разбира се. Такъв път не се забравя.

– Разбира се, че не. Всичко хубаво.

– Благодаря.

Гребер тръгна по „Брамшешрасе“. Разглеждаше къщите. Те бяха здрави. Гледаше в прозорците. Всички бяха затъмнени. „Противовъздушна отбрана, разбира се“ – разсъди той. Испита разочарование, което самият той окачестви като детинско. Несъзнателно очакваше да намери града осветен както някога. А трябваше да знае, че е невъзможно. Забеляза някаква хлебопродавница, в която нямаше хляб. На витрината беше поставена една стъклена ваза с няколко книжни рози. До хлебопродавницата имаше магазин с колониални стоки. На витрината се намираха много пакети, но всъщност това бяха празни кутии. В съседство видя седларски магазин. Гребер си спомни за него. Някога на витрината поставяха един препариран кафяв кон. Гребер погледна вътре. Конят беше все още на мястото си и пред него, както по-рано, с вдигната като че ли за лай глава, стоеше препарираното черно-бяло ловджийско куче. Той се спря за момент пред витрината. Въпреки всичко случило се през последните години, тя не се бе променила. Гребер продължи пътя си. Почувствува се изведнъж у дома.

– Добър вечер – каза той на един непознат, който стоеше до близката пътна врата.

– Добър вечер – отговори след малко учуденият човек.

Паважът кънтеше под стъпките му. Скоро щеше да захвърли тежките ботуши и да обуе най-леките си цивилни обувки. Ще се измие с чиста топла вода и ще облече чиста риза. Закрачи още по-бързо. Имаше чувство, че улицата пружинира под краката му, сякаш беше жива или наелектризирана. Тогава внезапно му замириса на дим.

Гребер се спря. Не беше обикновен дим, не бе и от неразгорели се дърва. Това беше мирис на пожар. Той се огледа. Къщите наоколо бяха незасегнати. Здравите им покриви се открояваха на тъмносиньото небе.

Гребер продължи нататък: улицата свършваше на един малък залесен площад. Миризмата на пожара ставаше все по-силна. Като че ли бе увиснала по голите клони на дърветата. Гребер започна да души, но не можа да разбере откъде иде тя – беше навсякъде, сякаш бе паднала като пепел от небето.

На следващия ъгъл той видя първата срутена къща. Стъписа се. В

последните години не бе виждал друго освен развалини, но никога не бе изпитвал нещо особено при вида им, а в тази грамада камъни и тухли той се вираше така, като че ли виждаше за първи път в живота си разрушена сграда.

„Сигурно е само една къща – помисли си той. – Една единствена. Нищо повече. Всички останали са непокътнати.“ Той мина бързо край купчината развалини и подуши с нос. Миризмата на пожара идеше оттам. Къщата беше отдавна разрушена. „Може би това е станало случайно – каза си той. – Някоя забравена бомба, пусната безцелно при обратен полет.“

Той потърси името на улицата. „Бремерщрасе“. Все още далече от „Хакенщрасе“. Най-малко още половин час. Ускори хода си. Все по-рядко тук-там се мяркаха хора. Под един тъмен свод светеха малки сини електрически крушки. Затулената им светлина действуваше зловещо и болезнено.

Стигна до първия разрушен ъгъл. Тук срутените къщи бяха повече. В нощта стърчаха само няколко стени, назъбени и черни. Извити стоманени подпори висяха помежду им като виещи се тъмни змии. Част от срутеното беше разчистено. Значи и тези развалини бяха стари. Гребер се приближи и се покачи на купчина камъни. Като слезе отново на тротоара, той забеляза в тъмнината неясни силуети, които се движеха като огромни пълзящи бръмбари.

– Хей, там – извика той. – Има ли някой?

Чу се срутване на тухли и търкулване на камъни. Сенките изчезнаха в нощта. Гребер се послуша: някой дишаше задъхано. Изведнъж разбра, че е самият той.

Сега тичаше. Миризмата на пожара вече го задушаваше. Следваха разрушения след разрушения. Стигна до стария град, спря се и започна да се вира. По-рано тук имаше редици дървени къщи от Средновековието, къщи с издадени напред фронтони, остри покриви и цветни надписи. Вече ги нямаше. Вместо това той видя следите на буен пожар, овъглени греди, стени, купчини камъни, парчета от паваж, а над тях белезникави изпарения. Къщите бяха пламнали като сух талаш. Гребер отново започна да тича. Внезапно го бе обхванал див страх. Спомни си, че недалеч от къщата на родителите му се намираше малка фабрика за преработка на мед. Може би тя е била прицел на бомбите. Той се спъваше в камъните, прескачаше димящи блокове, блъскаше се в хората, тичаше все напред. Но изведнъж спря. Не знаеше вече къде се намира.

Градът, който познаваше от детинство, се бе променил така, че

Гребер не можеше повече да се ориентира. Той бе свикнал да намира пътя си по фасадите на къщите. Те липсваха. Запита една жена, която мина бързо покрай него, как би могъл да стигне до „Хакенщрасе.“

– Какво? – запита тя уплашена. Жената носеше измърсени дрехи и притискаше ръце към гърдите си.

– До „Хакенщрасе“.

Жената направи някакво движение.

– Ето там, като завиете...

Той тръгна в тази посока. От едната страна бяха останали само овъглени дървета без клони. Стърчаха само дънерите и стволите. Те приличаха на огромни черни ръце, протегнати към небето.

Гребер направи опит да се ориентира. Оттук трябваше да се вижда кулата на черквата „Света Катерина“. Той не я виждаше. Може би и черквата бе разрушена. Не посмя да попита никого. Някъде наблизо забеляза носилки. Хора ринеха в развалините. Пожарникари тичаха и гасяха огъня. Черно пожарище тлееше на мястото на медната фабрика. Малко след това той откри и „Хакенщрасе“.

7

Табелата бе закачена на пречупен на две стълб. Горният му край беше наведен към една дупка, в която се виждаха основи на стени и между тях някакъв железен креват. Гребер я заобиколи и продължи да тича нататък. Някъде по-надолу, по улицата забеляза една неразрушена къща. Осемнадесет, шепнесе той, Непременно трябва да е номер осемнадесет. Господи, нека да е осемнадесет!

Беше се излъгал. Това, което в тъмнината изглеждаше цяла къща, бе всъщност само фасада. Когато се приближи, той разбра, че цялата задна част е срутена. Горе, между стоманените подпори, бе притиснато едно пиано. Капакът му липсваше и клавишите се белееха като зъби от огромна уста на някакво допотопно животно, което с ярост се готви да се хвърли надолу. Пътната врата бе широко отворена.

Гребер се втурна натам.

– Стой! – извика някой. – Внимавайте, къде отивате?

Гребер не отговори. Той не бе в състояние да открие къщата на родителите си. През всичките тези години той я бе виждал ясно пред себе си, всеки прозорец, входа, стълбата, но сега в тази нощ всичко бе в безредие. Не знаеше дори на коя страна на улицата се намира.

– Къде отивате? – продължи да вика същият глас. – Или искате да се срути стената отгоре ви?

Гребер вторачи поглед през пътната врата. Видя първите стъпала на някаква стълба. Потърси с очи номера на къщата. Един пазач от противовъздушната защита се приближи.

– Какво търсите тук?

– Тук номер осемнадесет ли е? Къде е номер осемнадесети?

– Осемнадесети?

Пазачът оправи каската си.

– Къде е осемнадесети ли? Искате сигурно да кажете къде е бил номер осемнадесети.

– Какво?

– Ясно е. Нямате ли очи?

– Тук не е осемнадесети!?

– Не, не е! Не е било! Е, вече не съществува. Тук всичко е в минало време.

Гребер хвана грубо човека за реверите.

– Слушайте – каза той с див глас. – Не съм дошъл да слушам глупавите ви смешки. Къде е номер осемнадесети?

Пазачът го погледна.

– Пуснете ме веднага или ще извирия за полиция. Нямате работа тук. Това е район за разчистване. Ще ви арестуват.

– Няма да ме арестуват. Аз ида от фронта.

– Много важно. Да не би да мислите, че тук не е фронт?

Гребер го пусна.

– Живея на номер осемнадесети – каза той. – „Хакенщрасе“ осемнадесет. Родителите ми живеят тук...

– На тази улица вече никой не живее.

– Никой!

– Никой. Ако не зная аз, кой ще знае. И аз живеех тук.

Пазачът внезапно се озъби.

– Живеех, живеех! – закрещя той. – За две седмици имахме шест нападения. Чувате ли вие, фронтовако! А в това време вие, проклети нехранимайковци, мързелувате. Здрави и свежи сте – това се вижда! А моята жена там... – той посочи къщата, пред която стояха. – Кой ще я изрови? Никой. Не е вече жива! Няма смисъл, казват спасителните отреди. Имало много друга срочна работа. Много попикани папки, бюра и архиви, които трябвало да бъдат спасени.

Той приближи мършавото си лице до лицето на Гребер.

– Знаете ли какво, войниче? Човек няма представа за нещата, дока то не се касае до собствената му кожа. А когато ги разбере най-сетне, вече е късно. Така е, фронтовако!

Той се изплю.

– Да, вие храбри фронтовако, с цял железарски магазин на гърдите! Осемнадесет е там, по-горе, където разравят.

Гребер го остави. „Там, където разравят – си помисли той. – Там, където разравят! Не е вярно! Сигурно веднага ще се събудя, сигурно съм в бункера.

Ще се събудя в избата на руското безименно село, там, където е и Имерман, и Мюке, и Зауер, а това тук е Русия, това не е Германия. Германия е цяла и защитена, тя е...“

Той чу викове и шум от лопати и видя хора върху подгизналите развалини. Вода течеше от един повреден водопровод на улицата. Тя блещукаше в светлината на затъмнените лампи.

Гребер се затича към тоя, който даваше заповеди.

– Това номер осемнадесети ли е?

- Какво? Махайте се оттук! Какво търсите тук?
  - Търся родителите си. На номер осемнадесети, Къде са?
  - Откъде да зная? Да не би да съм Господ!
  - Спасени ли са?
  - Питайте другаде. Това не ни интересува. Ние само разравяме.
  - Има ли тук затрупани?
  - Разбира се, няма мислите, че ние разравяме на вятъра!
- Човекът се обърна към групата.
- Спрете! Тихо! Вилман, чукайте!

Работниците се изправиха. Бяха пъстра смесица от хора с различни занаяти и социално положение, но независимо от това дали носеха пуловер, мръсна колосана яка, стари работни комбинезони, военни панталони и цивилни сака, всички те имаха отпечатъка на една и съща умора, на една и съща нищета, хора с влажни, замърсени лица. Един от тях клекна в развалините и започна да удря с чук по някаква стърчаща тръба.

- Тихо! – извика ръководителят.

Настана тишина. Човекът с чука прилепи ухо до тръбата. Чуваше се дишането на мъжете и клокоченето на стичащата се вода. Отдалеч долищата сирените на болничните коли и пожарната команда. Човекът с чука удари отново по тръбата. След това той се изправя.

– Още отговарят. Чукаат по-често. Вероятно имат още съвсем малко въздух.

Той почука няколко пъти бързо по тръбата в знак на отговор.

– Хайде! – каза ръководителят, – Продължавайте! Тук вдясно. Трябва да опитаме да изтеглим тази тръба, за да получат по отвора свеж въздух. Гребер още стоеше до него.

- Това противовъздушно скривалище ли е?

– Разбира се, какво друго? Вярвате ли, че още някой би чукал, ако не беше скривалище? Гребер преглътна.

– Хора от къщата ли са? Един човек от противовъздушната защита ми каза, че тук вече никой не живеел.

– Оставете го, той е малко мръднал. Тук под земята има хора, те чукаат, това е достатъчно за нас. Гребер разкопча раницата си.

– Аз съм здрав и силен. Мога да ви помогна в разчистването. – Той погледна ръководителя на групата. – Трябва. Може би моите родители...

– Нямам нищо против! Вилман, иде подкрепление. Имате ли свободна брадва?

Най-напред се показаха смачкани крака. Една греда ги бе счупила и притиснала. Човекът беше още жив, в съзнание. Гребер се взря в лицето му. Беше непознато. Прерязаха гредата на две и донесоха носилка. Човекът не викаше. Той само обърна очите си и изведнъж те станаха бели.

Разшириха отвора и намериха двама умрели. И двамата бяха сплескани. Лицата им бяха станали плоски като пихтия: носовете липсваха, зъбите бяха разпръснати и разкривени като бадемови ядки на козунак. Гребер се наведе над обезобразените лица. Различи тъмни коси. Неговите близки бяха руси. Измъкнаха сплесканите тела и ги поставиха на улицата.

Стана по-светло. Луната изгря на безцветното небе.

– Кога беше нападението? – запита Гребер, когато го смениха.

– Вчера през нощта.

Гребер погледна ръцете си. В безплътната светлина те изглеждаха черни. Кръвта, която се стичаше по тях, бе също черна. Той не знаеше дали това беше неговата собствена кръв. Не беше дори сигурен дали със своите собствени ръце е разравял тухли, камъни и счупени стъкла. Продължиха да работят. Очите сълзяха, киселината на бомбените изпарения ги дразнеше. Те ги триеха с ръкавите си, но това не помагаше.

– Хей, войникът! – извика някой зад него. Той се обърна.

– Това вашата раница ли е? – запита един човек, който се клатушкаше като сянка пред насълзените му очи.

– Къде?

– Ето там. Някой бяга с нея. Гребер не обърна внимание.

– Искате да я открадне – каза същият човек и показа с пръст. – Можете още да го хванете. Бързо! Аз ще ви заместя.

Гребер не беше повече в състояние да мисли. Той просто тръгна в показаната посока. Спусна се надолу по улицата и видя някакъв човек да се катери по развалините. Настигна го. Беше един старец, който влачеше раницата. Гребер стъпи върху ремъците. Човекът я пусна, обърна се, вдигна ръце и от устата му се чу тънък, писклив звук, подобен на квичене. Лунната светлина правеше устата му голяма и черна и очите му святкаха.

Приблужи се един патрул. Бяха двама есесовци.

– Какво става тук?

– Нищо – отвърна Гребер и сложи раницата на гърба си. Квичачият човек бе онемял. Той дишаше бързо и възбудено.

– Какво правите тук? – запита един от есесовците, обершарфюрер на средна възраст.

– Документите!

– Помагам в разравянето. Ей там. Моите родители живееха там. Аз трябва...

– Военната книжка! – каза обершарфюрерът по-остро.

Гребер гледаше ту единия, ту другия. Нямахме смисъл да се спори дали есесовците имат право да проверяват войници. Те бяха двама и при това въоръжени. Той затърси своето разрешение за отпуск. Есесовецът извади джобното си фенерче и започна да чете. За момент парчето хартия бе така силно осветено, че приличаше на фосфор. Гребер почувствува как мускулите му затрепераха. Най-сетне фенерчето изгасна и обершарфюрерът му върна разрешението.

– Живеете на „Хакенщрасе“ 18?

– Да – каза Гребер, вбесен от нетърпение. – Ето там. Тъкмо разравяме. Търся семейството си.

– Къде?

– Там. Където разравят. Нима не виждате?

– Там не е 18 – каза обершарфюрерът.

– Какво?

– Там не е номер 18. Там е 22. Осемнадесет е ето тук.

Той показа към една разрушена къща, от която стърчаха железни подпори.

– Сигурен ли сте? – запита Гребер като заекваше.

– Напълно. Сега тук всичко изглежда еднакво. Но ето там е осемнадесет. Напълно съм сигурен.

Гребер погледна към развалината. Тя не димеше.

– Тази част на улицата снощи не е била бомбардирана – каза обершарфюрерът. – Мисля, че това стана миналата седмица.

– Знаете ли... – Гребер се запъна и продължи. – Знаете ли дали са били спасени хора?

– Това не зная. Но все някой се спасява. Може би вашите родители изобщо не са били в къщата. Повечето хора при въздушна тревога отиват в големите бункери.

– Къде мога да разбера това? И кой може да ми каже къде са те сега?

– Тази нощ никой. Общината е разрушена и всичко е наопаки. Запитайте утре сутринта в Районното управление. Какво се случи с този човек тук?

– Нищо. Вярвате ли, че под развалините има още хора?

– Под всички развалини има хора. Мъртви. Ако искаме да

разравяме всички, трябва да имаме сто пъти повече работници. Проклетите свини бомбардират безразборно целия град.

Обершарфюрерът се приготви да продължи пътя си.

– Тук забранена зона ли е? – запита Гребер.

– Защо?

– Пазачът от противовъздушната твърди, че е така.

– Пазачът от противовъздушната е обезумял. Той не е вече на служба. Стойте тук, колкото ви се иска. Място за спане може би ще намерите в службата на Червения кръст. Там, където е гарата. Ако имате щастие, разбира се.

Гребер потърси входа на къщата. На едно място развалините бяха разчистени, но никъде не намери отвор. Той се покачи на тях. По средата стърчеше част от стълбище. Стъпалата и парапетът бяха запазени, но те водеха безцелно в празното пространство. Зад тях развалините образуваха още по-висока купчина. В една ниша се виждаше кадифено кресло, като че ли някой внимателно го бе поставил там. Задната стена на къщата бе паднала напъряко през градината и се бе стоварила върху останалите развалини. Изведнъж някаква сянка притича наблизко. Гребер помисли, че това е предишният стар човек, но забеляза, че беше котка. Без да схваща какво прави, той взе камък и го хвърли по нея. Внезапно му дойде наум, че животното се храни с трупове. Той се покатери бързо по купчината камъни и тухли и мина от другата страна. Едва сега се увери, че е неговият дом. Едно малко местенце от градината бе останало незагаснато – дървената беседка с пейка в нея и познатият дънер на липата. Той опипа внимателно кората на дървото и почувствува вдлъбнатините на буквите, които бе изрязал преди много години. Обърна се. Луната изплува над разрушената сграда и освети вътрешността ѝ. Тя сякаш тържествуваше над този фантастичен, кошмарен и недействителен пейзаж. Гребер забрави неизброимите разрушения, които бе срещал от четири години насам, Имаше чувството, че вижда за първи път развалина.

Задните входове бяха напълно затрупани. Гребер наостри слух. Удари с камък по една от железните подпори и се ослуша отново. Внезапно му се стори, че чува някакво скимтене. „Трябва да е вятърът – помисли си той. – Не може да бъде друго, освен вятърът.“ Но повторно долови същия звук. Втурна се към стълбището. Котката скочи от стъпалата, където се беше приютила. Той продължи да се ослушва. Чувствуваше как цялото му тяло трепери. Беше съвсем сигурен, че родителите му се намират под развалините, че са още живи и затворени в мрака дращят с отчаяни, окървавени ръце и го призовават за ридания на помощ...

Гребер започна трескаво да разчиства камъни и тухли, след това дойде на себе си и изтича на улицата. Падна, разцепи коляното си, препъна се на няколко пъти и тичешком се върна на мястото, където през цялата нощ бе помагал.

– Елате! Тук не е номер осемнадесети! Осемнадесети е там! Помогнете ми да ги изровя.

– Как? – каза ръководителят на групата и погледна към него.

– Тук не е осемнадесети! Родителите ми са там...

– Къде?

– Там! Бързайте! Ръководителят погледна нататък.

– Онзи е стар случай – каза той след това по-внимателно и по-меко.

– Много късно, войниче! Тука трябва да продължим.

Гребер смъкна раницата от раменете си.

– Там са моите родители! Ето! Имам разни неща за ядене. Имам пари...

Човекът го погледна със зачервените си сълзясани очи.

– Бива ли заради това да оставим да загинат тези хора тук?

– Не... Но...

– Ето, виждате ли... Долу са живи още.

– Може би по-късно...

– По-късно! Не виждате ли, че хората падат от умора?

– Аз помагах тук цяла нощ. И вие може да ми...

– Вразумете се най-сетне – каза ръководителят този път ядосано. – Няма никакъв смисъл да разравяме отсреща. Не ви ли е ясно? Преди всичко вие не знаете дали изобщо има някой под развалините. По всяка вероятност няма. Иначе щяхме да научим за това. А сега ни оставете на мира.

Той взе търнокопа си. Гребер продължаваше да стои. Гледаше гърбовете на работещите хора. Видя носилките и двамата санитарии, които току-що бяха дошли. Пробитият водопровод наводняваше улицата. Той чувствуваше как силите му го напускат. Имаше желание да помага още, но не можеше. Влачейки се, той отиде там, където някога се намираще къщата с номер осемнадесет.

Погледна за миг струпаните развалини и започна още веднъж да мести камъните, но скоро се отказа. Беше свръхчовешко. Под дребните камъни имаше плътна маса от извити железни подпори, бетон и каменни блокове. Къщата беше стабилно строена; това правеше сега развалините непревземаеми. „Може би наистина са успели да избягат – помисли си той. – Може би са ги евакуирали. Може би са в някое село в Южна

Германия. Може би са в Ротенбург. Може би спят някъде на легла. Майко. Не мога повече...“

Приседна до стълбището. „Стълбата на Яков – помисли си той. – Каква беше тя? Не беше ли тази стълба, която води към небето? И не се ли качват и слизат по нея ангели, превърнати в самолети? Къде беше изчезнало всичко? Къде беше земята? Нима тя е запазена само за гробове? Копал съм гробове – помисли си той, – много гробове. Какво правя тук? Защо никой не ми помага? Видях хиляди разрушени сгради, но в действителност не видях нито една. Едва днес, едва тази. Тази е по-друга от всички останали. Защо не съм под нея? Трябваше да съм под нея!“

Стана тихо. Отнесоха последните носилки. Луната се издигна високо на небето, сърпът ѝ осветяваше безмилостно града. Котката се показва отново. Тя дълго наблюдава Гребер. Очите ѝ искряха със зелени отблясъци в безплътната светлина. Тя внимателно се приближи. Безшумно се плъзна няколко пъти покрай него. След това се потърка по краката му, изви гръбнак и започна да мърка. Накрая се промъкна до него и легна. Той вече не я забелязваше.

8

Новият ден дойде лъчезарен. Мина известно време, докато Гребер се опомни къде се намира – дотолкова беше свикнал да спи сред развалини. Но за миг всичко се възвърна в съзнанието му.

Той се облегна на стълбището и се опита да размисли. Наблизо, под една полузатрупана вана, бе застанала котката и се чистеше спокойно. Разрушенията не я интересуваха.

Гребер погледна часовника си. Беше още рано за Районното управление. Той стана бавно. Тялото му беше вкочанено, ръцете – кървави и мръсни. Във ваната имаше малко бистра вода – вероятно събрала се при гасенето на пожара или от дъжда. Повърхността на водата отразяваше собственото му лице. Беше му чуждо. Той извади парче сапун от раницата и започна да се мие. Водата стана черна и ръцете му започнаха отново да кървят. Протегна ги на слънцето, за да изсъхнат. Тогава прегледа дрехите си. Панталоните му бяха скъсани, куртката – мръсна. Започна да ги търка с мокра носна кърпа. Повече от това не можеше да направи.

В раницата имаше хляб, В манерката бе останало малко кафе. Той изпи кафето и хапна малко. Изведнъж почувствува остър глад, Гърлото му бе така пресъхнало и го болеше, като че ли беше викал цяла нощ. Котката се приближи. Той отчупи парче хляб и ѝ го подаде. Тя го взе внимателно с уста, отнесе го настрана, седна на опашката си и започна да яде, като Същевременно го следеше с очи. Козината ѝ беше черна, а една от лапичките ѝ – бяла. В счупените стъкла, разхвърляни сред развалините, блестеше слънцето. Гребер взе раницата си и излезе на улицата.

Спря и се огледа. Не можеше да познае силуета на града. Навсякъде се виждаха празнини, като в прогнила челюст. Зеленият купол на катедралата бе изчезнал. Черквата „Света Катерина“ – срутена. Покривите наоколо – наъбени и разядени, като че ли гигантски допотопни насекоми бяха разровили някой мравуняк. На „Хакеншрасе“ стояха само отделни къщи, Градът не приличаше на родното място, което бе очаквал да види; човек би казал, че това е град в Русия.

Вратата на къщата, от която бе останала само фасадата, се отвори. Снощният пазач от противовъздушната защита се показва като привидение, което излиза от несъществуваща къща, сякаш нищо не се бе

случило. Той направи знак с ръка. Гребер се подвоуми за момент. Спомни си думите на обершарфюрера, че човекът е ненормален. Но въпреки това отиде при него.

Пазачът се озъби.

– Какво правите тук? – запита той с променен глас. – Мародерствате. Не знаете ли, че е забранено?...

– Слушайте – каза Гребер, – Оставете вашите проклетни глупости. Кажете по-добре дали знаете нещо за родителите ми, Павел и Мария Гребер. Живееха там, отсреща.

Пазачът приближи към него слабото си брадясало лице.

– А, това сте вие. Снощният боец от фронта. Само не викайте така! Нима мислите, че сте единственият, който е загубил близък. Според вас това там отсреща какво е?

Той посочи къщата, от която беше излязъл.

– Кое?

– Това там, на вратата! Нямате ли очи, или мислите, че е сложено на шега?

Гребер не отговори. Той спря погледа си на вратата, която бавно се клатушкаше от вятъра, и забеляза, че външната ѝ страна е облепена с бележки. Отиде бързо до нея.

Бяха адреси и запитвания за изчезнали. Някои написани с молив, мастило или с въглен направо на дъската; повечето обаче на парче хартия, закрепена с кабарчета или лепенки.

„Хайнрих и Георг, елате при чичко Херман! Ирма е мъртва. Мама“ – бе написано на един голям лист на черти, откъснат от училищна тетрадка и закрепен с четири кабарчета. Точно под него, на капака на една кутия за обувки, бе написано: „За Бога, дайте сведения за Бруихилда Шмид. «Тюрингершрасе» 4“. На една пощенска картичка до него: „Ото, ние сме в Хасте – училището.“ И най-отдолу, под адресите, с молив и мастило на една книжна салфетка с назъбени краища бе написано с цветен пастел: „Мария, къде си?“ – без подпис. Гребер вдигна глава.

– Какво? – запита пазачът. – Открихте ли вашите?

– Не. Те не знаеха, че се връщам в отпуска. Лудият сви лицето си в гримаса, сякаш се засмя безгласно.

– Никой не знае нищо за когото и да е, войниче. Никой! А тези, които не заслужават, винаги остават живи. На лошите нищо не се случва. Не сте ли разбрали още тази истина?

– Разбира се.

– Тогава запишете се. Запишете се в листата на нещастниците. И

след това чакайте! Чакайте като всички нас. Чакайте, докато почернеете!

Лицето на пазача се промени. Изведнъж то се сгърчи от безмерна скръб.

Гребер се обърна. Той се наведе и затърси в развалините нещо, на което може да се пише. Намери някаква цветна фотография на Хитлер, която висеше на една счупена рамка. Гърбът беше бял и ненапечатан. Откъсна горната част, извади молив и помисли за момент. Не му беше ясно какво ще напише.

„Моля сведения за Паул и Мария Гребер“ – написа той най-сетне с печатни букви и добави: „Ернст е тук, в отпуска.“

– Предателство – каза пазачът тихо зад гърба му.

– Какво?

Гребер бързо се обърна.

– Предателство! Скъсахте фотографията на фюрера.

– Тя беше скъсана и захвърлена – ядосано каза Гребер. – А сега ме оставете на мира с вашите глупости.

Той не намери нищо подходящо, с което да закрепил бележката. Най-сетне извади две от четирите кабарчета от бележката на майката и забодя собственото си обръщение. Не го направи с желание, струваше му се, че краде венец от чужд гроб. Но нямаше нищо друго под ръка, а и две кабарчета щяха да държат обръщението на майката не по-зле, отколкото четири.

Пазачът гледеше през рамото му.

– Готово – заяви той, като че ли даваше команда. – А сега „зиг хайл“, войнико! Тъгата е забранена! Траурните дрехи също. Отслабват бойния дух! Бъдете горд, че може да принасяте жертви! Ако вие, кучета с кучета, си изпълнявахте дълга, това тук никога нямаше да се случи!

Той се обърна бързо и се отдалечи на дългите си слаби крака.

Гребер веднага го забрави. Той откъсна едно малко парче от остатъка на хитлеровата фотография и преписа на него един адрес, който бе видял на вратата. Беше адресът на семейство Лоозе. Той ги познаваше и искаше от тях да научи нещо за родителите си. След това откъсна от рамката остатъка от фотографията, написа на гърба още веднъж същата бележка и се върна при номер осемнадесети. Там закрепил листчето между два камъка, така че да може да се вижда отдалеч. По този начин имаше две възможности да бъде забелязано обръщението му. Това беше всичко, което можеше да направи в момента. Известно време той стоя пред купчината от тухли и камъни, без да знае дали под нея има

затрупани или не. Каdifеното кресло в нишата блестеше на слънцето като смарагд. На улицата един кестен бе останал напълно незасегнат. Зеленината му се открояваше нежно на слънцето, сипки цвърчаха между листата и виеха гнезда.

Той погледна часовника си. Беше станало време да отиде в общината.

Гишетата на службата за изчезнали бяха набързо сковани от сурово дърво. Дъските не бяха боядисани и миришеха на смола и гора. Таванът в едната част на помещението бе пробит. Дърводелци ковяха греди, Навсякъде стояха хора и чакаха мълчаливо и търпеливо. Един еднорък чиновник и две жени обслужваха посетителите.

– Името? – запита жената най-отдясно. Тя имаше плоско, широко лице и носеше червена копринена панделка в правата си коса.

– Гребер. Паул и Мария Гребер. Данъчен секретар. „Хакенщрасе“ осемнадесет.

– Как? – жената сложи ръка на ухото си.

– Гребер – повтори той по-силно, за да се чуе въпреки чукането. – Паул и Мария Гребер. Данъчен секретар.

Чиновничката започна да търси.

– Гребер, Гребер... – Пръстът ѝ се плзгаше по колоната имена и след това се спря на едно.

– Гребер, да. Как беше името?

– Паул и Мария.

– Как?

– Паул и Мария!

Гребер кипна. Струваше му се непоносимо, че на всичко отгоре трябва на висок глас да обявява нещастieto си.

– Не, този тук се казва Ернст Гребер.

– Ернст Гребер се казвам аз самият. Няма друг в нашата фамилия.

– Е, да, наистина не можете да бъдете вие. Други Греберовци нямаме тук.

Чиновничката вдигна очи и му се усмихна.

– Ако искате, можете след няколко дни отново да запитате. Нямаме още пълни сведения. Следващият! Гребер остана на мястото си.

– Къде другаде може да се запита? Секретарката оправи червената копринена лента в косите си.

– В службата за регистриране. Следващият.

Гребер почувствува как някой го блъсна в гърба. Зад него стоеше дребна стара жена, с ръце като птичи нокти. Той мина встрани.

Постоя още известно време нерешително до гишетото. Не можеше да проумее, че това е всичко. Бе станало много бързо. Загубата му беше твърде голяма за тази кратка процедура. Едноръкият чиновник го забележа и се наведе към него.

– Бъдете щастлив, че вашите близки не са вписани в този списък – каза той.

– Защо?

– Това са списъци за умрели и тежко ранени. Докато не ни ги съобщят, те са само изчезнали.

– А изчезналите? Къде са списъците за тях?

Чиновникът го погледна с търпението на човек, който осем часа на ден трябва да се занимава с чуждото нещастие, без да може да помогне.

– Бъдете разумен – каза той. – Изчезналите са изчезнали. Какво помагат списъците? От тях не може да се разбере какво е станало с хората. Ако се знаеше, то те не биха били повече изчезнали. Така ли е?

Гребер го гледаше втренчено. Чиновникът беше видимо доволен от своята логика, но разум и логика съвпадат твърде лошо със загуба и скръб. И какво можеше да се отговори на човек, който бе загубил едната си ръка?

– Вероятно – каза Гребер и се обърна.

С питане той стигна до службата за регистриране. Тя се намиреше в друго крило на общината, което миришеше на киселини и пожар. След дълго чакане се намери срещу една нервна жена с очила без рамки.

– Нищо не зная – каза бързо тя преди още той да я бе запитал. – Тук нищо вече не може да се констатира. Картотеката е напълно объркана. Една част изгоря, другата бе унищожена от водата на тия дървеняци пожарникари.

– Защо не прибрахте книгата на сигурно място? – запита подофицерът, който стоеше до Гребер.

– Сигурно място. Къде има сигурно място? Може би вие знаете къде. Аз не съм общинският съвет. Оплачете се там.

Жената погледна отчаяно една объркана купчина измокрени книги.

– Всичко унищожено. Цялата служба за регистриране. Какво ще стане сега? Всеки може да се нарече както си иска.

– Това би било страшно, нали? Подофицерът се изплю и побутна Гребер.

– Ела, другарю. Тия тук всички са полудели.

Те излязоха навън и застанаха пред общината. Къщите наоколо бяха изгорели. От паметника на Бисмарк бяха останали само ботушите на

статуята. Ято бели гълъби летеше в кръг над съборената кула на черквата „Света Мария“.

– Хубаво я наредихме, а? – каза подофицерът. – Кого търсиш?

– Родителите си.

– А аз – жена си. Не й писах, че си идвам. Исках да я изненадам. А ти?

– И аз така. Не исках родителите ми излишно да се вълнуват. Отпуската ми бе отлагана няколко пъти. След това ненадейно я разрешиха. Нямахме време да пиша.

– Идиотска работа! Сега какво мислиш да правиш?

Гребер се загледа в разрушения пазарен площад. От 1933 година той се наричаше „Хитлерплац“. Преди това, след Първата война, бе носил името на президента на републиката Еберт; по-преди – името на кайзер Вилхелм, а още по-рано се казваше „Пазарен площад“.

– Не зная – каза той. – Цялата тази работа не ми е още много ясна. Как е възможно човек да се загуби тук, в самата Германия?

– Нима?

Подофицерът погледна Гребер с израз, в който имаше ирония и състрадание.

– Мили мой лебеде. Има още много да се чудиш! Аз търся жена си от пет дни насам. От пет дни, от сутрин до вечер, а тя като че ли е изчезнала вдън земя, като че ли е омагьосана!

– Но как е възможно това? Някъде...

– Изчезнала – повтори подофицерът. – И като нея няколко хиляди други. Част от тях са били евакуирани във временни лагери и малки градчета. Иди открий сега къде се намира, когато пощата не работи както трябва. Друга част са избягали на тълпи в селата.

– В селата! – каза Гребер с облекчение. – Разбира се, за тях не бях се сетил. Селата са сигурни. Там са вероятно, там трябва да са. Голямо откритие направих!

Подофицерът сви презрително устни.

– Но не те приближава нито крачка до целта! Известно ли ти е, че около този проклет град се намират почти две дузини села. Докато ги обходиш, ще ти мине отпуската. Разбираш ли?

Гребер разбираше, но му беше все едно. Всичко, което искаше, се свеждаше до това – родителите му да са живи. Къде са – му беше все едно.

– Слушай, другарю – каза подофицерът по-спокойно. – Трябва да подхванеш работата правилно. Ако тичаш безцелно нагоре-надолу, ще

загубиш само време и ще полудееш. Трябва да организираш търсенето. Какво мислиш да правиш най-напред?

– Не зная още. Ще се опитам да науча нещо от познати. Намерих един адрес на хора, чиято къща е разрушена. На същата улица.

– Няма да научиш много от тях. Всички ги е страх да си отворят устата. Аз сам се убедих. Все пак можеш да опитаеш. Слушай! Ние можем взаимно да си помогнем. Там, където ти ще питаш, питай едновременно и за жена ми, а там, където аз питам, ще се интересувам и за твоите родители. Дадено?

– Дадено.

– Добре. Казвам се Бьотхер. Името на моята жена е Алма. Запиши си.

Гребер си записа името. След това написа на парче хартия имената на родителите си и го подаде на Бьотхер. Той внимателно го прочете и прибра.

– Къде живееш, Гребер?

– Все още никъде. Трябва да намеря някое място.

– В казармата има легла за отпускари с разрушени жилища. Яви се в комендатурата, оттам ще получиш удостоверение за настаняване. Ходи ли там?

– Не още.

– Опитай се да получиш легло в стая номер 48, Това е стаята за болни. Там дават по-добро ядене, отколкото в другите. И аз съм там.

Бьотхер извади една цигарена угарка от джоба си, погледна я и отново я прибра.

– Аз ще претърся днес болниците. Можем да се срещнем някъде до вечеря. Може би някой от нас ще знае вече нещо.

– Добре. Къде?

– Най-добре тук. В девет часа?

– Дадено.

Бьотхер кимна и отправи поглед в синьото небе.

– Погледни – каза той с горчивина. – Пролет, А ето вече пет нощи спя в една стая с дванадесет пръдльовци – вместо с моята собствена жена която има такъв задник, че на него можеш да играеш табланет.

Първите две къщи на „Гартенщрасе“ бяха разрушени. Никой не живееше в тях. Третата бе останала почти невредима. Само покривът беше изгорял – къщата, в която живееше семейство Циглер. Циглер беше приятел на бащата на Гребер.

Гребер се качи по стълбата. По площадките бяха сложени кофи с

пясък и вода. По стените бяха залепени съобщения. Той позвъни и се учуди, че звънецът още работи. След известно време една сбръчкана стара жена отвори предпазливо вратата.

– Госпожо Циглер – каза Гребер. – Аз съм, Ернст Гребер.

– Да, да... – Жената го загледа. – Да... Тя се подвоуми, но след това каза:

– Но влезте, господин Гребер.

Тя отвори по-широко вратата и зад него отново я заключи.

– Татко – извика тя, за да бъде чута отвътре. – Няма нищо. Ернст Гребер е. Синът на Паул Гребер.

Столовата миришеше на паркетин. Линолеумът по пода лъщеше като огледало. На прозореца бяха поставени саксии с цветя, които имаха големи листа на жълти петна, сякаш бяха оросени с разтопено масло. Над дивана бе закачено ковчорче с избродиран с червени конци надпис: „Собственият дом няма цена“.

Циглер излезе от спалнята. Той се усмихна. Гребер видя, че беше развълнуван.

– Не знаеш кой може да те посети – каза той. – За вас никак не можеше да ми дойде на ум. Оттам ли идете?

– Да. Търся родителите си. Жилището им е разрушено.

– Защо не си свалите раницата? – каза госпожа Циглер. – Ще направя кафе. Имаме още хубаво ръжено кафе.

Гребер занесе раницата си в преддверието.

– Измърсен съм – каза той. – Тук всичко е така чисто. Отвикнах от това нещо.

– Няма значение. Седнете, моля ви се. Там, на дивана.

Госпожа Циглер изчезна в кухнята. Циглер гледаше Гребер с колеблив поглед.

– Значи така – каза той.

– Знаете ли нещо за моите родители? Не мога да ги намеря, В общината не знаят нищо. Там всичко е наопаки.

Циглер поклати глава. Жена му отново се показва на вратата.

– Ние отдавна вече не излизаме – каза тя бързо. – Не се срещаме с никого и не знаем нищо.

– Но никак ли не сте ги виждали? Кога ги видяхте за последен път?

– Отдавна, много отдавна. Може би преди най-малко пет-шест месеца. Тогава... – Тя замълча.

– Какво стана тогава? – запита Гребер. – Как изглеждаха те?

– Бяха здрави. Да, родителите ви бяха съвсем добре – отвърна

жената. – Разбира се, междуременно...

– Да... – каза Гребер. – Видях всичко. Там, на фронта, ние чувахме, бомбардират градовете, но не очаквах до такава степен...

Настъпи мълчание. И тримата гледаха в пода.

– Кафето ще е готово ей сега – каза жената. – Нали ще пиете? Чаша топло кафе винаги е от полза.

Тя сложи на масата чаши със сини цветя. Гребер ги погледна. У дома имаха същите. Неизвестно по каква причина шарките на чашите се наричаха луковици.

– Да... – каза Циглер отново.

– Мислите ли, че родителите ми са евакуирани с някой ешелон? – запита Гребер.

– Може би. Мамо, има ли още от бисквитите, които ни донесе Ервин. Дай да почерпим господин Гребер.

– Какво прави Ервин?

– Ервин? – старият човек се сепна. – Ервин е добре, добре.

Жената донесе кафето. Тя сложи една голяма тенекиена кутия на масата. Надписът върху нея беше на холандски. Вътре нямаше много бисквити. „От Холандия – помисли си Гребер. – И аз в началото носех неща от Франция.“

Жената го покани. Той взе една бисквита с розова захар по нея. Имаше вкус на застаряло. Двамата старци не взеха нищо. Те не пиха и кафе. Циглер чукаше разсеяно по масата.

– Вземете си още една – каза жената. – Нямаме нищо друго. Но това са хубави бисквити.

– Да, много хубави. Благодаря. Закусих преди малко.

Той почувствува, че няма да измъкне нищо повече от старите. Може би пък и да не знаят нищо. Стана.

– Не можете ли да ми кажете къде другаде бих могъл да науча нещо?

– Нищо не знаем. Изобщо не излизаме. Нищо не знаем. Много съжалявам, Ернст. Вярвай ми.

– Вярвам ви. Благодаря за кафето. Гребер се отправи към вратата.

– Къде живеете сега? – запита изведнъж Циглер.

– Ще намеря все някъде място. Ако не другаде, то в казармата.

– Ние нямаме място – каза госпожа Циглер бързо и погледна мъжа си. – Военното управление сигурно се е погрижило за отпускарите, останали без жилище.

– Сигурно – отвърна Гребер.

– Можеше поне да си остави тук раницата, докато намери нещо, мамо – каза Циглер. – Тя е толкова тежка.

Гребер усети погледа на жената.

– Не, не е необходимо. Свикнал съм с раницата.

Той затвори вратата и слезе по стълбата. Вън атмосферата беше душна. Семейството Циглер се страхуваше от нещо. Той не знаеше от какво. Но след 1933 година човек имаше толкова много причини да се страхува.

Семейство Лоозе беше приютено в голямата зала на музикалния клуб. Походни легла и дюшеци задръстваха помещението. По стените се спускаха няколко знамена, декорации с пречупения кръст и войнствени лозунги, както и един маслен портрет на фюрера в широка златна рамка – все остатъци от минали патриотични тържества. Залата гъмжеше от жени и деца. Между леглата бяха нахвърляни куфари, гърнета, котлони, хранителни припаси и отделни мебели, които са били спасени.

Госпожа Лоозе седеше безучастно на едно легло по средата на залата. Тя беше дебела жена с посивели, невчесани коси.

– Твоите родители? – тя погледна Гребер с безжизнените си очи и се замисли. – Убити са, Ернст – измърмори тя най-сетне.

– Как?

– Убити – повтори тя. – Какво друго?

Едно малко момченце, облечено в униформа, се блъсна, тичайки, в коляното на Гребер. Той го помести настрана.

– Откъде знаете? – запита той. Чувствуваше, че няма глас и че гърлото му е пресъхнало.

– Видяхте ли ги? Къде?

Госпожа Лоозе поклати уморено глава.

– Нищо не се виждаше, Ернст – промърмори тя. – Всичко беше в огън и викове. И след това...

Думите се загубиха в шепот, който също замря. Жената мълчеше и гледаше пред себе си, опряла лакти на колене, без да се помръдне, потънала в мислите си, като че ли беше сама в залата. Гребер я гледаше втренчено.

– Госпожа Лоозе – каза той след това бавно и с мъка. – Спомнете си! Кога видяхте родителите ми? Откъде знаете, че са убити?

Жената го гледаше с мътен поглед.

– Лена е убита също – мълвеше тя. – И Аугуст, Нали ги познаваше...

Гребер си спомни съмтно за две деца, които постоянно ядяха хляб,

намазан с мед.

– Госпожа Лоозе – повтори той, като трябваше да си наложи да не я вдигне от леглото и да я разтърси. – Моля ви, кажете ми откъде знаете, че родителите ми са убити? Опитайте се да си спомните! Видяхте ли ги?

Тя като че ли не го чуваше повече.

– Лена – шепнеше тя. – И аз не съм я видяла. Не ме пуснаха при нея, Ернст. Изглежда, че малко нещо от нея е било останало. А тя беше тъй малка. Защо правят така? Ти трябва да знаеш това, нали си войник.

Гребер погледна отчаяно наоколо. Един човек се провираше между креватите. Беше Лоозе. Видя му се отслабнал и състарен.

Той внимателно сложи ръка на рамото на жена си, която отново бе потънала в неутешима скръб, и направи знак на Гребер.

– Мама не може още да разбере всичко това, Ернст – каза той.

Жената мръдна под ръката му и бавно вдигна очи нагоре.

– А ти можеш ли да го разбереш?... Защото, ако можеш да го разбереш – каза тя изведнъж ясно, високо и отчетливо, като че ли говореше в училище, – ти не ще бъдеш по-добър от тези, които го направиха.

Очите на Лоозе се плъзнаха бързо и страхливо по близките легла. Никой не бе чул. Момченцето в униформата и няколко деца играеха на криеница сред куфарите, като вдигаха много врява.

– Не си много по-добър – повтори жената. След това главата ѝ отново потъна между раменете и тя не беше нищо друго, освен купчина животинска тъга. Лоозе направи знак на Гребер. Те отидоха встрани.

– Знаете ли какво е станало с родителите ми? – запита Гребер. – Жена ви казва, че са убити. Лоозе поклати глава.

– Тя нищо не знае, Ернст. Тя мисли, че всички трябва да са убити, щом като нашите деца са убити. Тя не е съвсем, нали видя...

Той преглътна. Адамовата му ябълка се движеше нагоре и надолу и изпъкваше през изтънялата му кожа.

– Тя казва неща... заради тях вече ни наклеветиха хора оттук...

За момент на Гребер се стори, че Лоозе е много далеч и твърде малък в замърсената сива светлина, но след това отново го видя до себе си такъв, какъвто го познаваше. Като че ли в помещението стана изведнъж тихо.

– Значи не са убити? – запита той.

– Не мога да ти кажа със сигурност, Ернст. Ти не знаеш какво беше тук през последните години. От ден на ден ставаше все по-лошо. Никой не се доверяваше на никого. Всички се страхуваха един от друг. Вероятно родителите ти са някъде на сигурно място.

Гребер започна да диша по-спокойно.

– Вие виждали ли сте ги? – запита той.

– Веднъж, на улицата. Може би оттогава има четири-пет седмици.

Имаше още сняг. Беше преди нападението.

– Как изглеждаха? Здрави ли бяха? Лоозе не отговори веднага.

– Мисля, че да – каза той след това и преглътна.

Гребер изведнъж се засрами. Той разбра, че в тази обстановка не се пита дали някой човек е бил преди месец здрав или не – тук се питаше за живи и убити, и за нищо друго.

– Извинявайте – каза той смутено. Лоозе махна с ръка.

– Няма нищо, Ернст. Днес човек може да мисли единствено за себе си. Има премного нещастия в света.

Гребер излезе на улицата. Тя беше пуста и мъртва, когато бе тръгнал за музикалния клуб, а сега изведнъж му се струваше по-светла и животът в нея не беше още замрял. Той вече не виждаше разрушените къщи, сега виждаше напъпилите дървета, двете кучета, които си играеха и влажното синьо небе. Родителите му не бяха убити; бяха само изчезнали. Преди един час, когато едноръкият чиновник му бе казал това, то звучеше безутешно и почти непоносимо; сега то се бе превърнало по чуден начин в надежда. Той знаеше, че това е така, само защото за миг бе повярвал в най-лошото. „От колко малко се храни надеждата – помисли си той – и колко бързо пуска корени“.

Той се спря пред къщата. В тъмнината не можеше да разпознае номера.

– Кого търсите? – запита някой, който се бе облегнал на вратата.

– Тук ли е „Мариеншрасе“ 22?

– Да. Кого търсите?

– Санитарния съветник Крузе.

– Крузе? Каква работа имате при него?

Гребер погледна човека в тъмното. Той носеше ботуши и униформа на СА². „Блоков отговорник, който важничичи – помисли си той. – Само това ми липсва.“

– Това ще кажа на самия д-р Крузе – каза Гребер и влезе в къщата.

Беше много отпаднал – умора, по-дълбока от тази, която чувствува-ше в очите и ставите си. През целия ден той бе разпитвал и търсил, но бе научил твърде малко. Родителите му нямаха роднини в града, а от съседите не бяха останали особено много. Бътхер имаше право – всичко

---

2. Ударни отряди на нацистката партия – б. пр.

беше като омагьосано. Хората се страхуваха от гестапото и мълчаха – или само даваха неясни указания и препращаха към други, също така неосведомени.

Той се изкачи по стълбата. Коридорът беше тъмен. Санитарният съветник живееше на първия етаж. Гребер едва го познаваше, но знаеше че често бе лекувал майка му. Може би тя е ходила при него напоследък и той знае новия ѝ адрес.

Отвори му някаква възрастна жена с безизразно лице.

– Крузе? – попита тя. – Търсите д-р Крузе?

– Да.

Жената го наблюдаваше мълчаливо, без да се отмести, за да може той да влезе.

– В къщи ли е? – запитва Гребер нетърпеливо. Тя не отговори. Като че ли се заслушваше.

– За преглед ли идвате? – запитва жената след това.

– Не, по частна работа.

– Частна работа?

– Да, частна. Вие ли сте госпожа Крузе?

– Боже опази.

Гребер впи поглед в жената. През деня се беше сблъсквал и с предпазливост, и с омраза, и с увъртания от всякакъв род, сега срещаше нещо ново.

– Слушайте – каза той, – не зная какво става тук, а и все ми е едно.

Искам да говоря с доктор Крузе. Нищо друго. Разбирате ли?

– Крузе не живее вече тук – заяви неочаквано жената високо, грубо и враждебно.

– Но ето тук името му стои още. Гребер показва една месингова табелка на стената до вратата.

– Табелката трябваше отдавна да я няма.

– Но тя още е тук. Живее ли някой от семейството му още тук?

Жената мълчеше. Гребер не можеше повече да търпи. Тъкмо когато искаше да ѝ каже да върви по дяволите, той чу, че се отваря вратата вътре в жилището. Светла ивица проникна в тъмното преддверие.

– Търси ли ме някой? – запитва някакъв глас.

– Да – каза Гребер наслуки, – искам да говоря с някого, който познава санитарния съветник Крузе. Изглежда, че това не е така лесно.

– Аз съм Елизабет Крузе.

Гребер се обърна към жената с безизразното лице. Тя освободи вратата и влезе в апартамента.

– Премного светлина – каза тя по посока на отворената стая. – Забранено е да се осветява тъй силно.

Гребер остана на входа. Едно момиче на около двадесет години премина през светлата ивица, сякаш прекосяваше река. Той видя за миг извити вежди, тъмни очи и червеникаво-кафява коса, която падаше в немирни къдрици по раменете. След това тя се появи цялата в полутъмния коридор и застана пред него.

– Моят баща не приема вече пациенти – каза тя.

– Аз не съм за преглед. Идвам да запитам нещо.

Лицето на момичето се промени. Тя се полуобърна, като че искаше да провери дали другата жена е още там. Тогава бързо отвори цялата врата.

– Влезте – прошепна тя.

Той я последва в стаята, откъдето идеше светлината. Тя се обърна и го погледна изпитателно и настойчиво. Очите ѝ не изглеждаха вече тъмни. Бяха сиви и твърде прозрачни.

– Мисля, че ви познавам – каза тя. – Не бяхте ли по-рано в гимназията?

– Да, казвам се Ернст Гребер.

Гребер също си я спомни. Беше слабо момиче, с много големи очи и много буйна коса. Майка ѝ беше починала рано и затова я бяха изпратили при роднини в друг град.

– Боже мой, Елизабет – каза той, – не те познах! Трябва да са изминали седем-осем години, откакто се видяхме за последен път. Ти много си се променила.

– И ти също.

Те стояха един срещу друг.

– Какво става тук? – запита Гребер. – Теб те пазят като генерал.

Елизабет се засмя късо и с горчивина.

– Не като генерал, като пленник.

– Как, защо така? Баща ти...

С отсечено движение тя му направи знак да мълчи.

– Чакай – прошепна тя. Мина покрай него и отиде до една маса, на която беше сложен грамофон. Нави пружината. Прозвуча Хоенфридберският марш.

– Така – каза тя. – Сега можеш да продължиш.

Гребер я погледна с недоумение. Изглежда, че Бьотхер имаше право: почти всички бяха полудели в този град.

– Защо е това? – запита той. – Спри го! Втръснало ми е от маршове.

Кажи ми по-добре какво става тук? Защо си пленница?

Елизабет се върна при него.

– Онази жена там подслушва. Тя доносници. Затова пуснах грамофона.

Тя стоеше до него и дишаше възбудено.

– Какво става с баща ми? Какво знаеш за него?

– Аз ли? Нищо. Искях само да го попитам нещо. Какво всъщност се е случило с него?

– Ти нищо ли не знаеш за него?

– Не. Искях само да го попитам дали не знае адреса на майка ми. Моите родители са изчезнали.

– Само това ли?

Гребер загледа втренчено Елизабет.

– Това ми стига – каза той. Напрежението по лицето ѝ се прекърши.

– Прав си – каза тя уморено. – Мислех, че носиш някакво известие от него.

– Какво се е случило с баща ти?

– Той е в концентрационен лагер. От четири месеца. Наклеветиха го. Когато каза, че искаш да питаш нещо, помислих, че носиш известие от него.

– Нали щях веднага да ти кажа. Елизабет поклати глава.

– Сигурно не, ако беше получил тайно сведения. Нали трябва да бъдеш предпазлив.

„Предпазливост – помисли си Гребер. – През целия ден не чувах нищо друго, освен тази дума.“ Хоенфридбергският марш продължаваше да гърми с тенекиен и все по-непоносим звук.

– Не може ли вече да го спрем? – запита той.

– Да. А и за тебе е по-добре да си вървиш. Нали ти казах какво се е случило.

– Аз не съм доносник – каза Гребер ядосано. – Каква е тази жена оттатък? Тя ли наклевети баща ти?

Елизабет вдигна мембраната на грамофона, но не го спря. Плочата продължи безшумно да се върти. В тишината прозвуча воят на сирена.

– Тревога – прошепна тя. – Пак, отново! Някой започна да удря на вратата.

– Изгасете светлината! Ето къде е причината за всичко. Нищо чудно. Винаги много светлина. Гребер отвори вратата.

– Къде е причината за всичко? – запита той.

Жената беше вече на другата страна на преддверието. Тя извика

още нещо и изчезна. Елизабет отмести от дръжката на вратата ръката на Гребер и я затвори отново.

– Сатана такава! – каза той, – Как се е намъкнала тук?

– Наложен квартирант. Настаниха я. Мога да бъде щастлива, че можах поне да запазя тази стая.

Навън се чу нов шум – виковете на жена и плач на дете.

Сигналът за предварителна тревога се усили. Елизабет взе една мушама и я наметна на раменете си.

– Трябва да идем в скривалището.

– Имаме още много време, защо не излезеш от това жилище? Трябва да е ад да живееш под един покрив с тази шпионка.

– Изгасете светлината! – извика отново жената отвън.

Елизабет се обърна и щракна ключа. След това безшумно мина през тъмното помещение и отиде до прозореца.

– Защо не излизам оттук ли? Защото не искам да избягам.

Тя отвори прозореца. Оглушителният вой на сирените нахлу в стаята и я изпълни. Фигурата на Елизабет се открояваше като черна сянка на слабата светлина, която идеше отвън. Тя закрепил крилата на прозореца с куки. Така стъклата можеха по-мъчно да се счупят от въздушния натиск на експлозиите. После тръгна към Гребер. Човек би казал, че шумът, подобно на невидима вълна, я тласкаше напред.

– Не искам да избягам – извика тя сред воя на сирените. – Не можеш ли да разбереш?

Гребер видя очите ѝ. Бяха отново тънки, както преди, на вратата, изпълнени със страстна сила. Той имаше чувството, че трябва да се отбранява от нещо – от тези очи, от това лице, от пристъпа на сирените, от хаоса, който се изсипваше върху тях през отворения прозорец.

– Не – каза той, – не разбирам. Ти само се съсипваш. Позиция, която не може да се удържа, се изоставя. Това се учи на фронта.

Тя впи очи в него.

– Изоставяй я тогава! – извика тя ядосано. – Изоставяй я и ме остави на мира!

Елизабет се опита да се промъкне край него към вратата. Той я хвана за ръката. Тя се отскубна. Имаше повече сила, отколкото бе очаквал.

– Чакай! – извика той. – Ще дойда с теб.

Воят на сирените ги тласкаше напред. Той беше навсякъде: в стаята, в коридора, в преддверието, по стълбата, пречупваше се в стените и ехото му се връщаше отново, като че идеше от всички страни, без да пощади когото и да било. Ушите и кожата не го възпираха, той

проникваше през тях и се пенеше в кръвта – караше нервите да треперят и костите да се огъват, помрачаваше мисълта.

– Къде е тази проклетата сирена? – извика Гребер по стълбата. – Човек ще полудее от нея.

Някой блъсна външната врата. За момент воят намалea.

– На съседната улица – каза Елизабет. – Трябва да отидем в скривалището на „Карлсплац“. Това в къщи не струва.

Сенки се спускаха по стълбите с куфари и вързопи в ръце. Някакво джобно фенерче светна и освети лицето на Елизабет.

– Елате с нас, ако сте сама – извика някой.

– Не съм сама.

Човекът отмина бързо нататък. Пътната врата отново се отвори. Навсякъде от къщите изскачаха хора, като изсипани от кутия оловни войници. Противовъздушни защитници крещяха заповеди. Една жена с червен копринен пеньоар мина тичешком покрай тях с развети като на амазонка коси. Няколко стари хора се клатушкаха покрай стените. Те говореха нещо, но сред гоненията шум нищо не можеше да се чуе – сякаш безсилните им уста дъвчеха безмълвно.

Те стигнаха на „Карлсплац“. Пред входа на бункера се блъскаше възбудена тълпа. Противовъздушни тичаха наоколо като овчарски кучета и се опитваха да сложат ред. Елизабет се спря.

– Можем да се опитаме да влезем отстрани – каза Гребер.

Тя поклати глава.

– Нека да чакаме тук.

Без да вижда в тъмнината, тълпата пълзеше надолу по стълбите и изчезваше под земята. Гребер погледна Елизабет. Внезапно беше добила такъв спокоен вид, като че ли всичко това не я засягаше.

– Смела си – каза той. Тя вдигна очи.

– Не, страхувам се от скривалището.

– Хайде, по-бързо! – извика пазачът от противовъздушната защита. – Слизайте по-бързо! Или чакате специална покана?

Скривалището беше голямо, не много високо, но солидно изградено, с галерии, странични входи и електричество. Имаше и скамейки. Надзиратели поддържаха ред. Хората носеха със себе си дюшечи, одеяла, куфари, пакети и сгъваеми столове: животът под земята вече се бе организирал. Гребер огледа наоколо. За първи път се намираше в едно и също скривалище с цивилни хора, за първи път – с жени и деца. И за първи път в Германия.

Синкавата бледа светлина обезцветяваше лицата като на удавници.

Недалеч от себе си той забеляза жената с червения пеньоар, който имаше сега виолетов цвят, а косата ѝ – зелен отблясък. Гребер погледна Елизабет. И нейното лице беше посивяло и посърнало, очите – потънали дълбоко в сянката на очните кухни, а косата ѝ – без блясък. „Удавници – помисли си той. – Удавени в лъжа и страх, подгонени под земята и във вражда със светлината, чистотата и истината.“

Срещу него седеше жена с две деца. Те се притискаха към коляното ѝ. Лицата им бяха плоски и безжизнени, като вкаменени. Само в очите им имаше живот. Те блестяха и отразяваха светлината, бяха големи и широко отворени и се насочваха към изхода винаги, когато боботенето на противовъздушната артилерия ставаше по-силно и се чуваше по-ясно, а след това шареха по тавана и стените и се връщаха отново към изхода. Погледът им не се движеше бързо и скокообразно, а като на парализирани животни – бавно и плавно, равномерно, като в дълбок транс; очите им следваха шума и сновяха, а слабата светлина се отразяваше в тях. Те сякаш нямаха способността да разпознават и силата да възприемат – с безлична бдителност следваха нещо, което не бяха в състояние да видят: боботенето, което можеше да означава и самата смърт. Децата не бяха толкова малки, за да не чувствуват опасността и не толкова възрастни, за да проявяват безсмислена смелост. Те бяха будни, беззащитни и оставени на произвола на съдбата.

Гребер забеляза, че това става не само с децата. Очите на възрастните следваха същия път. Лицата и телата стояха неподвижни, хората се ослушваха, и то не само с ушите, ослушваха се също така с наведените напред рамене, с нозете, коленете, сложените на тях ръце. Те се ослушваха, без да правят никакво движение, само очите следваха шума, като че ли се подчиняваха на някаква няма команда.

Тогава и той почувствува страх.

Незабелязано нещо се промени в натегнатата атмосфера. Боботенето вън продължаваше, но изглежда отнякъде проникна свеж въздух. Телата се отпуснаха. Изведнъж в галериите нямаше вече само наведени хора. Отново премина живот през тях, те не стояха вече в тъпо очакване на съдбата си. Хората се раздвижиха и започнаха да се гледат един друг. Те имаха отново лица, а не само маски.

– Отлетяха нататък – каза стар човек, седнал до Елизабет.

– Могат отново да се върнат – отговори някой. – Правят така. Заби-
ят само един пирон и след това се връщат отново след отбоя.

Двете деца се раздвижиха. Един стар мъж се прозина. Отнякъде се появи ловджийско куче и започна да души наоколо. Някакво пеленаче

закреся. Някои извадиха пакети и започнаха да ядат. Една жена, приличаща на древногерманска богиня, извика изведнъж с висок глас.

– Арнолд, забравихме да затворим газта! Сега яденето ни е изгоряло. Защо не се сети?

– Успокойте се – каза старият човек до Елизабет – при въздушна тревога се прекъсва газта в целия град.

– Това не е успокоение. Когато отново го пуснат, цялото жилище ще се изпълни с газ! Това е още по-лошо.

– При въздушна тревога газта не се прекъсва – заяви един педантичен наставнически глас. – Това става само при нападение.

Елизабет извади от джоба си гребен и огледало и започна да оправя косата си. В мъртвешката светлина гребенът изглеждаше направен от засъхнало мастило, но косата се начупваше и пращеше под него.

– Как ми се иска да излезем! – прошепна тя. – Човек се задушава тук!

Трябваше да чакат още половин час. Най-сетне вратите бяха отворени. Тръгнаха към изхода. Над вратите бяха поставени малки затулени лампички. Лунната светлина падаше отвън по стъпалата на стълбището. Елизабет се променяше с всяка стъпка нагоре. Като че ли се събуждаше от лъжлива смърт. Сенките в очните кухни изчезнаха, оловният цвят се разля, медни отблясъци се появиха в косите, кожата стана пак топла и гладка и животът се върна отново – дишаше по-силно, отколкото преди, наново спечелен, по-скъп и по-многоцветен.

Те застанаха пред бункера. Елизабет дишаше дълбоко. Тя раздвижи раменете и главата си като излязло от клетка животно.

– Тези масови гробници под земята! – каза тя. – Как ги мразя! Човек се задушава в тях. Тя отметна косата си назад.

– В сравнение с тях разрушенията представляват утеха. Над тях по-не има небе.

Гребер я погледна. Така както стоеше пред огромния гол бетонен колос, чиито стъпала като че ли водеха в преизподнята, в нея имаше нещо силно и диво.

– В къщи ли ще се върнеш? – запита той.

– Да, къде другаде. Да скитам по тъмните улици ли? Доста дълго време върших това.

Те прекосиха площада. Вятърът ги лъхна като дъха на голямо куче.

– Не можеш ли да напуснеш квартирата си? – каза Гребер. – Въпреки всичко, което казваш.

– Къде? Знаеш ли някоя стая?

– Не.

– И аз също. Хиляди са без покрив. Къде да отида?

– Вярно, сега вече е късно.

Елизабет се спря.

– Дори да можех, нямаше да изляза. Това ще бъде равносилно да изоставя баща си. Разбираш ли?

– Да.

Те продължиха. Изведнъж Гребер се почувствува отегчен. Да прави каквото ще. Той бе твърде изтощен и нетърпелив. Имаше чувството, че точно в този момент родителите му го търсят на „Хакенщрасе“.

– Трябва да вървя – каза той. – Имам среща, а вече съм закъснял. Лека нощ, Елизабет.

– Лека нощ, Ернст.

За миг я проследи с поглед. Тя бързо изчезна в тъмнината. „Трябваше да я изпратя до в къщи“ – укори се той. Но му беше все едно. Спомни си, че още като дете не можеше да я търпи. Обърна се бързо и се отправи към „Хакенщрасе“. Улицата беше пуста. Там нямаше никого. Посрещна го само луната и сковаващото странно мълчание на пресните развалини, които се издигаха в небето като ехото на глух вик. Мълчанието, което обгръщаше старите разрушения, беше съвсем друго.

Бьотхер вече го чакаше на стъпалата на общината. Луната блестеше върху бледата повърхност на едно водохранилище, намиращо се на височината зад сградата.

– Откри ли нещо? – запита той още отдалеч.

– Не, а ти?

– Също нищо. В болниците ги няма. Това е почти сигурно. Преобърнах вече почти всички. Да знаеш какви неща вижда човек в тях. Жените и децата са все пак нещо различно от войниците! Ела да идем да изпием някъде по една бира.

Те минаха през „Хитлерплац“, Ботушите им кънтяха.

– Още един ден по-малко – каза Бьотхер. – Какво може да се измисли? Скоро ще се свърши цялата отпуска.

Той отвори вратата на някаква кръчма. Седнаха на една маса до прозореца. Завесите бяха плътно спуснати. Никелираните чешми на бара блестяха в полутъмнината. Бьотхер изглежда бе стар гост на кръчмата.

Кръчмарката донесе, без да пита, две бири. Той погледна след нея. Беше дебела и бедрата ѝ се поклащаха.

– Седя сега тук сам – заяви той. – А някъде другаде седи моята

жена. Също сама. Надявам се поне! Не е ли за полудяване?

– Не зная. Аз бих бил доволен дори само да знаех, че родителите ми са седнали някъде. Все едно къде.

– Ти си прав. Обаче родителите са едно, жената е друго. Без тях човек може. Ако са здрави, всичко е в ред и толкова. Но жената...

Поръчаха още две бири и извадиха храна от раницата си. Кръчмарката се въртеше около масата. Тя гледаше жадно салама и маста.

– Добре си живеете – каза тя.

– Да, живеем си – отвърна Бьотхер. – Имаме цял пакет за отпускарите с месо и захар в него. Не знаем какво да го правим.

Той отпи една глътка.

– На теб ти е лесно – каза той с огорчение на Гребер. – Ще се нахраниш сега, ще излезеш и усмихне ли ти се някоя уличница, ще забравиш нещастieto си.

– И ти можеш да направиш същото.

Бьотхер поклати глава. Гребер го погледна изненадано. Не беше очаквал да намери у един стар войник толкова много възрастност.

– За мен са много кльощави – заяви Бьотхер. – Проклетията е там, че кацам само на солидни жени. Другите просто ме отвращават. Чисто и просто нищо не излиза. Все едно да легна в леглото с някоя закачалка. Само солидни жени! Иначе при мен се получава засечка.

– Ето тази е точно такава. Гребер посочи с очи кръчмарката.

– Лъжеш се. – Бьотхер се оживи. – Има голяма разлика. Това, което виждаш тук, е пача, мека сланина, в която потъваш. Солидна жена наистина, пълна, добра, трябва да се признае, но това е пухено легло, а не матрак с двойни пружини, като моята жена. При нея всичко е като желязо. Стаята трепери като ковачница, когато тя започне да работи. И мазилката пада от стените. Не, драги мой. Такова нещо не се намира така лесно на улицата.

Той наведе глава и се замисли. Изведнъж до Гребер достигна мирис на теменушки. Той се огледа. На перваза на прозореца имаше саксия с теменуги; те ухаеха безкрайно нежно и само с едно вдъхване човек чувствуваше сигурност, родина, очакване и забравени младежки мечти. Всичко това беше много силно, дойде внезапно като атака и премина също така бързо, но го остави объркан и изтощен, като че ли бе тичал с раница на гърба през дълбок сняг.

Той стана.

– Къде отиваш? – запита Бьотхер.

– И аз не зная. Където и да е.

– Беше ли в комендантството?

– Да. Имам нареждане за настаняване в казармата.

– Хубаво. Виж да те сложат в стая N48.

– Добре.

Очите на Бьотхер следяха мързеливо движенията на кръчмарката.

– Аз ще остана още малко, ще пия още една бира.

Гребер тръгна бавно нагоре по улицата към казармата. Нощта бе станала студена. На един кръстопът трамвайните линии стърчаха над един кратер от бомба. Луната изпълваше с металическа светлина вратите на разрушените къщи. Той чуваше кънтежа на стъпките си, като че ли по улицата някой го следваше. Всичко наоколо беше пусто, ясно и студено.

Казармата се намиреше на една височина в края на града. Тя бе незасегната. Плащът за маршировки бе потънал в бяла светлина, сякаш го покриваше снежен килим. Гребер мина през портата. Имаше чувството, че отпуската му се е свършила вече. Всичко минало като че ли се бе сгромолясало, така както къщата на родителите му, и той се връщаше отново на фронта – този път на друг фронт, без оръдия и пушки, но изпълнен с не по-малко опасности.

9

Три дни по-късно на една маса в стая N48 четирима души играеха карти. Играеха от два дни, като прекъсваха само за да спят или ядат. Трима от играчите се сменяха. Четвъртият играеше постоянно. Казваше се Румел и преди три дни бе дошъл в отпуска – точно навреме, за да погребее жена си и дъщеря си. Разпознал жена си по една бенка на бедното – от главата ѝ не било останало нищо. След погребението бе дошъл в казармата и бе започнал да играе карти. Не говореше с никого. Седеше неподвижен и играеше.

Гребер седеше до прозореца. До него се намираше ефрейторът Ройтер, който бе сложил бинтования си десен крак на перваза и държеше в ръцете си шише бира. Той беше отговорник на стаята. Страдаше от подагра. Стая N48 не беше само пристанище за злополучни отпускари. Тя служеше и като болнично помещение за леко ранени. На едно от леглата спеше Фелдман от пионерските войски. Той си бе поставил за цел да навакса за три седмици съня, който бе изгубил за три години война. Ставаше от леглото само за ядене.

– Къде е Бьотхер? – запита Гребер. – Не се ли е върнал още?

– Отиде до селата Хасте и Ибург. Някой му дал днес по обед велосипед на заем. С него ще може да обикаля по две села на ден. Обаче му остават все още една дузина. А има и лагери, където се изпращат конвоите с евакуирани. Те са на стотици километри един от друг. Как мисли да стигне до там!

– Аз писах до четири лагера – каза Гребер. – И за двамата.

– Вярваш ли, че ще получите отговор?

– Не. Но това няма значение. Пишем въпреки всичко.

– До кого писа?

– До ръководството на лагера. Освен това и направо до жената на Бьотхер и до моите родители.

Гребер извади връзка писма от джоба си и ги показа.

– Ей сега ще ги занеса на пощата. Ройтер кимна.

– Къде беше днес?

– В градското училище и гимнастическия салон на училището при катедралата. После ходих в един лагер за разпределение и отново в службата за регистриране. Никакъв резултат.

Един от картоиграчите, който бе сменен, седна до тях.

– Не разбирам защо вие, отпускарите, живеете в казармата – каза той на Гребер. – Колкото се може по-далеч от прусаците – такъв щеше да бъде моят лозунг! Щях да наема една стая, щях да се облека цивилен, за да мога поне две седмици да съм истински човек.

– Ставаш ли човек като се облечеш цивилен? – запита Ройтер.

– Разбира се. Какво ти трябва повече?

– Ето, чуваш ли? – каза Ройтер на Гребер. – Животът е прост, когато не се отнасяш прекалено сериозно към него. Имаш ли цивилни дрехи?

– Не, останаха под развалините на „Хакенщрасе“.

– Ако искаш, мога да ти услужа.

Гребер погледна през прозореца към двора на казармата. Няколко звезда се упражняваха в зареждане на карабина, хвърляне на гранати и отдаване чест.

– Колко глупаво! – каза той. – На фронта си мислех, че най-напред като се върна в къщи ще захвърля тези проклетите дрехи и ще стана веднага цивилен. А сега ми е все едно.

– Това показва, че си най-обикновен дрисльо – заяви картоиграчът, който бе дошъл при тях, и отхапа парче лебервурст. – Чисто и просто ти си будала и не си знаеш интереса. Колко глупаво е, че отпуска получават именно тези, които не я заслужават.

Той стана и отиде при другарите си. Беше загубил четири марки от Румел, а и тази сутрин лекарят го писа годен за фронта. Имаше за какво да е кисел.

Гребер стана.

– Къде отиваш? – запита Ройтер.

– В града. До пощата и след това ще продължа търсенето.

Ройтер остави празната бирена бутилка настрана.

– Не забравяй все пак, че си в отпуска. Не забравяй също така, че не след дълго отпуската ти ще се свърши.

– Не се бой, няма да забравя – отвърна Гребер с горчивина.

Ройтер смъкна внимателно бинтования си крак от първаза на прозореца на пода.

– Не искам да кажа това. Опитай всичко, каквото можеш, за да намериш родителите си. Но не забравяй, че си в отпуска. Няма да има скоро нова.

– Зная. И докато дойде този момент, ще имам цял куп случаи да хвърля топа. И това ми е известно.

– Добре – каза Ройтер. – Щом това ти е известно, всичко е в ред.

Гребер тръгна към вратата, Видя, че на масата на картоиграчите Румел току-що бе спечелил нова победа. Обираше останалите играчи, без да му трепне окоето.

– Какъв късмет! – каза с отчаяние този от картоиграчите, който бе нарекъл Гребер „дрисльо“. – Какво да се каже за такава ръка! А той дори и не се радва.

– Ернст!

Гребер се обърна. Един дребен, набит човек в униформа на околийски водач на нацистката партия стоеше пред него. Той не можа веднага да си спомни кой е, но след това го позна по кръглото лице с червени бузи и с очи като лешници.

– Биндинг! – каза той. – Алфонс Биндинг.

– Самият той.

Биндинг го гледаше възторжено.

– Какъв късмет, Ернст! Сигурно не сме се виждали от цял век. Откъде идваш?

– От Русия.

– Значи в отпуска! Това трябва да се отпразнува. Ела с мен в къщи. Живея недалеч оттук. Имам първокласен коняк! Ама че късмет да срещна стар приятел от училищната скамейка, който идва направо от фронта! Това трябва да се полее!

Гребер го наблюдаваше с любопитство. Биндинг беше учил няколко години в един и същи клас с него, но той почти го бе забравил. Бе чул от някого, че Алфонс е влязъл в партията и е направил кариера. А сега самият Биндинг стоеше пред него, весел и безобиден.

– Ела, Ернст – настоя той. – Хайде! Гребер поклати глава. – Нямам време.

– Но, Ернст, само по една глътка! Стари другари намират винаги време за това.

Стари другари! Гребер разглеждаше униформата му.

Биндинг се бе издигнал много. „И именно поради това може да ми помогне да намеря родителите си“ – сети се изведнъж той. Именно защото беше голяма клечка в партията.

– Добре, Алфонс – каза той. – Само по една чашка.

– Дадено, Ернст. Ела, не е далеч.

Беше по-далеч, отколкото твърдеше Биндинг. Той живееше в една малка бяла вила в предградията, която досега не бе засегната от нападенията. Голяма градина с високи брези я заобикаляше. По клоните на дърветата висяха къщички за птички и някъде се чуваше ромон на вода.

Биндинг влезе пръв. По стените на коридора бяха окачени еленови рога, глава на дива свиня и препарирана мечка глава. Гребер гледаше с учудване тези трофеи.

– Такъв голям ловец ли си, Алфонс! Биндинг се захили.

– Нищо подобно. Никога не съм пипал ловджийска пушка. Всичко е за украса. Хубаво е да се гледа, а? Малко старогерманска атмосфера.

Той покани Гребер в една изцяло постлана с килими стая. По стените бяха поставени картини в тежки позлатени рамки. Широки кожени кресла бяха наредени около ниска маса.

– Какво ще кажеш, а? – запита Биндинг с гордост. – Уютно, нали?

Гребер кимна. Партията се грижеше за своите хора. Алфонс беше син на беден търговец на мляко. Баща му го издържаше с мъка в гимназията.

– Седни, Ернст. Как ти харесва моят Рубенс?

– Как?

– Моят Рубенс. Ето там, оня розов баджак над пианото?

Ставаше въпрос за една картина, която представляваше гола закръглена жена, застанала на брега на едно езеро. Имаше златисти коси и огромен, огрян от слънцето задник. „Тъкмо за Бьотхер“ – помисли си Гребер.

– Хубаво – каза той.

– Хубаво? – с разочарован глас каза Биндинг. – Само хубаво ли? Прекрасно е! От същия търговец, от който купува райхсмаршалът. Майсторско произведение! Успях да го грабна съвсем евтино от втора ръка. Не ти ли харесва?

– Разбира се. Аз не съм познавач, но имам един приятел, който ще полудее като види картината.

– Наистина ли? Сигурно е страстен колекционер?

– Не съвсем; но е специалист по картините на Рубенс.

Биндинг сияеше от удоволствие.

– Много се радвам, Ернст. Наистина се радвам. Кой да помисли, че и аз някога ще стана колекционер на произведения на изкуството. А сега ми кажи как си и какво правиш. И дали мога да направя нещо за теб. Нали знаеш, човек има някоя и друга връзка.

Той се усмихна двусмислено.

Неволно Гребер се почувствува трогнат. За първи път намираше човек, който му предлага помощ без каквато и да е уговорка.

– Можеш да направиш нещо за мен – каза той. – Родителите ми са изчезнали. Може би са ги евакуирали някъде по селата. Как бих могъл

да разбере това? По всяка вероятност не са вече в града.

Биндинг седна в едно кресло до масата за пушене, изработена от кована мед. Лъснатите му ботуши приличаха на кюнци за печка.

– Щом не са вече в града, не е толкова лесно – забеляза той. – Ще видя какво мога да направя. Ще трае сигурно няколко дни. Може би и по-дълго. Ще зависи и от това, къде именно се намират.

– Да, убедих се вече в това.

Биндинг стана и отиде до един шкаф. Извади оттам бутилка и две чаши.

– Да пийнем най-напред по чашка, Ернст. Истински „Арманяк“. Почти го предпочитам пред коняка. Наздраве.

– Наздраве, Алфонс.

Биндинг напълни отново чашите.

– Къде живееш сега? При роднини?

– Нямам роднини в града. Живея в казармата. Биндинг остави чашата си.

– Слушай, Ернст, това е глупост! Отпуска в казарма. Та това отпуска ли е? Ела да живееш при мен! Място има достатъчно! Спалня с баня, напълно на твоё разположение, и всичко каквото искаш!

– А ти сам ли живееш тук?

– Разбира се! Да не си помислил, че съм женен. Не съм до такава степен оглупял. Човек с моё положение има на разположение жени колкото си иска. Вярвай ми, Ернст, стояли са на колене пред мен.

– Наистина ли?

– На колене ти казвам. Дори вчера беше дошла една дама от висшето общество, с червени коси, прекрасни гърди, с воал, кожено палто, ето тук, на този килим лееше сълзи като шадраван и бе готова на всичко. Искаше да изкарам мъжа ѝ от концентрационен лагер.

Гребер го погледна.

– В състояние ли си да направиш такова нещо? Биндинг се засмя.

– Мога да вкарам, но да изкарам някого, не е така лесно. Разбира се, не ѝ казах това. Значи какво? Ще се пренесеш ли тук? Както виждаш, доста е интересно.

– Да, виждам, но сега не мога. Навсякъде съм дал адреса си в казармата за сведения от моите родители. Трябва да изчакам докато науча нещо.

– Добре, Ернст. Ти знаеш най-добре как трябва да постъпиш. Но не забравяй, че за теб винаги има място при Алфонс. А и храната е първокласна. Погрижил съм се добре.

– Благодаря, Алфонс.

– Не говори глупости. Нали сме уж съученици. Трябва да си помагаме един на друг. Колко пъти си ме оставял да преписвам класните ти. Между другото, спомняш ли си още Бурмайстер?

– Учителят ни по математика ли?

– Именно той. Това животно беше виновно, за да ме изгонят от училище в шести клас. Заради оная работа с Люси Едлер. Не си ли спомняш вече?

– Разбира се – каза Гребер. Всъщност не си спомняше нищо.

– Как ли не го молах тогава да не ме обажда! Нищо не помогна. Дяволът беше непоколебим. Морален дълг и какви ли не глупости дрънкаше. Баща ми едва не ме преби. Бурмайстер!

Алфонс произнесе името с видима наслада.

– Но му го върнах тъпкано, Ернст! Издействувах му половин година концентрационен лагер. Трябваше да го видиш, когато излезе оттам. Стоеше по войнишки пред мен и едва не намокри гащите, като ме съзря.

Даде ми наистина урок, но аз му го върнах така, че да ме помни. Хубав майтап, а?

– Да.

Алфонс се засмя.

– Такова нещо ти разведрява душата. Това е хубавото в нашето движение – дава възможност за такива работи.

Биндинг забеляза, че Гребер се готви да стане.

– Защо толкова рано?

– Трябва да вървя. Неспокоен съм. Биндинг кимна с глава. На лицето му се изписа съчувствие.

– Разбирам те, Ернст. Вярвай ми, много ми е мъчно.

– Благодаря ти, Алфонс. – Гребер знаеше какво се говори при такива случаи и затова искаше да съкрати процедурата. – Тогава след няколко дена ще ти се обадя пак.

– Ела утре следобед. Или по-добре надвечер. Така, към пет и половина.

– Добре, до утре пет и половина. Мислиш ли, че дотогава ще научим нещо по-положително?

– Може би. Ще видим. Ако не друго, то поне ще можем да пием още по чашка. Слушай, Ернст! Беше ли в болницата?

– Да.

Биндинг кимна.

– И разбира се, само за проверка, ходи ли на гробищата?

– Не.

– Не е лошо да идеш, само за проверка. Има много, за които още не са дадени сведения.

– Добре, утре ще отида.

– Хубаво, Ернст. – Биндинг беше видимо облекчен. – И ела утре за по-дълго. Ние, старите другари, трябва да се държим един за друг. Не можеш да си представиш колко самотен се чувства човек при такава длъжност като моята. Всеки те търси за нещо.

– И аз те търся за нещо.

– Това е друго. Искам да кажа за облаги. Биндинг взе бутилката „Арманияк“. Вкара тапата с дланта си по-надълбоко в гърлото и я подаде на Гребер.

– Вземи, Ернст. Това е хубаво питие. Сигурно ще ти потрябва. Чакай за момент. – Той отвори вратата. – Госпожа Клайнерт! Малко хартия или една кесия.

Гребер държеше бутилката в ръка.

– Не е необходимо, Алфонс. Биндинг настоя.

– Не, ще я вземеш. Имам пълна изба.

Той взе кесията, която икономката донесе и сложи в нея бутилката.

– Всичко хубаво, Ернст! И горе главата. Значи до утре.

Гребер се отправи към „Хакенщрасе“. Той се чувствуваше победен от Алфонс. „Околийски водач – помисли си той. – Първият човек, който е готов от все сърце да ми помогне и който ми предлага жилище и храна. Непременно трябва да е партийна клечка.“ Той сложи бутилката в джоба на палтото си.

Свечеряваше се. Небето беше седефено и дърветата се открояваха на светлеещия хоризонт. Синкав здрач пълнеше из развалините.

Гребер се спря пред вратата, на която бяха закачени бележките за изчезнали. Неговата я нямаше. Помисли за момент, че вятърът я е откъснал, но разсъди, че в такъв случай кабарчетата трябваше да са още там. А те липсваха. Някой бе откачил бележката.

Той почувствува как сърцето му започна силно да тупти. Трескаво огледа цялата врата, търсейки някаква вест. Не намери нищо. Тогава се втурна към къщата на родителите си. Втората бележка беше на мястото си. Взря се в нея. Никой не беше я докосвал. Нямаше никакъв знак по нея.

Той се изправи и се огледа наоколо, все още без да разбира какво е станало с бележката му. Изведнъж забеляза, че някъде надолу по улицата вятърът си играе с парче хартия. Затича се и го догони. Беше неговата

бележка. Някои я беше откъснал. С педантичен почерк на единия край беше написано: „Не кради!“ В първия момент Гребер не разбра какво означава това. После се сети за липсващите кабарчета и за това, че бележката на майката бе забодена отново с четири. Тя бе взела обратно своята собственост, а на него даваше заслужен урок. Гребер намери два плоски камъка и с тях затисна бележката си на земята до самата врата. След това отново се върна при къщата на родителите си.

Той хвърли поглед към развалините. Зеленото кресло бе изчезнало. Някой го бе задигнал. Полузатрупани, на същото място се показваха няколко вестника. Той се покачи по тухлите и ги измъкна. Бяха стари вестници. Изпълнени с победи и гръмогласни заглавия, пожълтели, изпокъсани и мръсни. Хвърли ги настрана и продължи да търси. След малко между две греди намери малка книжка – жълта, смачкана и с разтворени страници, като че ли някой току-що я бе чел. Измъкна я и я позна. Негов учебник. Обърна на първата страница и видя името си. Буквите бяха вече избелели. Почеркът беше неговият, вероятно когато е бил на дванадесет или тринадесет години.

Учебник по вероучение. Книга със стотици въпроси и съответните отговори. Страниците бяха с петна, на някои имаше бележки, написани от самия него. Той се вглеждаше в тях безучастно. За момент му се стори, че всичко заигра пред него, но не можеше да си даде сметка кое точно – дали разрушеният град със спокойното седефено небе над него, или малката жълта книжка в ръцете му, която даваше отговор на всички въпроси, които вълнуваха човечеството.

Той сложи учебника настрана и продължи да търси. Но напразно. Не намери нито други книги, нито каквито и да било останки от жилището на родителите си. Не можа да си обясни как малката книжка е паднала тук. Те живееха на втория етаж и вещите им трябваше да се намират някъде дълбоко под развалините. По всяка вероятност тя, като по чудо, е отхвъркнала от тласъка на експлозията високо във въздуха и след това бавно е паднала на земята. „Подобно на гълъб – помисли си той. – Като самотен бял гълъб, символ на сигурност и мир, спускащ се бавно в изпълнената с огън, пушек, задух, викове и смърт нощ, и носещ на крилете си ясни отговори на всички въпроси.“

Той постоя известно време сред развалините. Появи се вечерен вятър и запрелиства страниците на книгата, сякаш някое невидимо същество я четеше. „Господ е великодушен – бе написано в нея – всемогъщ, всезнаещ, всемъдър и безкрайно добър и справедлив.“

Гребер попипа с ръка бутилката „Арманияк“, която му бе дал

Биндинг. Отпуши я и отпи една глътка. След това излезе на улицата. Учебникът по вероучение остана там, където си беше.

Нощта бе паднала. Никъде не се виждаше светлина. Гребер пресече „Карлсплац“. На единия ъгъл на бункера щеше за малко да се сблъска с някого. Беше един млад лейтенант, който бързаше нанякъде.

– Защо не внимавате – схока го ядосано офицерът. Гребер го погледна.

– Добре, Лудвиг – каза той. – Друг път ще бъда по-внимателен.

Лейтенантът се загледа в него. След това на лицето му се разля широка усмивка.

– Ернст, ти ли си? Беше Лудвиг Велман.

– Какво правиш, в отпуска ли си?

– Да, а ти?

– Моята се свърши. Тъкмо отивам на гарата. Затова съм се забързал толкова.

– Как изкара?

– Горедолу! Нали знаеш! Но следващия път ще постъпя другояче. Никому няма да се обаждам и ще замина за където и да е, но само не в къщи!

– Защо?

Велман направи гримаса.

– Семейството, Ернст! Родителите! Нищо не става! Развалят на човека цялата отпуска! Откога си тук?

– От четири дни.

– Почакай! И ти ще го разбереш.

Велман се опита да запали цигара. Вятърът духна клечката кибрит. Гребер му подаде запалката си. Пламъкът освети за момент слабото му енергично лице.

– Мислят, че сме още деца – каза той и изпусна кълбо дим. – Ако поискаш да излезеш някоя вечер, веднага ти се правят кисели физиономии. Трябва да прекарваш времето си само с тях. За майка ми съм все още тринадесетгодишен. Първата половина от отпуската ми ме потопи в сълзи, за това че съм си дошъл, а втората – за това, че трябва да си отивам. Какво можеш да направиш при такова положение?

– А баща ти? Той поне е бил на фронта през първата война.

– Изглежда, че е забравил. Поне една част от службата си. За стария аз съм герой. Горд е с моите тенекийки и иска постоянно да се показва с мен. Трогателен старик от миналия век. Не ни разбират, Ернст. Внимавай и твоите да не те усетят.

– Ще внимавам – каза Гребер.

– Разбира се, те имат най-добри намерения. Всичко е от грижи и любов и именно това е лошото. Не можеш нищо да направиш. Веднага се чувствуваш пред самия себе си като закоравял престъпник.

Велман проследи с поглед едно момиче, което мина покрай тях. Светлите му чорапи се белееха в тъмнината.

– Цялата отпуска отиде по дяволите – каза той. – Единственото, което успях да постигна, е да не ме изпращат тази вечер на гарата. Все пак не съм сигурен дали няма да ги намеря там.

Той се засмя.

– Ти започни още отначало както трябва, Ернст, Изчезвай от къщи поне вечер. Измисли нещо! Някакъв курс! Служба! Иначе ще стане като с мен и ще прекараш отпуската си като гимназист!

– Мисля, че с мен ще бъде другояче.

Велман разтърси ръката на Гребер.

– Дано! Тогава ще имаш по-голям късмет от мене. Ходи ли вече в школото?

– Не.

– Хич и не отивай. Аз ходих, но направих голяма грешка. Ще се отвориш. Изхвърлили са единствения почтен учител. Полман, който ни преподаваше по вероучение. Спомняш си го, нали?

– Разбира се. Дори поех задължение да го посетя.

– Внимавай. Той е в черния списък. Най-добре прати всичко по дяволите. Човек никъде не бива да се обръща назад. И така, всичко хубаво, Ернст! Нашият кратък, славен живот, а?

– Да, Лудвиг. С безплатна храна, пребиваване в чужбина и погребение на държавни разноски.

– Мръсотия! Един Бог знае кога пак ще се видим.

Велман се засмя и изчезна в тъмнината.

Гребер продължи пътя си. Не знаеше какво да прави. Градът бе мрачен като гроб. Нямаше къде повече да търси и се убеждаваше все по-силно, че е необходимо търпение. Изпитваше ужас пред дългата нощ. Да се върне в казармата не му се искаше. Не му се ходеше и при малкото познати, които имаше в града. Не можеше да търпи тяхното смутено състрадание, а знаеше, че са доволни, когато си тръгне.

Взираше се в разядените покриви на къщите. Какво впрочем бе очаквал? Някой остров зад фронта? Родина? Сигурност? Подслон? Утеха? Може би. Но островите на надеждата бяха отдавна безшумно потънали в монотонната безсмислена смърт; фронтвете се бяха слели в

едно и войната беше навсякъде. Навсякъде, дори в мозъците и сърцата.

Пътят му минаваше край едно кино. Той влезе вътре. В салона беше по-малко тъмно, отколкото на улицата. Все пак предпочете да остане тук, отколкото да обикаля из черния град или да се пропива в някоя кръчма.

10

Слънцето грееше над гробищата. Гребер забеляза, че портата бе за-сегната от бомба. Кръстове и надгробни плочи бяха разхвърляни по пътеките и по гробовете. Плачещи върби бяха изтръгнати с корените нагоре. Корените приличаха на клони, а самите клони – на виещи се зелени корени. Имаха вид на причудливи растения, изхвърлени с тинята от дъното на някое подземно море. По-голямата част от костите на бомбардираниите в последния им покой мъртъвци бяха събрани на малки купчини. Трески и парчета от изгнили ковчези бяха пръснати сред върбите. Черепи не се виждаха.

До черквата бяха издигнали навес. Под него работеха един надзирател и двама гробари. Надзирателя бе изпотен. Той махна нетърпеливо с ръка, когато чу молбата на Гребер.

– Няма време, драги мой! Имаме двадесет погребения до обед. Милостиви боже, откъде да знаем къде са положени родителите ви. Има десетки гробове без надгробни камъни и имена. Станахме голямо предприятие! Откъде да знаем кой къде е.

– Не водите ли списъци?

– Списъци! – отвърна надзирателят с горчивина и се обърна към двамата гробари.

– Чувате ли? Иска да види списъците. Списъци! Знаете ли колко трупове стоят още непогребани. Двеста. Знаете ли колко бяха докарани след последното нападение? Петстотин! Колко при предишното нападение? Триста. Това стана в разстояние на четири дни. При това положение как да наваксаме? Нямаме физическа възможност. Трябват ни багери вместо гробари, за да можем горе-долу да смогнем и погребем труповете, които лежат още наоколо. А знаете ли кога ще бъде следващото нападение? Тази вечер? Утре? Иска списъци! Гребер не отговори нищо. Той извади пакет цигари от джоба си и ги сложи на масата. Надзирателят и гробарите се спогледаха. Гребер почака един момент. След това сложи и три пури на масата. Беше ги донесъл за баща си от Русия.

– Добре – каза надзирателят. – Ще направим каквото можем. Напишете ни имената. Един от нас ще запита в управлението на гробищата. В това време можете да видите мъртвите, които още не са записани. Ето там, наредените трупове покрай стените на черковния двор.

Гребер се отправи натам. Една част от мъртъвците имаха имена,

ковчези, носилки, покривки, цветя – други бяха покрити само с бели платна. Той прочиташе имената и повдигаше платната на безименните. След това отиде към редиците на неизвестните, които лежаха един до друг под един тесен навес до стената.

Някои от тях бяха със затворени очи, други с кръстосани на гърдите ръце, повечето обаче в това положение, в което ги бяха намерили; бяха опънали само ръцете и краката им, за да се печели място.

Върволица от мълчаливи хора минаваше покрай тях. Наведени напред, те разглеждаха бледите, вкочанени лица и търсеха близките си.

Гребер влезе в редицата. Изведнъж на няколко крачки пред него една жена се свлече над един мъртвец и започна да ридае. Другите безмълвно я заобикаляха и продължаваха да търсят приведени, със съсредоточени, почти безизразни лица, по които не бе изписано нищо друго, освен изпълнено със страх очакване. Колкото повече се приближаваха до последните мъртъвци, толкова по-доловимо по лицата им се появяваше слаб глъч на неспокойна, скрита надежда; а когато стигаха края, те въздъхваха с облекчение.

– Ходихте ли в черквата? – запита надзирателят.

– Не.

– Там са най-обезобразените – надзирателят погледна Гребер. – Необходими са обаче здрави нерви.

– Ето на, вчера обершарфюрерът на един концентрационен лагер се почувствува зле като влезе. А изглеждаше здрав като бик.

Гребер влезе в черквата. След малко излезе. Надзирателят чакаше въвн.

– Ужасно, нали? – Той погледна Гребер изпитателно. – Не един е припадал при тази гледка – заяви той.

Гребер не отговори нищо. Той бе виждал в живота си толкова много мъртъвци, че нищо не му правеше впечатление – дори и фактът, че в случая се касае за цивилни, между които много жени и деца. Неведнъж той бе виждал и цивилни мъртъвци; а телата на убитите в Русия, Холандия и Франция не бяха по-малко обезобразени от тези, които току-що бе видял. Струваше му се дори, че замръзналите през зимата в Русия трупове във всички стадии на разложението, и най-вече онази група от петдесет обесени партизани, с посинели, подути лица, изцъклени очи, попукани устни и почернели, чудовищно уголемени езици, представляваха много по-страшна картина, отколкото човешките останки, натрупани в черквата.

– В управлението на гробищата няма такива имена – каза

надзирателят. – Но в града има още два дома за покойници. Проверихте ли там?

– Да.

– Те имат още лед. По-добре са от нас.

– Те са препълнени.

– Да, но са охлаждаани. При нас не е така. А времето се затопля все повече. Ако последват още няколко нападения и имаме слънчево време, ще бъде катастрофа. Трябва да прибегнем към масови гробници.

Гребер кимна с глава. Но той не разбираше защо масовите гробници щяха да представляват катастрофа. Не беше ли катастрофа именно това, което налагаше масовите гробници.

– Работим, колкото можем – заяви надзирателят. – Наемаме всеки ден нови гробари, но въпреки това, все още сме твърде малко. Техниката ни не подхожда за нашите времена, а ни спират и религиозните предписания. – Той изтри бавно челото си. – Само в концентрационните лагери има истински напредък. Там се справят ежедневно със стотици трупове. Действуват по ултрамодерни методи. Това е възможно, разбира се, само ако разполагаш с крематориуми, но тук не може и дума да става за подобно нещо.

За момент той се загледа в пространството. След това кимна на Гребер и се върна бързо при навеса, верен на дълга си и старателен слушител на смъртта.

Гребер трябваше да почака няколко минути; две погребални процесии препречваха изхода. Той огледа още веднъж наоколо. Свещеници отслужваха опело край нови гробове, близки и приятели на умрелите стояха до пресните могилки. Носеше се миризма на увехнали цветя и рохкава пръст, птичките пееха, върволицата търсеше близките си и продължаваше да се точи край оградата. Гробари забиваха търнокопи в полуизкопани ями, каменари и погребални агенти обикаляха наоколо. Мястото, където смъртта беше у дома си, беше най-оживената част на града.

Малката бяла къща на Биндинг бе потънала във вечерния здрач. В малкия басейн сред поляната ромонеше шадраван. Пред люляковите храсти цъфтяха нарциси и лалета, а между брезите се белееше мраморна статуя на младо момиче.

Икономката отвори вратата. Тя беше жена с посивели коси, препасана с голяма бяла престилка.

– Вие сте господин Гребер, нали?

– Да.

– Господинът не е в къщи. Трябваше да отиде на едно важно събрание на партията. Обаче остави бележка за вас.

Гребер я последва в хола с еленови рога и картини. Картината на Рубенс блестеше дори в мрака. На масата за пушене бе поставена загънатата бутилка. До нея имаше писмо. Алфонс пишеше, че досега не е могъл да научи нещо особено, но че родителите на Гребер не са открити в списъците за убити или ранени. По всяка вероятност са евакуирани или сами са заминали за някъде. Нека Гребер да дойде утре пак. С водката да празнува тази вечер, затова че се намира далеч от Русия.

Гребер сложи писмото и бутилката в джоба си. Икономката стоеше на вратата.

– Господинът ви поздравява най-сърдечно.

– Поздравете го, моля, и вие от мен. Кажете му, че утре ще дойда пак. И сърдечно благодаря за бутилката. Ще я използвам добре.

Жената се засмя майчински.

– Той много ще се радва. Толкова е добър.

Гребер мина през градината. „Добър – помисли си той. – Но беше ли Алфонс добър и за учителя по математика Бурмайстер, когото бе изпратил в концлагер? Може би всеки беше за един добър, а за друг – точно обратното.“

Той попи с ръка писмото и бутилката. „Да празнувам – помисли си той. – За какво? За надеждата, че родителите ми не са убити? И с кого? С хората от стая №48?“ Гребер погледна в мрака, който бе станал по-син и непроницаем. Би могъл да занесе бутилката у Елизабет Крузе. Тя би могла да я използва не по-зле от него. За себе си той имаше още от „Арманяка.“

Отвори жената с безизразно лице.

– Искам да говоря с госпожица Крузе – каза Гребер с решителен тон и се опита да мине покрай нея. Тя не се отмести.

– Госпожица Крузе не е тук – отвърна тя. – Това би трябвало да ви е известно.

– Защо да ми е известно?

– Не ви ли е казала?

– Да, забравих. Кога ще се върне?

– В седем часа.

Гребер не очакваше, че Елизабет няма да е в къщи. Той помисли да остави водката, но дали доносничката щеше да ѝ я предаде? Може би щеше сама да я изпие.

– Добре, ще дойда после пак – каза той.

Гребер застана нерешително на улицата. Погледна часовника си. Беше малко преди шест. Очакваше го нова дълга и тъмна нощ. „Не забравяй, че си в отпуска“ – беше казал Ройтер. Той не забравяше, но с това не се свършваше работата.

Отправи се към „Карлсплац“ и седна на една пейка. Пред него се издигаше като огромна допотопна костенурка бункерът на противовъздушното скривалище. По-разумни хора се промъкваха като сенки в него, за да прекарат нощта. От околните храсти тъмнината прииждаше на вълни.

Гребер седеше безмълвно на пейката. Преди час той не бе и мислил да види отново Елизабет. Ако я беше намерил в къщи, сигурно щеше да ѝ даде водката и щеше да си отиде. Но сега, след като не я бе намерил, чакаше с нетърпение да стане седем часа.

Елизабет му отвори сама вратата.

– Не очаквах да те видя – каза той изненадан. – Очаквах да ме посрещне змеят, който пази входа.

– Госпожа Лизер не е в къщи. Отиде на едно събрание на женската организация.

– В бригадата на ниските токове. Разбира се! Именно там ѝ е мястото. Гребер се огледа.

– Тук изглежда съвсем другояче, когато нея я няма.

– Изглежда другояче, защото в преддверието свети – отвърна Елизабет, – Винаги паля лампата, когато я няма.

– А когато е тук?

– Когато е тук, се пести. От патриотизъм. Стоим на тъмно.

– Вярно – каза Гребер, – най-много им се иска да ни държат на тъмно.

Той извади бутилката от джоба си.

– Донесох ти малко водка. Подарък от избата на един околийски водач. Мой съученик. Елизабет го погледна.

– Такива ли съученици имаш?

– Да. И ти имаш квартиранти по принуждение. Тя се усмихна и взе бутилката.

– Трябва да видя дали ще се намери тирбушон.

Тя тръгна към кухнята и той я последва. Видя, че е облечена с черен пуловер и тясна черна пола. Косата ѝ бе привързана към тила с дебел светлочервен вълнен конец. Елизабет имаше прави, едри рамене и тесни бедра.

– Не намирам тирбушон – каза тя и затвори чекмеджето. –

Изглежда, че госпожа Лизер не пие.

– Като я гледа, човек ще каже, че само с пиене се занимава. Но тирбушон не ни е необходим.

Гребер взе бутилката, разчупи восъка по гърлото ѝ и силно я удари два пъти в бедрото си. Тапата изскочи навън.

– Така става тази работа между военни – заяви той. – Имаш ли чаши? Или да прием от шишето?

– Имам чаши в моята стая. Ела.

Внезапно Гребер изпита радост, че е дошъл. Поне няма да бъде сам тази вечер.

Елизабет взе от етажерката до стената две високи винени чаши. Гребер разглеждаше стаята. Като че ли не беше същата. В нея имаше легло, няколко кресла със зелени калъфи, библиотека и едно бюро в стил Бидермайер³. Стаята изглеждаше старомодна и изпълнена със спокойствие и тишина. В съзнанието му тя бе останала по-безредна и по-неприветлива. „Вероятно това впечатление е било под влиянието на воя на сирените“ – помисли си той. Този вой обръщаше всичко наопаки. И самата Елизабет не беше същата като миналия път, въпреки че видът ѝ не беше старомоден и че у нея не се забелязваше особено спокойствие.

Елизабет се обърна.

– Откога впрочем не сме се виждали?

– От сто години. Тогавя бяхме деца и нямаше война.

– А сега?

– Сега сме вече стари, без да имаме опита на възрастта. Стари и цинични, обезверени и понякога тъжни. Но не толкова често.

Тя го погледна.

– Истина ли е това, което казваш?

– Не. Но кое е истина? Ти знаеш ли? Елизабет поклати глава.

– Трябва ли нещо непременно да е истина? – запита тя след това.

– Вероятно не. Защо?

– Не зная. Но може би щяхме да имаме по-малко войни, ако едните не искаха на всяка цена да убедят другите в собствената си истина.

Гребер се усмихна. Думите ѝ звучаха някак особено.

– Търпимост – каза той. – Като че ли това е, което липсва най-много.

Елизабет кимна с глава. Той отново напълни чашите.

– Да прием за търпимостта! Едва ли околийския водач, който ми

---

3. Германски стил на вътрешна архитектура и мебели с практични и прости форми.

подари бутилката, е преследвал подобна цел. Но именно заради това да прием за търпимостта.

Той изпи чашата си до дъно.

– Ще прием ли още по една? – запита той.

Елизабет разтърси глава от силния алкохол.

– С удоволствие – каза тя след това.

Той напълни отново чашите и сложи бутилката на масата. Водката беше силна, бистра и неподправена. Елизабет постави чашата си на масата.

– Ела – каза тя. – Ще ти покажа един образец на търпимост.

Тя го поведе през преддверието и отвори една врата.

– В бързината госпожа Лизер е забравила да заключи. Ела да видиш стаята ѝ. Не злоупотребявам с доверието ѝ. Когато ме няма, тя постоянно тършува из моята стая.

Част от стаята на госпожа Лизер беше мебелирана по най-обикновен начин. Но на стената срещу прозореца, поставен в дебела рамка, бе закачен голям цветен портрет на Хитлер, обкичен наоколо с елхови клонки и венци от дъбови листа. Под него, на една маса покрита с голямо знаме с пречупен кръст, бе сложено луксозно издание на „Моята борба“, подвързано с черна кожа и вдлъбнат хитлеристки знак. От двете страни бяха поставени сребърни свещници, а до тях снимки на фюрера: едната – с овчарско куче в резиденцията му в Берхтесгаден, а другата – с облечено в бяло детенце, което му поднася цветя. Няколко партийни ками и почетни значки допълваха картината.

Гребер не се изненада особено. Подобна украса бе виждал често. Култът към един диктатор се превръща лесно в религия.

– На това място ли пише доносите си? – запита той.

– Не, Там, върху бюрото на баща ми.

Гребер се отправи към бюрото – старомодна мебел със затворен капак-ролетка.

– Заключено е – каза Елизабет. – Не може да се отвори. Опитвала съм се няколко пъти.

– Тя ли направи донос за баща ти?

– Не зная дали точно тя. Откакто го затвориха, не съм чувала нищо за него. По това време тя живееше вече тук с детето си. Разполагаше само с една стая. Когато откараха баща ми, получи и двете негови стаи.

– Мислиш ли, че го е направила заради това? – запита Гребер.

– Защо не? Понякога шпионират и за по-дребни неща.

– Да, това е така. Но ако се съди по този олтар, като че ли тази жена

действително е фанатичка.

– Ернст – каза горчиво Елизабет. – Вярваш ли наистина, че фанатизмът и личните облаги не могат да вървят ръка за ръка?

– Разбира се. И то много често. Чудно, че това често се забравя. Но има втълпени глупости, които човек повтаря наизуст. Светът не е разделен на рафтове с етикети. А човекът – още по-малко. Вероятно тази усойница обича детето си, мъжа си, цветята и всичко благородно в живота. Знаеше ли тя нещо, въз основа на което да оклевети баща ти, или чисто и просто е съчинила сама доноса?

– Баща ми беше добродушен и непредпазлив, отдавна го наблюдавах. Но не всеки е в състояние да мълчи, когато цял ден слуша партийни речи в собственото си жилище.

– Предполагаш ли какво е могъл да каже? Елизабет вдигна рамене.

– Той не вярваше, че Германия все още може да спечели войната.

– Мнозина вече не вярват това.

– И ти ли?

– И аз. А сега да напуснем стаята. Остава сатаната да те намери тук, кой знае какво би направила. Елизабет се усмихна.

– Не се страхувай. Няма да ни изненада. Сложила съм резето на външната врата. Не може да влезе.

Тя отиде до вратата на стаята и дръпна резето. „Слава Богу – помисли си Гребер. – Може би е мъченица, но поне е внимателна и не страда от предразсъдъци.“

– Тук мирише на гробища – каза той. – Сигурно от проклетите дъбови листа. Ела да пийнем още по чаша.

Той напълни чашите.

– Сега вече зная защо се чувствуваме стари – каза той. – Защото сме видели премного мръсотия. Мръсотия, натрупана от хора, които са по-възрастни от нас и които би трябвало да имат повече разум от нас.

– Аз не се чувствавам стара – отбеляза Елизабет. Той я изгледа. Тя имаше вид на всичко друго, но не и на стара.

– Толкова по-добре за теб – отвърна той.

– Чувствавам се затворница – каза тя, – Това е по-лошо, отколкото да се чувствуваш стар.

Гребер седна в едно от креслата.

– Кой знае дали тази жена няма и теб да наклевети – каза той. – Може би е хвърлила око на цялата квартира. Защо чакаш да стане това? Изнеси се оттук! Ти знаеш, че правото никога няма да бъде на твоя страна.

– Да, зная.

Елизабет придоби изведнъж объркан и безпомощен вид.

– Суеверие – отвърна тя измъчено, подобно на човек, който вече сто пъти е стигал до същото заключение. – Докато съм тук, все се надявам, че баща ми ще се върне. Отида ли си, струва ми се, че напускам и него. Разбираш ли?

– Не е нужно да се разбира. Чисто и просто човек го върши. Дори и да е безсмислено.

– Виждаш ли?

Тя изпразни чашата си. Вън се чу шум от отключване на врата.

– Ето я – каза Гребер. – Не се забави дълго. Изглежда събранието не е продължило много.

Те се вслушаха в стъпките. Гребер погледна грамофона.

– Само маршове ли имаш? – запита той.

– Не. Но маршовете вдигат шум. А понякога, когато самата тишина крещи, трябва да я заглушиш с най-шумното, което имаш.

Гребер я погледна.

– Хубави разговори водим! В училището често ни разправяха, че младостта е най-романтичният период на живота.

Елизабет се засмя. В преддверието нещо падна на пода. Госпожа Лизер ругаеше. След това хлопна врата.

– Оставих да свети лампата – прошепна Елизабет. – Ела, нека да излезем. Понякога не мога да издържам. И да говорим за нещо друго.

– Накъде? – запита Гребер, след като излязоха навън.

– Не зная. Където и да е.

– Има ли наблизо заведение, кръчма или бар?

– Не бих искала да се затворя отново. Нека да повървим малко.

– Добре.

Улиците бяха пусти, градът – тъмен и затихнал. Те тръгнаха по „Мариеншрасе“, пресякоха „Карлсплац“ и след това през моста се озоваха в стария град. След известно време всичко наоколо им се струваше така недействително и лишено от живот, като че ли те бяха последните живи хора. Движеха се между жилищни блокове, но погледнеха ли в прозорците, за да зърнат стаи, столове, маси – свидетели на живота, те не виждаха друго, освен отражението на лунната светлина в стъклата, а зад тях – черни завеси и хартии. Като че ли целият град беше в траур и представляваше покрита с черно огромна морга, в която жилищата бяха превърнати в ковчези.

– Какво става? – запита Гребер. – Къде са хората? Днес е по-тихо отколкото друг път.

– Сигурно са по домовете си. Няколко дни не сме имали нападение. Затова не смеят да излизат. Чакаат следващото. Така е винаги. Само непосредствено след нападение хората излизат по улиците.

– И тук значи има вече навици?

– Да. А при вас на фронта няма ли?

– Да, също има.

Навлязоха в една напълно разнебитена улица. Разпокъсани облаци пълзяха по небето и влачеха по земята тъмните си сенки. Те падаха върху развалините, подаваха се и след това изчезваха като подплашени от лунната светлина чудовища. Изведнъж се чу шум от порцеланови съдове.

– Слава Богу – каза Гребер. – Там се хранят хора. Или пият кафе. Поне дават признак на живот.

– Навярно пият кафе. Днес имаше дажба. Истинско бомбено кафе.

– Бомбено кафе?

– Да, бомбено кафе. Така го наричат. Извънредна дажба, която се получава след тежки бомбардировки. Понякога дават захар или шоколад, или дори пакет цигари.

– Както на фронта. Там дават алкохол или тютюн преди офанзива. В действителност смешно, нали? Двеста грама кафе за един час смъртен страх.

– Сто грама.

Те продължиха да вървят. След малко Гребер се спря.

– Елизабет, тук е по-безутешно отколкото в къщи. Трябваше да вземем водката с нас. Нуждая се от алкохол. И ти също. Има ли някое заведение наблизо?

– Не искам. В заведение човек се чувства затворен като в скривалище. Всичко е затъмнено и прозорците закрити.

– Тогава да идем към казармата. Там имам още една бутилка. Ще я взема и ще я изпием на открито.

– Добре.

В тишината се чу тропот на каруца. Малко след това по улицата връхлетя галопиращ кон. Подплашено от сенките, неспокойното животинно с дивите си очи и разтворените си ноздри имаше неестествен вид в бледата светлина. Коларят дърпаше юздите. Внезапно конят се вдигна на задните си крака. От устата му пръскаше пяна. Те трябваше да отскочат настрана, за да му направят път. Елизабет се покатери бързо по развалините. Малко остана конят да я закачи. За момент на Гребер се стори, че тя ще се метне на пръхтящото животно и ще отлети. Но след това

силуетът ѝ отново се открие на безбрежното и назъбено от развалините небе.

– Човек би казал, че искаше да се метнеш на коня и да избягаш от тук – каза Гребер.

– Стига да можех. Но къде? Навсякъде е война.

– Вярно, навсякъде. Дори в страните на вечния мир. В южните морета и Индия. Никъде не бихме могли да избягаме.

Стигнаха до казармата.

– Чакай ме тук, Елизабет, да взема бутилката. Връщам се веднага.

Гребер прекоси казармения двор и по отекващите под краката му стъпала се качи в стая №48. Помещението къртеше от хъркането на половината от обитателите му. Над масата светеше затулена лампа. Картиграчите бяха още будни. Ройтер бе седнал до тях и четеше.

– Къде е Бьотхер? – запита Гребер. Ройтер притвори книгата.

– Поръча да ти кажа, че не е открил нищо. Блъснал се е с колелото в една стена и го е счупил. Винаги същата история – злото само не идва. Утре ще тръгне отново пеш. А тази вечер е в кръчмата и се утешава. Какво става с тебе? Нещо си кисел.

– Няма нищо. Веднага ще изляза. Искам само да взема нещо.

Гребер порови из раницата си. Беше донесъл от Русия бутилка ликьор от смрика и бутилка водка. Освен това имаше и бутилката „Арманияк“ от Биндинг.

– Вземи смриката или „Арманияк“ – каза Ройтер. – Водката я няма вече.

– Как така?

– Изпихме я. Трябваше доброволно да ни я подариш. Който се връща от Русия, не трябва да се държи като капиталист. Трябва да мисли малко и за другарите си. Добра беше твоята водка.

Гребер извади двете останали бутилки. Сложи „Арманияк“ в джоба си, а другата даде на Ройтер.

– Имаш право. Вземи това питие като лекарство за подаграта ти. А и ти не бъди капиталист. Дай и на другите.

– Благодаря.

Ройтер подскочи на един крак до раницата си и извади оттам един тирбушон.

– Предполагам, че имаш намерение да приложиш най-примитивната форма на прелъстяване – каза той. – Ще прибереш до помощта на алкохола. Обикновено човек забравя да извади предварително тапата. А като е възбуден, може и да си пореже муцуната, ако реши да счупи

гърлото на бутилката. Ето, вземи! Бъди от тези, които навреме се грижат за всичко.

– Върви по дяволите! Бутилката е отворена. Ройтер отвори другата бутилка.

– Как си попаднал на холандско питие в Русия?

– Купих го. Да имаш други въпроси? Ройтер се захили.

– Нямам. Изчезвай с твоя „Армяняк“, примитивен Казанова, и не се срамувай. Имаш смекчаващи вината обстоятелства. Липса на време. Отпуската е къса, а войната – дълга.

Фелдман се изправи в леглото си.

– Гребер, искаш ли презерватив? Имам в портфейла си. На мен не са ми нужни. Който спи, не рискува да се зарази от сифилис.

– Не е точно така – заяви Ройтер. – Може би в случая имаме безсеменно зачатие. Но, разбира се, Гребер е момче, което обича естествена любов. Нали е расов ариец с дванадесет чистокръвни предтечи. За таква като него употребяването на презервативи е престъпление срещу родината.

Гребер отвори шишето „Армяняк“, отпи една глътка и го сложи отново в джоба си.

– Проклети романтици – каза той. – По-добре се грижете за себе си.

Ройтер махна с ръка.

– Върви си в мир, сине мой! Забрави военния правилник и се опитай да бъдеш човек! По-лесно е да умреш, отколкото да живееш. Това важи особено за вас – героичната младеж и цвета на нацията.

Гребер взе още един пакет цигари и една чаша. Като излизаше, той хвърли поглед към картоиграчите. Румел продължаваше да печели. Пред него имаше купчина пари. Лицето му бе все така неподвижно, едри капки пот бяха избили по него. Гребер се спусна по пустото стълбище на казармата. Вечерната проверка бе минала. Стъпките му отекваха в коридорите. Прекоси широкия двор. Елизабет не се виждаше до вратата. „Отишла си е“ – помисли си той. Почти го бе очаквал. Защо ли да го чака?

– Дамата е отсреща – каза войникът на пост. – Чудно как селяндур като тебе е успял да намери такова момиче! То подхожда повече за офицери.

Гребер забеляза Елизабет, която се беше облегнала на отсрещната стена, и потупа войника по рамото.

– Ново разпореждане, момчето ми. Който е престоял четири години на фронта, му се полага такова нещо вместо орден. И то само дъщери на

генерали. Поискай да те пратят на фронта, овца с овца. Не ти ли е известно, че не бива да говориш като си на пост.

Той отиде при Елизабет.

– Ти си овца – лениво отвърна войникът след него.

Откриха една пейка на височината зад казармата, Поставена между кестените, от нея се откриваше гледка към целия град. Никъде не се забелязваше светлина. Само реката сребрееше.

Гребер отвори бутилката и напълни наполовина чашата. Питието заблестя в нея като течен кехлибар. Той подаде чашата на Елизабет.

– Изпий я!

Тя отпи една глътка и му върна чашата.

– Изпий я до дъно – каза той. – Имаме само една вечер. Пий за каквото искаш, за нашия проклет живот или за това, че сме още живи – обаче пий! След разходката в мъртвия град това ни е необходимо. Изглежда, че изобщо това ни е необходимо.

– Добре, пия за всичко, което каза.

Той напълни чашата отново и я изпразни на един дъх. Приятна топлина се разля по него, но той все пак чувствуваше познатата му пустота. Пустота без болка, без надежда.

Напълни отново чашата наполовина и отпи малко. След това я постави между себе си и Елизабет. Тя бе качила крака на пейката и обгърнала коленете си с ръце. Младата шума на кестените изглеждаше почти бяла на лунната светлина – като че ли рояк пролетни пеперуди се бяха залутали из нея.

– Как всичко изглежда черно – каза тя и посочи града. – Черно, възлен.

– Не гледай натам. Обърни се. На другата страна не е така.

Пейката се намираще на най-издигнатата точка на височината. От другата страна хълмът бавно се спущаше надолу – към полето, към лунните пътеки, алеите с тополи, кулата на селската черква, по-нататък – към гората и сините планини на хоризонта.

– Истински покой – каза Гребер. – Колко естествено е всичко това, нали?

– Естествено е. Ако човек може да се обърне и да забрави другото!

– Човек се научава и на това.

– Ти научил ли си се?

– Разбира се – каза Гребер. – Иначе нямаше да ме има на този свят.

– Бих искала и аз да мога. Той се засмя.

– Ти отдавна вече можеш. Животът иска своето. Той черпи сили

отвсякъде, откъдето може. А във време на опасност не знае нито слабост, нито сантименталност.

Той помести чашата към нея.

– И това ли е част от него? – запита тя.

– Да. Поне тази вечер на всяка цена. Той я гледаше как пие.

– Нека известно време да не говорим за войната – каза той.

Елизабет се облегна назад.

– Да не говорим за нищо.

– Добре.

Те седяха и мълчаха. Околността постепенно се оживяваше с всички тихи шумове на нощта. Лекият вятър, който носеше дъха на горите, кръсъкът на кукумявките, трептенето на тревата и безкрайната игра между облаците и светлината не само не нарушаваха тишината, но я правеха още по-плътна. И тя сякаш придобиваше обем, обгръщаше ги все повече и проникваше в тях с всяко вдишване; и самият им дъх ставаше част от нея. Тя разтваряше всичко в себе си, галеше нежно, не беше вече чужда, а унасяше като някакъв далечен приятен сън. Елизабет се раздвижи. Гребер трепна и се огледа.

– Представи си, бях заспал.

– И аз също.

Тя отвори очи. Бледата светлина се събра в тях като във фокус и ги направи съвсем прозрачни.

– Отдавна не съм спала така – каза тя с учудване. – Лягала съм си винаги при светлина и със страх от тъмнината и внезапното събуждане – не така, както сега...

Гребер седеше мълчаливо до нея. Нямаше и намерение да я разпитва. Във времена, в които събитията се гонят, любопитството е затъпено. Той само се учудваше, че е така спокоен, че бе успял да заспи така крепко, че сънят му приличаше на подводна скала, обрасла с водорасли. За първи път след пристигането си от Русия той се бе отпуснал. Тихо, благотворно спокойствие бе проникнало в него – подобно на прилив, който за една нощ е залял с благодатта си изсъхналите празнини на неговия живот.

Те се спуснаха към града. Улицата ги пое отново. Лъхна ги пак студената миризма на стари пожарища, а затулените черни прозорци ги придружаваха като процесия от катафалки. Елизабет потрепери.

– По-рано къщите и улиците бяха изпълнени със светлина и това ни се струваше нещо съвсем обикновено. Бяхме свикнали с него. Едва сега знаем какво сме загубили...

Гребер вдигна очи. Небето беше ясно й безоблачно, нощта – добра за нападение. Заради това тя му се виждаше прекалено светла.

– Така е почти в цяла Европа – каза той. – Само Швейцария нощем била още потънала в светлина. Светлината показвала на летците, че са над неутрална страна. Един мой приятел, който е бил с ескадрилата си във Франция и Италия, ми е разказвал, че Швейцария прилича на остров от светлина – от светлина и мир, защото едното не може без другото. Наоколо й – Германия, Франция, Италия, Балканите, Австрия и всички други страни, които участвуват във войната, били пустинни и тъмни, сякаш върху тях били хвърлени гигантски савани.

– Получили сме светлината в дар и тя ни е направила хора. Ние обаче я убиваме навсякъде. Превърнахме се отново в пещерни хора – каза Елизабет прочувствено.

„Наистина, дали тя ни е направила хора?“ – се запита Гребер мислено. Струваше му се, че в това има нещо пресилено. Изглежда Елизабет бе склонна към преувеличения. А може би и имаше право. Животните нямаха светлина. Нито светлина, нито огън, нито бомби.

Бяха навлезли в „Мариенщрасе“. Изведнъж Гребер забеляза, че Елизабет плаче.

– Не ме гледай! – каза тя. – Не трябваше да пия. Не умея. Не съм тъжна. Само че изведнъж се почувствувах съвсем отпусната.

– Не се бори срещу това чувство и не се безпокой! И аз съм така. Това означава само, че сме успели.

– Успели. Какво?

– В това, за което говорихме преди. Да се обърнем към другата страна на хълма. Утре вечер няма да скитаме по улиците. Ще те заведа някъде, където има много светлина, поне колкото може да се намери в този град. Ще се осведомя за такова място.

– Защо, можеш да намериш по-весела компания от мен.

– Не ми трябва весела компания.

– А какво?

– Не весела компания. Не бих могъл да я търпя. А също така и тези, които ме дразнят със състраданието си. С такива се срещам достатъчно през деня. Искрени и неискрени. И ти би трябвало да познаваш това състрадание.

Елизабет вече не плачеше.

– Да – каза тя, – познавам го.

– С нас двамата е по-иначе. Не сме принудени да се преструваме. А това не е малко. Утре вечер ще отидем в най-осветеното заведение на

града, ще ядем, ще приемем вино и ще се помъчим за няколко часа да забравим тази проклета действителност.

Тя го погледна.

– И това ли е част от другата страна на хълма.

– Да. Облечи най-хубавата си рокля.

– Добре. Ела в осем. Ненадейно Гребер почувствува косата ѝ да гали лицето му, а после докосването на устните ѝ, като повей на бърз вятър. И преди още да се усети, Елизабет изчезна във входа. Той потърси с ръка бутилката в джоба си. Беше празна. Тръгна и до съседната сграда отново се спря. „Мина още един ден – помисли си той. – Добре, че Райтер и Фелдман не могат да ме видят. Какво ли биха казали!“

11

– Добре, другари, щом настоявате, признавам – каза Бьотхер. – Спах с кръчмарката. Как иначе можех да постъпя? Все нещо трябваше да направя. Защо ми е тази отпуската? Не искам да се върна обратно на фронта като теле.

Той бе седнал на един стол до леглото на Фелдман. В ръцете си държеше капак от войнишко канче, пълен с кафе, а краката си беше поставил в кофа със студена вода. След като бе счупил колелото си, от многото ходене краката му се бяха изприжили.

– А ти? – запита той Гребер. – Какво направи днес? Ходи ли някъде?

– Не.

– Не?

– Кърти – заяви Фелдман. – Днес до обед. Никаква глъчка не беше в състояние да го събуди. За първи път показа, че има ум в главата си.

Бьотхер извади краката си от водата и започна да си разглежда стъпалата. Бяха покрити с големи бели мехури.

– Погледнете! Виждате ме какъв голям и здрав мъж съм, но краката ми са чувствителни като на пеленаче. През целия ми живот е било така. Не стават твърди. Опитах всичко. И с тези крака трябва отново да тръгна да обикалям.

– Защо? Сега няма защо толкова да бързаш – каза Фелдман. – Нали имаш кръчмарката?

– Остави тая работа – кръчмарката! Тя няма нищо общо с жена ми. А освен това с нея преживях голямо разочарование.

– Като се върне човек от фронта, първият път винаги се разочарова. Не само с теб е така.

– Не искам да кажа това, приятелчета. Работата стана. Но не така, както трябва.

– Не можеш всичко да искаш наведнъж – каза Фелдман. – Жената – и тя трябва да ти свикне.

– Все още не ме разбираш. Тя беше прекрасна, но душевната част не излезе както трябва. Слушай как стана! И така, в леглото сме, работата е в ход и изведнъж в разгара на сражението аз се забравям и я наричам Алма. Тя обаче се казва Луиза. Алма е жена ми, нали разбираш?

– Разбирам.

– Беше цяла катастрофа, другари.

– Няма нищо да ти навреди – каза един от картоиграчите с груб глас, като се обърна към Бьотхер. – Това е заслужено наказание за изневярата ти, свиня със свиня! Надявам се, че те е изгонила с парцалите.

– Изневяра? – Бьотхер пусна краката си на земята, – Кой говори тук за изневяра?

– Ти! През цялото време! Или освен всичко друго си и идиот.

Картоиграчът, който каза тези думи, беше дребен човек, с яйцевидна глава.

Той гледаше Бьотхер с омраза, Бьотхер видимо беше твърде огорчен.

– Чували ли сте по-голяма глупост от това? – запитва той и обходи с поглед останалите. – Между всички тук ти си единственият, който говори за изневяра. Каква нелепост! Щеше да бъде изневяра, глупак с глупак, ако жена ми беше тук и бях отишъл да спя с друга. Обаче тя не е тук. Там е работата! Как може това да е изневяра! Ако беше тук, нямаше да спя с кръчмарката!

– Не го слушай! – каза Фелдман. – Завижда ти. Какво стана, след като я нарече Луиза?

– Луиза? Не Луиза. Тя именно се казва Луиза. Нарекох я Алма.

– Добре де, Алма. А после?

– После ли? Няма да ми повярваш! Вместо да се размее или да се развика, тя какво мислиш направи? Започна да реве. Представи си, започна да лее сълзи като крокодил! А дебелите жени не бива да плачат...

Ройтер се изкашля, затвори книгата си и загледа с интерес Бьотхер.

– Защо не?

– Не им прилича. Не отговаря на тяхната солидност. Дебелите жени трябва да се смеят.

– Щеше ли твоята Алма да се смее, ако я беше нарекъл Луиза? – запитва с жлъч картоиграчът с яйцевидната глава.

– Ако моята Алма беше на нейно място – заяви Бьотхер спокойно и с голямо достойнство, – тогава най-напред щеше да ми захвърли в муцуната най-близко стоящата бутилка бира. След това – всичко, което не е заковано по стената или по пода, и най-сетне, като дойдеше на себе си, щеше така да ме нагласи, че само обувките ми щяха да останат здрави. Така щеше да стане, теле такава!

Човекът с яйцевидната глава замълча за момент. Гореописаната картина изглежда го беше разоръжила.

– И на такава жена изневярваш! – каза той с пресипнал глас.

– Слушай, драги мой, съвсем не изневерявам! Ако тя беше тук, нямаше изобщо да погледна кръчмарката! Това не е измама. Чисто и просто нуждата го налага.

Ройтер се обърна към Гребер.

– А ти? Постигна ли нещо с бутилката „Арманяк“?

– Нищо.

– Нищо ли? – запита Фелдман. – И за това „нищо“ спиш като мъртвец днес до обед?

– Да. Дявол знае защо съм така уморен. Ако легна, веднага ще заспя. Като че ли цяла седмица не съм затварял очи.

– Тогава лягай и продължавай да спиш.

– Мъдър съвет – каза Ройтер. – Съвет на майстора по спане Фелдман.

– Фелдман е магаре – заяви човекът с яйцевидната глава, който тъкмо пасуваше. – Ще проспи цялата си отпуска. След това ще му се струва, че изобщо не е бил в отпуска. Можеше да бъде на фронта и да сънува, че е в отпуска.

– Иска ти се, драги мой. Но точно обратното е вярно – отвърна Фелдман. – Аз съм тук, и когато сънувам, сънувам, че съм на фронта.

– А къде си всъщност? – запита Ройтер.

– Как къде съм? Тук, къде иначе?

– Сигурен ли си?

Човекът с яйцевидната глава измърмори нещо ядосано.

– Точно това искам да кажа – заяви след това той. – Не е ли все едно къде се намира, щом постоянно кърти. Само че това говедо не разбира нищо.

– Не ми е все едно, когато се събудя, хитреци с хитреци – каза Фелдман ядосано и легна отново в леглото.

Ройтер се обърна отново към Гребер.

– А ти? Какво ще направиш днес за спасение на душата си?

– Каж ми къде може да се отиде, ако искаш добре да се навечеряш.

– Сам ли?

– Не.

– Тогава иди в „Германия“. Това е единственото заведение. Само че е възможно да не те пуснат. В никакъв случай обаче не с твоята фронтонна одежда. И хотелът, и ресторантът са запазени само за офицери. Но може би келнерът ще се трогне от тенекийките по гърдите ти.

Гребер погледна дрехите си. Униформата му беше покрита с

кръпки и петна.

– Можеш ли да ми заемеш твоята униформа? – запита той.

– С удоволствие. Само че си с петнадесет кило по-лек от мен. С нея още на вратата ще те изхвърлят. Но ще ти намеря една подофицерска парадна униформа за твоя ръст. А също и панталони. Като облечеш шинела си отгоре, никой в казармата няма да те забележи. Защо впрочем си все още редник? Трябваше отдавна да бъдеш подофицер.

– Бяха ме произвели. Но веднъж натупах един лейтенант и ме разжалваха. Имах щастие, че не ме изпратиха в наказателна рота. Оттогава се свърши с повишението.

– Добре. Все пак имаш поне морално право да носиш подофицерска униформа. Когато заведеш дамата си в „Германия“, поръчай вино „Йоханисбергер Кохсберг 1937“, изба Г. С. от Мум. Това вино кара и мъртвите да възкръсват.

– Добре, точно това ми трябва.

Времето беше мъгливо. Гребер чакаше на моста, който прекриваше реката. Черната вода, осеяна с овъглени греди и домакински отпадъци, играеше в краката му. Тъмният силует на училището се открояваше отсреща в бялата мъгла. Той се загледа за известно време нататък, прекоси моста и тръгна по една малка уличка, която водеше към училищния двор. Голямата желязна врата, мокра от влагата, беше широко отворена. Влезе вътре. Дворът пустееше. Нямаше никого, беше вече твърде късно. Той пресече двора и стигна до брега на реката. В мъглата дънерите на кестените изглеждаха като от въглен. Под дърветата стояха овлажнени някогашните пейки. Гребер си спомни, че често беше сядал тук. Нищо от това, за което на времето бе мечтал, не се бе осъществило. От училищната скамейка бе отишъл направо на война.

Той се загледа в реката. Водата бе довякла до брега едно счупено легло. На него се намираха, като големи сунгери, тежки, мокри възглавници. Полазиха го тръпки. Върна се назад и се спря пред училищната сграда. Опита входната врата. Беше отключена. Отвори и нерешително влезе вътре. Спря се в голямото преддверие и се огледа. Почувствува потискащата училищна миризма и забеляза полусветената стълба и боядисаните в тъмно врати, които водеха към салона и учителската стая. Не изпитваше нищо особено. Нито пренебрежение, нито ирония дори. Сети се за Велман. „Човек не трябва да се обръща назад“ – бе казал Велман. Имаше право. Гребер не усещаше нищо друго освен пустота. Целият жизнен опит, който бе натрупал след училищните години, беше противоположен на това, което бе учил тук. Нищо не бе останало. Бе

преживял пълен провал.

Върна се обратно и излезе навън. От двете страни на входната врата бяха поставени две паметни плочи за убити във войната. Плочата от дясната страна му бе позната – възпоминание за убитите през Първата световна война. На всички партийни конгреси я украсяваха с елхови клонки и дъбови листа и директорът Шимел държеше военнoлюбиви речи за отмъщение, велика Германия и предстоящо възмездие. Шимел имаше голям отпуснат корем и постоянно се потеше. Плочата от лявата страна беше нова. Гребер не я знаеше. Тя беше за убитите през тази война. Прочете имената. Много. Но плочата беше голяма и имаше място за още.

В училищния двор той срещна разсилния.

– Търсите ли някого? – запита старият човек.

– Не, не търся никого.

Грабер се насочи към изхода. Но се сети нещо и се върна.

– Знаете ли къде живее Полман? – запита той. – Господин Полман, който беше тук учител?

– Господин Полман не е вече на служба.

– Зная. Къде живее? Разсилният се огледа.

– Няма кой да чуе – каза Гребер. – Къде живее?

– По-рано живееше на „Янплац“ 6. Дали още живее там, не зная. Да не би да сте били тук ученик?

– Да. Шимел все още директор ли е?

– Разбира се – отвърна разсилният учудено. – Разбира се, все още. Защо да не е вече?

– Да – каза Гребер. – Защо ли?

Тръгна си. След четвърт час забеляза, че не знае къде се намира. Мъглата бе станала по-гъста и в развалините той бе загубил посоката. А разрушенията изглеждаха навсякъде еднакви и улиците не можеха да се различат една от друга. Изпитваше особено чувство – като че ли се бе заблудил сам в себе си.

Мина известно време, докато намери пътя за „Хакенщрасе“. След това изведнъж се появи вятър и мъглата започна да се носи на вълни като безшумно тайнствено море.

Стигна до къщата на своите родители. Не намери никакво известие. Тъкмо се готвеше да си върви, когато чу странни звуци – като от струна на арфа. Озърна се. Докъдето му стигаше погледът улицата беше пуста. Звучите се появиха отново, сега по-остри и по-стенещи, като че ли някоя невидима сирена даваше тревожни сигнали в падналата над морето

мъгла. Ето отново – по-ниско, след това по-високо, неравномерно и все пак на равни промеждутъци. Струваше му се, че иде някъде от въздуха, сякаш някое невидимо същество свиреше на арфа върху покривите. Наострил слух, Гребер се мъчеше да открие посоката на тайнствения напев. Тоновете се низеха един след друг, като че ли бяха навсякъде, като че идеха отвсякъде, силни и властни – понякога откъслечни, понякога като неразбит акорд на безкрайна скръб.

„Пазачът от противовъздушната защита – помисли си той. – Лудият, кой друг?“ Той се отправи към къщата, от която бе останала само фасадата, и отвори бързо вратата. Някой, който седеше в едно кресло, скочи на крака. Гребер съзря, че това е зеленото кресло, което бе видял върху развалините на бащината си къща.

– Какво има? – запита пазачът уплашено и грубо. Гребер веднага забеляза, че той няма инструмент в ръцете си. Тоновете продължаваха да звучат.

– Какво е това? – запита той. – Откъде идва?

Пазачът приближи мокрото си лице до неговото.

– А, войникът! Защитникът на родината! Какво е това ли? Не чувате ли? Това е реквием за затрупаните! Изровете ги! Изровете ги! Спрете убийствата!

– Глупости.

Гребер вдигна очи към мъглата, която редеше. Забеляза нещо като черен кабел, който се люлееше от вятъра. При всяко негово поклащане тайнственият звук се носеше подобно на тон. Внезапно той се сети за пианото, което бе видял да виси с откъснат капак високо сред развалините. Кабелът беше оголените струни.

– Пианото е! – каза той.

– Пианото е! – повтори пазачът след него, имитирайки го. – Какво ли разбирате от това вие, безмилостен убицецо? Това е камбана за умрелите. Вятърът я бие! Небето моли с нея за милост. Чуваш ли ти, стрелящ автомат – за милост, която не се среща вече на земята. Какво ли знаете вие за смъртта, вие специалистът в разрушенията? И как бихте могли да знаете? Тези, които я причиняват, не знаят нищо за нея.

Той се наведе и прошепна:

– Мъртвите са навсякъде. Те лежат под развалините със смачкани лица и скръстени ръце, но скоро ще възкръснат и ще ви прогонят.

Гребер се върна на улицата.

– Ще ви прогонят – повтаряше пазачът след него. – Ще поставят на подсъдимата скамейка всеки един от вас, за да бъде съден от мъртвите.

Гребер не го виждаше повече в тъмнината. Чуваше само идващия от раздраната мъгла прегракнал глас.

– Защото злото, което причинявате на последния от моите братя, го правите на самия мен, казва Всевишният...

Гребер продължи нататък.

– Върви по дяволите! – измърмори той. – Върви по дяволите и се зарови сам под развалините, на които си клекнал като гарван! – Ускори крачките си. „Мъртви – каза си той с огорчение. – Мъртви, мъртви! Омръзнаха ми. Не съм се върнал за тях, а за да видя дали е останала брънка живот в тази пустиня.“

Той позвъни. Вратата се отвори веднага, като че ли някой стоеше зад нея.

– А, вие ли сте? – възкликна изненадано госпожа Лизер.

– Да, аз – отвърна Гребер. Той бе очаквал да види Елизабет. Млада-та девойка се появи незабавно. Този път госпожа Лизер се прибра в стаята, без да каже нито дума повече.

– Влез, Ернст – каза Елизабет. – Ей сега ще бъда готова.

Той я последва.

– Това най-хубавата ти рокля ли е? – я запита той, като посочи с очи черния пуловер и черната пола, с които беше предишната вечер. – Забрави ли, че ще излезем тази вечер?

– Наистина ли имаше такива намерения?

– Разбира се. Я ме погледни. Аз съм с парадната униформа на един подофицер. Един другар ми я намери. Станах мошеник само за да мога да ида с теб в Хотел „Германия“, а не зная още дали там не пускат само от лейтенант нагоре. Вероятно това ще зависи от теб. Нямах ли друга рокля?

– Да. Но...

Гребер забеляза водката на Биндинг на масата.

– Зная какво мислиш – каза той. – Забрави го. Забрави и госпожа Лизер, и съседите. Никому не вредиш, това е единственото, което сега има значение. А ти трябва да излезеш, защото иначе ще полудееш. Вземи, пейни глътка водка.

Той напълни една чаша и й я подаде. Тя я изпи до дъно.

– Добре – каза тя. – Ще се приготвя набързо. Бях почти готова, но не знаех дали не си забравил. Сега излез от стаята, докато се преоблека. Не бих искала госпожа Лизер да ме обвини в проституция.

– Този път няма да уцели. С войници подобно нещо се счита за патриотизъм. Въпреки това аз ще те чакам вън. На улицата, не в

преддверието.

Той започна да се разхожда по улицата. Мъглата беше намаляла, но между голите стени на къщите димеше като в пералня. Един прозорец шумно се отвори. В рамката от светлина се появи Елизабет с голи рамене и две рокли в ръце. Едната златисто-кафява, а другата – тъмна, с неопределен цвят. Те се вееха като знамена на вятъра.

– Коя? – запита тя.

Той показа златистата. Тя кимна с глава и затвори прозореца. Той се огледа. Никой не бе забелязал нарушението на противовъздушните разпореждания.

Гребер продължи да ходи напред-назад. Нощта бе станала по-плътна. Дневната умора, особеното му настроение тази вечер и решението да обърне гръб на миналото се бяха превърнали в лека възбуда и неспокойно очакване.

Елизабет се показва на вратата. Тя се приближи бързо, гъвкава и стройна. Изглеждаше по-висока в дългата златиста рокля, върху която блещукаше слабата светлина. Лицето ѝ също беше променено. Като че ли бе по-тясно и главата изглеждаше по-малка. Трябваше да мине един миг, за да може Гребер да открие, че това е така, защото бе облечена в рокля, която не ѝ закриваше врата.

– Видя ли те госпожа Лизер?

– Да. Глътна си езика. Тя би искала винаги да ме вижда облечена в кълчища и с пепел на главата, като тези, които изкупуват греховете си. За момент почувствувах съжаление към нея.

– Съжالياват се винаги тези, които не заслужават.

– Не беше само съжаление. И страх. Мислиш ли...

– Не – отвърна Гребер. – Нищо не мисля. А и тази вечер искам да не мисля за нищо. Достатъчно мислихме и се страхувахме досега. Нека опитаме дали чисто и просто не можем малко да се порадваме.

Хотел „Германия“ се намираще между две разрушени здания, като богата дама между обеднели роднини. От двете страни на хотела развалините бяха грижливо прибрани на купчина. Поради това разрушените сгради нямаха страшния изглед на място, където е бродила смъртта. Те не дразнеха окоето.

Портиерът погледна с пренебрежителен поглед униформата на Гребер.

– Къде е ресторантът? – запита Гребер с остър глас, преди той да успее да каже нещо.

– В дъното, вдясно от салона, господине. Попитайте моля за

оберкелнера Фриц.

Те пресякоха салона. Един майор и двама капитани минаха покрай тях. Гребер отдаде чест.

– Тук изглежда гъмжи от генерали – каза той. – На горния етаж се намират канцелариите на няколко военни комисии.

Елизабет се спря.

– Неразумно е това, което правиш. А ако забележат, че не си подофицер?

– Какво искаш да забележат? Не е толкова мъчно човек да се държи като подофицер. Аз бях някога такъв.

Дрънкайки шпорите си, се показва един полковник с някаква ниска слаба жена. Той отмина, без да погледне Гребер.

– Какво ще стане, ако те открият? – запита Елизабет.

– Нищо особено.

– Могат ли да те разстрелят? Гребер се засмя.

– Мисля, че няма да го направят, Елизабет. Прекалено сме им необходими на фронта.

– Тогава какво може да ти се случи?

– Твърде малко. Може би няколко седмици арест. Няколко седмици почивка. Все едно отпуска. Не могат да сторят нищо на човек, който и без това е осъден след две седмици да се връща на фронта.

От коридора вдясно се появи оберкелнерът Фриц. Гребер му бутна в ръката една банкнота. Фриц я прибра бързо, не им създаде никакви спънки.

– В ресторанта, за вечеря, разбира се – заяви той и с достойнство тръгна пред тях.

Настани ги на маса, скрита зад една колона, и се оттегли с отмерени крачки. Гребер се огледа.

– Точно това, което исках. Трябва ми малко време, за да свикна, а ти? – Той погледна Елизабет. – Ти навярно не – каза той с изненада. – Изглеждаш като постоянен клиент.

Появи се един дребен стар келнер, който имаше вид на марабу. Той донесе листа за ядене. Гребер го взе, сложи в него една банкнота и го върна обратно на келнера-марабу.

– Бихме искали нещо извън листа. Какво имате?

Марабуто го погледна бездушно.

– Нямаме нищо, което да не е в листа.

– Добре тогава. Донесете ми засега една бутилка „Йоханисбергер Кохсберг 1937“, изба Г. Х. от Мум. Да не е много изстудено.

Погледът на келнера се оживи.

– Разбрано, господине – каза той с внезапно уважение. След това се наведе напред. – Случайно имаме малко камбали от Остенде. Съвсем пресни. Към това може би една белгийска салата и няколко картофа с магданоз.

– Добре, а какво имате за ордъовър? Разбира се, не черен хайвер за виното.

Марабуто се оживи още повече.

– Разбира се, не. Но имаме още малко Страсбургски гъши дроб.

Гребер кимна с глава.

– А след това ви препоръчвам парче холандско сирене. Ще почувствувате целия букет на виното.

– Отлично.

Марабуто изчезна видимо възбуден. В първия момент той сигурно бе взел Гребер за войник, който случайно е попаднал тук. Сега виждаше в него познавач, който случайно е станал войник.

Елизабет слушаше учудена разговора.

– Ернст – каза тя, – откъде знаеш всичко това?

– От моя другар Ройтер. Тази сутрин няха никаква представа. Той е толкова голям познавач, че с това си е докарал подагра. Тя обаче сега го спасява от фронта. Грехът винаги е възнаграден.

– А триковете, бакшишите и листа за ядене?

– Всичко е от Ройтер. Той е тук като у дома си. Научи ме също и на непринудено светско държане към келнерите.

Елизабет изведнъж започна да се смее – топъл, сърдечен, нежен смях.

– Никога не съм те виждала такъв – каза тя.

– И аз теб никога такава, каквато си сега. – Той я погледна. Никога по-рано не бе я гледал така.

Когато се смееше, тя се променяше напълно. Все едно, че внезапно се отваряха всички прозорци на една тъмна къща.

– Роклята ти е много хубава – каза той малко срамежливо.

– Тази рокля е на майка ми. Снощи я поправих и нагодих за себе си. – Тя се засмя. – Не бях съвсем неподготвена, както изглеждах, когато дойде.

– Нима можеш да шиеш? Не ти личи.

– Преди не можех, но се научих. Сега всеки ден по осем часа шия войнишки шинели.

– Наистина ли? Да не си граждански мобилизирана?

– Да. Аз самата поисках. Мисля, че с това ще помогна на баща си.

Гребер поклати глава, като я гледаше.

– Не ти отива. Така, както и името ти. Кой го е избрал?

– Майка ми. Тя произхожда от Южна Австралия. Имаше вид на италианка и се надяваше, че ще стана руса със сини очи и затова трябва да се казвам Елизабет. Въпреки разочарованието си, тя ми даде това име.

Марабуто се появи с бутилката вино в ръка. Той я държеше като скъпоценност и напълни внимателно чашите.

– Донесох ви съвсем тънки, обикновени кристални чаши. Така цветът се вижда най-добре. Или бихте искали римски чаши?

– Не. Тънки, прозрачни чаши.

Марабуто кимна и отхлупи един сребърен поднос. Розови парчета гъши дроб и черни гъби бяха наредени във венец върху треперещо желе.

– Съвсем пресни, от Елзас – заяви той с гордост. Елизабет се засмя.

– Какъв лукс!

– Лукс! Да! – Гребер вдигна чашата си. – Лукс! – повтори той. – Подходяща дума. Да пием за него, Елизабет. Две години подред съм ял от тенекиено канче и никога не съм бил сигурен, че ще завърша обедата или вечерята си. Това, което ни предлагат тук, не е само лукс, но много повече. То е и мир, и сигурност, и радост, и тържественост – всичко, което липсва на фронта.

Той отпи от виното, почувствува вкуса му и погледна Елизабет. Тя беше част от блаженството, което го обземаше, част от неочаквано съществуване, от това, което внезапно надхвърля границите на полезно, което съставлява полета на младостта, част от игра на обстоятелства в живота и от неговите мечти.

След години, прекарани лице с лице със смъртта, виното не беше само вино, сребърните прибори не бяха обикновени сребърни прибори, музиката, която долиташе отнякъде в залата, не беше банална музика и Елизабет също така не беше обикновената Елизабет. Всички те бяха символ на онзи друг живот, на живота без убийства и разрушения, на живота заради самия живот, който се беше превърнал почти в мит и в безнадежден сън.

– Понякога човек забравя, че изобщо живее – каза той.

Елизабет се засмя отново.

– А аз винаги зная, че живея. Но никога не съм имала особена полза от това. Келнерът се приближи.

– Как ви харесва виното, уважаеми господине?

– Трябва да е много хубаво. Иначе не биха ми дошли внезапно в ума неща, за които отдавна не се бях сещал.

– Това е от слънцето, господине. От есенното слънце, под чиито лъчи е узряло гроздето. Сега виното ги връща. В Рейнската област такова вино се нарича дарохранителница.

– Дарохранителница?

– Да. То е като злато и изпуска лъчи на всички страни.

– Това е вярно.

– Чувствува се още при първата чаша, нали? Концентрирано слънце.

– Дори още при първата глътка. То не отива в стомаха. Качва се веднага зад очите и променя света.

– Разбирате от вино, господине! – келнерът се наведе поверително към Гребер. – Там на масата вдясно пият същото вино. Но го наливат в гърлата си като вода. Трябваше да пият „Либфрауенмилх“.

Той се отстри, хвърляйки пълен с презрение поглед към съседната маса.

– Изглежда, че днес е добър ден за мошениците, Елизабет – каза Гребер. – Как чувствуваш виното? Като Дарохранителница ли?

Тя се отпусна на облегалката на стола.

– Чувствувам се като някой, който е избягал от затвора. И като някой, който ще бъде отново затворен заради измама.

Той се засмя.

– Такива сме ние. Страхуваме се от собствените си чувства. А когато ги почувствуваме, веднага мислим, че сме измамници.

Келнерът донесе рибата и салатата. Гребер го наблюдаваше как сервира. Чувствуваше се безгрижен, като човек, който е посмял да стъпи върху тънък лед и след това, за своя изненада, вижда, че ледът издържа. Той знаеше, че няма да е за дълго, но за момента ледът беше здрав. Това беше достатъчно.

– Предимството на човек, който дълго време е тънел в калта – каза той, – е, че за него всичко е така ново и възбуждащо, като че ли го преживява за първи път. Всичко – дори една чаша или една бяла покривка.

Келнерът напълни чашите. Грижеше се за тях като майка.

– Обикновено за рибата се сервира мозелско вино. – заяви той. – Обаче камбалата е съвсем друго нещо. Има вкус на бяло пилешко месо. За нея най-подходящо е рейнско вино или не сте на това мнение?

– Не, напротив.

Келнерът кимна с глава и изчезна.

– Ернст – каза Елизабет. – Ще можем ли всъщност да платим всичко това? Сигурно е страшно скъпо.

– Ще можем. Нося в себе си парите за две години война. И не са ми необходими за дълго време. – Гребер се засмя. – Само за един твърде кратък живот. От две седмици. За толкова ще стигнат.

Те застанаха пред пътната врата. Вятърът бе утихнал и отново бе паднала мъгла.

– Кога трябва да се връщаш? – запита Елизабет. – След две седмици ли?

– Горедолу.

– Не е далеч.

– Не е далеч и все пак има немалко време. Всеки момент носи нови неща. Животът по време на война е различен от мирния живот. Сигурно и ти знаеш това, тук все едно е фронт – така, както и там.

– Не е все едно.

– Все едно е. А тази вечер беше моят първи ден, прекаран действително в отпуска. Бог да благослови и келнера, и Ройтер, и твоята златиста рокля, и виното.

– И нас самите – каза Елизабет. – Имаме нужда.

Тя стоеше пред него. Вечерната светлина играеше в косите ѝ. Блещукаше по роклята ѝ. Мъглата правеше лицето ѝ като покрит с роса плод. Неусетно и за двамата бе станало трудно да се разделят, да скъсат нишката от нежност, лекота, тишина и възбуда, която ги бе оплела неочаквано тази вечер. Колко трудно му бе да се върне сред миризмата и мръсните вицове на казармата, лишен от утехата на очакването и потиснат от размисъла върху бъдещето.

Остър глас проряза тишината.

– Нямате ли очи на главата, вие там, подофицерът?

Пред тях се изправи един нисък тлъст майор с бели като четка мустаци. Вероятно се бе приближил на гумените си подметки, без да го усетят. Гребер веднага разбра, че това е офицер от запаса, изваден отново от нафталина, който сега важничеше с майорската си униформа. Той с удоволствие би сграбчил старика и би го разтърсил добре, но не искаше да рискува. Постъпи така, както постъпва войник с опит – не каза нищо и застана мирно. Майорът го освети с джобно фенерче. Без да знае точно защо, Гребер се почувствува особено засегнат от това.

– Парадна униформа! – излая старикът. – Трябва да имате някое топло местенце, за да можете да си позволите този лукс. Войник от

вътрешността с парадна униформа! И това доживяхме. Защо не сте на фронта?

Гребер не отговори нищо. Бе забравил да снесе ордените от старата си куртка и да ги закачи на взетата в заем униформа.

– Знаете само да се натискате по кошетата. За друга работа не ви бива, а? – продължаваше да лае майорът.

Изведнъж Елизабет се раздвижи. Снопът светлина освети лицето ѝ. Тя погледна стария и тръгна към него. Майорът се изкашля, хвърли още един поглед накриво и продължи пътя си.

– Чашата тъкмо щеше да прелее – каза тя. Гребер вдигна рамене.

– С тези стари козли нищо не може да се направи. Обикалят улици-те и чакат козируване. Това е смисълът на живота им. И за да се създаде такъв тип като този, природата е работила няколко милиона години!

Елизабет се засмя.

– Защо не си на фронта? Гребер се захили.

– Това ми дойде от мошеничеството с парадната униформа. Утре ще се облека цивилен. Зная къде ще намеря костюм. Дойде ми до гуша от отдаване чест. Тогава ще можем спокойно да седим в „Германия“.

– Пак ли искаш да идем там?

– Да, Елизабет. Това са нещата, за които човек после ще си спомня на фронта. Не за ежедневието. Ще дойда да те взема в осем часа. А сега ще си вървя. Иначе старият глупак ще се върне обратно и ще ми поиска военната книжка. Лека нощ.

Той я притегли до себе си. Тя се отпусна. Почувствува я в ръцете си и сякаш всичко наоколо се разтопи, той я искаше и не искаше нищо друго освен нея, държеше я здраво в ръцете си и я целуваше. Имаше дивото желание да не я пуска. И все пак я пусна.

Върна се отново на „Хакенщрасе“. Спря се пред къщата на родителите си. Лъчите на луната проникваха през мъглата. Той се наведе, след това дръпна трескаво поставената между двата камъка бележка. На единия ѝ ъгъл бе написано нещо с дебел молив. Той извади фенерчето си. „Явете се в Главната поща, гише N15“ – прочете той.

Погледна неволно часовника си. Беше вече твърде късно, пощата бе затворена нощем и преди осем часа сутринта не можеше нищо да научи. Но утре най-сетне ще знае вече нещо. Той сгъна бележката и я сложи в джоба си. След това се отправи през замрелия град към казармата. Чувствуваше се толкова леко, като че ли се движеше в безтегловност, обгърнат от безвъздушно пространство, от което не му се искаше да излезе.

12

Една част от пощата не бе разрушена. Всичко останало бе срутено и изгоряло. Навсякъде се блъскаха хора. Гребер трябваше да чака известно време. Дойде му редът и той показа бележката с известието.

Чиновникът от гише N15 му я върна обратно.

– Имате ли документ за самоличност?

Гребер бутна през отвора военната си книжка и разрешението си за отпуска. Чиновникът ги разгледа внимателно.

– Какво има? – запита Гребер. – Някакво известие?

Чиновникът не отговори. Стана от мястото си и изчезна в задното помещение. Гребер чакаше и гледаше вторачено книжката си, която бе останала разтворена на масата.

Чиновникът се върна с малък пакет в ръка. Той сравни още веднъж адреса с удостоверението за отпуска. След това мушна пакета под телената решетка.

– Подпишете се тук.

Гребер видя на пакета почерка на майка си. Изпратила го е на фронта и оттам са го върнали обратно. Погледна адреса на подателя. Все още беше „Хакенщрасе“. Той взе пакета и подписа разписката.

– Само това ли е? – запита той. Чиновникът го погледна.

– Мислите ли, че нещо сме задържали?

– Не исках да кажа това. Мислех, че може би вече имате новия адрес на родителите ми.

– Това не е наша работа. Питайте горе на първия етаж, където разпределят писмата.

Гребер се качи горе. Първият етаж бе само наполовина с покрив. Над останалата част се виждаше небе.

– При нас няма нов адрес – каза жената, която стоеше на гишето. – Иначе нямаше да изпратим пакета на „Хакенщрасе“. Но вие все пак можете да запитате раздавача от вашия район.

– Къде е той?

Жената погледна часовника си.

– В момента разнася писма. Ако дойдете днес следобед към четири часа, ще го намерите. Тогава се разпределя пощата.

– Може ли той да знае адреса, щом като вие тук не го знаете?

– Разбира се, че не. Нали той от нас ще го получи, Но това ще ви

успокои. Такива сме ние хората. Или не сте съгласен с мен?

– Изглежда.

Гребер взе пакета и слезе по стълбите. Погледна датата. Пакетът е бил изпратен преди три седмици. Докато отиде до фронта е минало доста време, но оттам се е върнал много бързо. Той застана в един ъгъл и разгъна кафявата хартия. В пакета имаше един изсъхнал козунак, чифт вълнени чорапи, пакет цигари и писмо от майка му. Гребер прочете писмото. В него нямаше нищо за нова квартира или за въздушни нападения. Той сложи писмото в джоба си и почака, докато се успокои. След това излезе на улицата. Колкото и да си казваше, че може би скоро ще дойде второ писмо с новия адрес, му бе по-тежко откогато и да било.

Реши да иде у Биндинг. Може би той имаше някакви новини.

– Влизай, Ернст! – извика Алфонс. – Тъкмо сме отворили една специална бутилка. Ще ни помогнеш да я изпием.

Биндинг не беше сам. Един есесовец се бе полуизлегнал на големия диван, под картината на Рубенс. Приличаше на човек, който е паднал и не може да стане. Есесовецът беше слаб човек с намръщено лице и толкова светлорус, че веждите и миглите му не личаха.

– Това е Хайни – каза Алфонс с известно уважение. – Хайни, укротителят на змии. А това е моят приятел Ернст, в отпуска от руския фронт.

Хайни бе вече доста пийнал. Очите му изглеждаха съвсем бледосини. Устата му беше малка.

– Русия – промърмори той. – И аз съм бил там. Хубави времена бяха! По-хубави отколкото тук. Гребер погледна Биндинг въпросително.

– Хайни вече гаврътна една бутилка – каза Алфонс. – Нещастен е. Бащината му къща е бомбардирана. На близките му нищо не се е случило. Всички са били в скривалището. Но от жилището няма следа.

– Четири стаи! – изръмжа Хайни. – Все нови мебели. Пиано също. Прекрасно пиано. Хубав тон! Тези свини!

– Хайни ще си отмъсти за пианото. Ела, Ернст, какво ще пиеш? Хайни, пийни коняк. Тук има водка, кюмел⁴ и всичко, каквото ти се иска.

– Нищо няма да пия. Минах само, да те запitam дали не си научил нещо.

– Все още нищо ново, Ернст. Тук, в околностите, родителите ти ги няма. Поне не фигурират в никакви списъци. Няма ги и в селата. Или

---

4. Германски ликьор ароматизиран с кимон – б. пр.

сами са заминали за някъде и не са съобщили, или са били евакуирани с някой конвой. Знаеш какво става днес. Тези свини бомбардираха цяла Германия. Ще мине известно време, докато съобщенията се оправят. Ела, пийни нещо. Поне една чашка можеш да си позволиш.

– Добре, една водка.

– Водка – измърмори Хайни. – Цели реки сме изпили! А след това я наливахме в гърлото на тия животни и я запалвахме. Правехме ги на огнепръскачки. Да видите само как подскачаха! Да си умреш от смях! Хубавото време в Русия!

– Какво? – запита Гребер.

Хайни не отговори. Той гледаше със стъклен поглед вторачено пред себе си.

– Огнепръскачки – мърмореше той. – Великолепна идея.

– За какво говори? – запита Гребер. Алфонс вдигна рамене.

– Хайни е преживял много. Беше при СД.

– При СД в Русия ли?

– Да. Изпий още една, Ернст.

Гребер взе шишето водка от масата от кована мед и го заразглежда. Кристалното питие се движеше в бутилката.

– Колко градуса е тази водка? Алфонс се засмя.

– Доста силна е. Шестдесет градуса. Русите я обичат силна.

„Обичат я силна – си помисли Гребер. – А когато е силна и се сипе на някого в гърлото и се запали, тогава гори.“ Той погледна Хайни. Беше срещал достатъчно физиономии на есесовци, за да знае, че това, което пияният Хайни говореше, не беше самохвалство. СД ликвидираше зад фронта хиляди хора с оправданието, че е необходимо да се създаде жизнено пространство за германския народ. То ликвидираше всички, които бяха нежелателни, най-често чрез разстрел. Но за да не станат масовите убийства прекалено скучни, есесовците измисляха понякога пълни с „хумор“ вариации. Гребер знаеше някои от тях, а за други му бе разказал Щайнбрeнер. Живите огнепръскачки бяха новост за него.

– Какво си се зазяпал в шишето? – запита Алфонс. – Няма да те ухапе. Сипи си една чашка.

Гребер остави бутилката. Искаше му се да стане и да си иде. Но продължаваше да седи. Наложил си да не стане. Достатъчно вече бе извърщвал главата си, за да не чува нищо – той и стотици хиляди като него, които мислеха, че с това ще могат да успокоят съвестта си! Не искаше повече да постъпва така. Не искаше повече да бяга от отговорност. Не за това си беше дошъл в отпуската.

– Няма ли все пак да пийнеш една чашка? – запита Алфонс.

Гребер погледна Хайни, който бе задрямал.

– Още ли е при СД?

– Не е вече. Сега е тук.

– Къде?

– Сега е обершарфюрер в концлагер.

– В концлагер?

– Да, пийни поне глътка, Ернст. Скоро няма да се съберем отново!

И остана малко. Винаги бягаш.

– Не – каза Гребер и хвърли втренчен поглед върху Хайни, – няма вече да бягам.

– Най-сетне една сваятна дума. Какво ще пиеш? Още една водка?

– Не. Дай ми кюмел или коняк. Водка не искам.

Хайни се размърда.

– Разбира се, не водка – каза той пиански. – Жалко ще бъде. Водка сме къркали и ние. Беше като бензин. Гори даже по-добре...

Хайни повръщаше в банята. Алфонс стоеше с Гребер до вратата. Небето бе светлосиньо, изпъстрено с бели пухкави облачета. В брезите пееше кос, като малка черна топка, с жълта човка и с глас, напомнящ протетта.

– Луда глава е този Хайни, а? – каза Алфонс, Той изрече тези думи като момче, което говори за някой кръвожаден индиански вожд – със смесица на ужас и очарование.

– Лудост е да се постъпва така с хора, които не могат да се защитят – отвърна Гребер.

– Едната му ръка е парализирана, Ернст. Поради това не го вземат войник. Станало е по време на бой с комунисти на едно събрание през 1932 година. От това е така въбесен. Чу ли какво разправя за човешките кладии?

Алфонс дръпна от угасналата си цигара, която беше запалил, когато Хайни започна да разкрива преживелиците си. Бе я забравил от възбуда.

– Ред дърва, ред хора, и така, до горе. Хората сами трябвало да си донасят дървата, върху които лягали, преди да получат куршум в тила. Страхотна работа, а? – повтаряше Биндинг.

– Да, страхотна – потвърди Гребер.

– А жените! Колко много са видели! – Да. Ти би ли искал да бъдеш там?

– За жените ли?

– Не, за другите, за човешките кладни, за коледните дървета, окичени с обесени хора, за масовите езекуции с картечница.

Биндинг се замисли за момент. След това поклати глава.

– Не вярвам. Може би веднъж, за да видя какво е. Но иначе не съм от този тип хора. Прекалено романтично е за мене, Ерст.

Хайни се появи на вратата. Беше съвсем бледен.

– Службата! – изръмжа той. – Закъснях. Ще разтрия както трябва онези свини.

Той тръгна, като се клатушкаше по градинската пътека. Пред вратата оправи фуражката си, изправи се и започна да крачи като шъркел.

– Не бих искал да бъда на мястото на тези, които сега в концлагера ще попаднат в ръцете на Хайни – каза Биндинг.

Гребер го погледна. Беше си помислил същото.

– Правилно ли е това, Алфонс? – запита той.

Биндинг вдигна рамене.

– Това са предатели, Ерст. Ненаправно са попаднали там.

– Бурмайстер предател ли беше?

Алфонс се засмя.

– Това беше лична работа. Не му се случи нищо особено.

– А ако му се бе случило?

– Щеше да бъде без късмет. В наше време малко ли хора нямат късмет, Ерст. Например при бомбардировките. Пет хиляди са само в този град. И то по-добри хора отколкото тези в концлагера. Така че какво ме интересува какво става там. Не съм отговорен за това. И ти също.

Няколко игриви врабчета се гмурнаха в басейнчето, намиращо се сред тревата. Едно от тях плесна с криле и след него другите започнаха да пръскат вода. Алфонс ги наблюдаваше с напрежение. Изглежда, че вече беше забравил Хайни.

Гребер наблюдаваше това доволно и безобидно лице и изведнъж почувствува безнадеждността, до която стигаха правдата и съчувствието. Те се сблъскваха винаги с егоизма, безразличието и страха. Той разбираше също, че не прави изключение, че и той е заплетен в престъпленията по необясним, далечен и зловещ начин. Струваше му се, че той и Биндинг са някак свързани помежду си. И това беше така, колкото и да се съпротивляваше.

– Колкото се отнася до отговорността, въпросът не е толкова прост, Алфонс – каза той мрачно.

– Но, Ерст! Не разправяй смешни работи! Човек може да е отговорен само за това, което е извършил сам. И то само тогава, когато го е

извършил без заповед.

– Когато разстрелваме пленници, ние твърдим точно обратното – че те са отговорни за това, което са извършили другите.

– Ти разстрелвал ли си пленници? – запита Биндинг и се обърна заинтригуван към него. Гребер не отговори.

– Пленниците са изключение, Ернст. Върши се по необходимост.

– Всичко е по необходимост – каза Гребер с горчивина. – Искам да кажа всичко, което ние вършим. Не това, разбира се, което вършат другите. Когато бомбардираме някой град, това е стратегическа необходимост, когато обаче го вършат другите – наричаме го долно престъпление.

– Така е! Най-сетне каза нещо вярно. Алфонс погледна дяволито Гребер отстрани и се захили.

– Това се нарича модерна политика! „Право е онова, което е от полза за немския народ“ – каза нашият министър на правосъдието. А той трябва да знае, че е така! Ние изпълняваме само дълга си. Затова не носим отговорност. – Той се наведе напред. – Виж там, ето и коса! За първи път се къпе! Виж как бягат врабчетата.

Внезапно Гребер видя пред себе си Хайни. Улицата беше пуста, слънцето грееше мързеливо между живите плетове от двете страни, а една жълта пеперуда хвърчеше ниско над пясъчната ивица, която покриваше тук-там паветата. На около сто метра пред него вървеше Хайни. Тъкмо завиваше зад един ъгъл. Гребер вървеше по пясъчната ивица. Наоколо беше съвсем тихо и стъпките му не се чуваха. „Ако трябва да се изпрати Хайни на оня свят, тъкмо това е моментът“ – помисли си той. Никой не се виждаше наблизо. Като че ли улицата бе заспала. Вървейки по пясъка, той можеше да се приближи безшумно, без Хайни да усети. Би могъл да го удари с нещо твърдо по главата и да го удуши или да му забие нож. Един изстрел би вдигнал твърде много шум и би привлякъл бързо много хора. Хайни не беше много едър. Нямаше да бъде мъчно да се удуши.

Гребер неусетно ускори хода си. „Дори самият Алфонс няма да ме заподозре – помисли си той. – Би предположил, че някой е отмъстил на Хайни.“ Имаше достатъчно причини за това. Сега се откриваше изключителна възможност за някого, който би искал да си отмъсти – възможност, която скоро няма да се представи отново. Възможност без отмъщение да се освободи светът от един убиец, който след час може би ще подложи на мъчения няколко обезумели беззащитни същества.

Гребер почувствува как по ръцете му изби пот. Стана му изведнъж

много горещо. Стигна до ъгъла и видя, че е намалил с около тридесет метра разстоянието между себе си и Хайни. Наоколо все още беше пусто.

Ако притича бързо по пясъчната ивица, всичко може да бъде свършено след една минута. Може да забие ножа си в гърба на Хайни и да продължи да тича.

Почувствува как сърцето му бие до пръсване. Биеше толкова силно, че за момент той се изплаши да не би Хайни да го чуе. „Какво става с мен? – помисли си той. – Какво ме засяга всичко това? И защо се намесвам?“ Една мисъл, която беше преди малко съвсем случайна, започна да се превръща в глуха принуда и като че ли внезапно всичко зависеше от нея, като че ли осъществяването ѝ можеше да стане оправдание за много неща, оправдание за собствения живот на Гребер – за всичко, което би искал да забрави, което е извършил и което е допуснал да бъде извършено. „Отмъщение“ – помисли си той смутен. Но пред него вървеше човек, когото едва познаваше, който не му бе направил нищо, на когото не трябваше да отмъщава. Но нима не е възможно бащата на Елизабет да е бил вече една от жертвите на Хайни, нима не е възможно да бъде унищожен от него днес или утре. А кому бяха направили зло пленниците или безбройните невинни същества и чия беше вината за техните страдания? Кой трябваше да изтърпи наказанието?

Гребер не изпускаше от очи гърба на Хайни. Устата му бе засъхнала. До една врата изляз куче. Той се уплаши и погледна назад. „Пих прекалено много – помисли си той, – трябва да спра, всичко това няма нищо общо с мен, това е лудост.“ Но той продължи да върви все по-бързо и безшумно, тласкан от нещо, което му се струваше като настойчива и справедлива необходимост, като оправдание за многото смърт, която беше зад него.

Гребер се бе приближил на двадесет метра, без да знае какво ще прави. Тогава на другия край на улицата се появи жена, която тръгна между двете редици жив плет. Тя беше с оранжева блуза и носеше кошница в ръка. Той спря. Сякаш всичките му крайници се отпуснаха. След това продължи да върви по-бавно. Жената мина покрай Хайни, като поклащаше кошницата в ръка, и сега идеше към него. Тя се приближаваше със спокойни крачки. Беше едра, с големи гърди, с широко обгорено лице и с тъмна коса, срасана на път. За момент на бледия небесен фон той видя ясно само нейния образ. Всичко останало се заличи от погледа му. Единствено тя беше действителност, тя беше живот, носеше го на широките си рамене, носеше го в себе си, голям и добър, а зад нея

оставаха пустини и убийства.

Тя мина покрай него, погледна го и каза приятелски:

– Добър ден.

Гребер кимна с глава. Не можеше да отговори нищо. Чу стъпките ѝ зад себе си. И отново всичко пред него се превърна в пустиня, която трептеше и в трептенето забеляза тъмната фигура на Хайни, който зави на ъгъла. Улицата отново стана пуста.

Той се обърна. Жената продължаваше да върви равномерно и не се интересуваше от нищо. „Защо не тичам? – запита се той. – Все още има време да го направя.“ Но знаеше, че вече няма да го направи. „Жената ме видя – разсъждаваше той. – Ще ме познае.“ Но щеше ли да го направи, ако не беше се появила жената? Щеше ли да намери друго извинение? Не знаеше.

Гребер стигна до кръстопътя, където бе завил Хайни. Той не се мяркаше вече. Чак на другия ъгъл го зърна отново. Бе застанал по средата на улицата. Говореше с един есесовец и след това двамата продължиха да вървят. От една градинска врата излезе раздавач. Малко по-нататък се бяха спрели, облежнати на колелата си, двама колоездачи. Бе се разминало. Гребер се сепна, като че ли се събуждаше от сън. Огледа се. „Какво беше всичко това? – помисли си той. – Дявол да го вземе, за малко щях да го направя! Откъде дойде това? Какво става с мене? Какво ме прихвана изведнъж?“ Гребер продължи да върви. „Трябва да внимавам за себе си – разсъждаваше той. – Мислех, че съм спокоен. А не е така. Объркан съм много повече, отколкото си представях. Трябва да внимавам, защото иначе мога да направя още много глупости.“

От една будка си купи вестник и се спря да прочете военното комюнике. Досега не се бе сещал за това. Не искаше да знае нищо за фронта по време на отпуската си. Сега виждаше, че отстъплението бе продължило. На малкия отрязък на картата той намери позицията, на която трябваше да е неговият полк. Не можеше точно да установи мястото, защото в комюникето се съобщаваха само групите армии, но можа да определи, че са отстъпили с още стотина километра.

Известно време той постоя неподвижен. Откакто беше в отпуска, почти не се бе сещал за другарите си. Споменът бе потънал като камък в съзнанието му. Сега отново се появяваше на повърхността.

Струваше му се, че съвсем безшумно из земята израства сива самота. Военното комюнике съобщаваше, че в района, където се намира полкът на Гребер, се водят тежки боеве, а сивата самота, в която заглъхваше тътенът на битката, бе безшумна и безцветна, припламванията на

експлозиите изчезваха в нея и оттам израстваха сенки – безкръвни и пусти. Те се движеха, гледаха го и сякаш го пронизваха с погледа си. Покосени, те падаха и се сливаха със сивата разровена земя, която сякаш разтваряше утробата си, за да ги погълне. Гребер имаше чувството, че блесналото над него небе загубва цвета си, забулено от сивия пушек на безкрайната смърт, която се издига от земята и замъглява слънцето. „Предателство – помисли си той с горчивина. – Предадоха ги и ги опетниха. И техните битки, и тяхната смърт са вплетени в убийства, неправди, лъжи и насилия. Измамиха ги, фалшифицираха не само техния живот, но и достойната им за съжаление и безсмислена смърт.“

Някаква жена, която носеше чувал в ръце, го блъсна.

– Нямате ли очи? – изруга тя.

– Имам – каза Гребер, без да се помръдне.

– Защо стоите тогава на пътя?

Гребер не отговори нищо. Внезапно си даде сметка защо бе проследил Хайни. Това бе същата оная тъмна сила, която толкова често го потискаше на фронта. Същият този въпрос, на който не смееше да си даде отговор, онова безкрайно отчаяние, което винаги бе отбягвал – всички те го бяха настигнали най-сетне и го бяха впримчили. А и той не искаше повече да бяга. Необходима му беше яснота. Бе готов да я посрещне. „Полман – помисли си той. – Фрезенбург ми бе поръчал да го посетя. Бях забравил. Ще говоря с него. Трябва да говоря с някого, на когото да се доверя.“

– Зяпльо! – каза тежко натоварената жена и продължи да се влачи нататък.

Половината от „Янплац“ бе разрушена. От другата страна бяха счупени само стъклата на прозорците. Ежедневието продължаваше и тук. Жени чистеха и готвеха, а отсреща сградите показваха само разбитите си фасади, ъгли от стаи в безредие, в които висяха парцаливи тапети, подобно на раздрани знамена след загубена битка.

Къщата, в която по-рано живееше Полман, се намираще откъм разрушената страна. Горните етажи се бяха срутили и затрупали входа. Изглеждаше, че никой не живее вече тук. Гребер беше почти готов да се върне обратно, когато откри малка, отъпкана пътечка между развалините. Тръгна по нея и намери разчистен път, който водеше до запазена врата. Почука. Никой не отговори. Почука отново. След малко чу шум. Издрънча верига и вратата се отвори предпазливо.

– Господин Полман? – каза той. Един стар човек подаде глава.

– Да, какво искате?

- Аз съм Ернст Гребер. Бивш ваш ученик.
- А, така ли? Какво обичате?
- Да ви видя. Тук съм в отпуска.
- Не съм повече на служба – каза Полман късо.
- Това ми е известно.
- Добре. Тогава знаете също така, че бях уволнен дисциплинарно.

Не приемам повече ученици у дома, а и нямам право на това.

– Аз не съм вече ученик. Войник съм и идвам от Русия. Трябва да ви предам поздрави от Фрезенбург. Той ме помоли да ви посетя.

Старият човек започна да гледа Гребер по-внимателно.

- Фрезенбург, казвате? Той жив ли е още?
- Преди десет дни беше още жив. Полман се поколеба за миг.
- Добре, влезте – каза той и след това отстъпи навътре.

Гребер го последва. Минаха по един коридор, който водеше към подобно на кухня помещение, а след това – по един втори, по-къс коридор. Изведнъж Полман забърза, отвори една врата и каза с много по-висок глас, отколкото преди:

– Влезте. Мислех, че сте от полицията.

Гребер го погледна изненадано. Тогава го разбра. Не се огледа наоколо. Полман бе произнесъл тези думи с висок глас, вероятно, за да извести някому, че няма опасност.

В стаята гореше малка газена лампа със зелен абажур. Прозорците бяха счупени и пред тях камарите развалини бяха толкова високи, че нищо не можеше да се види навън. Полман застана по средата на помещението.

– Сега ви познах – каза той. – Навън светлината беше твърде силна. Излизам много рядко и съм отвикнал. Тук нямам дневна светлина. Само от газената лампа. Не разполагам с много газ и поради това понякога трябва дълго да стоя на тъмно. Електрическата инсталация е повредена.

Гребер го погледна. Не би могъл да го познае. Толкова бе състарен. Тогава огледа наоколо и му се стори, че е дошъл в друг свят. Не само тишината и неочаквано осветеното от газова светлина помещение правеше всичко да изглежда като катакомба сред грейналото навън обедно слънце. Имаше и друга причина – редиците от подвързани в кафяво и златисто книги по лавиците, пултът за четене, картините по стените и най-сетне – самият стар човек с посивялата коса и набръчкано лице, което имаше восъчния цвят на дългогодишен затворник.

Полман разбра погледа на Гребер.

– Имах късмет – каза той, – Запазих почти всичките си книги.

Гребер се обърна към него.

– Отдавна не съм виждал книги. А и твърде малко съм чел през последните години.

– Не сте имали възможност. Книгите са твърде тежки, за да ги влачите в раницата си.

– Те бяха твърде тежки, за да ги носим и в главите си. Не отговаряха на това, което ставаше. А тези, които отговаряха на него, не искахме да четем.

Полман погледна меката зелена светлина на лампата.

– Защо дойдохте при мен, Гребер?

– Фрезенбург ми каза да дойда при вас.

– Познавате ли го добре?

– Той беше единственият човек на фронта, на когото имах пълно доверие. Каза ми да дойда и да говоря с вас. Вие сте щели да ми кажете само истината.

– Истината? За какво?

Гребер погледна стария човек. Той му беше класен наставник в една епоха, която му се струваше безкрайно отдалечена. Но въпреки това за момент почувствува, че е отново негов ученик, че още го разпитва за смисъла на живота – и като че ли в тази малка, затрупана с много книги стая и в разговор с уволнения учител бъдещият му живот ще вземе нова насока. Зад тези задръстени от развалини прозорци се бяха приютили остатъци от миналото – доброта, търпимост и знание.

– Бих искал да зная до каква степен съм съучастник в престъпленията през последните години? – каза той. – И бих искал да зная какво трябва да направя.

Полман го погледна втренчено. След това стана от мястото си и прекоси стаята. Взе една книга от библиотеката, отвори я и я върна обратно, без да погледне в нея. После се обърна към него.

– Знаете ли какво ме питате?

– Да.

– Днес обезглавяват за по-малко от това, което казахте.

– На фронта хората умират за нищо – каза Гребер. Полман се върна при него и седна на стола.

– Под престъпление войната ли разбирате?

– Разбирам всичко, което доведе до нея. Лъжите, потисничеството, неправдите, насилието. А и войната. Войната и начина, по който я водим – с лагерите за роби, концентрационните лагери и масовите убийства на цивилни лица.

Полман мълчеше.

– Доста съм видял – каза Гребер – и много съм чул. Зная също, че войната е загубена. Зная и това, че ние продължаваме да се бием, за да могат да останат на власт правителството, партията и хората, които предизвикаха войната, за да могат те да продължат разрушителното си дело.

Полман погледна отново Гребер въпросително.

– И всичко това ви е известно? – запита той.

– Известно ми е сега. Преди не го знаех.

– И трябва да се върнете на фронта?

– Да.

– Това е ужасно.

– Още по-ужасно е човек да се върне и да знае всичко това. Става съучастник. Смятате ли, че аз съм отговорен?

Полман замълча.

– Как разбирате това? – шепнешком запита той след малко.

– Вие знаете как го разбирам. Преподавахте ми религия. До каква степен ще стана съучастник, когато зная, че войната не само е загубена, а и че ние трябва да я загубим, за да изчезнат робството и убийствата, концентрационните лагери, есесовците и СД, масовите изстребления и безчовечността – след като зная всичко това и след две седмици се върна обратно, за да продължа да се бия за него?

Внезапно лицето на Полман посивя и угасна. Останаха да светят само очите му, които бяха необикновено яносини. Те напомниха на Гребер за други очи, които бе виждал вече някъде, но не си спомняше къде.

– Трябва ли да се върнете обратно? – запита Полман най-сетне.

– Мога да не се върна. Тогава ще ме обесят или разстрелят.

Гребер чакаше.

– Мъчениците от християнската епоха не се подчиняваха на насилията – каза Полман двусмислено.

– Ние не сме мъченици. Но докъде се простира нашата отговорност? – запита Гребер. – Кога се превръща в убийство това, което иначе се нарича геройство? Когато вече не се вярва в причините му ли? Или в целите му? Къде е границата?

Полман го гледаше с измъчен поглед.

– Как мога да ви кажа това? Поемам преголяма отговорност. Не мога да реша този въпрос вместо вас.

– Всеки сам ли трябва да го разреши?

– Мисля, че да. Как иначе?

Гребер мълчеше. „Защо ли го разпитвам повече – си помисли той. – Изправил съм се тук като съдия, вместо като обвиняем. Защо измъчвам този стар човек и търся от него отговорност за това, което някога ме учеше и което научих после сам, без него? Нуждая ли се още от отговор. Току-що не си ли отговорих сам?“

Той погледна отново Полман. Представяше си го как ден след ден седи в тъмнина или при слабата светлина на лампата в това помещение, приличащо на катакомбите на стария Рим, изгонен от работата си, очакващ всеки момент да бъде арестуван и търсец мъчителна утеха в книгите.

– Имате право – каза той. – Да искаш отговор от друго, това значи все още да отбягваш от решението на въпроса. Аз и не очаквах действителен отговор от вас. Всъщност питах самия себе си. Но понякога човек може да получи отговор от самия себе си, когато зададе въпроса на друго.

Полман поклати глава.

– Имате право да питате. Съучастие във вината! – каза той изведнъж. – Какво ли разбирате вие от това? Вие бяхте млади и ви отровиха с лъжи преди още да можете да отсъждате. Но ние, ние виждахме всичко това и го допуснахме да стане! Как да наречем това? Леност на сърцето? Безразличие? Духовна нищета, себелюбие? Отчаяние? Но как впоследствие всичко това можа да се превърне в такава чума? Смятате ли, че не мисля ежедневно по този въпрос?

Гребер изведнъж се сети на кого му напомняха очите на Полман. На очите на русина, по когото беше стрелял. Той стана.

– Трябва да вървя – каза той. – Благодаря ви, че ме оставихте да вляза и че говорихте с мен.

Взе фуражката си. Като че ли Полман се събуди от сън.

– Искате да си вървите ли, Гребер? Какво мислите да правите?

– Не зная. Имам още две седмици време за размисъл. Това е много, когато човек е навикнал да живее от минута за минута.

– Елате пак. Елате още веднъж преди да заминете. Обещавате ли ми?

– Обещавам.

– Не всички идват – каза Полман.

Между книгите близо до затрупания прозорец Гребер забеляза малка фотография на млад човек на негова възраст, облечен в униформа. Той си спомни, че Полман имаше син. Но в тези времена беше по-добре да не се пита за такива неща.

– Поздравете Фрезенбург, когато му пишете – каза Полман.
– Да, ще му пиша. Нали с него сте говорили така, както сега с мен.
– Да.
– Би било хубаво, ако и с мен бяхте говорили по-рано така.
– Мислите ли, че от това нещата за Фрезенбург са станали по-прости?

– Не – каза Гребер. – По-трудни.

Полман кимна.

– Аз не можах нищо да ви кажа, но не исках да ви дам един от многото отговори, които не са нищо друго освен извинения. Многобройни са. Всички са гладки и убеждаващи, но всички са само оправдание.

– Даже и тези на църквата ли?

Полман се подвоуми за момент.

– И тези на църквата – каза след това той. – Но църквата има късмет. В евангелието е написано „обичай ближния си“ и „не убивай“, а срещу тях е казано: „дай кесарю кесаревото и Богу божието“. Това дава известна свобода на действие.

Гребер се засмя. В Полман той откри отново сарказма, с който се отличаваха някога думите му. Полман забеляза това.

– Вие се усмихвате – каза той. – А защо сте толкова спокоен? Защо не кръстите?

– Кръща – отвърна Гребер. – Само че вие не чувате.

Той излезе и се спря пред вратата. Силните слънчеви лъчи ослепиха очите му. Бялата вар блестеше. Бавно прекоси площада. Чувствуваше се като човек, който след дълго съдебно следствие най-сетне е получил присъда и комуто сега е все едно дали са го оправдали, или не. Всичко беше вече минало. Той го бе желал. Именно върху това искаше да размисли по време на отпуската си. Сега знаеше какво е отчаянието и той не бягаше повече от него.

Седна за малко на една оцеляла пейка, непосредствено на ръба на една бомбена яма. Чувствуваше се напълно отпуснат и пуст. Не можеше да каже дали е отчаян, или не. Не желаше повече да мисли, а и нямаше какво повече да се мисли. Той облегна глава, затвори очи и почувствува топли лъчи на слънцето върху лицето си. Не усещаше нищо друго. Стоеше съвсем тихо. Дишаше спокойно и се радваше на утешаващата, облекчаваща топлина, която не познава нито правда, нито неправда.

След малко отвори очи. Площадът се простираше пред него. Пред една срутена сграда той видя голяма липа. Тя бе незасегната. Дънерът и клоните ѝ приличаха на голяма, широко отворена, обвита в зелено ръка,

която се протяга нагоре към светлината и белите облаци. Зад облаците небето бе синьо. Всичко блестеше като след дъжд. В природата имаше дълбочина и сила, а той беше част от природата, част от битието – силно, открито, ясно, без въпроси, без тъга и отчаяние. Гребер почувствува, че се събужда от кошмарен сън, който го е потискал, но който той е превъзмогнал. Това бе събуждане, бе отговор без думи, отговор на всички въпроси, на всички мисли, отговор, който той е знаел в дните и нощите, когато смъртта е минавала на косъм от него и когато между конвулсиите и вцепенението животът буйно се бе възвръщал горещ, трептящ, спасителен и угасяващ огъня в мозъка със своите пориви.

Гребер стана. Мина край липата, край развалини и здрави къщи. Почувствува внезапно, че очаква нещо. Цялото му същество беше в очакване. Очакваше вечерта така, както войниците на фронта очакват примирие.

13

– Днес имаме чудесни виенски шницели – каза келнерът.

– Добре – отговори Гребер. – Дайте ни шницели. И всичко, което бихте ни препоръчали към тях. Предоставяме изцяло на вас.

– Същото вино ли?

– Същото или друго, по ваше желание. Решете сам.

Келнерът се отдалечи доволен. Гребер се облегна на стола и погледна Елизабет. Стори му се като че ли внезапно бе пренесен от един обстрелван сектор на фронта на някакъв остров, пощаден от войната. Изминатият ден беше далеч. От него оставаше само отблясъкът на мига, в който животът ненадейно му беше станал така близък, когато из разхвърляните павета и развалините дърветата протягаха зелените си ръце към светлината. „Две седмици – помисли си той. – Още две седмици живот. Би трябвало да го сграбча, както липата поглъща жадно светлината.“ Келнерът-марабу се върна.

– Какво ще кажете, ако ви сервирам бутилка „Иоханесбергер Каленберг“? – попита той. – Тъкмо днес пристигна... В сравнение с него шампанското е истинска лимонада.

– Добре. Дайте – каза Гребер.

– Разбрано, господине. Вие сте познавач. Това вино върви прекрасно с шницелите. Ще ви донеса и прясна зелена салата. Тя ще помогне да почувствувате букета му. Истинско натурално вино!

„Последната вечеря на осъдения на смърт – помисли си Гребер. – Две седмици вечери на осъдения на смърт.“ Той мислеше за това без горчивина. Досега не се бе замислял върху отпуската си. Изглеждаше му безкрайно дълга. Много неща се бяха случили и много нови му предстояха в близко бъдеще. Сега неочаквано, след като бе прочел комюникето за военните действия и бе посетил Полман, той си даваше сметка колко кратка бе тя.

Елизабет проследи с очи марабуто.

– Благословен да бъде приятелят ти Ройтер! – каза тя. – Направи ни познавачи!

– Не сме само познавачи, Елизабет. Ние сме нещо повече. Ние сме авантюристи. Авантюристи на мира. Войната обърка всичко. Това, което някога беше символ на преситена сигурност, на задрямала еснафщина, се е превърнало днес във връх на смелостта.

Елизабет се засмя.

– Промяната се дължи на нас.

– Дължи се на времето. Има едно нещо обаче, от което не можем да се оплачем: не ни липсват скука и еднообразие.

Гребер погледна Елизабет. Тя седеше срещу него като изваяна в тясната си рокля. Косите ѝ бяха прибрани в копринена кърпа. Приличаше на момче.

– Еднообразие – повтори тя. – Нали днес щеше да дойдеш цивилен?

– Не можах. Нямахме къде да се преоблека.

Гребер възнамеряваше да направи това у Алфонс, но не беше успял да се върне при него след следобедния им разговор.

– Можеше да се преоблечеш у нас – каза Елизабет.

– У вас ли? А госпожа Лизер?

– По дяволите госпожа Лизер! Вече претръпнах.

– По дяволите още хиляди неща – каза Гребер. – И аз също вече претръпнах.

Келнерът донесе бутилка вино и я отпуши, без обаче да напълни чашите. С наведена напред глава той се слушваше.

– Пак започва! Искрено съжалявам, господине.

Не беше необходимо да дава обяснение. В следния миг воят на сирените заглуши всички разговори в заведението. Чашата на Елизабет иззвънтя.

– Къде е най-близкото скривалище? – обърна се Гребер към марабуто.

– В избата на хотела.

– Не е ли запазено само за гостите на хотела?

– И вие сте гост, господине. Скривалището е отлично. По-добро от много други в града. Нали у нас живеят висши офицери.

– Добре. А какво ще стане с виенските шницели?

– Не са сложени още на огъня. Ще ви ги запазя. Не мога да ви сервирам долу. Вие разбирате защо, нали?

– Естествено.

Гребер взе бутилката от ръцете на марабуто и напълни две чаши. Подаде едната на Елизабет.

– Пий! Изпий я цялата! Тя поклати глава.

– Не е ли по-добре да слезем?

– Имаме още достатъчно време. Това беше само предварителна тревога. Може би нищо няма да има, както миналия път. Изпразни си чашата, Елизабет! Ще ти помогне да преодолееш първоначалната уплаха.

– Мисля, че господинът има право – каза марабуто. – Жалко е да се пие по този начин едно толкова благородно вино, но обстоятелствата са изключителни, нали?

Беше много побледнял и с мъка се усмихваше.

– Господине – каза той на Гребер, – преди отправяхме очи към небето, за да се молим, сега – за да го проклинаме. Ето докъде стигнахме!

Гребер не изпускаше от очи Елизабет.

– Пий! Имаме още време. Можем да изпразним бутилката.

Тя вдигна чашата си и бавно я изпи. В жеста ѝ имаше решителност и отчаяние. След това остави чашата и се усмихна.

– По дяволите тази паника! – каза тя. – Трябва да свикна. Виж как треперя.

– Ти не трепериш, животът трепти в тебе. Това няма нищо общо с безстрашието. Човек е безстрашен тогава, когато може да се защитава. Всичко останало е чисто самохвалство. Животът е по-разумен от нас самите, Елизабет.

– Добре, дай ми тогава още да пия.

– Жена ми – каза марабуто. – Детето ни е болно. Туберкулоза. Единнадесетгодишно е. Избата на къщата ни не струва. Трудно ѝ е да сваля малкия. Толкова е слаба! Петдесет и три кило! „Зюдшрасе“ N29. Невъзможно е да отида да ѝ помогна. Трябва да остана тук.

Гребер взе една чаша от съседната маса, напълни я и я подаде на келнера.

– Вземете! Изпийте и вие една чаша. Има едно старо войнишко правило: като не можеш нищо да направиш, запази самообладание.

– Лесно е да се каже!

– Правилно. Да не сме от дърво. Хайде, вземете все пак тази чаша.

– Забранено ни е в работно време.

– Обстоятелствата са изключителни, нали вие самият го казахте!

– Добре, дайте. – Келнерът се огледа наоколо и взе чашата. – Мога ли да си позволя да пия за вашето повишение?

– За какво?

– За повишението ви в чин подофицер.

– Благодаря. Наблюдателен сте. Келнерът остави чашата на масата.

– Не мога да изпразня на един дъх чашата, господине. Едно такова благородно вино! Дори и при тези изключителни обстоятелства.

– Това ви прави чест. Вземете чашата със себе си.

– Благодаря ви, господине.

Гребер напълни отново чашата си и тази на Елизабет.

– Не го правя, за да покажа хладнокръвието си – обясни той. – Чисто и просто, защото е по-добре, когато има въздушни бомбардировки, да изпиваш това, което имаш. Не знаеш дали после ще го намериш отново.

Елизабет погледна униформата му.

– Не смяташ ли, че може да те пипнат в това скривалище пълно с офицери?

– Не, Елизабет.

– Защо пък не?

– Защото ми е безразлично.

– Нима не могат да те пипнат, когато ти е безразлично?

– Много по-трудно. Страхът привлича вниманието. А сега ела! Най-тежкият момент мина.

Част от избата беше бетонирана, подсилена със стоманени подпори и превърната в скривалище. Навсякъде имаше столове, пейки, кресла, маси и канапета. Няколко изтъркани килима покриваха пода, а стените бяха варосани. Имаше също и радиоапарат, а на една маса – бутилки и чаши.

Напълно луксозно скривалище.

Те си намериха място до тънката дъсчена преграда, която отделяше скривалището от истинската изба. Много други клиенти ги последваха. Между тях се намираще една много красива жена в бяла вечерна рокля. Тя имаше голямо деколте и лявата ѝ ръка блестеше от гривни. След нея вървеше руса пламенна жена с Поглед на риба. Следваха група цивилни, няколко по-възрастни жени и няколко офицери. Появиха се двама келнери и започнаха да отпушват бутилки.

– Трябваше да вземем със себе си виното – каза Гребер.

Елизабет направи отрицателен знак.

– Имаш право. Каква жалка комедия играем сами пред себе си!

– Такива неща не се правят – каза тя. – Те носят нещастие.

„Тя има право – помисли си Гребер, като гледаше ядосано келнера, който обикаляше с една табла. – Това не е храброст, а лекомислие. На опасността трябва винаги да се гледа сериозно. Но за да се опознае нейната сериозност, нейната дълбочина, е необходимо дълго общуване със смъртта.“

– Второ предупреждение – каза някой до него. – Приближават се.

Гребер бутна стола си до този на Елизабет.

– Страх ме е – каза тя, – въпреки доброто вино и всичките ми добри намерения.

– И мене също.

Той я хвана за раменете и почувствува напрежението, което я беше обзело. Внезапно го заля вълна от нежност към нея. Тя приличаше на зверче, което чувства опасността и стои нащрек. Не се преструваше и не се стараше да позира. Единственото ѝ защитно средство бе нейното самообладание. Животът в нея се бунтуваше срещу звуците на погребалната песен на сирените, които виеха на смърт, и тя не се мъчеше да заглуши неговите пристъпи.

Гребер забеляза, че кавалерът на русата жена го гледа втрещено. Беше капитан, слаб и сякаш без брада човек. Блондинката избухна в смях и събуди с това възхищението на своята компания.

Леко разтърсване пробягна по избата. След това се чу глухият тънеж на експлозия. Разговорите заглъхнаха, но миг след това се подеха силно и оживено. Три нови, мощни експлозии прокълбяха бързо една след друга.

Гребер притискаше Елизабет към себе си. Той забеляза, че блондинката вече не се смее. Силен удар разтърси неочаквано избата. Келнерът остави бързо подноса и се вкопчи в колонките на бюфета.

– Без паника! – извика рязък глас. – Попадението е много далеч.

Изведнъж стените запращаха и запукаха. Светлината започна да мига като в лошо направен филм. Пронизително свистене раздра въздуха. Тъмнина и светлина следваха бързо една след друга и всеки път хората около масите се виждаха в различни положения. Първия път деколтираната дама беше още седнала, след това я видяха права, после – като човек, който се кани да бяга, и най-сетне група хора я заобиколиха. А когато мракът окончателно настъпи, се чуха нейните писъци. Именно в този момент някакъв гръм, чието ехо се приповтори хиляди пъти, унищожи съзнанието на всички, а земята изглеждаше лишена от своята притегателна сила.

– Само електричеството е пострадало, Елизабет! – извика Гребер. – От въздушното течение. Инсталацията е някъде повредена. Хотелът не е засегнат.

Елизабет се притисна към него.

– Дайте свещи! Кибрит! – извика някой. – Не може да няма свещи! Къде са свещите, дявол да го вземе! Или поне джобно фенерче!

Няколко кибритени клечки блеснаха тук и там. Те затрептяха като блуждаещи светлинки в бучащата тъмнина и осветиха ръце и лица, сякаш телата се бяха разпаднали от трясъка и наоколо бяха останали само образите.

– За Бога! Няма ли резервно осветление в тази сграда? Къде е

келнерът?

Малките светлинни кръгове се лутаха, затрепкаха по стените. За миг се видяха голите рамене на жената във вечерна рокля, блясъкът на накит, някаква черна и отворена уста – те бяха сякаш полъх на злокобен вятър, а гласовете се издигнаха над тътнежа, наподобяващи цвърченето на полски мишки сред грохота на разтварящи се бездни. После се чу гигантски вой, който бясно се увеличаваше и стана така нетърпим, сякаш някакъв стоманен метеор връхлиташе върху избата. Всичко се залюля. Светлинните кръгове трепнаха и изгаснаха. Избата не се люлееше вече, чудовищният трясък изглежда я беше откъснал от земята и запратил към небето. Гребер имаше чувството, че е пробил тавана с главата си. Той обгърна Елизабет с двете си ръце. Тъй като имаше опасност нов трус да му я изтръгне, той се хвърли върху нея, повлече я на пода и се плзна заедно с нея под една пейка. Очакваше таванът да рухне. Въздухът трещеше, разтърсваше се, раздираше се, боботеше, пращеше като че ли гигантска животинска лапа се бе стоварила върху избата и помещението изглеждаше попаднало в безвъздушно пространство, което свиваше дробовете и стомаха, караше кръвта да тупти в слепите очи, смазваше тялото под някаква неосезаема маса. Не оставаше нищо друго, освен да се чака окончателно сгромолясане и агонията под развалините. Очакването продължи. Внезапно някаква светлинна вихрушка се издигна от пода, една огнена колона, човешка факла, жена, която пищеше: „Горя, горя! На помощ!“

Тя се бореше отчаяно с огъня и от роклята ѝ изскачаха снопчета искри; бижутата ѝ също изпущаха искри. Ужасеното ѝ лице се виждаше като в отблясъци на ада, Чуха се гласове, униформи се спуснаха върху нея. Някой я събори на пода. Тя продължаваше да пици, като се гърчеше. Остър, безкраен писък, който пронизваше експлозиите на снарядите на противовъздушната артилерия и тътена на бомбите, нечовешки писък, скоро задавен от покривките, възглавниците и дрехите, които всички хвърляха върху нещастницата, писък в отново тъмната изба, като от някой гроб.

Гребер притискаше главата на Елизабет в ръцете си, покриваше я с цялото си тяло и отпусна прегръдката си едва след като човешката факла и писъци отстъпиха място на слаби стенания, мрак и миризма на изгорели дрехи, коси и месо.

– Лекар! Повикайте лекар! Къде има лекар?

– Трябва да се изпрати в болница. Дявол да го вземе! Дайте малко светлина, трябва да я измъкнем оттук!

– Сега ли? – каза някой. – Къде?

Всички се смълчаха. Ослушаха се. Навън вилнееха противовъздушните батареи. Експлозиите бяха секнали. Само оръдията още стреляха.

– Заминаха си, свърши се!

– Стой легнала! – прошепна Гребер на ухото на Елизабет. – Не мърдай! Свърши се, но продължавай да лежиш! Така никой няма да те стъпче. Не мърдай!

– Трябва още да почакаме – поясни бавно един наставнически глас. – Може да се появи втора вълна. Навън още не е безопасно. Има парчета от снаряди.

Кръг светлина се появи на вратата. Светлина от електрическо фенерче. Жената на пода започна отново да пищи.

– Не, не, изгасете, изгасете огъня!

– Не е огън, а електрическо фенерче – й обясни някой.

Кръгът пълзеше по стените, като че ли ги опипваше. Беше много малко джобно фенерче.

– Насам, насам елате! Кой е? Кой сте вие с фенерчето?

Лъчът описа бързо полукръг по тавана, върна се обратно и освети един колосан нагръдник, реверите на фрак, черна вратовръзка и едно отегчено лице.

– Аз съм оберкелнерът Фриц. Ресторантът се срути. Принудени сме да прекратим сервирането. Моля господата да бъдат така добри да уредят сметките си!

– Какво?

Фриц продължаваше да осветява собственото си лице.

– Нападението свърши. Нося електрическо фенерче и сметките.

– Какво? Но това е безобразие!

– Господине – обърна се Фриц с тон на съжаление към своя невидим събеседник, – оберкелнерът отговаря със заплатата си пред заведението.

– Безобразие! – повтори невидимият клиент. – Да не сме мошеници? Стига сте осветявали само глупавото си лице. Елате насам! И побързайте! Има ранен човек.

Лицето на Фриц потъна отново в мрак. Светлинният кръг започна да блуждае по стените, плъзна се по косите на Елизабет, след това по пода и се спря върху купчината дрехи и покривки.

– Боже мой! – изстена един мъж, съблечен по риза, коленичил до ранената.

Той се дръпна. Само ръцете му останаха осветени. Кръгът трептеше

върху купчината дрехи. И оберкелнерът изглежда също трепереше. Някой дръпна една униформа и едно одеяло.

– Боже мой! – повтори гласът на мъжа по риза.

– Не гледай! – каза Гребер. – Случват се такива неща! Навсякъде и по всяко време. Няма нищо общо с бомбардировката. Но ти не трябва да оставаш в града. Ще те заведе до някое от селата, което не бомбардират. Зная едно такова село. Казва се Хасте. Имам там приятели. Сигурно ще те приютят. Ще живеем заедно. Там ще бъдеш на сигурно място.

– Дайте носилка! – каза коленичилият мъж. – Няма ли носилка в хотела?

– Мисля, че има, господин... господин... Оберкелнерът не можа да определи чина на мъжа по риза. Униформената му куртка лежеше заедно с други дрехи на пода до жената. Сега той беше по тиранти, с ниско окачен кортик и заповеден глас.

– Извинявам се за сметките – каза Фриц. – Не знаех, че има ранен.

– Хайде! Донесете бърже носилка! Не, по-добре почакайте, ще дойда с вас. Как е навън? Може ли да се мине?

– Да.

Мъжът се надигна, сложи куртката си и стана изведнъж капитан. Снопът светлина изчезна и като че ли с него си отиде и лъчът от надежда. Чуваше се стенанието на жената.

– Ванда! – каза треперещ мъжки глас. – Ванда, какво ще правим?

– Можем да излезем – каза някой.

– Не са свирили отбой – каза пак наставническият глас.

– Махайте се по дяволите с вашия сигнал! Къде е светлината? Светлина!

– Не, не искам светлина! – извика жената. – Не искам светлина!

– Трябва лекар! Морфин!

– Ванда! – повтори нещастният глас. – Какво ще кажем на Еберхарт? Какво?

Светлината се възвърна. Този път беше петролна лампа. Носеше я капитанът, следван от двама келнери във фрак, с носилка.

– Няма телефон – каза капитанът. – Линиите са прекъснати. Дайте тук носилката. Той остави лампата на пода.

– Ванда! – извика нещастният глас. – Ванда!

– Отдръпнете се! – заповяда капитанът. – Оставете това за по-късно.

Той се наведе над жената и след миг отново се изправи.

– Ето, свърши се, сега ще заспите. Имам още една ампула у себе си

за всеки случай. Внимателно, внимателно вдигайте носилката! Трябва да се почака вън, докато се намери болнична кола.

– Добре, господин капитан – каза послушно оберкелнерът.

Носилката се придвижи към изхода. Черната глава без коса се люшкеше ту надясно, ту наляво. Върху тялото беше метната една покривка за маса.

– Умря ли? – попита Елизабет.

– Не – каза Гребер, – ще се отърве. Косата ѝ ще порасне отново.

– А лицето ѝ?

– Тя виждаше още. Очите не са засегнати. Всичко ще зарасне. Виждал съм много подобни случаи. Този не е особено тежък.

– Какво точно се случи?

– Роклята ѝ се запали. Много се беше доближила до една клечка кибрит. Само това. Скривалището е добро. Устоя на пряко попадение.

Гребер махна пейката, която беше поставил над Елизабет. Като ставаше, той стъпи върху парчета от бутилка и забеляза, че преградата между двете изби е разбита. Голяма част от рафтовете бяха полусъборени и по пода имаше пръснати здрави и изпочупени бутилки. Виното течеше по земята като черно олио.

– Един момент – каза той на Елизабет, – сега ще се върна.

Взе шинела си и изчезна в избата. Върна се веднага.

– Така, сега можем да си вървим.

Навън носилката с ранената продължаваше да чака. Двама келнери се мъчеха да спрат някаква кола, като свиреха с пръсти.

– Какво ще кажем на Еберхард! – продължаваше да се оплаква с развълнуван глас нейният кавалер. – Боже мой, какво проклето нещастие! Как ще му обясним...

„Еберхард е сигурно съпругът“ – помисли си Гребер и заговори с един от келнерите.

– Къде е келнерът, който се занимава с вината?

– Кой? Ото или Карл?

– Един нисък, старичък, прилича на щъркел.

– Трябва да е Ото. – Келнерът погледна Гребер. – Ото е мъртъв. Избата за вина е разрушена. Полилеят го удари като падна. Ото умря, господине.

Гребер замълча за момент.

– Дълга му пари – каза той след това – за една бутилка вино.

Келнерът изтри челото си с кърпа.

– Можете да платите на мен – каза той. – Какво вино беше?

– Една бутилка „Йоханисбергер Каленберг.“

– От първата реколта ли?

– Не, от втората.

Келнерът измъкна листа от джоба си, запали електрическото си фенерче и посочи цената на Гребер.

– Четири марки, моля. Четири и четиридесет с процента.

Гребер му подаде парите. Келнерът ги прибра. Гребер беше уверен, че ще ги запази за себе си.

– Ела – каза той на Елизабет.

Те потърсиха пътя из развалините. Южната част на града гореше. Небето беше сивочервено, а вятърът гонеше пред себе си облаци дим.

– Сега трябва да разберем дали къщата ти още съществува, Елизабет.

Тя поклати глава.

– За това винаги има време. Да останем още малко навън.

Те стигнаха до площада с бетонираното скривалище, в което се бяха приютили първата вечер. Входът му бълваше гъст дим, като врата на ада. Седнаха на една пейка в градинката.

– Гладна ли си? – попита Гребер. – Нищо не сме яли тази вечер.

– Няма значение. Не бих могла нищо да преглътна. Той разгърна шинела си и измъкна от него две бутилки.

– Не зная какво допипах, но ми изглежда коняк. Елизабет го погледна.

– Къде ги намери?

– В избата. Вратата беше отворена. Имаше десетки счупени бутилки. Да считаме, че и тези двете влизат в броя на счупените.

– И ти ги прибра, ей така!

– Естествено. Войник, който пренебрегва отворена изба, е тежко болен. Научих се да мисля и да действувам практично. Десетте божи заповеди не важат за войниците.

– Положително не – каза Елизабет и го погледна. – Всъщност и други заповеди не важат за вас. Толкова малко знаем за вас...

– Ти знаеш вече повече отколкото трябва.

– Толкова малко знаем действително за вас – повтори тя. – Тук вие не сте същите. Трябва човек да ви опознае там. Кой знае какво би научил?

Гребер измъкна две нови бутилки от шинела си.

– Ето една, която може да се отпуси без тирбушон. Шампанско! – Той отви позлатената тел. – Надявам се, че ще пиеш без угризение на

съвестта.

– Сега, да.

– Няма да гуляем с него, за да не ни се случи нещастие. Прием чисто и просто, защото сме жадни. А също така и защото сме все още живи.

Елизабет се усмихна.

– Няма нужда да ми обясняваш. Научих го вече, но искам да ми кажеш друго нещо. Защо плати една бутилка, когато отгъмкна четири други?

– Има голяма разлика. Ако не бях платил първата бутилка, щеше да бъде мошеничество.

Гребер завъртя бавно тапата и я изгъмкна без шум.

– Ще трябва да прием направо от бутилката, Елизабет. Ще те науча как.

Стана тихо. Постепенно червеникав здрач обгърна всичко наоколо. В необикновената светлина всичко изглеждаше недействително.

– Погледни онова дърво – каза Елизабет ненадейно. – Цялото е потънало в цвят.

Гребер се обърна. Дървото бе полуизкоренено от една бомба. Част от корените му висяха безпомощно във въздуха, дънерът бе разцепен и някои клони – пречупени. И въпреки това, то беше наистина обсипано с бели, леко обагрени в розово цветчета.

– Къщата до него е изгоряла. Може би топлината е ускорила неговото разцъфтяване – каза той. – То е изпреварило с много време другите дървета. И все пак, то е пострадало най-много.

Елизабет стана и направи няколко крачки. Пейката, на която седяха, беше в сянка и девойката пристъпваше в трептящите отражения на пожарите като балерина на осветена сцена. Червенията я обгръщаше като някакъв див ореол, като блясък на апокалиптична комета, предвещаваща края на света или появяването на нов спасител.

– То цъфти – каза тя. – За дръвчетата е вече пролет, нищо повече. Друго не ги интересува.

– Да – отговори Гребер. – Те ни дават урок. Те не престават да ни дават уроци. Днес следобед – липата, тази вечер – ей това дърво. Те растат, зеленеят, цъфтят и когато ги разкъса бомба, останалият здрав клон продължава упорито да живее. Те не престават да ни дават уроци, не се оплакват и не изпадат в съжаление за самите себе си.

Елизабет се върна с бавни крачки. Кожата ѝ блестеше в чудновата светлина. За момент като че ли лицето ѝ взе участие в тайнствената магия на този растителен свят, който с неизменна сигурност

продължаваше своя неясен път. След това тя напусна алената светлина и навлезе в сянката. Той я почувствува близо до себе си, цяла трептяща от вълнение и топлота. Привлече я към себе си и дървото, което ги покриваше, израсна грамадно в ръждивото небе. Земята ги приюти и девойката не се опита повече да му се съпротивлява.

Стая 48 беше в треска. Яйцевидната глава и двама от играчите на карти бяха в походна униформа. Бяха ги обявили годни за служба и сега чакаха ешелона, който щеше да ги отведе на фронта.

Яйцевидната глава беше много бледен. Той погледна ядосано Ройтер.

– Мръсен кръшкач. Ти с твоя глупав крак оставаш тук, а аз, баща на семейство, трябва да вървя. Ройтер не отговори нищо. Фелдман се изправи в леглото.

– Слушай, яйцевидна кратно, я да си затваряш устата! – каза той. – Ти трябва да заминеш не заради това, че той остава. А заминаваш, защото си годен за фронта. Ако беше здрав и той щеше да замине. С това нямаше да ти помогне да останеш тук, нали така? Тогава стига си дрънкар!

– Ще говоря каквото си искам! – извика другият побеснял. – Заминавам и имам право да говоря каквото си искам. Вие оставате тук. Спокойно сте се разположили, плюскате, спите, а аз, баща на семейство, отивам да се бия, докато тази мръсна свиня продължава да пие ракия, за да не му заздравее проклетият крак!

– Ти нямаше ли да направиш същото, ако можеше? – попита Ройтер.

– Аз ли? Разбира се, че не! Никога не съм кръшкал.

– Е, тогава всичко е наред, защо пискаш?

– Какво? – запита яйцевидната глава объркан.

– Нали си горд, че никога не си кръшкал. Продължавай да се гордеш и си затваряш устата!

– Бива те тебе да караш хората да говорят дивотии! Само на това си способен, нали? Но и тебе ще успеят да те пипнат, гледай си работата! Дори, ако трябва, лично аз ще те издам!

– Не дрънкай мръсотии! – обърна се към него един от другите двама играчи, който също заминаваше на фронта. – Хайде, трябва да слизаме.

– Не говоря мръсотии. Те грешат. Мръсотия е да си задължен да заминеш, когато си баща на семейство и да си трошиш главата за такива пияници и търбуси. Искам чисто и просто малко справедливост.

– Ах, справедливост! Нима си срещал подобно нещо в армията? Хайде, ела! Той няма никого да издаде. Само се намира на приказки. Сбогом, момчета! Дръжте здраво позициите!

Двама играчи повлякоха яйцевидната глава, който беше извън себе си. Бледен и треперещ, той се обърна още веднъж на прага, поиска да извика нещо, но другарите му го дръпнаха.

– Какво животно! – каза Фелдман. – Прави сцени като някой артист! Нали си спомняте какви речи държеше за това, че съм прекарвал цялата си отпуска в сън?

– Само защото загуби на карти – каза изведнъж Румел, който беше останал извън спора. – Вбесен е, защото загуби двадесет и три марки. Като че ли има някакво значение. Може би трябваше да му ги върна, а?

– Не е късно, ешелонът още не е тръгнал.

– Какво?

– Строени са на двора. Слез и му върни парите, ако те гризе съвестта.

Румел стана и излезе, без да каже дума.

– Още един шурак! – заяви Фелдман. – Какво ще прави с парите оня на фронта?

– Би могъл да ги проиграе отново. Гребер се приближи до прозореца и погледна на двора. Ешелонът се строяваше.

– Деца и старци – каза Ройтер. – След Сталинград прибират всички наред.

– Какво става с Румел? И той държеше речи! – извика Фелдман, учуден и той един път.

– Хванаха го дяволите, докато ти спеше. Фелдман отиде до прозореца.

– Виж, ето яйцевидната катуна – продължи той. – Скоро ще може сам да отсъди дали е едно и също да сънуваш фронта, когато си в отпуска, или да сънуваш отпуска, когато си на фронта.

– И ние скоро ще добием същия опит – заяви Ройтер. – Главният доктор, смелчага, ми обясни, че един расов германец няма нужда от крак, за да бяга. Човек може спокойно да се бие и седнал.

От двора долитаха команди. После се чу топуркането на ешелона. Гребер имаше чувството, че присъствува на някакво фантастично представление: полк от оловни войници марширува с миниатюрни пушки.

– Бедната яйцевидна глава – каза Ройтер. – Не го беше яд на мене, а на жена му. Убеден е, че ще му изневери, щом като той замине. Прилошава му, че тя ще получава помощ като жена на войник. Въобразява си,

че ще гуляе с тези пари.

– Помощ като жена на войник ли? – запита Гребер. – Съществува ли такова нещо?

– Гледай го ти него, да не си паднал от небето? – Фелдман поклати съчувствено глава. – Ще получава двеста марки на месец. Добра пара! Познавам хора, които се ожениха само заради това. Защо да правят мощта подарък на държавата.

Ройтер се отдръпна от прозореца.

– Идва твоят приятел Биндинг. Търсеше те – обърна се той към Гребер.

– За какво? Не ти ли каза?

– Да, има малко празненство в къщи. Искаше да те покани.

– Само това ли?

– Да, само това.

Румел влезе в помещението. Лицето му беше сгърчено.

– Говори ли с яйцевидната глава? – попита Фелдман.

– Да. Той поне си има жена – изстена той ненадейно. – Но да бъдеш задължен да заминеш и да нямаш вече никого...

Румел им обърна грубо гръб и се хвърли на леглото. Другите се направиха, че нищо не са чули.

– Жалко, че кратуната не може да го види – прошепна Фелдман. – Нали винаги твърдеше, че някой ден Румел най-после ще рухне.

– Остави го на мира! – обърна се нервирано Ройтер към него. – Кой знае кога и ти самият ще рухнеш. Никой не е сигурен. Най-малко един сънливец. – Той се обърна към Гребер. – Колко време ти остава на тебе?

– Единадесет дни.

– Единадесет дни! Не са малко.

– Вчера бяха още повече – каза Гребер. – Днес страшно намаляха.

– Няма никого – каза Елизабет. – Нито госпожа Лизер, нито детето. Къщата е на наше разположение.

– Слава Богу! Струва ми се, че щях да я плесна, ако си беше отворила устата. Карахте ли се с нея вчера?

Елизабет се засмя.

– Нарече ме проститутка.

– Защо? Снощи останахме тук само един час.

– Да, но това беше заради завчера. Нали завчера прекарахме цялата вечер тук?

– Разбира се, но нали запушихме ключалката на вратата и пуснахме

грамофона да свири непрекъснато. Как са могли подобни глупости да й влязат в главата?

– И аз също се чудя – каза Елизабет, като му хвърли крадешком поглед.

Гребер я погледна. Червенина обля страните му. „Къде ли ми беше умът първата вечер?“ – се запита той.

– Къде е вещицата тази вечер?

– Обикаля селата, за да събира помощ. Зимната помощна акция ли или за лятната, не зная. Ще се върне чак утре вечер. Цялата нощ и целият утрешен ден са на наше разположение.

– Как, утре целият ден? Няма ли да ходиш във фабриката?

– Утре, не. Нали е неделя. Временно не работим в неделя.

– Неделя ли? – попита Гребер. – Какво щастие. Съвсем бях забравил. Ще мога най-после да те видя през деня. Досега те виждах само вечер или през нощта.

– Така ли?

– Разбира се. Първия път беше в понеделник. Излязохме с една бутилка „Арманияк“.

– Вярно, така беше – констатира Елизабет учудена. – И аз също никога не съм те виждала през деня. – Тя замълча, погледна го и после отвърна очи. – Водим малко ненормален живот, нали?

– Нищо друго не ни остава.

– И това е вярно. Ще бъде странно, като се видим утре по обед на светло.

– Нека имаме вяра в божиято providение. А какво ще правим тази вечер? Ще отидем ли в същия ресторант като вчера? Той беше отвлителен. Липсва ни „Германия“. Колко жалко, че е затворен.

– Да останем тук. Имаме достатъчно за пиене. Аз ще се опитам да сготвя нещичко.

– Ще издържиш ли, ако останем тук? Не предпочиташ ли да излезем?

– Когато госпожа Лизер не е тук, струва ми се, че съм във ваканция.

– Тогава оставаме. Ще бъде прекрасно. Една вечер без грамофон. И няма да е необходимо да се прибирам в казармата. Каж ми само, наистина ли знаеш да готвиш? Някак си не ти отива.

– Мога да опитам. Всъщност надали има нещо особено за ядене. Само това, което може да се купи с купоните.

– Сигурно не е много.

Те отидоха в кухнята. Гребер прегледа провизиите на Елизабет.

Нямаше почти нищо – малко хляб, изкуствен мед, маргарин, две яйца и няколко сбръчкани ябълки.

– Имам още купони – каза тя. – И зная един магазин, който сигурно е отворен. Ще отида да купя продукти.

Гребер затвори чекмеджето.

– Пази си купоните – каза той, – ще имаш нужда. За днес трябва по друг начин да намерим нещо. Ще я наредим някак си.

– Не можем да крадем, Ернст – каза Елизабет обезпокоена. – Госпожа Лизер знае какво ѝ принадлежи, грам по грам.

– Не се и съмнявам. Всъщност нямам ни най-малкото намерение да крада. Поне днес. Ще извърша реквизиция като войник на неприятелска територия. Някой си Алфонс Биндинг ме покани тази вечер на малко празненство. Ще отида да взема това, което бих изял, ако бях приел поканата му. Къщата му е пълна с хранителни продукти! Ще се върна след половин час.

Алфонс посрещна Гребер със зачервено лице и отворени обятия.

– Колко се радвам, че дойде, Ернст! Влизай! Днес празнуваме моя рожден ден. Поканих няколко приятели.

Салонът с ловните трофеи беше пълен с дим и хора.

– Виж какво, Алфонс – каза забързано Гребер в коридора. – Не мога да остана. Само минах и трябва веднага да си тръгна.

– Да си тръгнеш ли? И въпрос не може да става, Ернст!

– Може, може, разбери ме. Вече имах среща, когато научих, че си ме търсил.

– Няма значение. Кажете на приятелите си, че си принуден да отидеш на непредвидено задължително събрание на... Или по-добре: на разпит! – Алфонс започна да се киска на висок глас. – Тук има двама офицери от Гестапо. Ще те запозная с тях. Кажете, че си бил призован от Гестапо. Така поне няма да бъде лъжа. Или тогава доведи приятелите си тук, ако са симпатични.

– Невъзможно.

– Защо? Всичко е възможно за мене!

Гребер си помисли, че е по-добре да му каже истината.

– Нали ще ме разбереш, Алфонс – каза той. – Не знаех, че празнуваш рождения си ден. Дойдох да ти поискам нещо за пиене и ядене. Имам среща с едно лице, което по никакъв начин не мога да доведа тук. Бих бил магаре, ако го сторя. Нали разбираш.

Биндинг се захили.

– Схванах номера! Вечно жената! Най-последно! Бях започнал да се

безпокоя за тебе, знаеш ли? Разбирам сега. Извинен си напълно. Макар че тук ние имаме няколко чудесни парчета. Не искаш ли да хвърлиш един поглед, преди да се откажеш? Ирма е гадже и половина! Идва от концентрационния лагер за жени – там онази русата с ботушите. Колкото до Гудрун, със сигурност можеш да я закараш в леглото още тази вечер. Тя е винаги готова за войниците, които идват от фронта. Миризмата на окопите я възбужда до крайна степен.

– Мене пък не.

Алфонс се разсмя.

– Също сигурно не и миризмата на концентрационния лагер на Ирма? Стеегеман умира за такива работи. Дебелият, ей там, на канапето. Аз не съм от тях. Имам нормални вкусове, обичам мекичкото. Видяш ли малката в ъгъла? Как я намираш?

– Чудесна!

– Искаш ли я? Ще ти я заема, ако останеш, Ернст.

Гребер поклати глава.

– В никакъв случай.

– Разбирам за какво се касае. Хванал си нещо изключително! Не се извинявай, Ернст! Алфонс също е кавалер. Ела да отидем в кухнята да ти изберем лакомства. След това ще дойдеш да прием по една чаша за рождения ми ден. Дадено?

– Дадено.

В кухнята госпожа Клайнерт се суетеше в бяла престилка.

– Имаме студен бюфет, Ернст – каза Биндинг. – Имаш щастие. Вземи си каквото искаш. Или по-добре, госпожа Клайнерт, направете един пакет за господина, докато ние слезем в избата.

Избата беше богато гарнирана.

– Остави избора на Алфонс – каза Биндинг като смигна. – Няма да съжаляваш. Ето ти най-напред една кутия супа от костенурка. Само я затопляш и готово. Иде направо от Франция. Вземи си две кутии.

Гребер взе консервите.

Алфонс потърси друго нещо.

– Аспержи – продължи той, – холандска стока. Две кутии. Ядат се студени или топли, по желание. Няма нужда от много готвене. А тук, един бут пражка шунка. Той ще бъде контрибуцията на Чехословакия... – Той се качи на една стълбичка. – Парче датско сирене и пакет чисто масло. Всичко е запазено. Ето предимството на консервените кутии. Чакай, ето ти още и праскови със сироп, стига само младото момиче да не предпочита ягоди?

Гребер наблюдаваше късите крака, изправени на стълбата, обути в лачени ботуши. Между тях прозъртаха редици от буркани и консервени кутии. След това се сети за скромните запаси на Елизабет.

– Да имаш две е по-добре, отколкото да имаш едно – каза той. Алфонс се засмя.

– Имаш право – отвърна той. – Ето те пак старият. Какъв смисъл има човек да си създава грижи, нали? Трябва да използваме това, което ни пада от небето, а завистниците нека си дрънкат. Такъв е моят принцип.

Той слезе от стълбичката и влезе в друга маза, където се намираха бутилките.

– Тук имаме приличен избор от течна плячка – обясни той. – Нашите неприятели, слава Богу, разбират от пиене. Какво искаш? Водка? „Арманияк“? Имам също и полска сливова.

Гребер се поколеба дали да вземе бутилките. Запасите от „Германия“ далеч още не бяха изчерпани. Но Биндинг имаше право. Плячката е общо достойние и трябва да се използва това, което небето праща.

– Имам и шампанско – каза Алфонс. – Аз не го обичам много. Но казват, че било необходимо при любовта. Дръж тази бутилка и се покажи на висотата на положението тази вечер. – Той избухна в смях. – Отгатни какво предпочитам? Кюмел, моля ти се, да, драги мой. Добрият стар кюмел, колкото и странно да ти звучи! Вземи една бутилка и си спомняй за Алфонс като пишеш.

Той взе бутилките под мишница и се качи в кухнята.

– Направете два пакета, госпожа Клайнерт. Един с яденето, другият – с пиенето. Сложете хартия между бутилките, за да не се счупят. Прибавете също и четвърт кило кафе. Стига ли това, Ернст?

– Надявам се, че ще мога да го нося.

Биндинг сияеше.

– Алфонс не забравя старите си другари, особено на рождения си ден. Най-вече, когато се касае за стар съученик.

Той гледаше Гребер с блестящи очи и зачервени бузи. Приличаше на малко момченце, което е открило гнездо с яйца. Гребер беше трогнат от вниманието му. И все пак той си спомни, че точно така сияеше лице-то на Алфонс, когато слушаше историите на Хайни.

Биндинг намигна.

– Кафето е за утре сутринта. Надявам се, че ще си полежиш и няма да се прибереш рано в казармата. А сега, ела! Ще те запозная с двама приятели, Шмит и Хофман, от Гестапо. Това са връзки, които могат да

бъдат полезни. Само за няколко минути. Ще изпразниш една чаша в моя чест, за моето здраве и за благоденствието на малката ми къщичка с всичките хубави неща, които тя съдържа. – Погледът му се овлажни. – Както виждаш, ние, германците, сме непоправими романтици!

– Невъзможно е да оставим всичко това в кухнята – каза Елизабет просто смаяна. – Трябва да го скрием някъде. Ако госпожа Лизер го види, веднага ще ме наклевети за черна борса.

– Дявол да го вземе, не ми мина през ума! Не може ли да купим мълчанието ѝ, като ѝ дадем това, което най-малко обичаме?

– Нима има нещо вътре, което да не обичаме?

Гребер се засмя.

– Може би изкуствения мед и маргарина. А и от тях ще имаме нужда след няколко дни.

– Всъщност тя е неподкупна – каза Елизабет. – За нея е чест да живее само с купоните си. Гребер се замисли.

– От сега до утре вечер ще изконсумираме една голяма част – каза той след това. – Но не всичко, разбира се. Къде да скрием остатъка?

– В моята стая. Зад книгите и дрехите.

– А ако тършува?

– Всяка сутрин заключвам стаята си на излизане.

– Ами ако тя има друг ключ? Елизабет вдигна очи.

– Виж, за това не съм помисляла – каза тя. – Възможно е.

Гребер отпуши една бутилка.

– Имаме време до утре вечер. Нека най-напред да изядем каквото можем. Ще разопаковаме всичко и ще го наредим на масата като на рожден ден. Всичко заедно, като на витрина.

– И консервените кутии ли?

– И кутиите. Няма да отворим всичките. Първо ще изядем това, което бързо се разваля. Ще прибавим и бутилките. Цялото наше богатство, придобито трудно и почтено чрез кражби и корупция.

– Искаш ли да сложим и бутилките от „Германия“?

– Разбира се. Те са справедливата награда за страха, който изживяхме.

Те бутнаха масата в средата на стаята. После разтвориха двата пакета, отпушиха сливовата, коняка и кюмела. Бутилката шампанско запазиха за десерта.

– Какво пиршество! – извика Елизабет. – Какво ще празнуваме тази вечер? Гребер ѝ подаде една чаша.

– Едновременно ще празнуваме всичко. Нямаме време да измисляме отделни наздрависи. Ще чествуваме всичко наведнъж, и по-просто казано – щастието, че сме заедно и че имаме два дни пред себе си.

Той заобиколи масата и прегърна Елизабет. Чувствуваше я до себе си, като някакво друго свое аз, което му се отдаваше по-богато, по-топло, по-лъчезарно от него самия, и по-леко, без граници, без минало, съдържащо целия живот в себе си, без сянка от угризение на съвестта. Тя се притисна към него. Претрупаната маса придаваше празничен вид на стаята.

– Не е ли прекалено за една единствена наздрависа? – попита тя. Той поклати глава.

– Просто си послужих с прекалено надути фрази. Всъщност касае се за едно и също нещо: радостта, че продължаваме да живеем.

Елизабет изпи чашата си.

– Понякога си мисля, че бихме съумели да се справим с живота, стига само да ни се даде възможност.

– Мисля, че не започваме зле – каза Гребер.

Прозорците бяха отворени. Предишната вечер съседната къща бе засегната от бомба и стъклата на стаята на Елизабет бяха изпочупени. Тя ги беше заменила с парчета черна хартия, но муселинените пердета, които вятърът издуваше, придаваха благороден вид на стаята.

Нямаше осветление. Така че можеха да оставят прозорците отворени. От време на време се чуваха стъпки на минавачи. Някъде свиреше радио. Хлопнаха се врати. Някой се изкашля. Чу се шум от затваряне на капациите на прозорец.

– Градът заспива – каза Елизабет. – А аз съм малко пияна.

Бяха легнали на леглото един до друг. Остатъците от вечерята и бутилките, с изключение на водката, коняка и шампанското, стояха на масата. Не бяха я разтребили, очакваха пак да огладнеят. Водката се беше свършила. Бутилката коняк стоеше на пода до леглото. Чуваше се шумът от отворената чешма на мивката, в която се изстудяваше шампанското.

Гребер остави чашата си на малката масичка до леглото. Той лежеше в тъмнината и му се струваше, че се намира в някое малко градче отпреди войната. От площада долиташе непрестанният ромон на един фонтан, рой пчели бръмчаха в липата, прозорци се затваряха един след друг, някой свиреше на цигулка преди да си легне.

– Луната скоро ще изгрее – каза Елизабет.

„Луната скоро ще изгрее – помисли си Гребер. – Луната, нежността

и простото щастие на живите същества.“ Той ги притежаваше вече. Чувствувахе ги в задрямалото туптене на кръвта, в пресищането на плътта, в бавното дишане, което като уморен вятър минаваше през него. Спомни си за разговора с Полман, Колко далеч беше всичко това! „Странно! – помисли си той. – Как е възможно човек да вижда нещата с такава отчайваща яснота и същевременно да притежава способността да изживява така силно щастieto! Но може би всъщност това не е никак странно, може би е невъзможно да бъде другояче. Когато човек си поставя всички въпроси едновременно, той е неспособен да върши каквото и да било. Едва когато не очакваш нищо от живота, той разтваря душата си и действа без страх.“

Лъч светлина проникна през прозореца. Изчезна, върна се, затрептя отново и после не се помръдна вече.

– Това луната ли е? – попита Гребер.

– Не, не е тя. Лунната светлина не е толкова бяла.

Чуха се гласове. Елизабет стана, нахлузи пантофите си, приближи се безшумно до прозореца и се надвеси. Не потърси пенюар или рокля. Беше гола, но красива и поради това – спокойна, без излишен свян.

– Група работници за разчистване на развалините – каза тя. – Носят със себе си електрически прожектор, лопати и кирки. Ще работят в къщата отсреща. Мислиш ли, че може да има още хора, затрупани в избата?

– Работиха ли през деня?

– Не зная. Не бях в къщи.

– Може би искат само да поправят водопроводните тръби.

– Да, може би.

Елизабет се върна при него.

– Често пъти след нападение съм пожелавала като се върна да намеря къщата изгоряла. Къщата, мебелите, дрехите и спомените. Всичко. Разбираш ли ме?

– Да.

– Не говоря за спомените от баща ми, а за всичко останало – за страха, отчаянието, омразата. Мисля си, че ако къщата бъде разрушена, всичко това ще бъде разрушено заедно с нея и ще мога да започна нов живот.

Гребер я погледна. Слабата светлина отвън падаше върху раменете ѝ. Чуваха се глухите удари на кирките и стърженето на лопатите.

– Подай ми бутилката от мивката! – каза той.

– Тая от „Германия“ ли?

– Да. Ще я изпием преди да е хвъркнала във въздуха. Сложи друга – от Биндинг – на нейното място. Кой знае кога ще бъде следващата бомбардировка? Тези бутилки съдържат въглероден двуокис и експлодират само от въздушния натиск. Имаш ли чаши?

– Да. Чаши за вода.

– Тъкмо за шампанско. В Париж така го пиехме.

– Бил ли си в Париж?

– Да, в началото на войната.

Елизабет донесе чашите и коленичи до него. Той отпуши бутилката предпазливо. Виното искреше под венец от пяна.

– Колко време беше в Париж?

– Няколко седмици.

– Там мразеха ли ви много?

– Не зная. Може би. Не забелязах. Всъщност не желяехме нищо да забелязваме. Вярвахме още на почти всичко, на което ни учеха. И искахме да свършим бързо с войната, за да можем да седим на слънце по терасите пред сладкарниците и да пием непознати вина. Бяхме много млади.

– Млади? Казваш го, сякаш е било преди десетки години.

– Така изглежда.

– Сега не си ли вече млад?

– Млад съм. Но по-другояче.

Елизабет вдигна чашата си към слабата изкуствена светлина, която идеше отвън. Тя я разклати леко и наблюдаваше мехурчетата, които се откъсваха от дъното ѝ. Гребер виждаше раменете ѝ, черните ѝ къдрици, закръгления ѝ гръб, тъмните очертания на присвитите ѝ крака. „Защо ли мечтае да започне нов живот? – помисли си той. – Когато е гола, няма нищо общо с тази къща, със своята работа, с госпожа Лизер. Тя образува едно цяло с трептящата светлина на прозореца, с неспокойната нощ, със съпото разгаряне на желанието и странната празнота, която настъпва след това, с прегракналите викове и уморените гласове във, с живота, но също и с умрелите, които изравят. Тя обаче е чужда на случайността, на апатията, на безсмисленото забвение. Чужда е вече! Човек би казал, че тя е захвърлила една маска и че сега се подчинява несъзнателно на закони, за чието съществуване вчера дори не е подозирала.“

– Как ми се иска да съм била с тебе в Париж! – каза тя.

– А аз бих искал да можехме сега да заминем и да няма война.

– Мислиш ли, че ще ни приемат?

– Може би. Нищо не разрушихме в Париж.

– Да, но останалата част на Франция?

– Не толкова много, колкото в другите страни. Всичко стана набързо.

– Може би все пак сте причинили достатъчно злини, за да ни мразят с години.

– Да, възможно е. Човек забравя бързо, когато войната е дълга. Може наистина да ни мразят.

– Бих искала да отидем в страна, където нищо не е разрушено.

– Няма много такива страни – каза Гребер, – Остана ли още нещо за пиене?

– Да, достатъчно. Къде другаде си бил?

– В Африка.

– И в Африка ли? Колко много неща си видял!

– Да, но не така, както в мечтите си.

Елизабет взе бутилката от пода и напълни чашите. Гребер я гледаше как налива. Всичко изглеждаше недействително, и то не само поради това, че бяха пили. Думите се носеха в полумрака и бяха без значение, а това, което имаше значение, не се нуждаеше от думи. То приличаше на прииждането и спадането на някаква безименна река, а думите представляваха платноходки, които плаваха по нея.

– Бил ли си и другаде? – попита Елизабет.

„Платноходки? – помисли си Гребер. – Къде беше виждал платноходки по река?“

– В Холандия – каза той. – Още в самото начало на войната. Кораби се плъзгаха по каналите. А каналите бяха толкова гладки и ниски, че корабите сякаш плаваха в полето. Те се движеха безшумно, с разпънати платна. Беше чудно да ги гледаш вечер как се движат като големи, сини, бели и червени пеперуди.

– В Холандия! – замечта Елизабет. – Може би ще има възможност да отидем там след войната. Ще прием какао, ще ядем бял хляб, с разни видове холандски сиренета, а вечер ще гледаме как минават корабите.

Гребер я погледна. „Ще ядем – помисли си той. – През войната щастието винаги е свързано с храната.“

– Или и там не ще можем да отидем? – запита тя.

– Мисля, че не. Ние нахлухме в Холандия и разрушихме Ротердам без предизвестие. Аз сам видях развалините. Нямахме почти нито една здрава къща. Тридесет хиляди убити. Страхувам се, че и там няма да ни пуснат, Елизабет!

Настъпи мълчание. Внезапно Елизабет вдигна чашата си и я

запрати на пода. Тя иззвънтя и се строши на парчета.

– Не можем вече да отидем никъде! – извика тя. – Каква полза да се мечтае! Никой не ни обича, навсякъде ни проклинат!

Гребер седна на леглото. Очите на девойката блестяха като сиво прозрачно стъкло в бледата мъжделееща светлина, идваща отвън. Той се наведе над нея и погледна пода. Назъбените краища на парченцата стъкло блестяха тук-там.

– Ще трябва да светнем и да ги съберем – каза той. – Иначе ще си набодеш краката. Почакай да затворя най-напред прозореца.

Той стана от обратната страна на леглото. Елизабет запали лампата и се наметна с пеньоара си. Светлината я накара да се засрами.

– Не ме гледай! – каза тя. – Не зная защо постъпих така. Не е в характера ми.

– В характера ти е. И имаш право. Животът, който водим, не е за теб. Не ти е тук мястото. Затова понякога можеш спокойно да счупваш нещо.

– Бих искала наистина да зная къде ми е мястото!

Гребер се засмя.

– И аз също не зная. В цирка, или може би в някоя старомодна къща стил барок, или пък между модерни тръбни мебели, или най-после в палатка. Във всеки случай не и в тази бяла моминска стая. А аз си мислех първата вечер, че си изоставено сираче!

– Но аз съм наистина такава!

– Такива сме всички. Само че въпреки това преживяваме без чужда помощ.

Той взе един вестник, постла го на пода и с помощта на друг събра парченцата стъкла. Неволно прочете заглавията. Ново скъсяване на фронтовата линия. Тежки сражения в областта на Орел. Той сгъна вестниците заедно с парченцата и ги пхна в кошчето. Задушевната атмосфера на стаята му се стори изведнъж двойно по-приятна. Отвън продължаваха да се чуват ударите и стърженето. Подаръците на Биндинг стояха все още на масата. „Понякога за много неща може да се мисли едновременно“ – помисли си Гребер.

– Ще разтребя масата и ще прибера нещата – каза Елизабет. – Не мога повече да ги гледам.

– Къде ще ги сложиш?

– В кухнята. Имаме достатъчно време до утре вечер, за да скрием това, което остава.

– До утре вечер надали ще остане много нещо. Не те ли е страх, че

госпожа Лизер може да се върне по-рано?

– Нека се върне. Толкова по-зле за нея. Гребер погледна Елизабет изненадан.

– Да – каза тя. – И аз самата се чудя как с всеки нов ден се променям.

– Не с всеки ден. С всеки час.

– А ти?

– И аз също.

– Хубаво ли е това?

– Да. А и да не е, няма значение.

– Нищо вече няма значение, нали?

– Напротив.

Елизабет изгаси лампата.

– Можем да отворим отново гробницата – каза тя. Гребер отвори прозореца. Вятърът веднага се вмъкна вътре и изду пердетата.

– Ето я луната – съобщи Елизабет.

Червеният диск наистина надничаше изпод един полуразрушен покрив. В момента приличаше на глава на чудовище, което разкъсва лакомо къщата. Гребер взе две чаши за вода и ги напълни до половината с коняк. Подаде едната на Елизабет.

– А сега, да прием! – каза той. – Виното не подхожда на тъмнината.

Луната се издигна по-високо и доби златист цвят. Те лежаха един до друг и мълчаха. Елизабет обърна глава.

– Питам се понякога дали сме щастливи или нещастни – каза тя. Гребер се замисли.

– И двете неща заедно. Това изглежда неизбежно. Напълно щастливи сега са само кравите. И то кой знае? Камъните, да, може би.

Елизабет го погледна.

– Това също няма значение, нали? – каза тя.

– Не, никакво. Нима съществува нещо, което да има значение?

– Да. – Гребер наблюдаваше студената позлатена светлина, която постепенно нахлуваше в стаята. – Това, че все още живеем – каза той, – че още не сме мъртви.

14

В неделя сутринта Гребер отиде отново на „Хакеншрасе“. Той забеляза, че нещо се беше променило във външния вид на разрушената къща. Ваната беше изчезнала, както и остатъкът от стълбището. Тясна пътека беше прокопана покрай стената. Тя водеше до вътрешния двор и оттам – до останалата част на къщата. Изглеждаше като че ли група по разчистването беше започнала работа.

Гребер тръгна по пътеката, прекоси двора и влезе в едно полузатрупано помещение, в което позна бившата пералня на къщата. Оттам започваше тъмен, тесен коридор. Той драсна клечка кибрит и направи няколко крачки.

– Какво правите тук? – извика внезапно някой зад него. – Излезте веднага!

Той се обърна. Не видя никого в тъмнината и се върна назад. Вън го чакаше един мъж. Под мишницата си той стискаше патерици, а над цивилния му костюм беше метнат войнишки шинел.

– Какво вършите тук? – каза той грубо.

– Аз живея тук. А вие?

– Тук живея само аз и никой друг, ясно ли е? За какво сте дошли да си пххате носа? Да грабите ли?

– Не се нервирайте – каза спокойно Гребер и погледна патериците и шинела. – Родителите ми живееха тук. И аз също – преди да ме мобилизират. Стига ли ви толкова?

– Лесно е да се каже!

Гребер хвана инвалида за патериците, отдръпна го леко встрани и излезе. Вън видя, че към него идват жена и дете. След тях вървеше друг мъж с кирка на рамо. Жената идеше от нещо като хангар, който беше построен зад къщата, мъжът – от другата страна. Те го заобиколиха.

– Какво има, Ото? – обърна се мъжът с кирката към инвалида.

– Хванах този господин като обикаля насам. Разправя, че родителите му живеели в тази къща. Мъжът с кирката се засмя недружелюбно.

– И какво още?

– Нищо повече – каза Гребер.

– Нещо друго не можеш ли да измислиш? – той вдигна кирката. – Да те няма! Ще броя до три. След това удрям. Едно...

Не успя да преброи до две. Юмрукът на Гребер се стовари върху

лицето му. Той падна възнак. Гребер взе кирката от ръцете му и каза:

– Предпочитам така. А сега извикайте полицията, ако желаете. Ба-сирам се обаче, че не ви се нрави, а?

Мъжът, който държеше кирката, се надигна бавно, От носа му течеше кръв.

– Не те съветвам да започваш отново – каза Гребер. – Прусациите ме тренираха на ръкопашен бой. А сега ми кажете вие какво търсите тук?

Жената се приближи.

– Ние живеем в тази къща. Да не би това да е престъпление?

– Съвсем не. Аз пък дойдох, защото родителите ми живееха в нея.

А това престъпление ли е?

– Наистина ли е така? – запита инвалидът.

– А какво друго? Не виждам какво още е останало за крадене.

– Достатъчно за някого, който няма нищо.

– Не и за мен. Аз съм в отпуск и след няколко дни се връщам на фронта. Не видяхте ли бележката във вратата? От някого, който търси родителите си? Това съм аз!

– Ти ли си? – запита инвалидът.

– Да, аз съм.

– Тогава, друга работа. Нали разбираш, другарю, защо сме така не-доверчиви. Пострадахме от бомбардировките и се приютихме тук. Трябваше да се подслоним някъде, нали?

– Сами ли разчистихте всичко?

– Отчасти. Помогнаха ни.

– Кой?

– Приятели, които имат инструменти.

– Намерихте ли трупове?

– Не.

– С положителност?

– Да, с положителност. Ние не. Може да са ги вдигнали по-рано, но ние нищо не намерихме.

– Това е всичко, което исках да узная – каза Гребер.

– Нима беше необходимо заради това да разбивате носа на някого? – поднови жената.

– Ваш мъж ли е?

– Какво ви влиза в работата. Не ми е мъж, брат ми е. Сега му тече кръв.

– Само от носа.

– И от зъбите. Гребер вдигна кирката.

– А това? Какво смяташе да прави с нея?

– Нямахте да ви удари.

– Уважаема госпожо – каза Гребер, – научиха ме, че е по-добре първо аз да нападам.

Той хвърли кирката далеч в развалините. Всички я последваха с поглед. Детето понечи да се затича след нея. Жената го задържа. Гребер се огледа. Сега видя ваната. Оставена беше до хангара. Стълбата изглежда беше насечена за дърва за горене. Празни консервени кутии, закачалки, пробити тенджери, парцали и изпочупени мебели бяха разхвърляни по купищата мазилка. Семейството се беше настанило, разчистило бе хангара и открито смяташе за своя собственост всичко, което беше намерено между развалините на къщата като манна небесна. Нищо не можеше да се възрази на това. Животът продължаваше да си тече. Смъртта бе преодоляна. Детето изглеждаше здраво. Развалините бяха отново обитаеми. Наистина, нищо не можеше да се възрази.

– Работили сте дяволски бързо – каза Гребер.

– Налагаше се да бързаме – каза инвалидът. – Когато човек няма покрив над главата...

Гребер се канеше да си тръгне.

– Не сте ли виждали една котка? – попита той отново. – Една такава малка, черно и бяло.

– Нашата Роза – каза детето.

– Не – отговори грубо жената. – Не сме виждали никаква котка.

Гребер се отдалечи. Вероятно имаше и други семейства в този хангар. Иначе работата не би спорила така. Освен ако са имали в помощ някоя бригада работници по разчистването. Сега често изпращаха групи затворници от концентрационния лагер да работят в града.

Той ускори крачката си. Внезапно се почувствува обеднял, без сам да знае защо.

Намери се в една съвсем непокътната улица. Дори големите витрини на магазините не бяха счупени. Вървеше по улицата разсеяно, когато изведнъж се спря стъписан. Някой пристъпваше към него. Забеляза, че това е собственият му образ, отразен в страничното огледало на един магазин за конфекция. Колко странно! Сякаш виждаше не самия себе си, а някакъв свой двойник, някакъв спомен, който можеше да изчезне, ако направи само още една крачка напред.

Той се спря и се загледа в бледия си двойник от мътното и зацапано огледало. Орбитите му приличаха на две тъмни петна, сякаш бе без очи. Изведнъж го обзе някакъв хладен чужд страх. Не беше физическа

паника или вълнение, не беше потискащият настоятелен повик на съществуването му към бягство, защита и изчакване нащрек. Това беше спокоен, проникващ, студен и почти безличен страх, страх неосезаем, който не можеше да бъде обуздан от никакво усилие, и откриваше в него една празнота, тя го изсмукваше, парализираше кръвта и живота в тялото му. Образът не помръдваше; и все пак Гребер очакваше да го види да изчезва – очертанятията му да станат неясни, невидимата сила, която бушуваше в него да го изтръгне от ограничения и призрачен образ, наречен за кратко време Ернст Гребер и да го предаде на безкрайността. А това не би било само смърт, но нещо още по-лошо – заличаване, разпадане, край на неговото аз, безумна вихрушка на атомите, изчезване в небитието.

Той постоя известно време. „Какво ще остане? – помисли си той ужасен. – Какво ще остане след неговото изчезване? Нищо. Нищо, освен слаб спомен в съзнанието на няколко души, на родителите му, ако са още живи, на двама-трима приятели, на Елизабет – може би – и то за колко време?“ Погледна отново в огледалото. Струваше му се, че вече е станал по-лек, като парче хартия, тънка, прозрачна, и че най-лекият полъх на вятъра можеше да го отвее, да го изсмуче като с помпа и да остави от него само празна черупка. Какво ще остане? И къде би могъл да се залови здраво, къде да хвърли котва, къде да намери почивка, къде да остави нещо след себе си, което да го задържи, за да не бъде отнесен напълно.

– Ернст! – извика някой зад гърба му.

Той подскочи и се обърна. Някакъв човек с един крак, подпрян на патерици, стоеше пред него. Гребер помисли за миг, че е инвалидът от „Хакенщрасе“, после позна Мюциг, бивш свой съученик.

– Карл! – каза той. – Нима си ти? Не знаех, че си тук.

– Има вече доста време, откакто се върнах. Почти шест месеца.

Те се погледнаха.

– Това също е неочаквано, нали? – каза Мюциг.

– Кое?

Мюциг повдигна патериците си и след това отново се подпря на тях.

– Ей това.

– Ти поне си се измъкнал от мръсотията. Аз съм длъжен да се върна отново.

– Всичко зависи как гледаш на нещата. Ако войната трае още няколко години, тогава да, имал съм късмет. Ако всичко свърши след

шест месеца, това значи, че страхотно не ми е провървяло.

– Защо искаш всичко да свърши след шест месеца?

– Не зная. Казах само: Ако...

– В такъв случай, прав си.

– Защо не дойдеш да ни видиш? – каза Мюциг. – Бергман е при нас.

Ампутирани са и двете му ръце.

– Къде сте?

– В градската болница. Отделението за ампутирани. Заема цялото ляво крило. Постарай се да минеш при случай.

– Добре, ще дойда.

– Ама сигурно? Всички обещават, а никой не идва.

– Да, да, непременно ще дойда.

– Ще ни направиш удоволствие. Ще видиш – не скучаем. Във всеки случай не и в моята стая.

Те продължиха да се гледат. Не се бяха виждали три години, но сега всичко, което можеха да си кажат, се знаеше.

– Хайде, всичко хубаво, Ернст.

– И на тебе също, Карл. Стиснаха си ръцете.

– Знаеш ли, че Зибер е убит? – попита Мюциг.

– Не, не зная.

– Преди шест седмици. А за Лайнер?

– Лайнер? И за него не зная.

– Лайнер и Линген. И двамата са били убити в една и съща сутрин. Брюнинг полудял. Чу ли, че Хофман го смятат за изчезнал?

– Не.

– Бергман ми каза. Хайде, всичко хубаво, Ернст! И да не забравиш да минеш да ни видиш.

Мюциг се отдалечи върху патериците си.

„Изглежда, че намира известно удовлетворение в това да говори за убитите си другари – помисли си Гребер. – Може би се утешава по този начин.“ Той го проследи с поглед. Кракът му беше отрязан над коляното. Мюциг беше някога най-добрият бегач в класа. Гребер не знаеше дали трябва да го съжалява или да му завижда. Мюциг имаше право – всичко зависеше от бъдещето.

Когато той влезе, Елизабет беше седнала на леглото в бяла хавлия. Навила една кърпа за лице като чалма около главата си, тя изглеждаше красива, спокойна и замислена като голяма бяла птица, вмъкнала се през прозореца, за да си почине малко, преди да отлети отново.

– Изхабих цялата топла вода за една седмица – обясни тя. –

Истинско разточителство. Госпожа Лизер ще вдигне страшна врява!

– Нека си вика. Тя може да мине и без топла вода. Истинските националсоциалисти се къпят рядко. Чистотата е еврейски порок.

Гребер се приближи до прозореца и погледна навън. Небето беше сиво, а улицата – тиха. Отсреща един космат мъж по тиранти си почиваше на хлад пред прозореца и се прозяваше. От друг прозорец долитаха звуци на пиано – някакъв писклив женски глас пееше гами. Той наблюдаваше разчистения вход на едно скривалище и си спомни за вледеняващия страх, който го беше обзел преди малко, когато на улицата се беше зърнал в огледалото на магазина за конфекция. Изтръпна отново. Какво ще остане от него? „Трябва да оставя нещо тук – помисли си той, – някаква котва, която да ме задържи и да ми помогне да се върна. Но какво? Елизабет? Дали тя вече му принадлежи? Той я познава от толкова кратко време и ще замине отново за години. Няма ли тя да го забрави? С какво би могъл да я привърже към себе си, и себе си към нея?“ Той се обърна.

– Елизабет! – каза той. – Трябва да се оженим.

– Да се оженим ли? А защо?

– Защото е безсмислено. Защото се познаваме само от няколко дни и защото трябва да се разделим след няколко дни; защото не знаем дали сме създадени да живеем заедно и не можем да го узнаем за толкова кратко време. Затова.

Тя го погледна.

– Искаш да кажеш, защото и двамата сме сами и без всякаква надежда, и защото нямаме нищо друго?

– Не.

Тя замълча.

– Не само за това – продължи той.

– Тогава за какво?

Той я погледна. Виждаше я как диша. Изведнъж му се стори напълно чужда. Гърдите ѝ се повдигаха и спадаха, очите ѝ бяха различни от неговите, ръцете ѝ – различни от неговите, мислите ѝ, целият ѝ живот... Никога тя не би го разбрала. И всъщност защо трябва да го разбере. Внезапно престана да му бъде напълно ясно откъде се явяваше у него тази необходимост да бъде разбран.

– След като се оженим, ти вече няма да има защо да се страхуваш от госпожа Лизер – каза той. – Като съпруга на войник, ще се намираш под закрилата на закона.

– Нима?

– Да. – Погледът ѝ, спрян на него, го смушаваше. – Във всеки случай ще имаш право на специална издръжка.

– Това няма никакво значение. Колкото до г-жа Лизер, ще съумея и сама да се справя с нея. Да се оженим! Но ние нямаме дори време за това.

– Защо?

– Но за това са необходими куп документи, разрешителни, свидетелства, че сме арийци, предбрачен преглед и зная ли още какво. Ще са необходими седмици наред!

„Седмици – помисли си Гребер. – С каква лекота го казва!“

– За войниците е по-различно – обясни той. – Военните бракове стават по-бързо. Само за няколко дни. Научих това в казармата.

– Там ли ти хрумна тази идея?

– Не. Хрумна ми едва тази сутрин. Но за това се говори много в казармата. Много войници използват отпуската, за да се оженият. Защо и ние да не направим това? Когато един фронтовак се ожени, жена му има право на месечна издръжка, струва ми се на двеста марки. Защо да ги правим подарък на държавата? Когато човек е подложен на всякакви унижения, защо да не се възползува от това, на което има право? Ти имаш нужда, а държавата изразходва тези пари вместо тебе. Нали е така?

– Погледнато от тази страна, така е, разбира се.

– Така именно го разбирам и аз – каза Гребер с облекчение. – Съществува дори брачен заем за младите двойки, мисля около хиляда марки. Няма да има нужда да ходиш вече във фабриката, когато се ожениш.

– А, не! Това няма нищо общо. Какво ще правя цял ден съвсем сама?

– И ти си права!

Гребер се почувствува за момент безпомощен. „Какво правят с нас? – помисли си той. – Млади сме и би трябвало да бъдем щастливи и да сме заедно. Какво ни засягат нас войните на нашите родители?“

– Скоро ще се разделим – каза той. – Но когато човек е женен, той е по-малко сам. Елизабет поклати глава.

– Не искаш ли? – попита той.

– Няма да бъдем по-малко сами – каза тя. – Напротив, ще се чувствуваме още по-самотни.

Гребер чу отново гласа на певицата. Тя беше свършила гамите и сега пееше октави, които звучаха като отгласи, прекъсвани внезапно, а след това преповтаряни от ехото.

– Женитбата не представлява нещо безвъзвратно, ако се страхуваш от това – каза той. – Можем да се разведем, когато поискаме.

– Тогава защо да се женим?

– Защо да правим подарък на държавата? Елизабет стана.

– Вчера не беше такъв – каза тя.

– В какво се промених?

По лицето ѝ премина бегла усмивка.

– По-добре да не говорим за това, искаш ли? Сега сме заедно, това е достатъчно.

– Значи не искаш?

– Не.

Той я погледна. В нея имаше нещо решително и враждебно.

– Дявол да го вземе! – каза той, – Имах най-добри намерения!

Елизабет се усмихна отново.

– Именно заради това! – каза тя. – Човек не трябва да има прекалено добри намерения! Има ли още нещо за пиене?

– Да, бутилката сливова.

– Тази от Полша ли?

– Да.

– Нямаме ли нещо друго, което да не е плячка?

– Трябва да има още една бутилка кюмел. Германско производство.

– Налей ми тогава една чашка.

Гребер отиде в кухнята да вземе бутилката. Беше ядосан на себе си. Спря се за момент пред чиниите и подаръците на Биндинг в полумрачната стая, която миришеше на старо ядене, и се почувствува уморен, изтощен, на края на силите си. После се върна в стаята.

Елизабет се беше облегла на прозореца.

– Колко е облачно! – каза тя. – Ще вали. Жалко!

– Защо да е жалко?

– Това е нашата първа неделя. Можехме да излезем да се разходим. Навън около града е пролет.

– Искаш ли да излезеш?

– Не, за мен е достатъчно, че госпожа Лизер не е тук. Но за тебе сигурно ще е по-приятно, отколкото да стоим тук през целия ден.

– Напротив, уверявам те. Достатъчно живях сред природата. Мога да мина и без нея няколко дни. Вместо за природа, аз вече мечтая само за една запазена уютна стаичка. Като тази например. За мен това е най-сензационната авантюра, която можеше да ми се случи. Но на теб може би ти е омръзнало. Бихме могли да отидем на кино, ако искаш.

Елизабет поклати отрицателно глава.

– Нека тогава да останем в къщи и да не мърдаме. Ако излезем, денят ще се стопи и ще мине много по-бързо, отколкото ако останем тук. Така часовете са по-дълги.

Гребер се приближи до Елизабет и я прегърна. Почувствува мекия плат на хавлията. Забеляза, че очите ѝ са пълни със сълзи.

– Глупости ли ти наговорих преди малко? – запита той.

– Не, не, Ернст.

– Все пак сигурно съм постъпил несръчно, шом като плачеш.

Притискаше я силно към себе си. През рамото ѝ се виждаше улица-та. Косматият мъж по тиранти беше изчезнал. Няколко деца играеха на война в окопа, който водеше до мазето на разрушената къща.

– Нека да не сме тъжни! – каза той.

Певецата започна отново упражненията си. Тя се впусна в една мелодия от Григ. „Обичам те, обичам те“ – извиваше тя със своя прекалено писклив глас. – „Обичам те, въпреки времето, което лети и повратността на живота!“

– Не, нека не сме тъжни! – каза Елизабет.

Следобед заваля. Стъмни се много рано и небето започна да се покрива все по-плътнo с черни облаци.

Те се бяха излегли на леглото, без светлина – прозорецът беше отворен и дъждът, който падаше полегато и безцветно, образуваше една движеща се водна завеса от горе до долу.

Гребер се вслуша в монотонния ромон. Помисли си, че в Русия сигурно вече е започнал периодът, през който всичко потъва малко по малко в безкрайната кал! След няколко дни той ще отиде да се зарови в нея.

– Не трябва ли вече да си вървя? – попита той. – Госпожа Лизер сигурно скоро ще се върне.

– Нека се върне! – промълви Елизабет сънливо, – Нима е вече толкова късно?

– Не зная, но дъждът може би ще я принуди да се прибере по-рано.

– Или по-късно. Може дори да се върне утре сутринта – каза Елизабет и скри лицето си в рамото му.

– А може дори да я прегази някоя кола. Но това би било прекалено щастие.

– Никак не си милосърден – измърмори Елизабет. Гребер беше вперил поглед в сивия правоъгълник на прозореца.

– Ако бяхме женени, въобще нямаше да има нужда да си ходя –

каза той. Елизабет не трепна.

– Защо искаш да се ожениш за мене? – попита тя. – Ти едва ме познаваш.

– Познавам те вече от доста дълго време.

– Колко дълго? От няколко дни.

– Не от няколко дни. Познавам те повече от една година. Мисля, че това е доста дълго време.

– Защо от една година? Не трябва да смяташ детинството ни. То беше много отдавна.

– Него не го смятам. Но имам три седмици отпуска приблизително за две години, прекарани на фронта. Тук съм вече близо две седмици. Това отговаря на петнадесет месеца на фронта. Познавам те значи толкова добре, колкото за една година – равностойността на почти две седмици отпуска.

Елизабет отвори очи.

– Не бях мислила върху това.

– И аз. Сега ми хрумна за пръв път.

– Кога?

– Преди малко, докато ти спеше. Човек мисли по-лесно, когато е тъмно и когато вали.

– Тъмнината и дъждът винаги ли са необходими?

– Не. Но тогава човек мисли различно.

– А сега за какво мислиш?

– Мисля, че е чудесно да може човек да си служи с ръцете и мишците си и за нещо друго, а не само за да стреля и да хвърля гранати.

Тя го погледна.

– Защо не ми каза това днес следобед?

– През деня човек има по практични мисли.

– Мисли за издръжка и за новобрачен заем.

Гребер повдигна глава.

– Но това е същото нещо, Елизабет – каза той, – само думите са различни.

Тя промърмори нещо неразбрано.

– Думите често са от голямо значение – каза тя след това. – Поне в работи от този род.

– Загубил съм навика, но ще се науча. Ще видиш. Необходимо ми е само малко време.

– Време? – тя въздъхна. – Разполагаме с толкова малко!

– Да. Вчера имахме още много. А утре ще ни се струва, че днес сме

имали още много.

Гребер замълча. Главата на Елизабет почиваше на ръката му. Косите ѝ образуваха тъмно петно на бялата възглавница и сянката на дъжда трептеше по лицето ѝ.

– Искаш да се ожениш за мене? – прошепна тя. – Знаеш ли поне дали ме обичаш?

– Как искаш да го знам? Нима за това не е необходимо дълго време да бъдем заедно?

– Може би. Но тогава защо искаш да се ожениш за мене?

– Защото не мога да си представя повече живота без тебе.

Елизабет млъкна за момент.

– Не смяташ ли, че това, което ти се случи с мен, можеше прекрасно да се случи и с някоя друга? – попита тя най-после.

Гребер продължаваше да наблюдава сивия подвижен килим, който дъждът тъчеше по прозореца.

– Може би това можеше да ми се случи и с някоя друга – каза той. – Кой знае? Само че сега, след като се случи с нас двамата, не мога повече да си представя, че можеше да ми се случи и с някоя друга.

Главата на Елизабет се размърда на ръката му.

– Научил си нещо. Не говориш както днес следобед. Защото е вечер. Мислиш ли, че целия си живот ще трябва да чакаш вечерта?

– Не. Ще свикна да говоря и през деня. И ще избягвам намеците за месечните семейни добавки.

– Всъщност няма да ги презираме, нали?

– Кои?

– Семейните добавки.

Гребер спря за миг дишането си.

– Как? Съгласна ли си? – запита той.

– Трябва, понеже се познаваме повече от една година. И всъщност винаги можем да се разведем след това, нали?

– Не.

Тя се притисна до него и заспа. Той остана дълго време буден. Слушаше сивата песен на водата. Знаеше вече много неща, които би искал да ѝ каже.

15

– Вземи всичко каквото искаш, Ернст – каза Биндинг през вратата.
– Чувствавай се като у дома си.

– Благодаря, Алфонс.

Гребер се изтегна със задоволство във ваната. Военната му униформа лежеше хвърлена на един стол, синьозелена и безучастна, като стара дрипа. На една закачалка висеше синият цивилен костюм, който Ройтер му беше заел.

Банята на Биндинг представляваше обширна стая, покрита със зелени плочки, цялата блестяща от порцелан и никелирани приспособления – истински рай в сравнение с миризливите души от дезинфекциращи средства в казармата. Сапунът беше парижки, хавлиените кърпи представляваха белоснежен куп, крановете не бяха изобщо пострадали от бомби и имаше колкото искаш топла вода. Имаше дори и ароматична сол за баня – голяма стъкленица с кристалчета като аметисти.

Гребер се отпусна в обятията на сладка дрямка, която го заливаше на топли и приятни вълни и се наслаждаваше на щастието, което му носеше топлината. Той се беше научил, че само най-простите удоволствия не носят разочарование – топлината, водата, покривът, хлябът, спокойствието и доверието в собственото ти тяло. И искаше така да прекара остатъка от отпуската си – без много размишления, отпуснато и толкова щастлив, колкото е възможно. Ройтер имаше право – дълго време ще мине, докато отново си дойде в отпуска. Той протегна ръка, блъсна стола с униформата и изсипа в ръката си цяла шепа ароматична сол, която разпръсна бавно около себе си във водата. Шепа лукс и мир, като белоснежната покривка в „Германия“, виното и деликатесите, които беше вкусил вечерта с Елизабет.

Гребер се избърса и започна да се облича, без да бърза. Цивилният костюм изглеждаше толкова лек и тънък след тежката униформа! Напълно облечен, той продължаваше да се чувства по риза и гащи, тъй като не трябваше да мъкне нито колан, нито ботуши, нито оръжие. Едва се позна в огледалото. Някакво незряло, бързо израснало момче го гледаше с учудване. Момче, на което би погледнал несериозно, ако го срещнеш на улицата.

– Приличаш ми на момче, което е взело първото си причастие – му каза Алфонс. – Не на войник! Какво става с теб? Да не би да се жениш?

– Да! – отговори Гребер изненадан. – Нима се познава?

Алфонс избухна в смях.

– Изглеждаш на такъв. Различен от преди. Вече не приличаш на нещастно куче, което търси къде е скрило кокала си. Наистина ли ще се жениш?

– Наистина.

– Гледай ти! Размисли ли добре какво правиш?

– Не.

Биндинг погледна Гребер, без да разбира.

– От години вече нямам време да мисля за каквото и да е – каза Гребер.

Алфонс се засмя иронично. После вдигна глава и започна да души шумно.

– Какво е това? – той задуши отново. – Ти ли миришеш така? Дявол да го вземе, сигурно е солта за баня. Сложил си във водата? Миришеш на цяла леха теменужки.

Гребер помириса ръката си.

– Нищо не чувствавам.

– Ти не, но аз! Това е лукава стока. Донесоха ми я от Париж. Отначало е без никакъв ефект и изведнъж те превръща в кошница с цветя. Ще се борим срещу нея с коняк.

Биндинг донесе бутилка и две чаши.

– Наздраве, Ернст! Значи, жениш се, а? Моите сърдечни поздравления! Що се касае до мен, аз съм и си оставам ерген. Познавам ли собствено бъдещата ти жена?

– Не.

Гребер изпразни чашата си. Яд го беше, че се беше издал. Но Биндинг го беше изненадал.

– Още една, Ернст! Човек не се жени всеки ден!

– Добре.

Биндинг остави чашата си. Изглеждаше малко развълнуван.

– Ако имаш нужда от каквото и да е, Ернст, знаеш, че винаги можеш да разчиташ на Алфонс.

– От какво ли ще имам нужда? Да се ожени човек е проста работа.

– За тебе, да. Ти си войник, нямаш нужда от никакви други документи.

– И двамата нямаме нужда. Нали е военна сватба, всички формалности са опростени.

– Смятам, че жена ти ще има нужда от обичайните документи.

Впрочем, ще видиш сам. Ако работата се забави, можем винаги да помогнем с нещо. Имам добри приятели в Гестапо.

– В Гестапо ли? Какво общо има Гестапо с военните женитби? Това не го засяга.

Алфонс се засмя надменно.

– Ернст не съществува нещо, което да не засяга Гестапо! Като войник ти не ги знаеш тия работи. Всъщност няма защо да се безпокоиш. Вероятно не смяташ да се жениш за еврейка или за комунистка. Все пак сигурно ще има малка анкета. Проста формалност, разбира се.

Гребер нищо не отговори. Изведнъж го обзе смъртно безпокойство. При една анкета неминуемо ще се узнае, че бащата на Елизабет е в концентрационен лагер. Не беше и помислял за това. А и никой не му бе споменавал подобно нещо.

– Сигурен ли си, че е така, Алфонс? Биндинг напълни отново чашите.

– Мисля, че да. Но ти няма за какво да се безпокоиш. Нали не възнамеряваш да си мърсиш арийската кръв с някакво по-нисше същество или с враг на нацията? – той се захили. – Няма значение. Много бързаш да наденеш брачния хомот.

– Да.

– Хайде наздраве! Преди няколко дни те запознах тук с няколко души от Гестапо. Ако работата се забави, те могат да помогнат, да упражнят натиск. Да знаеш само какви проклети дяволи са. Особено Ризе, оня, слабият, с очилата.

Гребер беше вперил поглед пред себе си. Елизабет сигурно е отишла още същата сутрин в общината за документите. Той беше настоял да не се бавят. „Дявол да го вземе, каква каша забърках? – мислеше си той. – Досега я бяха оставили на мира. Каква лудост да привличаме вниманието на властите! Нали има правило, старо като света, че в случай на опасност човек трябва да се спотайва? Най-обикновеният чиновник от Гестапо може, ако му скимне, да изпрати Елизабет в някой лагер само под претекст, че баща ѝ е задържан.“ Той почувствува как ръцете му овлажняват. А ако съберат сега сведения за нея? От голямата патриотка госпожа Лизер например?

Той стана.

– Какво има, Ернст? – попита го Биндинг. – Ти дори не изпи чашата си! Щастието те прави разсеян, а?

Той се засмя шумно на шегата си. Гребер го гледаше внезапно с други очи. Няколко минути преди това той виждаше в Алфонс само

един свой бивш другар, изпълнен с добри чувства, който беше малко главозамайан от леките си професионални успехи; сега внезапно той се беше превърнал в представител на една сляпа и опасна сила.

– Наздраве, Ернст! – каза Биндинг. – Пийни още една чашка. Конякът е много хубав. „Наполеон“!

– Наздраве, Алфонс! Алфонс – каза той, – искаш ли да ми направиш една услуга? Дай ми малко захар от запасите си. В два пакета: във всеки по половин килограм.

– Ситна или на бучки?

– Безразлично ми е. Захар.

– Дадено. Но за какво ти е захар? Нима съществуването ни не е достатъчно подсладено?

– Трябва ми, за да подкупя някого.

– Да подкупиш ли? Няма никаква нужда, Ернст! Да заплашваш е по-лесно. И по-сигурно. Ако искаш, ще се заема аз с тази работа.

– Не в този случай. Всъщност не се касае за истински подкуп. Искам да задължа някого, от когото очаквам услуга.

– Добре, Ернст. Сватбата си обаче ще празнуваш у нас, нали? Алфонс е най-добрият кум на света.

Само преди четвърт час Гребер би отказал под някакъв претекст. Сега вече не смееше.

– Не смятам да правим голяма сватба – каза той.

– Това остави на Алфонс. Тази вечер ще спиш тук, нали? Няма да обличаш отново униформата си, за да се връщаш в казармата. Остани тук. Ще ти дам ключ. Можеш да се върнеш когато искаш.

Гребер се поколеба за миг.

– Добре, Алфонс – каза той. Биндинг сияеше.

– Ето един разумен отговор! Най-после можем да прекараме вечерта заедно и да си побъбрим. Досега все не успяхме. Ела да ти покажа твоята стая.

Той прибра военните дрехи на Гребер. Погледът му падна на ордените.

– Ще трябва също да ми разкажеш как си докопал всичко това. Сигурно доста си порботил там?

Гребер вдигна очи. Той забеляза по лицето на Биндинг същото изражение, както в деня, когато пияният есесовец Хайни беше бръщолевил за подвизите си в СД.

– Няма нищо за разказване – каза той. – Всичко си иде по реда, с течение на времето.

Отначало госпожа Лизер не можа да познае Гребер като цивилен.

– Вие ли сте? Госпожица Крузе не е в къщи по това време, нали знаете?

– Да. Зная, госпожо Лизер.

– Е, тогава?

Тя го погледна неприязнено. Върху кафявата ѝ блуза блестеше брошка с пречупения кръст. В десницата си държеше метла, като някакво копие.

– Нося един пакет за госпожица Крузе – каза Гребер. – Бихте ли го оставили в стаята ѝ?

Госпожа Лизер се поколеба за момент. После взе пакета.

– Ето ви и един друг пакет – прибави Гребер. – Госпожица Крузе ми разказа за усърдието, с което вие се грижите за общото дело. Вътре има половин кило захар, която не ми трябва. Тъй като зная, че имате дете, което има нужда, искам да ви попитам дали бихте се съгласили да я приемете.

Лицето на госпожа Лизер доби официално изражение.

– Ние нямаме нужда от черна борса. Горди сме да се задоволяваме с това, което ни дава фюрерът.

– И вашето дете ли също?

– И моето дете.

– Това се казва честност и гражданско съзнание – каза Гребер и се загледа в кафявата блуза, – Ако всички в страната бяха като вас, войниците на фронта щяха да се чувствуват по-добре. Тази захар обаче не е черна борса. Тя е част от пакета, който фюрерът дава на фронтоваците в отпуската, за да го занесат на семействата си. Родителите ми изчезнаха. Вие можете да го приемете напълно спокойно.

Лицето на госпожа Лизер малко се проясни.

– От фронта ли идете?

– Разбира се.

– От Русия?

– Да.

– Мъжът ми също е в Русия.

Гребер се престори на живо заинтересуван.

– На кой сектор се намира той?

– В централния армейски корпус.

– Слава Богу, сега той е на почивка!

– На почивка ли? На никаква почивка. Централният армейски корпус се намира в разгара на офанзивата. Мъжът ми се бие на първа

линия.

„На първа линия! – помисли си Гребер. – Като че ли има още някаква първа линия!“ За момент почувствува изкушението да обясни на госпожа Лизер какво се крие зад гръмките патриотични фрази за чест, фюрер и отечество. Но се въздържа.

– Да се надяваме, че скоро ще получи отпуска – каза той.

– Ще получи отпуска, когато му дойде редът. Ние не искаме никакви привилегии! Ние не!

Гребер почувствува, че започва да се ядосва.

– Аз не се ползувам с никаква привилегия – обясни той сухо. – Напротив, две години чаках да ми дойде редът за отпуска.

– През цялото време ли бяхте на фронта?

– През цялото време. Освен когато бях ранен.

Гребер погледна фанатизираната нацистка. „Защо съм застанал тук да се оправдавам пред тази вещица? – помисли си той. – По-добре ще постъпя, ако изпразня револвера си в корема ѝ, както сигурно прави мъжът ѝ, който вероятно е в СД и разстрелва мъжиците, за да открие жизнено пространство за германския народ.“

Детето на Лизер излезе от стаята, където се намираще бюрото. Беше едно хилаво момиченце с безцветни коси.

– Защо сте цивилен днес? – попита госпожа Лизер.

– Дадох униформата си на чистене.

– А, така значи! Аз пък помислих...

Гребер не можа да узнае какво си беше помислила. Изведнъж видя, че тя му се усмихва с пожълтелите си зъби и почти се изплаши.

– Добре тогава – каза тя. – Благодаря. Ще използвам тази захар за дъщеря си.

Тя отнесе двата пакета и Гребер забеляза как сравняваше тежината им в двете си ръце. Уверен беше, че тя ще отвори пакета на Елизабет, веднага след като си отиде. Всъщност той искаше да стане това. Тя ще бъде изненадана като види, че в него освен захар няма нищо друго.

– Много добре, госпожо Лизер. Довиждане.

– Хайл Хитлер!

Тя го гледаше строго.

– Хайл Хитлер! – каза Гребер.

Той излезе на улицата. До вратата се беше облегал блоковият отговорник. Беше нисък човек с брич от униформата на СА, с ботуши и с гърди на петел над закръгленото коремче. Гребер се спря. „И това плашило може при случай да бъде опасно“ – помисли си той.

– Хубаво време днес, нали? – каза Гребер, като измъкна пакет цигари от джоба си, взе една и предложи на блоковия отговорник. Той измърмори нещо и взе една цигара.

– Демобилизиран сте, а? – попита, като хвърли поглед върху костюма на Гребер.

Гребер поклати глава. Поколеба се дали да каже няколко думи за Елизабет, но не го направи. По-добре бе да не привлича вниманието на блоковия отговорник върху нея.

– След една седмица заминавам – каза той. – За четвърти път.

Блоковият кимна с безразличие. После измъкна цигарата от устата си, погледна я и изплю няколко парченца тютюн.

– Лоша ли е? – попита Гребер.

– Не, не. Само че аз пуша предимно пури.

– Много рядко се намират сега пури, нали?

– Всъщност, така е.

– Имам един приятел, който сигурно има още няколко кутии. При случай ще му поискам няколко. Много хубави пури.

– Вносни ли са?

– Вероятно. Много не разбирам от пури, но са с пръстен.

– Пръстенът нищо не значи. Всякакъв боклук може да има пръстен.

– Приятелят ми е околийски водач. Не ми се вярва да пуши лоши пури.

– Околийски водач ли?

– Да, Алфонс Биндинг. Най-добрият ми приятел.

– Биндинг ви е приятел?

– Той ми е съученик. Току-що бях у него. С нас беше и шурмбан-фюрерът Ризе от СС. Стари другари сме. Тъкмо сега отивам при Ризе.

Блоковият отговорник погледна Гребер. Гребер схвана мислите му. Питаше се вероятно защо санитарният съветник доктор Крузе е в концентрационен лагер, щом като Биндинг и Ризе му са такива приятели.

– Стават грешки – каза Гребер с привидно безразличие. – Всичко бързо ще се нареди. Някои сигурно много ще се зачудят. Не трябва никога да се съди прибързано, нали?

Гребер погледна часовника си.

– Трябва да вървя. Няма да забравя пуриите.

Той продължи по-нататък. „Добро начало на подкупване“ – помисли си той със задоволство. Но скоро безпокойството го обзе отново. Може би беше тръгнал по погрешен път. Внезапно това, което беше направил, му се стори детинско. Може би нищо не трябваше да предприема.

Спря се и погледна костюма си. Проклетата цивилна ливрея! Тя беше виновна за всичко. Поискал бе да се измъкне от принудата на военната дисциплина, за да се почувствува свободен, а сега изведнъж бе попаднал в един свят на страх и несигурност.

Чудеше се какво да прави. Едва вечерта щеше да види Елизабет. Прокълна бързината, с която я беше накарал да направи постъпки за документите. „Хубава закрила! – помисли си той. – Вчера твърдах, че бракът ѝ с мен представлява закрила за нея, днес той е вече опасен.“

– Какъв е този маскарад? – изрева яростен глас до него. Гребер вдигна очи. Някакъв дребен майор стоеше пред него.

– Подигравате се с армията?

Гребер го погледна за момент, без да разбира. После схвана – беше изкозирувал, без да мисли, че е цивилен. Старикът беше сметнал това за обида.

– Грешка – извини се Гребер, – Не го направих нарочно.

– Какво? Имате смелостта да си позволявате отгоре на това такива глупави шегички? Защо не сте във войнишка униформа?

Гребер се вгледа по-внимателно в старика. Спомни си, че вече го бе срещал – вечерта пред дома на Елизабет.

– Кръшкач като вас би трябвало да се скрие вдън земята, вместо да върши дивотии! – крещеше майорът.

– Не се възбуждайте толкова – закачливо отвърна Гребер. – По-добре ще направите да се приберете в сандъка с нафталин, откъдето сте излязъл.

Очите на старика искряха от гняв. Той почервеня като рак.

– Ще накарам да ви арестуват – започна да заеква той.

– Много добре знаете, че не можете нищо да ми направите. А сега, оставете ме на мира. Имам други грижи.

– Аз ще ви... аз ще ви...

Майорът внезапно прекъсна думите си. С издути бузи той се приближи до Гребер и направи гримаса на отвращение.

– А-а! Сега разбирам! – провикна се той. – Затова значи не сте в униформа! Педераст! Мръсник! И отгоре на това напарфюмиран! Назад, мъжка уличницо!

Той се изплю, изтри с ръка побелелите си мустаци и се отдалечи с бърза стъпка, като отправи към Гребер поглед, пълен с презрение. „Резултат от ароматичната сол – помисли си Гребер и помириса ръката си, която силно благоухаше. – Уличница! Не е далеч от истината! Докъде страхът може да доведе един човек! Госпожа Лизер, блоковият

отговорник, и на какво ли още бих бил готов.“

Намери се срещу зданието на Гестапо. Часовоят, млад есесовец, се разхождаше пред входа напред-назад, като се прозяваше. Няколко офицери есесовци излязоха със смях отвътре. След това се приближи смутено възрастен човек. Той се спря, извади някакъв документ от джоба си и повдигна страхливо очи към прозорците на сградата. После хвърли поглед към небето и се обърна към часовоя. Есесовецът прегледа поканата с безразличие и пусна стареца да влезе.

Гребер погледна на свой ред прозорците на сградата. Отново го обзе страх – по-притискащ, по-задушаваш от преди. Той познаваше най-различни видове страх – остър и неясен, спиращ дъха и парализиращ мускулите, а също така и върховния огромен страх на живото същество пред смъртта; но страхът, който изпитваше в този момент, беше свършено различен. Той пълзеше като неясна заплаха, като лепкава прегръдка на някаква невидима, разлагаща се течност. Това беше страх от безсилието и отчаянието, страх, който убива, който се заражда от опасността, надвиснала над други хора – невинни заложници или беззащитни жертви; страх от произвола, от насилието и от систематичната безчовечност. Великият страх на нашето време.

Гребер се извърна и почувствува, че му се повдига. „Хиршланд – помисли си той изведнъж, – Хиршланд познаваше този вид страх! Хиршланд, който се беше записал доброволец, за да се опита да защити семейството си и който вземаше участие във всички опасни акции с надеждата, че ако бъде награден, ще спаси баща си от концентрационния ад. Хиршланд, комуто беше обещал да посети родителите му.“

Той се спря. Къде беше сложил адреса? Внезапно му се стори немислимо да забавя повече това посещение, макар и само с няколко часа. Като че ли съдбата на Елизабет беше свързана с него и всичко зависеше само от него. Разбира се, това беше наивно от негова страна, но вярата в необикновените случки е част от фронтовия живот. Пребърка всичките си джобове. Най-после намери във военната си книжка листчето на Хиршланд.

Къщата беше тясна и се състоеше от три етажа. Той се качи на третия и позвъни. Трябваше да натисне копчето още два пъти, за да се открене плахо вратата. Появи се бледото лице на някаква жена.

– Бих искал да говоря с госпожа Хиршланд.

– Да, аз съм.

Жената го гледаше упорито с големите си тъмни очи.

– Аз съм от ротата на вашия син – каза Гребер. Тя продължаваше да

го гледа. Това беше бдителното очакване на някакво изплашено животно, готово за бягство или за бой.

– Синът ви ме натовари да ви поздравя от негово име – каза Гребер, – В отпуска съм, затова съм цивилен.

Вратата се отвори напълно.

– Да, влезте, моля, господин...

– Гребер, Ернст Гребер.

Жената го въведе във всекидневната. Вървеше леко и безшумно. Една кушетка заемаше дъното на стаята.

Тя беше изцяло покрита с одеяло, горните краища на което бяха метнати на облегалото. Гребер понечи да седне на нея, но госпожа Хиршланд го спря и му подаде стол.

– Ще ви е по-удобно на този стол – каза тя. – Ние разполагаме само с тази стая. Спим на кушетката.

Гребер седна. Стаята беше чиста и скромно мебелирана. Няколко картини бяха окачени над кушетката и на отсрещната стена.

– Преди петнадесет дни бяхме заедно с вашия син – започна Гребер.

Госпожа Хиршланд стоеше права. Погледът ѝ продължаваше да издава настръхнала втрепеност. Ръцете ѝ не преставаха да треперят.

– Вие бихте желали може би... аз бих могла да ви... Искате ли да пиете нещо? Гребер почувствува силна жажда.

– Много ви благодаря – каза той. – Чаша студена вода, ако обичате.

– Да, разбира се. – Тя се огледа. – Ще отида в кухнята. Моля, почаквайте за момент, веднага ще се върна.

Тя тръгна. Стигна до вратата и се обърна отново. „Но какво става с нея?“ – помисли си Гребер. Свикнал беше да среща недоверие у хората, но държането на тази жена надминаваше всичко, което бе виждал досега.

Стана и започна да разглежда картините по стените. Бяха репродукции. Едната представляваше цъфнал кестен, другата – профил на млада флорентинка. Над кушетката беше окачен един офорт. Приблужи се, за да го разгледа по-отблизо. Почувствува, че кракът му опира до нещо меко, поставено под кушетката и замаскирано с одеялото. Наведе се, за да види дали не е съборил нещо и повдигна края на одеялото. Откри две дълги картонени кутии, които изпълваха пространството между долната част на кушетката и пода. Едната от тях беше изместена от крака му. Като я постави на място, той забеляза между двете кутии една женска ръка. Някой лежеше под мебела с прибрани ръце. Гребер пусна

одеялото и се върна на мястото си.

Госпожа Хиршланд се върна от кухнята с една табла, на която имаше чашка червено вино и две филии хляб.

Гребер отпи една глътка. Виното беше пивко и гъсто.

– Синът ви е много добре – обясни той. – Когато тръгнах, ротата беше в почивка. Синът ви е много обичан от другарите си.

– Добре ли беше? – повтори механично госпожа Хиршланд.

– Доколкото е възможно човек да е добре на фронта. Всъщност видях, че и тук е толкова опасно, колкото и там.

Той почака един момент. Но госпожа Хиршланд не му зададе нито един от обичайните въпроси за храната, условията на живот и опасностите на фронта. „Сигурно се страхува заради човека, който е скрит тук“ – помисли си Гребер.

– Само това исках да ви кажа – приключи той като стана. – Ние с вашия син сме приятели. Искате ли да му занеса нещо, писмо или колет? Връщам се след около една седмица.

– Не – прошепна госпожа Хиршланд едва чуто, като го изпращаше.

Гребер я погледна смяян. За момент помисли, че тя не вярва на думите му и затова извади военната си книжка.

– Ето документите ми, само временно съм цивилен. Тя вдигна ръка, сякаш за да отблъсне книжката, но без да се докосне до нея.

– Той е мъртъв – прошепна тя на един дъх. Тя кимна с глава.

– Но това е невъзможно, той беше последният другар, с когото говорих преди заминаването си!...

– Мъртъв – повтори тя. – Съобщението пристигна преди четири дни.

Тя поклати отрицателно с глава, като видя, че Гребер се кани да ѝ зададе други въпроси.

– Не, моля ви, извинете, благодаря ви, че дойдохте, но не мога. Писма от него продължават да пристигат. Едно ново се получи днес. Не, благодаря...

Вратата се затвори. Гребер слезе по стълбите. Опита се да събере спомените, които беше запазил за Хиршланд. Не знаеше почти нищо за него. Дори и малкото му име. Спомни си за цигарите, които той му бе дал на заминаване. Разкая се, че не се беше заинтересувал повече за него. Едно разкаяние повече! Краткият живот на Хиршланд бе нещастен. Майка му сега беше сама и криеше последното си дете, родено може би от втори брак и чийто процент еврейска кръв го предопределяше за концентрационен лагер. Поспря се в полумрака на стълбището и се

почувствава внезапно безпомощен и объркан. „След като едно дете трябва да се крие така – помисли си той, – какви ли опасности висят над Елизабет?“

Гребер пристигна във фабриката доста време преди излизането на работничките. Тъй като не видя Елизабет между първите, които напуснаха работа, у него веднага се загнезди мисълта, че тя е вече арестувана. Най-после я забеляза. Тя се изненада много като го видя цивилен.

– Колко млад изглеждаш? – му каза тя засмяна.

– Съвсем не се чувствавам млад. Струва ми се, че съм на сто години.

– Защо, какво се случи? Да не са ти прекъснали отпуската?

– Не, не, всичко е в ред.

– Чувствуваш се стар, защото си цивилен ли?

– Не зная, но ми се струва, че този проклет костюм привлече върху мен всички неприятности на света. Направи ли нещо за документите?

– Уредих всичко – отговори тя сияеща, – използвавах обедната почивка. Всички молби са подадени.

– Всички ли? – каза Гребер смазан. – Значи е късно.

Елизабет го погледна с учудване.

– Късно за какво?

– За нищо. Изведнъж ме обзе страх. Правим може би грешка. Това би могло да ти навреди.

– На мене ли? Защо?

Гребер се поколеба.

– Чух, че Гестапо често събирало сведения при подобни случаи. Може би щеше да бъде по-добре да си мълчим.

Елизабет се спря.

– Какво друго ти казаха?

– Нищо. Уплаших се, това е всичко.

– Мислиш, че може да ме арестуват, защото искам да се омъжа?

– Не, разбира се.

– Какво тогава? Смяташ, че ще открият, че баща ми е в концентрационен лагер?

– И това не – прекъсна я Гребер. – Знаят, че е там. Смятам, че щеше да бъде по-благоразумно да не привличаме вниманието им върху тебе. От Гестапо може да се очаква всичко. Достатъчно е на някой от тях да мине през главата някоя идиотска идея. Много добре знаеш как противчат нещата след това. Няма и следа от справедливост.

Елизабет замълча за миг.

– Тогава какво да правим? – попита тя после.

– Целият ден все за това мислих, но смятам, че вече нищо не може да се направи. Ако изтеглим молбите, може би само ще влезем още по-вече в очи.

Елизабет кимна одобрително и го погледна особено.

– Може би все пак трябва да опитаме.

– Вече е късно, Елизабет. Не ни остава нищо друго, освен да рискуваме и да чакаме.

Те продължиха да вървят. Фабриката се издигаше до един малък площад и можеше лесно да се разпознае. Гребер започна да я наблюдава внимателно.

– Още ли не сте били бомбардирани?

– Още не.

– А всъщност сградата е много открита и лесно се разпознава.

– Имаме голямо скривалище.

– Солидно ли е?

– Мисля, че е достатъчно солидно.

Гребер вдигна очи. Елизабет вървеше до него, без да го гледа.

– Разбери ме за Бога правилно, Елизабет – каза той. – Аз няма от какво да се боя за себе си, страх ме е само за тебе.

– Няма нужда да се безпокоиш за мене.

– А ти не се ли страхуваш?

– Вече преминах всички съществуващи и възможни видове страх. У мен няма място за нов.

– У мен пък има – каза Гребер. – Когато обичаш някого, откриваш нови видове страх, за които не си и помислял преди това.

Елизабет се обърна към него цялата усмихната. Той я погледна и се усмихна на свой ред.

– Не съм забравил това, което ти казах завчера – каза той. – Трябва ли човек винаги да се страхува, за да е сигурен, че обича някого?

– Не зная. Но в началото сигурно помага малко.

– Този проклет костюм! Утре отново ще навлека униформата. А мислех, че цивилните имат завидна съдба.

Елизабет се засмя.

– Само от дрехите ли идва всичко?

– Не – каза Гребер облекчено. – Причината е главно в това, че отново започнах да живея. Живея отново и искам да живея. От това именно идва страхът. Ужасен страх изпитвах през целия ден. Сега, когато те гледам, съм малко по-добре. А всъщност нищо ново не се е случило.

Чудно! От колко малко се подхранва страхът!

– Любовта също – каза Елизабет. – Слава Богу!

Гребер я погледна. Тя вървеше до него безгрижно и леко. „Колко се е преобразила! – помисли си той. – Преди се страхуваше. Сега е обратното.“

Те прекосиха „Хитлерплац“. Огромна червенина заливаше небето над черквата.

– Какво гори още? – попита Елизабет.

– Нищо. Залезът на слънцето.

– Залезът на слънцето! Вече и не помисляме за него!

– Не.

Те продължиха по-нататък. Аленият здрач стана по-плътен. Той обагреше ръцете и лицата им. Гребер гледаше хората, които срещаха. Преди малко изглеждаха различни. Всеки един от тях беше човешко същество, притежаваше своя собствена съдба. „Колко е лесно да осъждаш и да бъдеш силен, когато нямаш нищо! – помисли си той. – Но когато притежаваш нещо, светът се променя. Всичко става едновременно и по-лесно, и по-мъчно. Понякога дори животът изглежда непоносим. Храбростта продължава да съществува, но изглежда различно и добива съвсем друг смисъл, изпълнява една по-сериозна, по-човешка роля.“ Той въздъхна дълбоко. Струваше му се, че се е прибрал в скривалището след опасна мисия на неприятелска територия... Опасността продължаваше да съществува, но имаше моментен отдиш.

– Колко странно! – каза Елизабет. – Сигурно е от пролетта. Струва ми се, че в тази разрушена и пуста улица се носи уханье на виолетки...

16

Бьотхер си прибираше багажа. Другарите му го бяха заобиколили.

– Значи наистина я намери? – попита Гребер.

– Да, но...

– Къде?

– На улицата – отвърна Бьотхер. – Стоеше чисто и просто на ъгъла на „Келерщрасе“ и „Бирщрасе“, до бившия магазин за чадъри. Отначало, на пръв поглед не можах да я позная.

– Къде е била през цялото време?

– В един лагер близо до Ерфурт. Слушайте как стана: Тя стои значи до магазина за чадъри, а аз не я виждам. Отминавам, а тя ме вика: „Ото! Не ме ли позна?“ – Бьотхер замълча за момент и обгърна с поглед кръга от слушатели. – Ах, момчета, как искате човек да познае една жена, която е отслабнала с четиридесет кило?

– Как се казва лагерът, в който е била?

– Не си спомням вече. Мисля, че беше „Горски лагер N2“. Бих могъл да я попитам. Но чуйте края, дявол да го вземе! Аз я гледам и казвам: „Алма! Ти ли си?“ „Аз съм!“ – ми казва тя. – Ото, предчувствах, че си в отпуска! Затова се и върнах.“ Аз продължавам да я гледам. Една нещастна, измършавяла като дръглив кон жена, петдесет и пет кило, може дори и да беше петдесет, един скелет в дрехи, които се веят по него, като че ли са окачени на някакъв прът.

Бьотхер въздъхна тъжно.

– Колко е висока? – попита Фелдман заинтересуван.

– Какво?

– Колко е висока жена ти?

– Около метър и шестдесет. Защо?

– Значи тогава е нормална на тегло.

– Нормална на тегло ли? Какви ми ги дрънкаш?

Бьотхер гледаше втрънено Фелдман с широко разтворени очи. – Не е за мен такова нормално тегло! За мен това е кука! Какво ме интересува мен твоето нормално тегло. Искам жена ми да стане като преди, хубава, със задник, върху който да могат да се чупят орехи, а не с такова мизерно кафеено зърно като сега! За какво мислите, че се бия? За едно кафеено зърно ли?

– Биеш се за нашия любим фюрер и за скъпото си отечество, а не за

задника на жена си – каза Ройтер. – След три години на фронта трябва най-после да започнеш да ги разбираш тия работи.

– Задник ли? Кой говори за задник. – Бьотхер поглеждаше ядосано и безпомощно ту един, ту друг. – Бия се... бия се... за каквото ми харесва, за собствения си живот! А за всичко друго пет пари...

– Стой! – прекъсна го Ройтер с предупредителен жест. – Бий се за каквото искаш, но не го казвай никому! И се радвай, че си намерил жена си здрава и читава.

– Разбира се, че се радвам! Но какво й пречи да бъде жива и да бъде дебела и хубава както преди?

– Слушай бе, Бьотхер! – каза Фелдман. – Такива малки нещастия могат лесно да се поправят. Подложи я на режим на угояване.

– Угояване ли? Лесно се казва! А с какво? С нашите купони ли?

– Справи се някак си другояче.

– Благодаря за добрите съвети! – каза Бьотхер с горчивина и ирония. – Остават ми обаче само три дни отпуска. Как е възможно да я накарам да напълнее за три дни? Да приемем дори, че се къпе по цял ден в рибеено масло и че се храни по седем пъти на ден, най-много да наддаде няколко кила. Ах, другари! В какво мръсно положение се намирам!

– Защо пък? Нали имаш още дебелията келнерка, за да те утеши?

– Именно затова! Зарекъл се бях, щом намеря жена си, да не виждам келнерката. Аз съм семеен човек, а не някакъв си женкар. Само че сега предпочитам все пак келнерката.

– Истината е, че ти си крайно несериозен човек – отсече Ройтер.

– Не съм несериозен! – запротестира Бьотхер. – Напротив, и най-дребните неща ме засягат дълбоко! Иначе щях да бъда щастлив. Само че вие не можете да ги разберете тези работи! Простаци с простаци!

Той им обърна гръб и хвърли последните си неща в раницата.

– Намери ли си квартира, в която да живееш с жена си? – попита го Гребер. – Или може би имаш жилище от по-рано?

– Разбира се, че не! То е разрушено от бомбардировките. Предпочитам обаче да спя в някоя разрушена маза, отколкото да остана и ден повече тука. Единственото нещастие е, че жена ми вече никак не ми хваща окото. Продължавам да я обичам, разбира се, може ли другояче, щом като сме женени, само че така, както е сега, вече никак не ми харесва. Не зависи от мене, нали? Какво да се прави? Тя, разбира се, го забеляза.

– Колко дни отпуска имаш още?

– Три дни.

– За три дни можеш малко да се преструваш.

– Другарю – каза спокойно Бьотхер, – в леглото една жена може да се преструва, но не и един мъж. – Повярвайте ми, по-добре щеше да бъде да се бях върнал на фронта, без да съм я видял. Тази среща няма да послужи за нищо друго, освен да причини мъка и на двамата ни.

Той преметна раницата на рамо и се отдалечи. Ройтер го проследи с очи. После се обърна към Гребер.

– Ами ти? Какво става с тебе?

– Отивам в канцеларията на батальона. Може би ще ми трябва специални документи, за да се ожена. Ройтер се засмя иронично.

– Изглежда, че липсата на щастие на твоя другар Бьотхер не ти прави никакво впечатление?

– Не. Имам си други грижи.

– Става дебело – каза писарят на батальона. – Става дебело на фронта. Знаеш ли какво прави човек, когато стане дебело?

– Клинчи – отговори Гребер. – И децата го знаят. Мен обаче какво ме интересува? Аз имам отпуска.

– Ти си мислиш, че имаш отпуска – поправи го писарят. – Ами ако ти покажа какво пристигна днес?

– Кажй най-сетне.

Гребер измъкна пакет цигари от джоба си и го постави на масата. Почувствува, че малко по малко стомахът му започва да се свива.

– Става дебело – повтори секретарят. – Тежки загуби. Искат веднага подкрепление. Отпускарите, които нямат важни причини за оставане, трябва да заминат незабавно. Ясно ли ти е?

– Да. Какви са тези важни причини?

– Смърт на близък роднина, уреждане на неотложни семейни въпроси, тежко боледуване... – изброи писарят.

Той взе пакета цигари.

– Изчезвай значи! Стани невидим. Щом не могат да те намерят, няма да те изпратят обратно. Бягай от казармата като от чума. Спотайвай се някъде до края на отпуската. Върни се чак тогава. Какво може да ти се случи? Да те накажат за това, че не си си оставил адреса? И без това се връщаш на фронта. Ясно ли е?

– Ще се жения – каза Гребер. – Това важна причина ли е?

– Ще се жениш ли?

– Да. Затова именно съм дошъл. Искан да узная дали имам нужда от нещо друго освен от военната си книжка.

– Женитба! Това е може би причина. Казвам може би.

Писарят запали цигара.

– Може би е причина, но защо да рискуваш? Понеже си войник, военната книжка ти е достатъчна, за да се ожениш. Ако въпреки това имаш нужда от нещо друго, ела при мен. Ще уредя всичко тихомълком. Нямах ли нещо по-хубаво да си облечеш? Нима ще се жениш в походна униформа?

– Не мога ли да си сменя униформата тук?

– Върви в склада – каза секретарят. – Обясни на завеждащия, че ще се жениш. Кажу ми, че аз те пращам. Нямах ли още няколко цигари екстра?

– Нямам в мене. Но бих могъл да донеса още един пакет.

– Не за мен. За фелдфебела.

– Ще видя. Знаеш ли дали жената има нужда от специални документи, за да сключи военен брак?

– Нямам представа. Смятам, че не. Всичко е опростено. – Писарят погледна часовника си. – Върви веднага в склада. Фелдфебелът сега е там.

Гребер тръгна към зданието, където се намираше складът. Трябваше да се качи чак на тавана. Фелдфебелът, който завеждаше склада, беше дебел и имаше две различни по цвят очи. Едното беше от неестествено синьовиолетов цвят, като виолетка, а другото – светлокафяво, като лешник.

– Не се пулете като теле – изръмжа той веднага. – Никога ли не сте виждали стъклено око?

– Виждал съм. Но не с толкова различен цвят.

– Идиот, то не е мое! – Фелдфебелът си сложи пръста на виолетовото око. – Един другар ми го даде на заем. Моето го изпуснах вчера на плочите в двора, то беше кафяво. Много са чупливи тези работи! Би трябвало да ги правят от целулоид.

– Това е запалителна материя – забеляза Гребер.

Фелдфебелът го погледна. Усмихна се, като видя медалите на Гребер.

– И това е вярно. Само че не мога да ви дам никаква униформа. Много съжалявам. Всички в склада са по-лоши от вашата.

Той като че ли се взираше в него със синьото си око. Кафявото око изглеждаше по-уморено. Гребер остави на масата една кутия от цигарите на Биндинг. Лешниковото око прояви жив интерес. Фелдфебелът се обърна кръгом и се върна скоро с една куртка.

– Това е всичко, което имам.

Гребер не се докосна до куртката. Той измъкна от джоба си малка плоска бутилка с коняк, която носеше за всеки случай, и я остави до цигарите. Фелдфебелът изчезна и този път донесе една по-хубава куртка и един почти нов панталон. Гребер прегледа най-напред панталона. Като го разгръщаше, забеляза, че фелдфебелът го беше сгънал така, че да прикрие едно тъмно петно, голямо колкото длан. Гребер погледна мълчаливо петното, а после коняка.

– Не е от кръв – обясни фелдфебелът, – чист зехтин. Собственикът му се върна от Италия. Малко бензин и петното ще изчезне.

– Ако беше така лесно, защо го е сменил, вместо да го изчисти сам? Фелдфебелът се усмихна. Показа се изкуствената му челюст.

– Добър отговор. Въпросният тип обаче искаше да има такава униформа, която да мирише на фронт. Горедолу като тази, която вие носите. Прекарал беше две години в една канцелария в Милано, а пишеше писма на годеницата си от фронта. Не можеше да се върне в къщи с нов панталон, върху който е паднала само една салатиера. Това ми са най-хубавите панталони, честна дума!

Гребер не повярва нито дума, но нямаше нищо повече у себе си, което да предложи на фелдфебела. Все пак той поклати глава отрицателно.

– Хайде, добре тогава – каза фелдфебелът. – Ще ви направя друго предложение: вземете тази униформа и си запазете вашата. Така ще имате една униформа в повече. Съгласен ли сте?

– Не ви ли трябва старата за отчитане?

– Отдавна вече броят на униформите в склада не отговаря на този по книгите!

Фелдфебелът махна с ръка. На синьото му око попадна прашен слънчев лъч, промъкнал се през прозореца.

– Нима още съществува нещо, което да отговаря на това, което трябва да бъде?

– Не.

– Е, тогава?

Като минаваше покрай градската болница, той се спря. Спомни си, че бе обещал да посети Мюциг. Поколеба се за миг, после влезе. Отстъпи пред суеверното вярване, че едно добро дело може би ще подобри собствената му съдба.

Ампутираниите бяха настанени на първия етаж. Партерът беше зает от тежко ранените, които не можеха да стават, и неотдавна оперираните. Така беше по-лесно да ги пренасят в скривалището в случай на тревога. В случай на нужда ампутираниите можеха да се оправят и без чужда

помощ. Поради това ги бяха поставили на по-горен етаж. При тревога можеха да си помагат един на друг. Двама с по една ръка можеха при нужда да помогнат на някой без крак да слезе до скривалището, докато санитарите пренасят тежко ранени. Мюциг засия, като видя Гребер.

– Ти, тук? Напълно бях убеден, че няма да дойдеш.

– И аз също – отговори Гребер. – Но както виждаш, дойдох.

– Много мило от твоя страна, Ернст. Тъкмо и Щокман е тук. Нали бяхте заедно в Африка?

– Да.

Щокман беше загубил дясната си ръка. Той играеше „скат“ с двама други инвалиди.

– Я виж ти, Ернст! – възкликна той. – Какво ти се е случило?

Погледът му се плъзна изпитателно по Гребер. Той потърси неволно раната, която би обяснила завръщането на стария му другар.

– Нищо – отговори Гребер. Всички го гледаха изпитателно.

– В отпуска съм – прибави той почти шепнешком. Чувствуваше се едва ли не виновен, защото беше здрав.

– Помислих, че достатъчно си пострадал в Африка и те връщат окончателно в къщи.

– Не, както виждаш. Позакърпиха ме, за да ме експедират след това в Русия.

– Имал си щастие все пак. Аз също. Всички други са в плен. Не можах да ги спасят със самолети. Щокман размаха остатъка от ръката си.

– А каквото се случи с мен, не е ли свинщина? Един от играчите хвърли картите си на масата.

– Е какво, ще играем ли, или ще дрънкаме? – запита той грубо.

Гребер видя, че той е без крака. Ампутирали бяха много високо. Липсваха му също два пръста от дясната ръка и нямаше мигли. Клепачите му бяха нови, червеникави и лъскави. Изглежда, че бяха обгорели.

– Продължавайте си играта – каза Гребер. – Аз имам време.

– Още един тур – обясни Щокман. – Скоро ще свършим.

Гребер седна на прозореца до Мюциг.

– Не се сърди на Арнолд – прошепна Мюциг, – има лош ден.

– Този в средата ли?

– Да. Жена му идва вчера. След посещенията ѝ прекарва винаги няколко лоши дни.

– Какво дрънкаш там? – извика Арнолд.

– Разправяме си стари спомени. Какво, да не би да е забранено?

Арнолд изръмжа нещо и продължи да играе.

– Като изключиш това, добре се забавляваме тука – подхвана Мюциг с малко изкуствена веселост. – Момчетата са много мили. Арнолд беше зидар, не му е лесно да се приспособи. Освен това жена му го мими, неговата майка му го каза.

Щокман хвърли картите на масата.

– Ама късмет, а! Бях сигурен в тройката си аса! Кой можеше да предположи, че някой от вас има тройка валета?

Арнолд се захили иронично и разбърка отново картите.

– Питам се често кое е по-добре, когато човек иска да се жени: да е без ръка или без крак – подхвана Мюциг. – Щокман твърди – без ръка. Как можеш обаче да държиш една жена в леглото само с една ръка? А трябва все пак да я държиш, нали?

– Това не е толкова важно. Главното е да се живее.

– Да, но с това утешение не можеш да подхранваш целия си живот. След войната нещата се променят. Вече не си никакъв герой, а само инвалид.

– Не ми се вярва, а и освен това съществуват чудесни протези.

– Не мисля така. Нямам предвид работата – каза Мюциг.

– Истината е, че трябва да спечелим войната – изкрещя изведнъж Арнолд, който беше подслушал разговора. – Нека други сега си дадат костите. Ние вече достатъчно направихме.

Той хвърли недоброжелателен поглед на Гребер.

– Ако всички кръшкачи отидат на фронта, няма да сме принудени да отстъпваме през цялото време.

Гребер не отговори. Невъзможно е да се спори с ампутирани. Който загуби ръката си или крака си, има винаги право. Човек може да спори с някой ранен в дробовете или в стомаха и чийто живот е под по-голяма заплаха. Но колкото и да е чудно, не е прието да се спори с ампутиран.

Арнолд продължи да играе.

– Как мислиш ти, Ернст? – запита Мюциг след малко. – Имах една приятелка в Мюнстер. Продължаваме да си пишем. Тя смята, че съм ранен в бедрото. Не съм посмял още да ѝ кажа истината.

– Чакай спокойно и се радвай, че не трябва отново да заминеш.

– Тъкмо това и правя, Ернст. Но това не може да трае вечно.

– А! До гуша ми дойдохте всички! – обърна се към Мюциг един от ранените, седнал около играчите. – Натръскайте се и бъдете мъже!

Щокман избухна в смях.

– Какво те прихваща? – попита го Арнолд.

– Представих си какво би станало, ако тази нощ върху нас падне бомба от голям калибър. Ей така на, точно в средата на стаята. Всички ни ще превърне на каша. На вятъра ще отидат тогава всичките ни грижи!

Гребер стана. Той забеляза, че раненият, който гледаше играчите, беше без крака. „От мина или от студа“ – помисли си той машинално.

– Къде останаха нашите самолети? – изръмжа Арнолд. – Всички ли ви трябва на фронта? Тук почти вече не се мяркат.

– И на фронта вече не се мяркат.

– Какво?

Гребер забеляза, че направи грешка.

– Всички на фронта очакваме новите оръжия – прибави той. – Разправят, че щели да извършат чудеса.

Арнолд го гледаше с ярост.

– Какви ги дрънкаш, да те вземат дяволите! Като те слуша човек, ще помисли, че войната е загубена! Никога, чуваш ли ме, никога! Да не мислиш, че ми се иска да се разкарвам с количка и да продавам кибрит като инвалидите от първата война? Ние имаме права! Фюрерът ни даде обещания!

Той хвърли възбудено картите си на масата.

– Хайде, включи радиото! – каза мъжът без крака на Мюциг. – Малко музика!

Мюциг завъртя копчето. С тенекиения си звук високоговорителят изпусна куп думи. Мюциг завъртя копчето по-нататък.

– Остави го! – заповяда Арнолд ядосано.

– Защо? Нали виждаш, че е пак някаква реч.

– Казвам ти да го оставиш! Това е политическа реч. Ако всички ги слушаха редовно, работите щяха да вървят по-добре за нас.

Мюциг върна стрелката обратно. Цяла серия от зиг-хайл екна в помещението. Арнолд слушаше със стиснати зъби. Щокман направи знак на Гребер и повдигна рамене. Гребер се приближи до него.

– Всичко хубаво, Щокман – прошепна му той, – трябва да бягам.

– Имаш нещо по-интересно предвид, а?

– Не. Но трябва да си вървя.

Той си тръгна. Погледите на другите се впиаха в него, като че ли беше гол. Помъчи се да върви по-бавно през залата. Струваше му се, че така предизвикателството към ампутираните ще бъде по-малко. Но той забеляза как те следят движенията му. Мюциг го придружи до вратата, като подскачаше.

– Ела пак – му каза той в повяхналата светлина на коридора. – Днес нямаше късмет. Обикновено всички сме в добро настроение.

Гребер се намери на улицата. Здравчът вече падаше. Внезапно го обхвана страх за Елизабет. През целия ден се беше мъчил да се отърве от него. Но сега в несигурната светлина на залазващия ден изглеждаше като че ли той пълзи към него от всички страни.

Отиде у Полман. Старецът му отвори веднага. Изглежда очакваше другиго.

– Вие ли сте, Гребер? – каза той.

– Да. Няма да ви задържам много. Исках само да ви попитам нещо.

Полман отвори широко вратата.

– Влезте вътре – каза той. – По-добре е да не стоим навън. Не е необходимо хората да знаят... Те влязоха в стаята, осветена от петролна лампа.

Гребер усети миризма на цигарен дим, Полман не държеше никаква цигара в ръка.

– Какво искате да ме запитате, Гребер? Гребер се огледа.

– Само тази стая ли имате?

– Защо?

– Възможно е да се наложи да укривя някого за няколко дни. Може ли тук? Полман млчеше.

– Не се касае за някого, когото търсят – обясни Гребер. – Зададох ви въпроса ей така, за всеки случай. Възможно е да не стане нужда. Страхувам се за някого. Може би само си въобразявам.

– Защо се обръщате към мене?

– Не познавам никого другиго.

Самият Гребер не можеше да си обясни причините, които го бяха накарали да дойде. Просто беше почувствувал нуждата да осигури скривалище в случай на опасност.

– За кого се касае?

– Една девойка, за която искам да се ожения. Баща ѝ е в лагер. Страх ме е и нея да не пратят. Тя нищо не е сторила. Може би греша, като се безпокоя.

– Човек никога не греша, ако се безпокои – каза Полман. – Предпазливостта е за предпочитане пред разкаянието. Можете да разполагате с тази стая, когато пожелаете.

Гребер почувствува прилив на признателност към стария учител.

– Благодаря – каза той. – Много ви благодаря. Полман се усмихна. Той не изглеждаше вече толкова немощен, колкото преди.

– Благодаря – повтори Гребер. – Надявам се, че няма да имам нужда.

Те бяха застанали пред лавиците, отрупани с книги.

– Вземете си, която искате – каза тихо Полман. – Понякога книгата помага в тежките нощи. Гребер поклати отрицателно глава.

– На мен не – отвърна той. – Бих желал обаче да узная нещо: как е възможно тези два свята да се примирят един с друг. От една страна тези книги, тези стихове, тези философии, а от друга – нечовешките действия на ударните отреди на нацистите, концентрационните лагери, масовите убийства на невинни хора?

– Тези два свята не са примирени. Те съществуват едновременно и независимо един от друг. Това е всичко. Ако авторите на тези книги бяха живи, всички щяха да бъдат в концентрационен лагер.

– Сигурно.

Полман погледна Гребер.

– Вие искате да се ожените?

– Да.

Старецът измъкна една книга от лавиците.

– Не мога да ви дам нищо друго. Вземете тази книга. Няма нищо за четене, това са картини, само картини. Случвало ми се е, когато не мога да чета, да гледам картини по цели нощи. Картини и стихове – дотогава, докато има газ в лампата. После, в тъмнината, не остава нищо друго освен молитвата.

– Да – каза Гребер неуверено.

– Много мислих за вас, Гребер. Мислих също и за това, което ми казахте, когато ме посетихте. Няма да ви дам никакъв отговор. – Полман замълча и след това прибави тихо. – Освен един. Трябва да се вярва. Да се вярва. Какво друго ни остава?

– Да се вярва в какво?

– В Бога. И в доброто у човека.

– Нима никога не сте се съмнявали в него? – запитва Гребер.

– Разбира се, че да – отговори старецът. – Често. Иначе как мога да вярвам.

Гребер се запъти към фабриката. Духаше вятър и разбити облачета се гонеха ниско над покривите. В полумрака взвод войници маршируваха на площада. Носеха багаж и се отправяха за гарата, за фронта... „Би трябвало да се намирам между тях“ – помисли си Гребер. Той вдигна очи към черния силует на липата, изправена срещу разрушената къща. Внезапно почувствува в раменете и мускулите си силния туптеж на

живота, както първия път, когато беше видял дървото. „Колко странно – помисли си той. – Изпитвам съжаление към Полман. И той с нищо не може да ми помогне. Но всеки път, когато отида да го видя, чувствавам живота, по-дълбоко и по-близо отпреди...“

17

– Вашите документи ли? За момент.

Чиновникът си сложи очилата и погледна Елизабет, После се повдигна бавно и мина зад дървената преграда, която отделяше неговото гише от голямата зала.

Гребер го проследи с очи и се огледа. Пътят към изхода не беше свободен.

– Иди при вратата! – каза той тихо. – Чакай ме там. Ако ме видиш да си свалям кепето, тичай веднага у Полман. Не се тревожи за нищо. Ще изтичаш бързо. А аз ще дойда по-късно.

Елизабет се поколеба.

– Хайде побързай! – повтори той нетърпеливо. – Кой знае дали този дърт козел не отиде да извика някого. Не трябва да рискуваме. Чакай навън!

– Може би ще поиска да ме попита още нещо.

– Кой знае. Ще му кажа, че ти е прилошало и че си излязла за малко на въздух. Хайде побързай, Елизабет!

Прав пред гишето, той я проследи с поглед. Тя се обърна и му се усмихна. След това изчезна в тълпата.

– Къде е госпожица Крузе?

Гребер трепна. Чиновникът се беше върнал.

– Ей сега ще дойде. Всичко в ред ли е? Чиновникът кимна с глава.

– Кога искате да се ожените?

– Колкото е възможно по-скоро. Нямам много време. Отпуската ми е почти към края си.

– Можете да се ожените веднага. Документите са готови. За войниците всичко е опростено и става много бързо.

Гребер видя документите в ръцете на чиновника. Той се усмихваше. Изведнъж Гребер почувствува, че му прилошава. Обля го пот.

– Значи всичко е готово? – повтори той и свали кепето от главата си, за да изтрие челото си.

– Всичко е готово – потвърди чиновникът. – Къде е госпожица Крузе?

Гребер остави кепето си на гишето. Потърси Елизабет с поглед. Залата беше пълна с хора и не можа да я види никъде. Тогава забеляза кепето пред себе си. Забравил беше уговорения сигнал.

– За момент – каза той бързо. – Веднага ще отида да я потърся.

Започна да се провира между хората. Може би ще успее да я настигне на улицата. Но преди да стигне до изхода, я откри зад един стълб. Тя чакаше спокойно.

– Слава Богу, намерих те! – възкликна той. – Всичко е в ред. Всичко е в ред, Елизабет.

Те се върнаха заедно. Чиновникът подаде документите на Елизабет.

– Вие сте дъщеря на санитарния съветник д-р Крузе? – запита той.

– Да.

Гребер спря да диша.

– Познавам баща ви – каза чиновникът. Елизабет го погледна.

– Имате ли някакви новини от него? – запита тя след малко.

– Не повече отколкото вие самата. Нищо ли не сте чули за него?

– Не.

Чиновникът свали очилата си. Имаше светлосиви късогледни очи.

– Да се надяваме на най-доброто! – Той подаде ръка на Елизабет. – Всичко хубаво. Сам лично се заех с вашия въпрос и го уредих. Можете да се ожените още днес. Мога и това да подготвя. Веднага, ако искате.

– Веднага – каза Гребер.

– Следобед – каза Елизабет. – В два часа удобно ли е?

– Ще уредя всичко за два часа – каза чиновникът. – Трябва да отидете в гимнастическия салон на градското училище. Канцеларията на гражданското отделение се намира сега там.

– Благодаря.

Те се спряха пред вратата.

– Защо не веднага? – попита Гребер. – В такъв случай няма да има време да ни се случи нещо преди женитбата.

Елизабет се усмихна.

– Трябва ми малко време, за да се приготвя, Ернст, Нима не ме разбираш?

– Само наполовина.

– Наполовина е достатъчно. Ела да ме вземеш в два без четвърт.

Гребер се поколеба.

– Колко просто беше всичко всъщност! – каза той след това. – А аз какво ли не очаквах! Не зная защо бях толкова уплашен! Кой знае колко смешен съм ти се струвал, нали?

– Съвсем не.

– Признай, поне малко.

Елизабет поклати отрицателно глава.

– И баща ми също смяташе за смешни хората, които го предупреждаваха. Ние имахме щастие. Това е всичко, Ернст.

Няколко улици по-далеч той намери една шивашка работилница. Един мъж, който приличаше на кенгуру, седеше вътре и държеше войнишка униформа на коленете си.

– Мога ли да ви дам един панталон за чистене? – попита Гребер.

Мъжът вдигна очи.

– Не се занимавам с химическо чистене, Аз съм шивач.

– Виждам. Бих искал също да си огледа нещата.

– Тези, които са на гърба ви ли?

– Да.

Шивачът стана като мърмореше нещо. Той се наведе над петното на панталона.

– Това не е кръв – обясни Гребер. – Дървено масло. Ще излезе много лесно с бензин.

– Защо тогава не го изчистите сам, щом разбирате толкова много от такива работи! Бензинът няма абсолютно нищо да помогне.

– Възможно е. Вие сигурно знаете това по-добре, Нямате ли нещо да облека, докато чакам?

Шивачът изчезна зад едно перде и се върна с един панталон на квадрати и бяло сако. Гребер ги взе.

– Колко време ще трае? – запита той. – Униформата ми трябва за сватба.

– Един час. Гребер се преоблече.

– Ще се върна тогава след един час! Кенгурото го погледна с недоверие. Надяваше се, че клиентът ще почака в магазина.

– Униформата ми ще ви служи като залог – каза Гребер. – Няма да избягам. Шивачът се усмихна неочаквано.

– Вашата униформа принадлежи на държавата, младежо. Но вие можете да излезете. Идете да се подстрижете. Необходимо е, щом ще се жените.

– Имате право, наистина!

Гребер влезе в една бръснарница. Някаква жена, цялата кожа и кости, се суетеше около клиентите.

– Мъжът ми е на фронта – каза тя. – Междувременно го замествам аз. Седнете тук. Бръснени ли?

– Подстригване. Знаете ли да подстригвате?

– Боже мой! Дали съм знаела да подстригвам! Започвам вече да не зная да правя друго нещо. Да ви измия ли главата? Все още имаме

прекрасен сапун.

– Да.

Бръснарката работеше с цялата си енергия. Тя подстрига косата на Гребер за един миг и започна да му търка енергично главата, потънала в обилна пяна.

– Искате ли брилянтин? – попита тя. – Парижка стока.

Гребер изтръпна, като се видя в огледалото. Ушите му стърчаха като отлепени от високо подстриганата му глава.

– На какво мирише? – попита Гребер, тъй като още си спомняше за ароматичната сол на Алфонс.

– Мирише на брилянтин, на какво друго искате да мирише? Френски е.

Гребер доближи бурканчето до носа си. Брилянтинът миришеше само на стара гранясала мазнина. Ерата на плодоносните победи беше вече далеч. Той погледна косата си. Там, където бе останала по-дълга, стърчеше нагоре на снопчета.

– Добре, сложете брилянтин – каза той. – Само че малко.

Плати и се върна при шивача.

– Връщате се много рано – избоботи кенгурото, като го видя да влиза.

Гребер не възрази. Седна и се загледа в шивача, който гладеше панталона му. Прекалената горещина започна да го приспива. Войната му се стори изведнъж далечна. Мухите бръмчаха, ютията съскаше върху влажния плат и малката стаичка беше изпълнена с необичайна и отдавна забравена сигурност.

– Това е всичко, което можах да направя. Шивачът подаде на Гребер панталона. Той го разгледа. Петното беше почти изчезнало.

– Много добре – каза Гребер. Панталонът миришеше на бензин, но той не каза нищо. Преоблече се набързо.

– Кой ви подстрига? – попита го шивачът. – Една жена, чийто мъж е мобилизиран.

– Изглежда като че ли сам сте се подстригали. Не мърдайте.

Кенгурото клъцна няколко непослушни кичура коса с огромните си ножици.

– Ето, така е малко по-добре.

– Колко ви дължа? Шивачът му смигна.

– Хиляда марки или абсолютно нищо. Значи абсолютно нищо, нали? Сватбен подарък.

– Много ви благодаря. Знаете ли къде има цветарница?

– Има една на „Шприенщрасе“. Магазинът беше отворен. Две жени стояха в него и се пазаряха с продавачката за един траурен венец.

– Шишарките по него са истински – обясняваше продавачката. – Така струва винаги малко по-скъпо.

Едната от двете жени я гледаше възмутено. Дебелите ѝ меки бузи трепереха.

– Но това е кражба! – каза тя. – Кражба! Ела, Мина. Ще намерим на друго място по-евтин венец.

– Можете и да не го вземете – каза продавачката обидено. – Лесно ще продам стоката си.

– При тези цени?

– О, да, точно при тези цени! Нямам достатъчно стока и до вечерта всичко се продава, уважаеми госпожи!

– Вие сте спекулантка, която използва войната!

Двете дами напуснаха с достойнство магазина. Продавачката пое дълбоко дъх, като че ли искаше да извика нещо след тях, но забеляза Гребер и се обърна към него. Изведнъж по лицето ѝ се появиха две червени петна.

– А вие какво ще обичате? Венец или траурни букети? Както виждате, магазинът не е голям, но имам много хубави букети от борови клончета.

– Не е за погребение – каза Гребер.

– Тогава за какво? – измърмори продавачката объркана.

– Искам да купя цветя.

– Цветя ли? Имаме лилии...

– Не искам лилии. Нещо за сватба.

– Но лилиите са тъкмо за сватба, господине! Те са символ на невинност и девственост.

– Права сте. Но нямате ли рози?

– Рози! По това време? Откъде? Във всички парници сега отглеждат зеленчуци! Изобщо много е мъчно да получим каквато и да е стока.

Гребер разгледа изложените цветя. Най-послед откри букет нарциси зад един венец във формата на пречупен кръст.

– Дайте ми това. Продавачката взе букета и го изтърси от водата.

– За съжаление принудена съм да ви го увия във вестник. Нямаме вече никаква друга хартия.

– Няма значение.

Гребер плати нарцисите и излезе. Веднага се почувствува неловко с цветята в ръка. Минувачите сякаш го гледаха неодобрително. Той

държеше букета с цветята надолу. След това се помъчи да го скрие под мишницата си. Вниманието му бе привлечено от единия ъгъл на вестника, с който беше обвит букетът. До жълтите цветя се виждаше снимката на мъж с разпенени уста. Това беше фотографията на председателя на един народен съд. Гребер прочете текста. Четирима души били екзекутирани, защото вече не вярвали в германската победа. Главите им били отсечени с брадва. Гилотината беше много отдавна изоставена. Смятаха я за прекалено хуманна. Гребер смачка вестника и го захвърли надалеч.

Чиновникът имаше право – Службата за гражданското състояние се намираще в гимнастическия салон на основното училище. Един служител беше седнал пред няколко въжета за катерене, долните краища на които бяха прикрепени към стената. Между тях висеше един портрет на Хитлер в униформа, а под него пречупен кръст с германски орел.

Трябваше да почакаат. Един възрастен войник беше пред тях. Той беше придружен от една жена, която носеше на гърдите си златна брошка във формата на кораб с платна. Войникът изглеждаше развълнуван, жената – спокойна. Тя се усмихваше на Елизабет така, като че ли бяха съзаклятнички.

– Свидетелите? – каза чиновникът. – Къде са свидетелите ви?

Войникът избърбори нещо смутено. Той не беше довел никакви свидетели.

– Аз мислех, че при военните бракове няма нужда от свидетели – най-после успя да произнесе той.

– Само това липсваше! При нас си има ред! – възкликна служителят.

Войникът се обърна към Гребер.

– Искаш ли да ни послужиш, другарю? Ти и госпожицата? – попита той. – Само ще се подпишете.

– Дадено. След това и вие ще се подпишете за нас. И аз мислех, че няма нужда от свидетели.

– Като че ли имахме време да мислим и за това!

– Всеки трябва да мисли за своите граждански задължения! – издекламира отсечено чиновникът. По всичко изглеждаше, че смята небрежността за лична обίδα. – Нима бихте отишли на фронта ей така, без оръжие?

Старият войник го гледаше слисан.

– Но това е съвсем друго нещо. Свидетелят да не е оръжие?

– Никога не съм твърдял такова нещо. Направих просто едно сравнение, Е добре, къде са ви свидетелите?

– Ето, другарят и госпожицата. Чиновникът погледна Гребер с досада. Такова просто разрешение на въпроса не му се харесваше.

– Имате ли лични карти? – запита той Гребер, като очакваше отрицателен отговор.

– Ето. Ние също идваме, за да сключим брак.

Чиновникът взе документите, като си мърмореше нещо. Той вписа в регистъра имената и презимената на Гребер и Елизабет.

– Подпишете се тук.

И четиримата се подписаха.

– Поздравявам ви от името на фюрера – каза с леден тон чиновникът на войника и жена му. – Вашите свидетели? – обърна се след това той към Гребер.

– Господинът и госпожата – каза Гребер, като посочи двойката.

Чиновникът поклати глава.

– Мога да разреша само на единия от двамата да бъде свидетел – заяви той.

– Защо? Как можахме ние и двамата да им бъдем свидетели?

– Да, но вие сте неженени. Сега те представляват съпружеска двойка. За свидетели се изискват две независими едно от друго лица. Една законна съпруга е невалидна в случая.

Гребер не можеше да разбере дали чиновникът има право, или искаше само да им създава мъчнотии.

– Няма ли тук някой, който да може да свърши работата? – запита той. – Някой друг чиновник например?

– Това не е моя работа – каза чиновникът със злорадство. – Ако нямате свидетели, не можете да се ожените.

Гребер се огледа.

– От какво имате нужда? – го запита един възрастен човек, който се приближи към тях и изглежда бе дочул целия разговор, – От свидетел ли? Аз съм на ваше разположение.

Той застана до Елизабет. Чиновникът го изгледа студено.

– Имате ли документи?

– Разбира се.

Новодошлият извади бавно един паспорт от джоба си и го хвърли на масата. Чиновникът го взе с вид на отвращение и го отвори, но веднага скочи на крака и извика с писклив глас: „Хайл Хитлер, г-н оберщурмбанфюрер!“

– Хайл Хитлер! – отговори оберщурмбанфюрерът небрежно. – А сега постарайте се малко да престане тази глупава комедия, разбрано ли

е? Не ви ли е срам да се държите по този начин с войници?

– Разбрано, г-н обершурмбанфюрер! Моля, бъдете така любезен да се подпишете тук!

Така Гребер разбра, че вторият му свидетел е обершурмбанфюрерът от войските на СС Хилдебранд. Първият свидетел беше простият войник от пионерските войски Клоц. Хилдебранд стисна ръцете на Гребер и Елизабет, после тези на Клоц и жена му. Чиновникът от Службата по гражданско състояние измъкна зад въжетата за катерене, които приличаха на бесилка, два екземпляра от книгата на Хитлер „Моята борба“.

– Подарък от общината! – обясни той надут, като гледеше как Хилдебранд се отдалечава. – Тръгнаха вече и цивилни! Човек не знае какво може да му дойде до главата! – изръмжа той с друг тон.

Четиримата младоженци заобиколиха магарето за прескачане и успоредките, за да стигнат до изхода.

– Кога трябва да се връщаш? – обърна се Гребер към войника от пионерските войски.

– Утре – Клоц му намигна. – Отдавна искахме да се оженим. Защо да правим подарък на държавата? Ако ми строшат главата, поне Мария няма да остане на улицата. Нали е така?

– Разбира се.

Клоц отвори войнишката си торба.

– Ти ни направи знаменита услуга, другарю. Имам прекрасна наденица. Опитайте я. Не отказвай, вземи я! Аз съм селско чедо. Имам доста от тях. Исках да я дам на чиновника от Службата по гражданското състояние. Представяш ли си, на този посерко!

– В никакъв случай! – Гребер взе наденицата. – Ето ти тази книга в замяна. Нямам нищо друго, което да ти дам като сватбен подарък.

– Но, другарю, той ми даде и на мене една!

– Няма значение. Ще ти станат две. Една за теб и една за жена ти.

Клоц разгледа книгата.

– Хубава подвързия – констатира той. – Наистина ли не искаш да я запазиш за себе си?

– Нямам нужда от нея. В къщи имаме един екземпляр, подвързан с кожа с позлатени краища.

– Това е вече друго. Хайде всичко хубаво!

– И на тебе също! Гребер настигна Елизабет.

– Нищо не казах на Алфонс Биндинг, защото той искаше да ни стане свидетел – каза той. – Не исках до нашите имена да фигурира името на околийски водач. Вместо него ние имаме сега името на един

обершурмбанфюрер от СС! Ето докъде водят и най-добрите намерения.

Елизабет се засмя.

– Да, но нали смени библията на режима срещу една наденица! Равновесието не е нарушено!

Те пресякоха пазарния площад. Статуята на Бисмарк, от която всъщност бяха останали само краката, беше отново изправена. Ято гълъби се въртеше над черквата „Света Мария“. Гребер погледна Елизабет, „Всъщност би трябвало да съм най-щастливият човек“ – помисли си той. Но не се чувствуваше така, както бе очаквал.

Те се изтегнаха на една малка полянка в гората край града. Пролетен дъх се носеше между стволите на дърветата. Иглики и виолетки бяха нацъфтели в мъха. Задуха лек ветрец. Изведнъж Елизабет се изправи.

– Какво виждам, ей там? Някаква омагьосана гора! Или сънувам? Дърветата са украсени със сребърни ресни! Виждаш ли ги и ти?

Гребер кимна с глава.

– Изглеждат като украшения на коледно дърво.

– Какво е това?

– Станиол. Или много тънък алуминий, нарязан на тесни ленти. Нещо подобно на сребристите хартия, с която обвиват шоколада.

– Да. Наистина цялата гора е покрита с тях. Откъде идват?

– Самолетите ги хвърлят на снопчета. Те объркват радиовълните. Мисля, че пречат да се установи откъде идват самолетите. Въобще нещо подобно. Тясно нарязаните станиолови ленти прекъсват или смущават радиовълните, когато, трептейки, падат бавно към земята.

– Жалко! – каза Елизабет. – Прилича на гора от коледни елхи. Всъщност това е част от войната. А аз мислех, че най-последно, за първи път сме далече от нея.

Те не можеха да откъснат очи от чудната феерия. Дърветата около полянката бяха отрупани с ленти, които трепяха по клонките и искряха, леко полюшвани от вятъра. Слънцето си беше пробило път между облаците и ги превръщаше в някаква блестяща приказка. Една нощ на ужас, на сърцераздиращ вой, на смърт и на развалини бе поставила по дърветата този мълчалив и нежен декор, който събуждаше в тях цяло шествие от стари спомени, от приказки, спокойни и вълнуващи бдениа около елхата.

Елизабет се притисна до Гребер.

– Нека приемем всичко така, както изглежда, а не каквото е всъщност.

– Съгласен съм.

Гребер измъкна от джоба на палтото си книгата, която му беше дал Полман.

– Ние не можем да направим сватбено пътешествие, Елизабет. Но Полман ми даде това – книга с картини от Швейцария. Някой ден след войната ще отидем там и ще намерим всичко, от което сме лишени засега.

– Швейцария? Това е страната, където нощно време няма затъмнение, нали? Гребер отвори книгата.

– Сега вече и в Швейцария няма никаква светлина. Чух го в казармата. Били сме изпратили ултиматум да затъмняват светлините си. Швейцарците били принудени да отстъпят.

– Защо?

– Ние нямахме нищо против това Швейцария да бъде осветена до тогава, докато бяхме единствените, които я прелитаха. Сега обаче и другите летят над нея. С бомби към Германия. Обилно осветените швейцарски градове им служат за добра ориентация. Затова именно.

– И там значи е същото като тук.

– Да. Но поне имаме утешението да намерим една непокътната страна, когато заминем за Швейцария след войната. Тя ще остане върна на картините от тази книга. Ако се касаеше за книга с картини от Италия, Франция или Англия, всичко щеше да бъде съвсем другоаче.

– Също и от Германия.

– Също и от Германия, да. Те прелистваха книгата.

– Планини – каза Елизабет. – Нима в Швейцария няма друго освен планини? Няма ли топли дни, няма ли юг?

– Разбира се, че има! Ето, виж Италианска Швейцария.

– Локарно... не се ли състоя там някаква голяма мирна конференция? Конференцията, на която бе решено да няма никога вече война?

– Мисля, че да.

– Тази работа не трая дълго.

– Не. Ето Локарно. Виж палмите, старите черкви, а ето и езерото Маджоре. Това тук са острови, отрупани с азалии, мимози, пълни със слънце, с мир.

– Да. Как се казва това малко градче?

– Порто Ронко.

– Добре – каза Елизабет, като се излегна отново. – Да запомним името му. Ще отидем там по-късно. Сега вече ми омръзна да пътувам.

Гребер затвори книгата. Той се загледа за момент в трептящото и

искрящо сребро по дърветата, после пхна ръката си под раменете на Елизабет. Чувствуваше нейното топло присъствие и още по-близо – гръдта на земята, върху която игликите се смесваха с нежната трева. Едно розово цвете с тесни нежни листенца на венчето разцъфваше до бузата му. То ставаше все по-голямо и по-голямо, докато изпълни целия хоризонт и очите на Гребер се затвориха.

Вятърът стихна. Стъмни се бързо. Глух тътнеж се разнесе в далечината. „Артилерия – помисли си Гребер в полусън. – Но откъде? Къде се намирам? Къде е фронтът?“ После, когато присъствието на Елизабет го измъкна от кошмара, той се запита: „Къде ли има тука оръдия? Сигурно има упражнения по стрелба?“

Елизабет се изправи.

– Къде са? – прошепна тя. – Бомбардират ли, или се отдалечават.

– Това не са самолети.

Тътнежът започна отново. Гребер стана и наостри слух.

– Няма нито бомби, нито артилерия, нито самолети, Елизабет – каза той, – идва буря.

– Не е ли малко рано за буря?

– Бурите не се подчиняват на никакви правила.

Първите светкавици прерязаха небето. Те изглеждаха бледи и немошни в сравнение с тези, които хората можеха да направят. И гръмотевицата трудно можеше да се сравни с бумтенето на ято самолети.

Заваля дъжд. Те прекосиха тичешком полянката и се подслониха под боровете. Скоро ромонът на дъжда по короните на дърветата ги заобиколи като шепот на невидима тълпа. В полумрака между шубраците Гребер забеляза, че косите на Елизабет бяха окичени със сребърни висулки, по които светкавиците запалваха чудни отблясъци.

Те излязоха от гората и се скриха в чакалнята на трамвайната спирка, където вече се бе събрала цяла тълпа. Имаше и няколко есесовци. Те бяха млади и заглеждаха настоятелно Елизабет.

След около половин час дъждът спря.

– Не зная къде се намираме – каза Гребер. – В коя посока трябва да вървим?

– Надясно.

Те прекосиха улицата и навлязоха в една сенчеста алея. Дълга редица мъже работеха в полумрака. Поставяха водопроводни тръби. Облечени бяха в затворнически дрехи. Внезапно Елизабет се отдели от него и тръгна към работниците. Бавно минаваше към всеки един, навеждаше се и ги оглеждаше, сякаш търсеше някого. Сега Гребер можа да различи

номера по дрехите им. Изглежда, че бяха затворници от концентрационния лагер. Работеха мълчаливо и бързо, без да поглеждат нагоре. Главите им приличаха на мъртвешки черепи, а дрехите се вееха върху изсушените им тела. Двама от тях лежаха грохнали пред една барачка за продажба на зелтерска минерална вода, скована от дъски.

– Хей, вие там! – изкрещя един есесовец. – Назад! Забранено е да се минава оттам!

Елизабет се направи, че не го чува. Тя само ускори крачките си и продължи да хвърля изпитателен поглед към всяко едно от тези смъртнобледи лица.

– Назад! Ей там, жената! На вас говоря! Дявол да го вземе, глуха ли сте?

Есесовецът изтича, като ругаеше.

– Какво има? – попита Гребер.

– Какво има ли? Да не са ви запушени ушите, или какво?

Гребер видя да пристига бегом и втори есесовец – някакъв обершарфюрер. Той не се осмели да извика Елизабет, знаеше, че тя няма да го послуша.

– Търсим нещо – каза той на есесовците.

– Какво? Хайде, дайте обяснения!

– Загубихме нещо. Една брошка – във формата на кораб с брилянти. Минахме оттука снощи. Трябва да е паднала в тази алея. Може би сте я намерили?

– Какво?

Гребер повтори лъжата си. Той забеляза, че Елизабет беше вече огледала половината от редицата затворници.

– Нищо не е било намерено тук – каза обершарфюрерът.

– Разправя ни измислици – каза есесовецът. – Имате ли документи?

Гребер го изгледа за момент спокойно. С удоволствие би му стоварил един юмрук. Есесовецът нямаше повече от двадесет години. „Щайнбрер – помисли си той. – Хайни. Същият тип!“

– Не само че имам документи, но даже много добри документи. Оберщурмбанфюрерът Хилдебранд е например един от най-добрите ми приятели, ако това ви интересува!

Есесовецът избухна в смях.

– И кой още? Сигурно и самият фюрер, нали?

– Не, фюрерът не. – Елизабет беше почти стигнала до края на редицата. Гребер измъкна бавно семейната си книжка от джоба.

– Ето, елате под лампата! Прочетете тук! Това е подписът на моя

свидетел на сватбата. А датата? Днешна дата, както виждате. Още нещо да питате?

Есесовецът се наведе над документа. Обершарфюрерът също четеше през рамото му.

– Това е наистина подписът на Хилдебранд – каза той. – Аз го познавам. Но не трябва да минавате оттук. Забранено е. Не можем нищо да направим. Съжалявам за брошката ви.

Елизабет се връщаше бавно.

– И аз също – каза Гребер. – Разбира се, няма да продължим да търсим, щом е забранено. Заповедта си е заповед.

Той тръгна напред, за да пресрещне Елизабет, но обершарфюрерът го придружи.

– Може би ще намерим брошката. Къде да я изпратим?

– Предайте я на Хилдебранд, така ще бъде най-лесно.

– Добре – отговори почтително обершарфюрерът. – Намерихте ли нещо? – обърна се той към Елизабет.

Тя го погледна с такъв вид, като че ли се събуждаше от сън.

– Разказах на обершарфюрерът за брошката, която загубихме снощи тук – каза бързо Гребер. – Ако се намери, той ще я предаде на Хилдебранд.

– Благодаря – отговори Елизабет объркана. Обершарфюрерът я погледна настоятелно и кимна с глава.

– Можете да разчитате на нас! Ние сме учтиви хора.

Елизабет хвърли последен поглед към затворниците. Обершарфюрерът забеляза това.

– Ако някой от тези свини я е задигнал, скоро ще я намерим – обеща той галантно. – Ще ги претърсим, докато ни попадне в ръцете.

Елизабет изтръпна.

– Не съм сигурна, че тук съм я загубила – каза тя. – Възможно е да е паднала по-горе, в гората. Струва ми се, че беше там.

Обершарфюрерът се усмихна иронично. Тя се изчерви.

– Сигурно трябва да е в гората – повтори тя. Обершарфюрерът се усмихна още по-иронично.

– В такъв случай, разбира се, не можем да помогнем – каза той.

Гребер се намери изведнъж до бръснатата глава на един от наведените затворници. Той плъзна ръка в джоба си, измъкна от там пакет цигари и го изпусна в краката на затворника, като продължи да стои обърнат на другата страна.

– Много ви благодаря – каза той на обершарфюрера. – Ще се

върнем утре в гората, за да продължим търсенето. По всяка вероятност тя е останала там.

– Няма защо. Хайл Хитлер! Моите сърдечни пожелания за сватбата.

– Благодаря.

Те вървяха мълчаливо един до друг дотогава, докато изгубиха от очи затворниците. Проясненото небе беше набраздено с дълги ивици розово-сedefени облаци, които приличаха на ято розови фламинго.

– Не трябваше да постъпвам така – каза Елизабет. – Съзнавам го. Но – няма значение. Всички сме еднакви. Едва сме се отървали от една опасност и веднага сами доброволно се излагаме на нов риск.

Тя кимна с глава.

– Ти ни спаси с брошката. И с Хилдебранд. Наистина лъжеш чудесно.

– Това – каза Гребер – е всъщност единственото нещо, което нашият народ отлично научи през последните десет години. А сега, хайде да си ходим у дома.

Имам абсолютно право, официално подписано и парафирано, да живея в твоето жилище. Отказах се от леглото си в казармата, днес следобед си прибрах нещата от Алфонс и сега най-после се прибирам в къщи. Ще си позволя лукса да си поспя до късно, докато ти ще имаш куража да ставаш сутрин рано, за да печелиш хляба на семейството.

– Утре няма да ходя във фабриката. Имам два дни отпускат.

– Защо едва сега ми го казваш?

– Исках дори да те изненадам сутринта. Гребер поклати глава.

– Само без изненади, моля ти се. Нямаме време за тях. Всяка минута ни е необходима, за да се радваме. Всъщност, нека започнем веднага. Имаме ли достатъчно за закуска? Или да мина при Алфонс преди да се прибера?

– Имаме достатъчно.

– Добре. Тогава ще си позволим да закусим с голям шум. Ако исках, ще изсвирим даже и Хохенфридбергския марш. А когато г-жа Лизер се появи, цялата треперееща от целомъдрено възмущение, ще пхнем под носа ѝ, под мръсния ѝ нос на доносничка, нашата семейна книжка. Представяш ли си физиономията ѝ, като види името на нашия свидетел-есесовец!

Елизабет се усмихна.

– Може и нищо да не каже. Завчера, когато ми предаваше половината кило захар, което ти ми беше оставял, неочаквано ми заяви, че си бил напълно порядъчен младеж. Бог знае какво я беше прихванало

Време да се живее и време да се мре

изведнъж, за да си промени така мнението! Знаеш ли защо?

– Нямам представа. Вероятно се дължи на поквара. Това е второто нещо, на което ни научиха през последните десет години.

Бомбардировката стана по обед. Денят беше мрачен и задушен, пълен с влага и изпарения. Облаците лежаха ниско. Огънят от експлозиите политаше към тях, сякаш земята биеше невидимия си противник с неговото собствено оръжие, за да го повали долу, във вихрушка от огън и разрушения.

Беше по обедната почивка, часът на най-голямото движение. Един отговорник от противовъздушната защита беше принудил Гребер да се прибере в близкото скривалище. Гребер беше помислил, че се касае само за обикновена тревога, обаче щом чу първите експлозии, той започна да си пробива път през тълпата, докато стигна до изхода на скривалището. В момента, когато вратата се отвори още веднъж, за да влязат няколко души, той изскочи навън.

– Назад! – извика отговорникът след него. – Никой няма право да стои навън! Само противовъздушната защита!

– Аз също съм от противовъздушната защита.

Той се втурна по посока на фабриката. Не знаеше дали ще успее да намери Елизабет, но знаеше, че фабриките представляват главната цел на атаките. Искаше поне да я потърси и отведе на друго място.

Стигна до ъгъла. На другия край на улицата една къща се издигна пред него бавно нагоре. Тя се пръсна във въздуха на части, които на свой ред се раздробиха и паднаха на земята, без особен шум, тихо и бавно. Гребер се просна цял в канавката, с ръце на ушите. Въздушният натиск на една втора експлозия го повдигна като с някаква гигантска ръка и го отхвърли няколко метра назад. Камъни падаха като градушка около него. И те падаха без шум в общия трясък. Той се изправи, залитна, разтърси силно глава, дръпна ушите си и се удари по челото, за да се отърве от замаяването. За миг улицата пред него се превърна в буря от пламъци. Невъзможно беше да продължи нататък и се върна назад.

Хората тичаха срещу него с отворени уста и ужасени очи. Викаха, но той не можеше да чуе нито дума. Те минаха покрай него като глухонеми, обхванати от безумие. Следваше ги един мъж с дървен крак, носещ под мишница голям часовник с кукувица, топозите на който се влачеха по земята. След него вървеше едно овчарско куче с клюмнали уши. Пред входа на една къща беше застанало петгодишно момиченце с пеленаче в ръце. Гребер се спря.

– Тичай в най-близкото скривалище! – изкрещя той. – Къде са родителите ти? Защо са те оставили тук съвсем сама?

Момиченцето дори не го погледна. То държеше главата си наведена напред към стената. Гребер забеляза изведнъж един отговорник от противовъздушната защита, който му викаше нещо неясно. Той изкрещя на свой ред, без сам да се чуе. Отговорникът продължи да вика напразно и му направи знак да се скрие. Гребер махна с ръка и посочи двете деца. Като че ли двамата изпълняваха призрачна пантомима. Отговорникът се опита да го спре с едната си ръка, а с другата посегна към децата. В същия момент Гребер се почувствува внезапно откъснат от земята. За миг се намери във въздуха, като че ли нямаше никаква тежест и можеше да прави грамадни скокове по улиците, веднага след това сякаш се превърна в меко олово и исполински чук го сплеска към земята. Един гардероб със затворени врати прелетя над главата му като тромава допотопна птица. Мощна въздушна струя го сграбчи и го завъртя бързо, пламъци изригнаха от земята, яркочълт огън лизна небето, прегоря в нажежен бял цвят и се изсипа като проливен дъжд надолу. Гребер вдишваше огън, имаше чувството, че дробовите му горят, Той се строполи на земята, обгърна главата си с ръце, спря дишането си дотогава, докато почувствува, че ще се пръсне, и отвори очи. През сълзи и дим пред погледа му бавно изплува мътна картина, която се залюля за миг и остана неподвижна: разцепена на парчета стена, срутена назад върху една стълба и горе, на стълбата, набучено от раздробените стъпала, тялото на петгодишното момиченце – късата му карирана поличка отметната, крачката му разкрасени и оголени, ръчичките му скръстени, гърдите му пронизани от парче желязна ограда, заостреният връх на която стърчеше откъм гърба, а малко по-далеч – отговорникът от противовъздушната защита, легнал настрана, като умрял акробат, сякаш с повече стави, отколкото приживе, без глава и с малко изтекла кръв, прегънат на две, с крака, превити на раменете. Пеленачето беше изчезнало. То изглежда беше запратено другаде от бурята, която сега се връщаше отново, гореща и пламтяща, подгонила в обратния си път огъня. Гребер чу някой да вика до него: „Мръсници! Мръсници! Проклети мръсници!“ Вдигна глава към небето, огледа се и си даде сметка, че виковете идеха от самия него.

Скочи на крака и се затича нататък. Без сам да знае как, той се намери на площада пред фабриката. Тя изглеждаше незасегната, само един пресен кратер зееше близо до дясното ѝ крило. Ниските, сиви постройки не бяха никъде ударени.

Отговорникът от противовъздушната защита на фабриката го спря.

– Жена ми е тук! – изкрещя Гребер. – Пуснете ме да вляза.

– Забранено! Най-близкото скривалище е от другата страна, отатък, където свършва площадът.

– Дявол да го вземе! Кое всъщност не е забранено в тази страна? Махнете се от пътя ми или...

Отговорникът посочи към двора. Там се издигаше малък кръгъл бункер от железобетон.

– Картечница – каза той – и един часовой. Войник като теб! Хайде, влизай, щом като искаш, глупак с глупак!

Гребер не се нуждаеше от повече обяснения. Целият двор се намираще под обсега на картечницата.

– Часовой ли? – каза той разярен. – А защо? Скоро ще почнете да пазите и собствените си лайна! Какви са тези ваши проклетни шинели, че се нуждаят от пазене?

– Идиот! – отговори презрително портиерът. – Да не мислиш, че във фабриката само кърпят шинели! Или че има само жени! В цеха за муниции работят няколко-стотин затворници от концентрационния лагер. Разбра ли сега, тъпако?

– Добре де. А как са скривалищата? Добри ли са?

– Малко ме интересуват мен скривалищата! Аз съм длъжен да стоя отвън. А знае ли някой какво става с жена ми в града?

– Но кажи поне сигурни ли са скривалищата? – Разбира се. Нали имат нужда от хора, които да работят във фабриката. А сега изчезвай! Никой не трябва да стои на улицата. Ще те забележат. Тук не обичат саботьорите.

Тежките експлозии бяха престанали. Противосамолетната артилерия продължаваше да беснее. Гребер изтича обратно на площада. Не отиде в близкото скривалище, а се сви в димящия пресен кратер накрая на площада. Вонята вътре почти го задуши. Той изпъзля горе и легна по лице с поглед, вперен във фабриката. „Колко различно лице има войната тук – помисли си той. – На фронта всеки се грижи само за себе си. Най-много някой да има брат в собствената си рота. Тук има цяло семейство и всеки член от семейството е еднакво застрашен. Войната е двойна, и тройна, и десеторна...“ Той си помисли за трупа на петгодишното момиченце и за безбройните други, които беше видял, спомни си за родителите си, за Елизабет и почувствува омраза да свива стомаха му като спазма, омраза към тези, които бяха докарвали нещастията. Това беше омраза, която не се спираше до границите на страната му и която нямаше нищо общо с разума и справедливостта.

Започна да вали. Капките падаха като сребърни сълзи в тежкия развален въздух. Те се пръсваха и образуваха тъмни петна по земята. Тогава се появи следващата вълна бомбардировачи.

Струваше му се, че някой разкъсва гърдите му. Ревът се засили, превърна се в металически вой и тогава една част от фабриката се вдигна във въздуха, черна сред ветрилообразните пламъци, и се пръсна на парчета, като че ли някакъв гигант си играеше под земята с играчки и ги подхвърляше нависоко.

За миг Гребер впери поглед в прозореца, от който изскачаха бели, жълти и зелени пламъци. После скочи на крака и се затича към входа на фабриката.

– Още ли си тук! – възкликна отговорникът от противовъздушната защита. – Какво искаш пак? Не виждаш ли, че фабриката е ударена?

– Да! Къде? Кой цех е засегнат? Работилницата за шинели ли?

– Шинели? Идиот! Тя е много по-далеч!

– Наистина ли? Жена ми...

– А-а! Стига си ми дрънкар за жена си. Всички жени са в скривалището. Има цял куп мъртви и ранени, които сега трябва да се пренесат. Остави ме на мира!

– Какви са тия убити и ранени, щом всички са в скривалището?

– Другите, глупак такъв! Тия от концентрационния лагер. Те не са в скривалището. Ясно ли ти е? Да не мислиш, че за тях са построени специални скривалища?

– Не – каза Гребер, – разбира се, че не.

– Е, слава Богу! Най-после започваш да схващаш. А сега остави ме на мира. Ти, като стар войник, дявол да го вземе, би трябвало да бъдеш по-малко нервен. Изглежда като че ли за момент попремина. Може би това е всичко за днес.

Гребер се послуша. Чуваше се само ляят на противосамолетните оръдия.

– Слушай, другарю – каза той, – ще те моля само за едно нещо. Искам да зная има ли жертви между работничките от работилницата за войнишки шинели? Пусни ме да вляза или ти попитай. Не си ли женен?

– Разбира се, че да! Нали вече ти казах! Да не мислиш, че не се безпокоя достатъчно за жена си в този момент?

– Тогава попитай! Направи го, убеден съм, че нищо не се е случило с жена ти!

Отговорникът от противовъздушната защита погледна Гребер и поклати неодобрително глава.

– Слушай, човече! Трябва да си се побъркал! Или да не би да си ти самият дядо Господ?

Той влезе в будката при входа. След малко излезе отново.

– Телефонирах, работилницата не е засегната. Само момчетата от концентрационния лагер са опрали пешкира. А сега да те няма! Откога си женен?

– От пет дни.

Противовъздушникът изведнъж се усмихна.

– Защо не ми го каза веднага? Щях да разбера!

Гребер тръгна да се връща. „Желаех да притежавам нещо, което да ме задържи тук – каза си той. – Далеч бях от мисълта, че то ще ме направи двойно по-уязвим.“

Всичко беше свършено. Градът вонеше на смърт и пожар и хиляди огньове се бяха настанили в него. Имаше и червени, и зелени, и жълти, и бели. Имаше такива, които представляваха само тлеещо и пълзящо трептене върху купищата димящи развалини, а също и други, които се издигаха от покривите в спокойни колони към небето. Имаше огньове, които си играеха почти весело по непокътнатите прозорци, срамежливи пламъчета, които се търсеха пипнешком от едно стъкло на друго, докато други прозорци бълваха потоци от кървави и яростни пламъци. Имаше огнена жар, и огнени стени, и огнени бури. Имаше пламтящи мъртъвци, а имаше и ранени в пламъци, които изскачаха с писъци от къщите, тичаха в кръг, докато най-последно се строполясваха на земята, гърчеха се и издаваха дрезгави звуци, които ставаха все по-задавени, след това само потръпваха, в предсмъртни конвулсии, изхъркваха и завоняваха на овъглено месо.

– Факли! – каза някой близо до Гребер. – Невъзможно е да бъдат спасени. Те горят живи. Мръсотията, която изтича от бомбите, ги е обляла и изгаря всичко – кожа, мускули и кости.

– Нима не е възможно да ги изгасят?

– Трябва по един пожарогасител за всекики и пак не зная дали ще бъде от полза. Тази дяволска работа унищожавя всичко. А писъците?

– Щом не е възможно да ги спасят, по-добре ще е да им се тегли по един куршум в главата.

– Опитай се да видим и ще бъдеш обесен за убийство! Освен това, нима мислиш, че е лесно да се прицелиш в хора, които беснеят в кръг като безумни! Те тичат, а това именно им причинява най-голямата беда – превръща ги във факли. Вятърът, разбираш ли? Те тичат и правят вятър, а вятърът раздухва огъня и мигновено пламъците избухват.

Гребер погледна събеседника си. Под каската орбитите на очите му бяха хлътнали и представляваха две черни дупки. Много зъби липсваха в устата му.

– Искаш да кажеш, че би трябвало да не мърдат?

– Теоретично това би било по-добре. Да не мърдат или да се опитат да изгасят огъня с покривки или нещо подобно. Кой може обаче да има покривки под ръка? И да се сети за това? А и кой може да стои спокойно и да не мърда като гори?

– Никой... Какъв си ти всъщност? Пожарникар от противовъздушната?

– Съвсем не. Принадлежа към бригадата за събиране на трупове. И на ранени също, разбира се, когато намерим. А! Ето и колата иде! Най-после!

Гребер видя наистина измежду развалините да се приближава една каруца, теглена от сив кон.

– Стой, Густав! – извика човекът, с когото той разговаряше. – Невъзможно е да отидеш по-нататък. Ще ги донесем тук. Имаш ли носилки?

– Две.

Гребер тръгна след двамата мъже. Той забеляза мъртвците зад една срутена стена. „Като в кланица – помисли си той. – Не, дори не и като в кланица. В кланицата всичко е в ред, животните са нарязани правилно, грижливо изкормени, насечени на късове и обезкървени.“ Тук телата бяха смачкани, разкъсани, опърлени и овъглени. Парцали от дрехи висяха още по тях: ръкав от вълнен пуловер, колан, крачол на панталон от каша, сутиен, металната част на който обгръщаше две почернели и окървавени гърди. Трупове на деца, убити всички заедно в някаква изба с лоши подпори, бяха нахвърляни на купчина в един ъгъл. Там имаше откъснати ръце, крака, смачкани глави с обелени коси, крака с разместени стави, а също и няколко случайни предмета, размесени между тях – ученическа чанта, кошница с умряла кокошка. По тялото на едно малко момченце, цялото-бяло като албинос, нямаше никаква видима рана и то изглеждаше като че ли е още без душа и чака да му вдъхнат живот. Пред него беше прострян един труп, обгорен повърхностно, но целият с изключение на единия крак, зачервен и покрит с мехури. Не можеше да се познае дали беше мъж или жена, тъй като гърдите и половите органи бяха изгорели. Златна халка блестеше със странен отблясък на един от черните сгърчени пръсти.

– Очите – каза някой. – Като си помисли човек, че дори очите

горят!

Трупове бяха натоварени на каруцата.

– Линда! – крещеше една жена, която вървеше зад носилката. –
Линда! Линда!

Слънцето проби облаците. Измитите от дъжда улици заблестяха, дърветата, които бяха пощадени, лъщяха влажни и яркозелени. Въздухът след дъжда беше свеж и приятен.

– Никаква прошка! – каза някой зад Гребер. Той се обърна. Една жена с кокетна червена шапка гледаше към децата.

– Никога! – каза тя. – Никога! Нито на тоя, нито на оня свят!

Един патрул се приближи.

– Движение! Забранено е спирането! Хайде, движение!

Гребер се отдалечи. „Защо никаква прошка? – помисли си той. – След тази война ще има толкова много неща за прощаване, но и толкова много, които не ще бъдат простени. Един единствен живот не би стигнал“. Той бе видял и други убити деца като тези – виждал ги бе навсякъде, във Франция, в Холандия, в Полша, в Африка, в Русия, и всички имаха майки, които ги оплакваха, а не само германските деца – ако всъщност майките им не бяха вече ликвидирани от есесовците. Но защо мислеше така? Нима той самият преди един час не беше крещял към небето, покрито със самолети: „Мръсници! Мръсници!“

Домът на Елизабет не беше засегнат, но една запалителна бомба бе паднала през една къща. Вятърът беше подгонил пламъците и сега горяха покривите и на трите къщи.

Блоковият отговорник стоеше на улицата.

– Защо никой не гаси? – запита Гребер. Блоковият отговорник направи неопределен жест към града.

– Защо никой не гаси? – повтори блоковият машинално.

– Вода ли няма?

– Вода има, но налягането е много слабо. Тече капка по капка. Отгоре на това е невъзможно да се приближим до огъня. Покривът ще рухне всеки момент.

Улицата беше претрупана от кресла, куфари, картини и денкове. Имаше и една котка в клетка за птички. От прозорците на долните етажи хора, потънали в пот, изхвърляха на улицата безформени бохчи, пълни с най-разнообразни неща. Други тичаха надолу-нагоре по стълбите.

– Мислите ли, че ще изгори цялата къща? – обърна се Гребер към блоковия отговорник.

– Много е вероятно, ако пожарната не пристигне веднага. Слава

Богу – няма вятър. Ние затворихме всички врати и прозорци и притворихме всички чешми в горния етаж. Нищо повече не може да се направи. Какво стана с пурите, които ми бяхте обещали? Сега е моментът да запаля една.

– Утре – каза Гребер. – Утре на всяка цена.

Той потърси с очи прозорците на Елизабет. Стаята не беше още пряко заплашена. Два етажа я отделяха от покрива. Силуетът на г-жа Лизер се мяркаше напред-назад през съседния прозорец. Тя се суетеше около един огромен бял денк с юргани и чаршафи. В полумрака на стаята приличаше на някакъв дебел фантом.

– И аз също ще отида да събера багажа – каза Гребер. – Няма да бъде зле!

– Не – отговори блоковият.

На стълбата някакъв мъж с лорнет се блъсна в Гребер. Той изглеждаше изнемогваше под тежестта на един огромен куфар.

– Моля, извинявайте – каза той учтиво, без да го погледне, и продължи нататък.

Вратата на апартамента беше отворена. Коридорът беше пълен с пакети. Г-жа Лизер профуча край него с намръщено лице и със сълзи на очи. Гребер влезе в стаята на Елизабет и затвори вратата след себе си.

Той се отпусна в едно кресло до прозореца и хвърли поглед наоколо. Странно спокойствие цареше в стаята. Гребер постоя за момент, без да мисли за нищо. После започна да търси куфари. Намери два под леглото и се запита какво да прибере.

Започна с роклите на Елизабет. Взе най-напред няколко от гардероба, които му се сториха практични. После отвори скрина и извади бельо и чорапи. Прикрепи между обувката пакет писма. В този момент чу шум и викове на улицата. Погледна навън. Не бяха пожарникарите, а само хора, които изнасяха вещи. Видя една жена с кожено палто, седнала на тротоара пред разрушените къщи в едно голямо кресло от червено кадифе. Тя стискаше малко сандъче на коленете си. „Вероятно скъпоценностите й“ – помисли си той и прегледа чекмеджетата, за да потърси скъпоценностите на Елизабет. Намери само няколко дреболии: тънка златна гривна и стара брошка с аметист. Взе също и златистата вечерна рокля. Изпитваше известна нежност като пипаше нещата на Елизабет, нежност, примесена с леко стеснение, сякаш нарушаваше някаква тайна.

Той постави върху вещите във втория куфар един портрет на бащата на Елизабет и го затвори. После седна пак в креслото и се огледа. Страният покой на стаята го обгърна отново. И реши, че трябва да изнесе

и дрехите за спане. Нави дюшека, възглавниците и одеялата и стегна всичко с чаршафите, както беше видял да прави г-жа Лизер. Като буташе денка към вратата, забеляза зад леглото войнишката си раница. Беше я забравил. Повдигна я и изпусна каската на земята, която издаде глух звук. Той я гледа дълго, после я блъсна с крак към другите неща до вратата и започна да ги сваля надолу.

Къщите бавно догаряха. Пожарната все още не идваше. Тези няколко къщи не бяха толкова важни. Фабриката гореше и имаше предимство. Освен това една четвърт от града беше плячка на пламъците.

Обитателите на къщите бяха спасили толкова от своето имущество, колкото можаха да измъкнат. Сега не знаеха какво да правят с него. Нямаше нито с какво да го пренесат, нито къде да го приберат. Улицата беше преградена на няколко метра пред къщите в пламъци. Оттам натакъ, тротоарите и самата улица бяха покрити с багаж.

Гребер видя плюшени кресла, една кожена кушетка, столове, кревати и дори една детска люлка. Някакво семейство беше спасило една кухненска маса и четири стола и беше насядало около масата. Друго едно беше обсебило част от тротоара и се караше оживено с всеки, който се приближеше до тях. Портриерът лежеше на един шезлонг, украсен с турски шарки, и спеше. Големият портрет на Хитлер, собственост на г-жа Лизер, беше подпрян до една стена. Тя самата седеше, с дъщеря си в скута, на края на едно легло.

Гребер беше измъкнал от стаята на Елизабет едно широко кресло и си почиваше в него, заобиколен от куфарите, раницата и другите неща, които беше успял да вземе. Отначало беше потърсил подслон в една от оцелелите съседни къщи. В два от апартаментите никой не отговори на звънеца, въпреки че бе видял лица зад прозорците. В няколко други не го пуснаха да влезе, защото било вече отдавна препълнено. От последния една жена му извика: „Ами ако ви хареса тук и останете! А, какво ще правим после?“ Тогава той се отказа. Когато се върна при вещите си, видя, че един от пакетите, в който бе увил продуктите, останали у Елизабет, междуременно беше изчезнал. По-късно изненада семейството, събрано около кухненската маса, в момента, когато ядеше тайно нещо. Всички се тъпчеха с гузно изражение на лицето. Може би се касаеше обаче до продукти, които им принадлежаха и от които не искаха да дадат на съседите си.

Изведнъж той забеляза Елизабет. Тя беше преминала през преградата и гледаше пламъците, които я осветяваха с танцуващи отблясъци.

– Елизабет! Тук съм! – извика той, като скочи. Тя се обърна. Не го

забеляза веднага. Стоеше на тъмно пред огъня и само косите ѝ сияеха.

– Тук! – извика той отново и махна с ръка. Тя изтича към него.

– Ти ли си? Слава Богу!

Той я стисна силно в обятията си.

– Невъзможно беше да дойда да те взема от фабриката. Трябваше да остана тук, за да пазя нещата.

– Помислих, че ти се е случило нещо.

– Защо трябва да ми се случи нещо?

Тя дишаше запъхтяно, притисната към гърдите му.

– Дявол да го вземе, на мене не ми мина дори през ума! – каза той изненадан. – През цялото време се страхувах само за теб.

Тя вдигна очи.

– Какво става тук?

– Къщата гори от покрива надолу.

– А ти? Страх ме беше за теб.

– Мене пък за тебе. Седни тук. Почини си.

Тя още не можеше да си поеме дъх. Той забеляза на края на тротоара кофа с вода и чаша до нея. Отиде, напълни чашата и я поднесе на Елизабет.

– Дръж, пийни една глътка.

– Хей! Вие там! Това е нашата вода! – извика една жена.

– И нашата чаша! – прибави едно дванадесетгодишно момче с покрито с лунички лице.

– Пий, не им обръщай внимание – каза Гребер на Елизабет и се обърна към хората. – А въздухът, и той ли е ваш?

– Върни им водата и чашата – каза Елизабет. – Или пък им излей кофата на главата, така ще бъде по-добре.

Гребер държеше чашата близо до устните ѝ.

– Не. Пий. Тичала ли си?

– Да. През целия път.

Гребер се върна при кофата. Жената, която му беше направила забележка, принадлежеше към семейството, събрано около кухненската маса. Той напълни отново чашата от кофата, изпразни я на един дъх и я остави до кофата. Никой не посмя да протестира. Щом обаче Гребер се върна на мястото си, момчето се спусна, взе чашата и я постави на масата. „Свини!“ – изкрещя портиерът на хората около масата. Той се беше събудил, прозина се и после отново заспа. Покривът на първата къща се сгромоляса.

– Ето нещата, които изнесох от стаята – каза Гребер. – Взех почти

всичките ти дрехи. Портретът на баща ти е също тук. Измъкнах и нещата ти за спане. Бих могъл да взема още нещо, да изнеса мебелите. Не е още много късно.

– Стой тук. Остави ги да изгорят.

– Защо? Има още време.

– Остави ги да изгорят. Така всичко ще бъде свършено.

– Какво ще бъде свършено?

– Миналото. Всички тези спомени не ни служеха за нищо. Те само ни тежаха. Даже и доброто. Трябва да започнем отново. Старото е банкрутирало. Не можем вече да се върнем назад.

– Би могла да продадеш мебелите.

– Тук! – Елизабет се огледа. – Нима е възможно да се организира публична продажба сред улицата? Погледни! Има прекалено много мебели и прекалено малко къщи. И така ще бъде още дълго време.

Дъждът завали отново. Започнаха да падат тежки топли капки. Г-жа Лизер отвори един чадър. Някаква жена, която беше спасила новата си шапка на цветя и за по-голямо удобство я беше сложила на главата си, я свали и пхна под роклята си. Портриерът се събуди отново и кихна. Хитлер от масления портрет на г-жа Лизер като че ли плачеше в дъжда. Гребер сне шинела и платнището от раницата. Направи над денка нещо като подслон за Елизабет и за себе си.

– Трябва да видим къде ще спим тази нощ – каза той.

– Дъждът може би ще изгаси огъня. А къде ще спят всички тези хора?

– Откъде да зная! Изглежда съвсем забравиха тая улица.

– Можем в края на краищата да спим тук, върху дюшека, с платнището и шинела.

– Можеш ли?

– Мисля, че когато човек е уморен, спи, където и да е.

– Биндинг има къща и една свободна стая. Там обаче ти не искаш, нали?

Елизабет поклати отрицателно глава.

– Тогава ни остава само Полман – каза Гребер. – В неговите катакомби има място за спане. Аз го запитах преди няколко дни. Помещенията за пострадали сигурно са претъпкани – ако въобще продължават да съществуват.

– Можем да почакаме още малко. Нашият етаж още не гори.

Елизабет седеше под дъжда, облечена в шинела. Тя съвсем не изглеждаше отчаяна.

– С удоволствие бих пила нещо – каза тя. – Не вода, разбира се.

– Имаме нещичко. Преди малко, когато опаковах, намерих зад книгите една бутилка водка. Сигурно сме я забравили.

Гребер отвърза денка. Беше скрил бутилката в един юрган. Така тя беше спасена от ръцете на крадеца. Беше увил и една чашка.

– Виж, ето я. Трябва обаче да прием, без да ни забележат другите. Иначе г-жа Лизер ще направи донос срещу нас за оскърбление на националното бедствие.

– Ако човек иска да не го забележат, най-добре е да не се крие. Това зная от опит. – Елизабет взе чашата и отпи една глътка. – Чудесно – каза тя, – точно каквото ми беше необходимо. Сякаш сме на терасата на някоя сладкарница. Имаш ли и цигари?

– Прибрах всичките, които ни останаха.

– Прекрасно. Така имаме всичко, което ни трябва.

– Наистина ли не искаш да изнеса част от мебелите?

– Сега вече няма да ти разрешат да се качиш. А и какво ще ги правим. И без това няма да ги мъкнем до мястото, където ще спим тази нощ.

– Единият от нас щеше да остане да ги пази, докато другият търси подслон.

Елизабет поклати отрицателно глава. Тя изпи каквото беше останало в чашата. Покривът на тяхната къща също рухна. Стените се разлюляха, после подовете на горните етажи се пробиха. Шепот на безсилен гняв премина през цялата улица. От прозорците изскачаха искри. Пламъците лижеха пердетата.

– Нашият етаж още не е засегнат – каза Гребер.

– Няма да е за дълго – обади се един мъж зад него.

Гребер се обърна.

– Защо не?

– Защо пък искате да ви върви повече, отколкото на нас? Аз живях в тази къща двадесет и три години, младежо! Сега апартаментът ми е в пламъци. Защо и вашият да не изгори?

Гребер погледна събеседника си. Той беше мършав и плешив.

– Винаги съм мислил, че това е повече въпрос на случайност, отколкото на морал – каза той.

– Това е въпрос на справедливост. Ако въобще знаете какво значи справедливост!

– Не съвсем. Но не е моя грешка. – Гребер се изсмя иронично. – Трябва да ви е тежък животът с такива мисли! Мога ли да ви предложа

чаша водка? Тя помага повече, отколкото всякакво възмущение.

– Благодаря! Запазете си ракията за вас! Ще ви е необходима, когато дойде ред на вашата барака. Гребер остави бутилката.

– Искате ли да се обзаложим, че нашият етаж няма да падне?

– Какво?

– Питам ви дали искате да се обзаложим? Елизабет избухна в смях. Плешивият мъж ги погледна втренчено.

– Предлагате облози в такъв ден като днешния, лекомислен младежо! А вие, госпожице, си позволявате отгоре на това да се смеете? Наистина колко ниско сте паднали!

– А защо да не се смеем? – попита Гребер. – По-добре е да се смеем, отколкото да плачем. Още повече когато сълзите са толкова безплезни, колкото и смехът!

– Би трябвало да се молите!

Горната част на фасадата се наклони и се срути във вътрешността на къщата. Той проби тавана на етаж над жилището на Елизабет. Под чадъра си г-жа Лизер избухна в нервни хълцания. Семейството около кухненската маса вареше ръжено кафе на спиртниче. Жената, която седеше в червеното плюшено кресло, покри с вестници облегалото, за да го запази от дъжда. Детето в люлката се разплака.

– Виж го как умира нашият малък дом от две седмици – каза Гребер.

– Справедливо е! – заяви плешивият човек със задоволство.

– Трябваше да се обзаложите, щяхте да спечелите.

– Аз не съм материалист, младежо!

– Тогавя защо хленчите за къщата си?

– Това беше мое семейно огнище. Нещо, което вие не можете да разберете, нали?

– Не, не мога да го разбера. Германският райх ме направи скитник много отдавна.

– Трябва да му бъдете благодарен за това. – Голата глава изтри устата си с ръка и се изплю шумно. – Сега няма да възразя, ако получа чаша водка.

– Сега няма да получите. Молете се, по-добре е. Пламъците избухнаха в стаята на г-жа Лизер.

– Гори бюрото! – прошепна Елизабет. – Бюрото на доносничката с всичките ѝ книги.

– Надявам се! Преди да слеза разлях по него цяла бутилка газ. Е, какво ще правим сега?

– Трябва да потърсим покрив. Ако не намерим нищо, ще спим, където и да е на улицата.

– На улицата или в някоя градинка. – Гребер погледна към небето. – Имаме наистина палатка срещу дъжда, но тя не е кой знае какво. Може би ще намерим нещо като покрив. Какво да правим с креслото и книгите?

– Да ги оставим тук. Ако ги намерим утре, тогава ще мислим какво да правим с тях.

Гребер сложи раницата на гърба си и метна денка на рамо. Елизабет взе куфарите.

– Дай ги на мене – каза той. – Свикнал съм да мъкна много неща.

Горните етажи на двете съседни къщи се срутиха. Горящи парчета дърво захвърчаха на всички страни. Г-жа Лизер подскочи с писък. Едно пламтящо парче, отхвъркнало от заградената улица, я бе засегнало право в лицето. Сега излизаха пламъци и от стаята на Елизабет. Таванът рухна.

– Можем да тръгваме – каза Елизабет. Гребер хвърли последен поглед към прозореца.

– Бяха хубави дни! – каза той.

– Най-хубавите. Да вървим.

Лицето на Елизабет беше станало червено от отражението на пожара. Те минаха между креслата. Повечето от пострадалите седяха мълчаливо и примирено. Един мъж държеше до себе си пакет с книги и четеше. Двама старци седяха един до друг на бордюра. Те бяха загърнати в една пелерина и приличаха на огромен печален прилеп с две глави.

– Странно! Колко лесно е да се разделиш с това, от което до вчера си смятал, че е невъзможно да се разделиш! – каза Елизабет.

Гребер погледна още веднъж назад. Момченцето с луничките, което беше грабнало чашата, вече се беше разположило в тяхното кресло.

– Докато г-жа Лизер пицеше, аз й задигнах една чанта – каза той. – Пълна е с книжа. Ще я хвърля в огъня на следващия пожар. Ще спасим може би някого от донос.

Елизабет кимна в знак на одобрение. Тя тръгна, без да погледне назад.

Гребер чука продължително. После разтърси вратата. Никой не му отвори. Върна се при Елизабет.

– Полман не е в къщи. Или пък не иска никому да отвори.

– Може би вече не живее тук.

– Къде искаш да живее? Никъде няма място. Три часа вече търсим. Възможно е само... – той се върна отново до вратата. – Не, гестапо не е минавало оттук. Щеше да се познава. Какво да правим? Искаш ли да слезем в някое скривалище?

– Не. Не можем ли да останем тук, някъде наоколо?

Гребер се огледа, като търсеше удобно място. Нощта беше настъпила и под навъсената червенина на небето стърчаха черните и назъбени върхове на развалините.

– Ето тук има оцеляло парче от таван – каза той. – Под него е сухо. Бих могъл да заградя едната страна с платнището, а другата – с шинела.

Той опита парчето таван с приклада на пушката си. Падна малко мазилка, но таванът устоя. Потърси и намери между развалините две железни пръчки, които заби в пода. Закачи на тях платнището.

– Ето пердето. С шинела от другата страна ще направя нещо като палатка. Как смяташ?

– Да ти помогна ли?

– Не. Пази нещата, това е достатъчно.

Гребер разчисти пода от камъните и мазилката. После пренесе куфара вътре и разстла дюшека и одеялата. Раницата постави откъм главата.

– Сега вече имаме подслон – каза той. – Случвало ми се е да бъда и по-лошо настанен. На тебе, сигурно не.

– Време е да свикна.

Гребер разопакова шлифера на Елизабет, спиртника и бутилка спирт за горене.

– Откраднаха ни хляба. Имам обаче още няколко кутии консерви в раницата.

– А в какво ще готвим? Имам ли тенджерата?

– Войнишкото ми канче. Навсякъде има дъждовна вода. Остана ни още половин бутилка водка. Мога с топла вода да направя нещо като грог. Предпазва от настинка.

– Предпочитам да пия водката така.

Гребер запали спиртника. Бледата синкава светлина освети вътрешността на палатката. Той отвори една кутия фасул с месо. Стоплиха го и го изядоха заедно с остатъка от наденицата на техния свидетел на сватбата Клоц.

– Ще почакаме ли Полман, или ще спим? – запита Гребер.

– Да спим. Страшно съм уморена.

– Ще трябва да спим облечени. Можеш ли така да заспиш?

– Умората ще ни помогне.

Елизабет събу обувките си и ги постави пред раницата, за да не могат да ѝ ги откраднат. Нави чорапите си и ги сложи в джобовете си. Гребер я зави добре с одеялото.

– Как се чувствуваш? – попита я той.

– Като на хотел. Той се изтегна до нея.

– Не ти ли е мъчно за стаята? – попита той.

– Не. Очаквах това да стане още след първите бомбардировки. В началото ми беше малко мъчно. Цялото време след това ми бе подарено.

– Имаш право. Може ли човек обаче да е така наясно с живота си, както с мислите си?

– Не зная – прошепна тя до рамото му. – Може би когато човек е без надежда. Сега вече е съвсем друго нещо.

Тя заспа. Дишането ѝ беше спокойно и равномерно. Гребер полежа известно време буден. Спомни си, че понякога на фронта, когато мечтаеше за неосъществими желания, една от най-съкровения му мечти беше да има всичко това – подслон, легло, жена и една спокойна нощ.

19

Гребер се събуди. Плахи стъпки скърцаха по мазилката. Той се измъкна внимателно от завивките. Елизабет се раздвижи, но продължи да спи. Гребер погледна през платнището. Може би беше Полман, който се връща, а може би крадци или гестапо – това е обичайният му час! Ако е гестапо, Полман трябва да бъде предупреден да не се връща в къщи.

В тъмнината той забеляза пред себе си два силуета. Последва ги колкото е възможно по-тихо. Беше без обуца. И все пак след няколко метра се блъсна в остатък от стена, която се събори с шум. Гребер веднага се наведе. Единият от двата силуета се обърна.

– Има ли някой тук? – попита той. Това беше Полман. Гребер се изправи.

– Аз съм, господин Полман, аз, Ернст Гребер.

– Гребер? Какво има?

– Нищо. Ние останахме без жилище и тъй като не знаехме къде да отидем, помислих си, че може би вие ще можете да ни приемете за две-три нощи.

– Кой са тези „ние“?

– Жена ми и аз. Ожених се преди няколко дни.

– Разбира се, разбира се. – Полман се приближи. Бледото му лице изпъкваше като бяло петно в тъмнината. – Видяхте ли ме като идвах?

Гребер се поколеба за секунда.

– Да – каза той най-сетне. Нямахме смисъл да се вземат излишни предпазни мерки нито към Елизабет, нито към непознатия, който вероятно сега се криеше безшумно между развалините. – Да – повтори той. – Но вие можете да имате доверие в мен.

Полман поглади челото си с ръка.

– Разбира се, че ви имам доверие. – Изглеждаше, че се колебае. – Забелязахте ли, че не съм сам?

– Да.

Полман сякаш взе решение.

– Добре... тогава елате. За спане, три дни, казвате вие. Няма много място. Но да не стоим тук. Те завиха зад ъгъла.

– Всичко е в ред – каза Полман в мрака.

Един мъж се показва между развалините. Полман отключи вратата и покани Гребер и непознатия да влязат вътре. После отново заключи

вратата след тях.

– Къде е жена ви? – запитва той.

– Спи навън. Донесохме си дрехите за спане и построихме нещо като палатка. Полман се спря в тъмнината.

– Трябва да ви предупредя, Гребер. Опасно е да ви намерят тук.

– Зная.

Полман се изкашля.

– Опасно е заради мене. Аз съм заподозрян.

– Така си и мислех.

– Помислихте ли и за жена си?

– Да – каза Гребер, след като си помисли малко.

Непознатият стоеше неподвижен зад Гребер. Чуваше се само дишането му. Полман ги въведе в стаята и след като затвори вратата и дръпна пердетата, запали една малка лампа на масата.

– Излишно е да се произнасят имена – каза той. – Когато човек не знае нищо, има най-малка вероятност да проговори. Ернст и Йозеф. Това е достатъчно.

Йозеф изглеждаше много изтощен. Беше човек на около четиридесет години с продълговато лице на евреин. Изглеждаше напълно спокоен и се усмихна на Гребер. След това изтупа дрехите си, изцапани от мазилката.

– Тук вече не е никак сигурно – каза Полман и седна. – Необходимо е обаче Йозеф да остане още един ден. Къщата, в която се криеше до вчера, вече не съществува. Днес през деня трябва да намерим нещо. Тук вече не е никак сигурно, Йозеф! Само затова.

– Зная – каза Йозеф. Гласът му беше по-дълбок, отколкото можеше да се очаква.

– А вие, Ернст? – запитва Полман. – Повтарям ви, че съм заподозрян. Вие знаете какво значи да бъдете намерен през нощта по това време у един заподозрян, с друг, който е търсен.

– Да.

– Възможно е нищо да не се случи тази нощ. Градът е още напълно дезорганизиран от последната бомбардировка. И все пак нищо не се знае. Желаете ли да рискувате?

Гребер не отговори. Полман и Йозеф се спогледаха.

– Лично аз нищо не рискувам – каза Гребер. – След няколко дни се връщам на фронта. Колкото до жена ми, въпросът е по-друг. Тя остава тук. Не бях помислил за това.

– Не ви го казвам, за да ви изгоня.

– Зная.

– Можете ли в краен случай да прекарате нощта навън? – попита Йозеф.

– Да. Запазени сме от дъжда.

– Тогава останете вън. Така нямате нищо общо с нас. Утре рано сутринта ще оставите нещата си у нас. Предполагам, че това ви е най-голямата грижа, нали? Можете наистина да ги оставите и в черквата „Света Катерина“. Клисарят разрешава. Той е честен човек. Самата черква е отчасти разрушена, но подземието с гробниците е още незасегнато. Занесете си нещата там. Така ще бъдете свободен през деня да търсите подслон.

– Мисля, че той е прав, Ернст – каза Полман. – Йозеф има повече опит от нас.

Внезапно Гребер почувствува, че го облива вълна от нежност към уморения стар човек, който го нарече по име, така както преди много години...

– И аз съм на същото мнение – каза той. – Съжалявам, че ви изплаших.

– Елате утре сутринта, ако се нуждаете от нещо. Почукайте два пъти бавно и два пъти по-бързо. Не е необходимо да чукате силно, аз ще ви чуя.

– Добре. Благодаря.

Гребер се върна в палатката. Елизабет продължаваше да спи. Тя тихо изстена, когато той се плъзна до нея, и веднага заспа отново.

Елизабет се събуди в шест часа. Една конска кола изтропа на улицата.

– Спах чудесно – каза тя като се протегна. – Къде се намираме?

– На „Янплац“.

– Добре, къде ще спим довечера?

– Ще видим през деня.

Тя легна отново до него. Ивица свежа утринна светлина проникваше между платнището и шинела. Птичките чуруликаха. Тя протегна ръка и отмести шинела. Навън безоблачното небе златееше.

– Цигански живот – каза тя. – Стига човек да го приеме. Пълен с приключения.

– Да – каза Гребер.

– Нека да го приемем за такъв. Тази нощ видях Полман. Можем да се обърнем към него, ако имаме нужда от нещо.

– Нямаме нужда от нищо. Имаме ли още кафе? Можем ли да си

готвим тук или не?

– Сигурно е забранено, както и всичко друго, което е разумно. Какво значение има обаче? Ние сме цигани. Елизабет започна да вчесва косата си.

– Зад къщата има съд с чиста дъждовна вода – каза Гребер. – Съвсем достатъчно, за да се измиеш. Елизабет облече самото на костюма си.

– Отивам. Също като на село. Вода от помпата. Преди намирахме това за романтично, нали? Гребер се засмя.

– Аз и сега го намирам за романтично в сравнение с мръсотията, в която тънем в Русия. Всичко е относително.

Той нави дюшека и покривките. След това запали спиртника и постави на него войнишкото си канче с малко вода. Изведнъж си спомни, че беше забравил да потърси купоните на Елизабет в стаята. Тя се върна свежа и млада, след като се беше измила.

– Купоните за продукти у тебе ли са? – попита я той.

– Не. Те бяха в писмената маса до прозореца. В малкото чекмедже.

– Дявол да го вземе! Забравих да ги взема! Как не се сетих за тях! А всъщност имах достатъчно време.

– Да, но в замяна си се сетил за други много по-важни неща. Например за златистата ми рокля. Ще направим днес чисто и просто молба за нови купони. Те сигурно не са единствените, които са изгорели вчера.

– Да, но това може да трае цяла вечност. Дори и краят на света не би накарал един германски чиновник да се разколебае в педантичността си.

Елизабет се засмя.

– Ще помоля във фабриката да ме пуснат за един час, за да направя постъпки. Отговорникът от противовъздушната защита ще ми даде бележка, че съм пострадала от бомбардировките.

– Нима ще ходиш днес във фабриката? – запитва Гребер.

– Трябва да отида. Да пострадаш от бомби е нещо съвсем обикновено.

– Искат ми се просто да подпала тази проклетата фабрика!

– И на мен също. Но тогава ще ни изпратят някъде другаде и там ще бъде вероятно още по-неприятно. Съвсем не държа да произвеждам боеприпаси.

– Защо просто не изчезнеш? Кой може да знае какво ти се е случило вчера? Може да си била ранена, като си искала да спасиш нещата си.

– Ще трябва да го докажа. Фабриката разполага със собствени лекари и собствена полиция. Когато открият, че някой лъже, налагат му

наказание: извънреден труд, преустановяване на отпуските, и ако и това не помогне – период на гражданско превъзпитание в някой концентрационен лагер. Тези, които са били един път там, нямат вече желание да започват отново.

Елизабет взе канчето с топлата вода и я изля върху капака, на дъното на който беше сложила малко кафе-заместител.

– Не забравяй освен това, че току-що са ми дали три дни отпуска за женитба – каза тя. – Не мога да предявявам прекалени претенции.

Той знаеше, че тя не смее да направи това заради баща си. Надяваше се да може да му помогне. Вечният шантаж спрямо роднините на задържаните!

– Тази банда! – изръмжа Гребер. – Ето какво направиха от всички нас!

– Дръж, пий кафето си и не се ядосвай. Нямаме време за ядосване.

– Тъкмо затова, Елизабет. Времето, което ни остава, е толкова малко!

Елизабет кимна с глава.

– Зная, зная! Толкова малко време имаме и отпуската ти е вече към края си, а въпреки това сме толкова малко заедно, ние прекарваме по-голямата част от времето си да се чакаме един друг. Би трябвало да имам смелостта да не стъпвам във фабриката докато ти си тук.

– Имаш достатъчно смелост. А и винаги е по-добре човек да чака някого, отколкото да няма кого да чака.

Тя го целуна.

– Колко бързо научи истинските думи, които следва да се казват! – каза тя. – Сега трябва да тръгвам. Къде ще се срещнем тази вечер?

– Наистина къде? Сега сме без дом и подслон. Всичко започва отново. Ще дойда да те взема от фабриката.

– Ами ако се случи нещо? Тревога или затваряне на пътя?

Гребер се замисли.

– Аз ще взема нещата и ще ги занеса в черквата „Света Катерина“. Да я определим като второ място за срещата.

– Отворена ли е през нощта?

– Защо? Да не би да смяташ да се върнеш през нощта?

– Откъде да зная. Един ден трябваше да стоим шест часа в скривалището. Най-добре би било да определим някой, когото да можем евентуално да предупредим. Местата за срещи сега вече не са достатъчни.

– Искаш да кажеш, ако се случи нещо на някого от нас?

– Да.

Гребер се съгласи. Сега вече знаеше колко е лесно да се изгубиш.

– Да определим Полман за днес. Или той не е много сигурен? – Помисли малко. – Биндинг! – извика той с облекчение. – Там е сигурно. Нали ти показах къде живее? Наистина, той още не знае, че сме се оженили, но това няма значение. Ще мина да го предупредя.

– Пак ли ще претършуваш къщата му? Гребер се засмя.

– Не ми мина през ума. Но наистина ни трябва нещо за ядене. Виждаш ли как постепенно човек се подкупва!

– Тук ли ще спим и тази нощ?

– Надявам се, че не. Имам цял ден на разположение, за да търся друго място.

Сянка мина за миг по лицето на Елизабет.

– Ти, да. А аз трябва сега да тръгвам.

– Ще стегна набързо багажа. Ще го занеса у Полман и, ще те изпра-та до фабриката.

– Нямам никакво време, Ернст! Трябва да бягам. Значи, до тази вечер. Фабриката, църквата „Света Катерина“ или Биндинг. Какъв бурен живот!

– По дяволите бурният живот! – каза Гребер. Той я проследи с поглед, докато тя пресичаше площада.

Утрото беше ясно, а небето – синьо и дълбоко. Влагата блестеше като посребрено було върху развалините. Елизабет се обърна и му махна с ръка. После продължи бързо нататък.

Гребер се любуваше на походката и. Краката ѝ стъпваха почти един пред друг, сякаш се стараеше да върви по дирята на някакво колело. Той беше виждал в Африка туземките да вървят с такава крачка. Елизабет му махна още един път, после изчезна между къщите на другия край на площада.

„Почти като на фронта – помисли си той. – Никога не си сигурен дали ще се видите отново, след като се разделите. По дяволите бурният живот!“

В осем часа Полман излезе от къщи.

– Исках да видя дали имате нещо за ядене – каза той. – Мога да ви дам парче хляб.

– Благодаря. Имаме всичко, каквото е необходимо. Мога ли да оставя у вас куфарите и нещата за спане, докато се върна от черквата „Света Катерина“?

– Разбира се.

Гребер пренесе нещата у Полман. Не видя Йозеф.

– Възможно е да не съм тук, когато се върнете – каза Полман. – Почукайте два пъти бавно и два пъти по-бързо. Йозеф ще ви чуе.

Гребер отвори единия куфар.

– Изглежда, че животът ни ще стане цигански – каза той. – Не очаквах това, като си идвах в отпуска! Полман едва забележимо се усмихна.

– Йозеф води такова съществуване вече три години. Няколко месеца е спал по трамваите. През всичкото време е бил в движение по целия град. Разбира се, спал е седнал, и то само за по четвърт час. Това беше по времето, когато няхаме бомбардировки. Сега вече и това е невъзможно.

Гребер извади една кутия месна консерва от раницата си и я подаде на Полман.

– Дайте я на Йозеф. На мен не ми трябва.

– Месо? Наистина ли нямате нужда?

– Не. Дайте му я. Хора като него трябва да бъдат спасени. Иначе какво ще остане от Германия, когато най-последно всичко свърши? Какво ли изобщо ще остане? Ще остане ли достатъчно, за да може след това да се започне нов градеж?

Старият човек помълча, после отиде при глобуса, който стоеше в ъгъла и го завъртя.

– Виждате ли това тук? – запита той. – Това малко парченце от света е Германия. Палецът ми е почти достатъчен, за да я покрие. Тя представлява само една съвсем малка част от света.

– Така е, но от тази малка част ние завоювахме една голяма част от света.

– Една част, да. И то завоювана, но не и убедена.

– Не още. Но какво би станало, ако можехме да запазим нашите завоевания? Десет години. Двадесет. Петдесет. Победата и успехът са страшно убедителни аргументи. Нали видяхме това тук, у нас!

– Ние не сме победили.

– Това не е доказателство.

– Защо? Това е доказателство. – каза Полман. – И то много сериозно доказателство. – Ръката му с изпъкнали вени продължаваше да върти глобуса. – Светът – продължи той, – светът не е в покой. Когато човек престане за известно време да вярва в собствената си страна, трябва да вярва в света. Едно слънчево затъмнение е винаги възможно, но не и трайна нощ. Не на тази планета. Не бива човек да гледа леко на това и веднага да се отчайва. – Той остави глобуса на мястото му. – Вие питате

дали ще остане достатъчно, за да може после отново да се започне. Църквата започна с няколко грешници, няколко вярващи от катакомбите и спасените от арените в Рим.

– Да. А нацизмът – с шепа фанатизирани безработни в една бирария в Мюнхен. Полман се усмихна.

– Имате право. И все пак никога една тирания не е траяла дълго. Човечеството не върви напред в непрекъснато и плавно движение. Винаги има тласъци, скокове напред, връщане назад, спазми. Много се бяхме възгордели. Помислихме, че сме скъсали окончателно с едно минало на насилие и кръв. Сега знаем, че не сме в състояние дори да се огледаме, без да се появи опасността да се върнем отново към него. Той взе шапката си.

– Трябва да вървя.

– Връщам ви книгата за Швейцария – каза Гребер. – Малко е поизмокрена. Бях я загубил, но я намерих отново.

– Не трябваше да я спасявате от бомбардировката. Мечтите не трябва никога да се спасяват.

– Напротив – каза Гребер. – Какво друго ще спасим?

– Вярата. Мечтите се раждат отново сами.

– Слава Богу! В противен случай бих се обесил тук на място!

– Колко сте млад! – каза Полман. – Но какво говорят? Вие наистина сте много млад – той си облече палтото. – Винаги си бях представял младостта съвсем другояче.

– И аз също – каза Гребер.

Йозеф беше правилно осведомен. Клисарят на черквата „Света Катерина“ се съгласяваше да приеме за пазене нещата, които му поверяваха. Гребер му остави раницата си. После отиде в квартирната служба. Тя беше преместена и се намираше сега в кабинета по естествена история на едно училище. Един рафт с карти и един долап с препарати в спирт напомняха още за бившето предназначение на помещението. Чиновничката беше използвала няколко стъкленици, за да притисне книгата. В тях имаше змии, жаби и гущери. Една препарирана катеричка, с лешник в лапите си, гледаше упорито Гребер със стъклените си очи. Чиновничката беше усмихната възрастна дама с посивели коси.

– Ще впиша името ви в списъка на бездомните – каза тя. – Имате ли някакъв адрес?

– Не.

– Тогава ще трябва да минете отново, за да видите дали сме ви намерили нещо.

– Има ли смисъл?

– Абсолютно никакъв. Има шест хиляди души преди вас. Постарайте се да се справите сам.

Той се върна на „Янплац“ и почука на вратата на Полман. Никой не отговори. Почака малко. След това се отправи към „Мариенщрасе“, за да види какво е станало там.

Къщата на Елизабет беше изгоряла до етажа на блоковия отговорник. Пожарната се бе намесила в последния момент. Водата още се стичаше отвсякъде. От апартамента на Елизабет не бе останало нищо. Креслото, което той беше изнесъл, бе изчезнало. Видя само чифт мокри сини ръкавици, забравени в канавката.

Гребер забеляза лицето на блоковия отговорник зад пердето на жилището му. Спомни си, че му беше обещал пури. Това обещание като че ли представляваше, с всичко останало, част от един далечен и разрушен свят. Но още нищо не се знаеше. Той реши да отиде при Алфонс. Нали и без това имаше нужда от продукти за вечеря.

Само една къща беше засегната. Градините се къпеха в утринната светлина, брезите шумоляха под полъха на вятъра, златото на нарцисите блестеше тайнствено в тревата и първите цъфнали дървета изглеждаха сякаш покрити от рояк бели и розови пеперуди. Само къщата на Биндинг представляваше куп развалини, надвиснали над кратер, пълен с вода, в който се отразяваше небето. Застанал до оградата, Гребер гледаше и не вярваше на очите си. Без сам да знае защо, той винаги бе мислил, че нищо не може да се случи на Алфонс. Той бутна вратата на оградата и влезе. Басейнчето за птички бе превърнато в прах. Входната врата на къщата висеше закачена на един люляков храст. Еленови рога стърчаха из тревата, сякаш животните бяха заровени в земята. Някакво килимче се развяваше на един клон, като знаме на варварин-завоевател. Бутилка коняк „Наполеон“, невредима и изправена, като че ли посадена в една леха с цветя, приличаше на кратуна, израснала там случайно през нощта.

Гребер я взе, прегледа я и след това я пхна в джоба на шинела си. „Мазето изглежда е издържало и те са изнесли бутилките, като са забравили една“ – помисли си той.

Заобиколи къщата. Вратата на кухнята беше на мястото си. Той я отвори. Нещо се размърда.

– Госпожа Клайнерт – извика той. Отговори му силно ридание, Жената стана и излезе от полуразрушената стая.

– Горкият г-н Биндинг! Той беше толкова добър!

– Какво се е случило? Ранен ли е?

– Той е мъртъв. Мъртъв, господин Гребер. Той, който така обичаше живота!

– Мъртъв?

– Да. Мъчно е да се повярва, нали?

Гребер се съгласи с нея. Винаги е мъчно да се повярва на смъртта, дори и когато тя се е превърнала в толкова често явление.

– Как стана това? – попита той.

– Той беше в избата, но избата не издържа.

– Разбира се, тя не е построена, за да издържа бомби от голям калибър. Но защо не отиде в скривалището на „Зайделплац“? То е само на няколко минути оттука.

– Той мислеше, че няма да има нищо. Освен това... – г-жа Клайнерт се поколеба – с него беше и една дама.

– Какво? Още на обед?

– Тя беше тук от снощи. Една руса, висока. Господин Биндинг обичаше високите блондинки. Бях им поднесла задушен петел, когато свириха тревога.

– И дамата ли е убита?

– Да. Те не бяха дори прилично облечени. Господин Биндинг беше по пижама, а госпожата с фин копринен пеньоар. Така ги намериха. Какво можех да направя! Такова нещо да му се случи! Вместо да бъде в униформата си!

– Не виждам много ясно с какво униформата би му помогнала! – каза Гребер. – Имаха ли поне време да обядват?

– Да. И то много добре. С вино и с любимия десерт на г-н Биндинг. Ябълкова торта с каймак.

– Ето, виждате ли, г-жа Клайнерт, той е имал чудесна смърт. Бих желал и аз да умра по същия начин. Няма нужда да плачете.

– Да, но защо толкова млад? Много рано!

– Винаги е много рано. Дори и на деветдесет години. Кога ще бъде погребението?

– Вдругиден, в девет часа. Ковчегът е тук. Искате ли да го видите?

– Къде е той?

– Тук. В склада за провизии. Това е най-хладното помещение. Ковчегът е вече закован. Тази част от къщата най-малко е пострадала. Само предната част е изцяло разрушена.

Те минаха през кухнята, за да отидат в склада за провизии. Парчетата стъкла бяха събрани на куп в един ъгъл. Миризма на разлято вино и

консерви изпълваше стаята. В средата, на пода, беше поставен кафяв орехов ковчег. Рафтовете, които покриваха стените, бяха претрупани с изпачупени и безразборно разхвърляни буркани със сладко и консервни кутии.

– Откъде намерихте толкова бързо този хубав ковчег? – попита Гребер.

– Партията го изпрати.

– Оттук ли ще тръгне погребалната процесия?

– Да. Вдругиден в девет часа.

– Ще дойда.

– Г-н Биндинг ще бъде много доволен! Гребер погледна г-жа Клайнерт.

– На небето – прибави тя. – Той толкова ви уважаваше.

– Мене ли? Защо?

– Той казваше, че вие сте били единственият човек от неговите познати, който никога нищо не му е искал, и също защото вие сте били през цялото време на фронта.

Гребер постоя малко пред ковчега. Чувствуваше някаква смътна скръб, но нищо повече. И именно затова изпитваше срам пред добрата жена, обляна в сълзи.

– Какво ще правите с всичко това? – попита той, като посочи към рафтовете.

Г-жа Клайнерт внезапно се оживи.

– Вземете колкото искате, г-н Гребер! После ще попадне в чужди ръце.

– Запазете ги за вас! В края на краищата вие сама сте ги приготвявали!

– Аз вече сложих малко настрана. Не мога всичко да взема. Вземете каквото искате, господин Гребер. Хората от партията, които идваха, си облециха очите. По-добре ще е да има по-малко неща. Нали разбирате? Ще помислят, че г-н Биндинг се е занимавал с черна борса.

– Има защо да помислят така.

– Точно затова. А когато другите се върнат, всичко ще попадне в чужди ръце. Вие поне бяхте приятел на г-н Биндинг. Той сигурно ще предпочете вие да се възползвате от тях, отколкото някой друг.

– Няма ли роднини?

– Баща му е още жив. Но нали знаете в какви отношения беше с г-н Биндинг? Освен това, за него има достатъчно. Във втората изба има още цял куп непокътнати буркани. Вземете всичко, което ви трябва.

Добрата жена се втурна към рафтовете и взе няколко кутии, които постави върху ковчега. Тя щеше да донесе още, когато се сети, прибра първите кутии и ги отнесе в кухнята.

– За момент, г-жа Клайнерт – каза Гребер. – Ако трябва да взема нещо, по-добре е да направим внимателен подбор. – Той заразглежда кутиите. – Ето аспержи. Холандски аспержи. Не ми трябва. Можем също да оставим сарделите с масло и свинската пача.

– Имате право. Смаяла съм се от вчера насам. Тя опакова цял куп върху един кухненски стол.

– Прекалено много са – каза Гребер. – Как смятате, че ще мога да ги отнеса всичките?

– Ще ги вземете на два или три пъти. Защо да ги оставяме да попаднат в чужди ръце, господин Гребер? Вие сте войник, имате по-голямо право, отколкото всички тия нацисти, които си стоят на топло в къщи!

„Наистина – помисли си Гребер – и Елизабет, и Полман, и Йозеф имат еднакво право с мен. Ще бъда магаре, ако не ги взема. На Алфонс няма да му стане нито по-топло, нито по-студено.“ Само по-късно, когато се отдалечаваше от къщата в развалини, той се замисли върху случайността, поради която не остана да живее при Алфонс и благодарение на която не беше убит заедно с него.

Йозеф отвори.

– Сякаш ме очаквахте – каза Гребер.

– Видях ви. – Йозеф показа една малка шпионка на вратата. – Така никои не може да ме изненада. Практична работа.

Гребер остави пакета на масата.

– Минах през черквата „Света Катерина“. Клисарят ми каза, че можем да пренощуваме. Благодаря ви за съвета.

– Младият клисар ли беше?

– Не, един стар.

– Старият е добър човек. Остави ме да живея цяла седмица в черквата, преоблечен като негов помощник. Но направиха внезапна проверка. Трябваше да се скрия в органа. Младият клисар ме беше издал. Той е антисемит. Антисемит по религиозни убеждения. Както виждате, има ги и такива. Под претекст, че преди две хиляди години сме разпънали Христос.

Гребер отвори пакета. Освен това извади от джоба си кутии със сардели и херинги. Йозеф го гледаше невъзмутимо.

– Какво богатство. – задоволи се да каже той.

– Ще го делим.

– Толкова ли сте богат?

– Нали виждате? Получих наследство. От един околийски водач. Неприятно ли ви е?

– Напротив. Дори е по-интересно. Нима познавате толкова добре някой околийски водач, че да ви прави такива подаръци?

Гребер погледна Йозеф.

– Да – каза той. – Този, да. Той беше безобиден и добродушен човек. Йозеф не каза нищо.

– Мислите ли, че това е несъвместимо? – запита Гребер.

– А вие мислите ли, че това е възможно?

– Защо не. Когато човек е безхарактерен, страхлив или слаб, лесно се подвежда.

– Така лесно ли се става околийски водач?

– Може би да. Йозеф се усмихна.

– Странно нещо! – каза той. – Струва ни се, че един убиец се държи като убиец всякога и навсякъде.

А всъщност достатъчно е само една малка част от съществото му да бъде престъпна, за да може той да извърши най-отвратителните жестокости. Не е ли така?

– Да – каза Гребер. – Хиената си остава винаги хиена. Докато в човека има повече разновидности. Йозеф кимна утвърдително.

– Съществуват коменданти на концентрационни лагери, които са пълни с хумор, есесовски пазачи, които помежду си са образец на великодушие и другарство. А покрай тях съществува и съучастническата маса, която приема като хипнотизирана така наречените императиви и която затваря очи пред зверствата или ги смята за временно и неизбежно зло. Това са хората с разтеглива съвест.

– И тези, които се страхуват – прибави Гребер.

– й тези, които се страхуват – повтори Йозеф учтиво.

Гребер замълча.

– Бих искал да мога да ви помогна – каза той след това.

– Няма какво много да ми се помага. Аз съм сам. Или ще ме заловят, или ще се измъкна – каза Йозеф с безличен глас, сякаш говореше за някакъв чужд човек.

– Нямате ли близки? – запита Гребер.

– Имах. Един брат, две сестри, баща, жена и дете. Всички са мъртви. Двама убити, един почина, а останалите обгазени.

Гребер го погледна.

– В лагер ли бяха?

– Да, в лагер – отговори Йозеф учтиво и хладно. – Лагерите са отлично организирани.

– А вие успяхте да избягате?

– Успях да избягам. Гребер погледна Йозеф.

– Колко ли много ни ненавиждате? – каза той. Йозеф сви рамене.

– Да ненавиждам? Кой може да си позволи този лукс? Ненавистта прави човека непредпазлив.

Гребер обърна поглед към прозореца, изцяло затулен от развалините на разрушената къща. Слабата светлина на малката лампа намаля още повече. Тя се отразяваше бледо в глобуса, поставен от Полман в един ъгъл.

– Вие се връщате на фронта? – запита любезно Йозеф.

– Да, връщам се. Ще отида да се бия, за да може убийците, които ви преследват, да останат малко по-дълго на власт. Достатъчно дълго може би, за да ви арестуват и обесят.

Йозеф направи лек жест на одобрение и замълча.

– Връщам се, защото иначе ще ме разстрелят – каза Гребер.

Йозеф не каза нищо.

– И защото, ако дезертирам, моите родители и жена ми ще бъдат арестувани, изпратени в лагер или убити.

Йозеф продължаваше да мълчи.

– Отивам и зная, че моите доводи не са доводи и че всички те са доводи и на милиони хора като мене. Колко ли ни презирате?

– Не бъдете толкова самомнителен – каза тихо Йозеф.

Гребер го погледна. Той не го разбра.

– Кой говори за презрение? – попита Йозеф. – Само вие! Защо да отдаваме такова значение на тези неща? презирам ли Полман? презирам ли хората, които ме крият, въпреки че рискуват всяка нощ живота си заради мене? Щях ли още да бъда жив? Колко сте наивен!

изведнъж той се усмихна. Усмивка на призрак, която сякаш нямаше нищо общо с него самия.

– Отклоняваме се от темата на нашия разговор – каза той. – Всъщност ние говорим прекалено много. Не трябва да се говори. Не трябва също да се мисли. Не още. Това ни размеква. Спомените също ни размекват. Още е много рано за всичко това. Сега съществува само една единствена цел, която не трябва да изпускате от очи – спасението. – Той посочи кутиите с консерви. – Това помага. Приемам ги. Благодаря.

Той взе кутиите и започна да ги нарежда зад книгите. Превееше това

със своеобразни несръчни движения. Гребер забеляза, че горната част на пръстите му беше сгърчена и че по тях нямаше нокти. Йозеф схвана погледа му.

– Малък спомен от лагера – обясни той. – Неделното занимание на един шарфюрер. Той наричаше това „запалване на коледни свещи“. Бих предпочел да се беше заел с пръстите на краката. По-малко щеше да се вижда. Сега бързо ще ме разпознаят. Не може да се стои през цялото време с ръкавици.

Гребер стана.

– Ще ви бъда ли от помощ, ако ви дам една стара униформа и моята военна книжка? Бихте могли да смените каквото искате в нея. Аз ще кажа, че е изгоряла.

– Благодаря. Нямам нужда. Ще стана за известно време румънец. Идеята е на Полман и той направи всичко необходимо за нейното осъществяване. Станал е специалист в тази област. Да не повярваш като го гледаш, нали? И така аз ставам румънец, член на Железния фронт, приятел на нацистите. По външност мога да мина за румънец. И раните ми могат да се обяснят по този начин. От комунистите. Веднага ли ще вземете куфарите и денка?

Гребер почувствува, че Йозеф иска да остане сам.

– Още дълго ли ще останете тук? – запита го той.

– Защо?

Гребер бутна към него своята част от консервите.

– Мога да ви донеса още. Ще отида отново и ще донеса още.

– И тези са прекалено много. Не мога да нося много багаж. Освен това трябва да тръгвам. Не мога повече да чакам.

– Цигари! Забравих цигарите. Има колкото искате. Ще ви донеса.

Лицето на Йозеф се промени. Изведнъж по него се появи изражение на разведряване, почти на благодет.

– Цигари! – каза той, сякаш говореше за някой свой приятел. – Това е друго нещо. Те имат по-голямо значение от продуктите. Естествено, че тогава ще ви почакам.

Група хора вече чакаха под свода на галерията на черквата „Света Катерина“. Почти всички бяха насядали върху куфари и кошници или бяха заобиколени от денкове и пакети. Повечето бяха жени и деца. Гребер също се нареди до тях с денка и куфарите. До него седеше стара жена с продълговато конско лице.

– Дано не ни евакуират като бежанци! – каза тя. – Каквото чувам да разправят за тях, не е никак весело! Бараки, много малко храна и проклетии и жадни за печалба селяни.

– На мен ми е все едно! – отговори едно високо, мършаво момиче. – Искам да се махна отгук. Предпочитам всичко друго пред смъртта. Загубихме всичко. Трябва да се погрижат за нас.

– Преди няколко дни видях цял ешелон бежанци от Рейнска област. Да бяхте само ги видели как изглеждат! Караха ги към Мекленбург.

– Мекленбург ли? Там има богати селяни.

– Богати? Селяните? – Старата жена с конското лице се засмя злобно. – Карат ви да работите, докато ви се смъкне кожата от гърба. И срещу това ви дават толкова, колкото едва да не умрете от глад. Фюрерът би трябвало да знае това!

Гребер погледна старата жена и мършавото момиче. Зад тях между римските колони блестеше в първата си зеленина градината на църквата. Нарциси бяха нацъфтели в краката на статуите, изобразяващи пътя към Голгота. Един дрозд кацна на рамото на прегърбения под бичовете Христос и зачурулика.

– Трябва да ни подслонят безплатно – заяви мършавото момиче. – При тези, които имат достатъчно, Ние сме жертви на войната.

Клисарят се появи. Той беше слаб, с дълъг червен нос и ниски рамене. Гребер мъчно можеше да си представи, че този човек е имал смелостта да крие хора, търсени от гестапо.

Клисарят пусна всички да влязат. Той раздаде на всеки по едно номерирано картонче и постави на всеки пакет по един етикет със същия номер.

– Да не се приберете много късно тази вечер – каза той на Гребер. – Няма достатъчно място в черквата.

– Няма достатъчно място ли?

Черквата „Света Катерина“ беше много обширна.

– Не. Средната част на черквата не се използва за подслон. Само подземие и страничните крила.

– Къде спят тези, които много закъснеят?

– В галериите, които още не са засегнати. Някои се настаняват даже в градината.

– А подземие под черквата сигурно ли е срещу бомбите?

Клисарят погледна Гребер с благ поглед.

– Когато черквата е била сътворена, не са мислили още за такива неща. Това е било по времето на мрачното средновековие.

Лицето с червения нос беше лишено от всякакво изражение. По него не се четеше ни най-малък признак на ирония. „Много далеч отидохме в изкуството да се преструваме – помисли си Гребер. – Почти всеки един от нас се е превърнал в истински майстор.“

Той прекоси градината и галерията. Черквата беше пострадала много, една от кулите беше срутена и дневната светлина проникваше неумолимо в нея. Слънцето пръскаше широки светли ивици в полумрака. Част от стъклата на прозорците бяха също изпочупени. Врабчета се бореха между разноцветните парчета стъкло. Духовната семинария в съседство представляваше само куп развалини. Съвсем близо до нея се намираще подземие-скривалище. Гребер влезе в него. То представляваше бивша изба за вино, която някога е принадлежала на черквата. Поставките за бъчви още стояха по местата си. Въздухът беше влажен, студен и тежък. Изглежда, че миризмата на вино, напластявана тук от векове, беше надделяла над атмосферата на страх от нощните бомбардировки. В дъното на скривалището Гребер забеляза няколко тежки железни халки, зациментирани в каменния зид. Той си спомни тогава, че подземие е служило като помещение за мъчения на вещици и еретици, преди да стане изба за вино. Окачвали нещастниците за ръцете, поставяли на краката им железни тежести и след това ги горели с нажежено желязо, докато направят признания. После ги екзекутирали в името на Бога и на християнското милосърдие. „Няма нещо много променено – помисли си той. – Нацистките палачи в концентрационните лагери имат прекрасни предшественици. А синът на дърводелеца от Назарет има наистина странни последователи.“

Гребер тръгна по „Адлершрасе“. Беше шест часа вечерта. Целия ден беше търсил стая, без нищо да намери. Уморен, най-после той реши да изостави скитането.

Кварталът беше напълно опустошен. Развалините следваха една след друга. Той вървеше със свито сърце. Изведнъж видя нещо, на което

в първия момент не можа да повярва. Сред разрушенията се издигаше малка двуетажна къща. Тя беше стара и малко наклонена, но напълно невредима. Градина с дървета и храсти я заобикаляше. Всичко там беше светло. Люлякови храсти се навеждаха над оградата, от която не липсваше нито една дъсчица. Двадесет крачки по-далеч от двете страни на улицата започваше отново дивият пейзаж, сякаш снет от луната. Но тази стара малка къщичка със своята градинка беше пощадена благодарение на чудесата, които понякога придружават масовите разрушения. Над вратата висеше надписът: „Страноприемница и ресторант Вите.“

Вратата на градината беше отворена. Гребер влезе вътре. Дори не се и учуди, че нито един прозорец на къщата не беше счупен. Почти очакваше да бъде така. Чудото не е никога много далеч от отчаянието. Едно кафяво ловджийско куче с бели петна спеше близо до вратата. Тук-там на туфи цъфтяха нарциси, виолетки и лалета. Имаше чувството, че някога е виждал всичко това, но не можеше да си спомни кога, като че ли е било много отдавна. Или може би беше само сънувал. Той прекрачи прага.

Кръчмата беше празна. Само няколко чаши бяха наредени по полиците, нито една бутилка. Бирената канелка блестеше от чистота, обаче мивката отдолу беше суха. Три маси, заобиколени от няколко стола, бяха бутнати до стената. Една картина висеше в средата на стаята. Тиролски пейзаж: девойка свири на цитра, а над нея стои наведен ловец. Нямаше никакъв портрет на Хитлер, Гребер не очакваше и да има.

Влезе някаква възрастна жена. Носеше синя избеляла престилка с навити ръкави. Тя не каза: „Хайл Хитлер“. Каза: „Добър вечер“ – и истина в този поздрав се съдържаше нещо от вечерта. След един изпълнен с добра работа ден, поздравът ѝ беше действително пожелание за добра вечер. „Колко е естествено и същевременно необикновено всичко това!“ – помисли си Гребер. Той смяташе само да пие нещо. Прахът от развалините го беше накарал да ожаднее, но сега изведнъж му се стори от голямо значение да прекара вечерта тук с Елизабет. Чувствуваше, че ще бъде хубава вечер, прекарана извън тъмните кръгове, които заобикаляха вълшебната градина и се простираха чак до хоризонта.

– Може ли да се вечеря у вас? – запита той. Жената го погледна с учудване.

– Имам купони – прибави той бързо. – Би било хубаво да се вечеря тук. Може би дори в градината. Това е един от последните ни дни преди да замина. За жена ми и за мен. Ще ви дам купоните и за двамата. Ако желаете мога да ви заплатя с консерви.

– Нямаме нищо друго освен супа от леща. От дълго време вече не сервираме нищо за ядене.

– Но това е чудесно! Супа от леща! Да знаете колко отдавна не съм ял!

Жената се усмихна. Спокойна усмивка, която сякаш се появи от далечното минало.

– Ако ви харесва, можете да дойдете. Ако желаете, може и да седнете в градината. Или пък тук, ако е хладно.

– Предпочитам в градината. Ще бъде достатъчно светло. Може ли да дойдем в осем часа?

– За супата от леща няма никакво значение. Елате, когато обичате.

На прага на къщата на родителите му беше оставено едно писмо от майка му. Писмото се връщаше от фронта. Той разкъса плика. Писмото беше кратко. Майка му пишеше, че тя и баща му напускат града на другия ден с група бежанци. Не знае къде отиват. Да не се безпокои. Касае се до обикновена предпазна мярка.

Той потърси датата на изпращането. Писмото беше писано една седмица преди пристигането му. Не съдържаеше никакъв намек за бомбардировките. Майка му беше предпазлива. Страхуваше се от цензурата. Много вероятно беше къщата да е била разрушена в навечерието на заминаването им. Щом ги евакуират, сигурно са били вече пострадали.

Той сгъна бавно писмото и го пъхна в джоба си. И така, значи родителите му са живи! Беше толкова сигурен в това, колкото човек можеше да бъде сигурен в нещо в тези времена. Огледа се наоколо. Сивият воал, през който виждаше всички неща откакто се беше върнал, се смъкна от него. И „Хакенщрасе“ му се стори изведнъж като всяка друга бомбардирана улица. Ужасът и мъката, които засенчваха къщата номер осемнадесет, внезапно се бяха разпръснали. Сега там, както навсякъде, имаше само тухли и развалини. Той пое дълбоко въздух. Не чувствуваше никаква радост, а само дълбоко облекчение. Една огромна тежест, която го потискаше от две седмици насам, се смъкна ненадейно от плещите му. Не помисли нито за миг, че няма да види родителите си преди да замине. Продължителната несигурност беше погребала отдавна тази надежда. Достатъчно беше да знае, че те са живи. Те са живи, чувствуваше, че и той самият може да си позволи да живее пълноценно.

Улицата бе понесла нови удари от последната бомбардировка. Къщата със запазената фасада този път беше напълно разрушена. Покритата с разни съобщения врата се намираще на няколко метра по-далеч, притисната между две срутени стени. Гребер тъкмо се питаше какво се е

случило с лудия квартален отговорник от противовъздушната защита, когато го видя да пресича улицата право срещу него.

– Виж ти, войникът! – каза кварталният отговорник. – Още ли сте тук?

– Да. И вие също, както виждам.

– Намерихте ли си писмото?

– Да.

– Пристигна вчера следобед. Може ли вече да зачеркнем името ви от вратата? Липсва ни място. Има пет съобщения, които чакат!

– Не още – каза Гребер. – След няколко дни.

– Време е вече! – каза кварталният отговорник така рязко и строго, сякаш беше учител, който говори на непослушно дете. – Търпението ни спрямо вас има граници.

– Вие ли сте редакторът на този вестник?

– Един квартален отговорник е всичко. Той бди за реда. Има една вдовица, на която изчезнаха трите деца при последното нападение. Нуждаем се от вашето място за нейното съобщение.

– Добре. Вземете го. И без това аз ще получавам писмата си ей там, при разрушената къща.

Кварталният отговорник свали от вратата съобщението на Гребер и му го подаде. Гребер се канеше да го скъса, когато кварталният отговорник го хвана за ръката.

– Да не сте луд, войниче? Такива неща не се късат! Ще си скъсате късмета. Това, което ви е спасило веднъж, ще ви спаси и друг път. Пазете листчето си! Наистина сте голям новак!

– Да – каза Гребер като сложи хартията в джоба си. – И бих искал да си остана такъв колкото може по-дълго. Вие къде живеете сега?

– Наложил се да се преместя. Намерих удобна дупка в една изба. Под наем съм при семейство плъхове. Много е приятно.

Гребер го изгледа. Изпитото му лице беше без изражение.

– Смятам да основа една организация – заяви той. – За хората, които имат роднини, затрупани под развалините. Трябва да се съюзим, иначе градът никога нищо няма да направи за нас. Ще предявим искане например местата, където са затрупани трупите, да бъдат осветени от свещеник и да бъдат почитани наравно с гробищата. Разбирате ли?

– Да, разбирам.

– Добре. Има хора, които смятат това за глупаво. Сега вие вече няма да станете член на организацията, Получихте най-последното писмо!

Внезапно напрегнатото лице се сгърчи. Неизразима мъка и гняв се изписаха по него. Нещастникът се обърна с рязко движение и пресече отново улицата с бързи крачки.

Гребер го изпрати за момент с поглед. После си тръгна. Реши да не казва на Елизабет, че родителите му са още живи.

Тя излезе сама от фабриката и пресече площада. Изглеждаше съвсем малка и самотна. Здравечината правеше площада да изглежда по-голям от обикновено, а ниските сгради зад него – по-голи и по-безутешни.

– Имам отпусका – каза тя задъхана. – Пак ми дадоха.

– Колко?

– Три дни. Последните три дни. Тя замълча. Очите ѝ се измениха. Изведнъж се напълниха със сълзи.

– Обясних им защо – каза тя. – Те веднага ми дадоха трите дни. Може би ще трябва после да ги наваксам, но това няма значение. Тогава всичко ще ми е безразлично. Ще бъде дори по-добре да имам много работа.

Гребер също не отговори. С нова сила в него изпъкна съзнанието, че те трябва да се разделят. Разбира се, той знаеше това през цялото време, както и много други неща, без обаче действително да си дава точна сметка и да го почувствува напълно. Междувременно много неща се бяха случили. Но сега краят беше тук – самотен, неизменим и пълен с хладен ужас. Той разпръскваше около тях бледа, призрачна, пронизваща светлина, която като рентгенови лъчи преминаваше през цялата прелест и вълшебство на живота им, за да разкрие безсмислената необходимост от тяхната раздяла.

Те се спогледаха. Чувствата им бяха едни и същи. Стояха на празния площад и се гледаха, и всеки един от тях знаеше колко страда другият. Струваше им се, че залитат в някаква буря, а всъщност стояха неподвижни. Отчаянието, което и двамата всякога бяха отбягвали, ги обхвана отново и те се виждаха вече разделени и самотни. Гребер си представяше Елизабет съвсем сама във фабриката, в скривалището или в стаята, очаквайки го без голяма надежда, а тя го виждаше как се връща към опасността, и то за една кауза, в която той вече не вярваше. Отчаянието ги раздрусваше. Едновременно като порой ги понесе гибелна нежност. Но те не искаха да ѝ се отдадат, защото чувствуваха, че ще ги разкъса, ако не се съпротивляват. И все пак не можеха нищо да направят. Трябваше да чакат, докато премине пороят.

Като че ли измина безкрайно дълго време преди Гребер да може да поговори. Той видя, че сълзите бяха изчезнали от очите на Елизабет.

Тя не ги беше избърсала, те сякаш се бяха излели вътре в нея.

– И така, ще можем да бъдем заедно още няколко цели дни – каза той.

Тя се усмихна с усилие.

– Да, от утре вечер.

– Добре. Сякаш отпуската ми е внезапно продължена с още няколко седмици, понеже мислехме, че разполагаме само с вечерите.

– Да.

Продължиха нататък. Ален блясък от залязващото слънце изпълваше като забравено перде зеещия прозорец на една полусрутена къща.

– Къде отиваме? – запита Елизабет. – И къде ще спим?

– Ще спим в галерията на черквата. Или в градината, ако е достатъчно топло, А сега да вървим да ядем супа от леща.

Ресторантът „Вите“ изникна сред развалините. Без да иска, Гребер се учуди, че го намира още там. Той изглеждаше нереален, като мираж. Бутнаха вратата на градината.

– Как ти се вижда? – попита той.

– Изглежда като късче мир, забравено от войната – каза тя.

– Да. И такава ще си остане цялата вечер.

Приятна миризма на мокра пръст лъхаше от земята. Изглежда, че току-що бяха полели цветята. Кучето се скиташе около къщата. Като ги видя, то замаха леко опашка. Изглежда, че беше яло.

Г-жа Вите ги посрещна. Беше препасала бяла престилка.

– Искате ли да седнете в градината? – запита тя.

– Да – каза Елизабет, – но бих желала да се поизмия преди това, ако е възможно.

– Разбира се.

Г-жа Вите заведе Елизабет вътре в къщата. Качиха се на първия етаж. Гребер мина през кухнята и влезе в градината. Една маса, постлана с покривка на червени и бели квадрати, и два стола бяха приготвени. На масата имаше чаши, чинии и кана с вода. Той изпи чаша вода на един дъх. Водата беше студена и му се стори по-вкусна и от вино. Градината беше по-голяма отколкото изглеждаше от улицата. В средата люлякови храсти и няколко стари дървета с млади листа заобикаляха полянка с прясно окосена зелена трева.

Елизабет се върна.

– Как откри това място? – запита го тя.

– Случайно. Как иначе би могло да се намери подобно нещо?

Те се разходиха по тревата и опипаха пъпките на храстите.

– Люлякът е вече съвсем напъпил – каза Елизабет. – Пъпките са още зелени и лепкави, но скоро ще цъфнат.

– Да – каза Гребер. – Скоро ще цъфнат. След няколко седмици.

Тя се приближи до него. От нея се носеше благоухание на сапун, чиста вода и младост.

– Колко е хубаво тук! И някак си особено – имам чувството, като че ли някога вече съм идвала...

– И аз изпитах същото чувство днес следобед.

– Сякаш всичко това се е случвало в миналото. Ти и аз в тази градина тук – и ми се струва също, че е необходимо нещо съвсем малко, някаква минимална подробност, за да си спомня всичко. – Тя сложи глава на рамото му. – Но това съвсем малко нещо няма никога да се върне, този секретен ключ на миналото винаги ще ни липсва. Тази сцена може би се е намирала постоянно в нас. Може би тя ще продължи да ни преследва и занаяпред...

Г-жа Вите пристигна с един супник.

– Ще ви дам веднага купони – каза Гребер. – Нямаме много, всичко изгоря при последната бомбардировка. Тези, които ни остават обаче, сигурно ще стигнат.

– Няма да ги взема всичките – каза г-жа Вите. – Лещата имам отпреди. Само за наденичките ще трябва купони. Остатъкът ще ви върна. Желаете ли нещо за пиене? Имаме няколко бутилки бира.

– Чудесно! Тъкмо бира ни се пиеше.

Залезът постепенно замираще. Един дрозд запя. Гребер си спомни, че вече беше чул песента на дрозда и през деня. Птичката беше кацнала върху една от статуите, изобразяващи пътя към Голгота в градината на черквата. Колко неща се случиха оттогава! Той вдигна капака на супника.

– Наденички! Какви хубави наденички! И гъста супа от леща! Чудесно ядене!

Гребер напълни чиниите и за момент му се стори, че притежава своя къща, градина, жена, сложена маса и спокойствието на един сигурен мир.

– Елизабет – каза той, – представи си, че ти предложат да прекараш следващите десет години от живота си като сега – с развалините, в тази градина, заедно с мен – ще се съгласиш ли?

– Веднага. Дори и за по-дълго.

Г-жа Вите донесе бирата. Гребер отвори бутилките и напълни чашите. Те пиха. Бирата беше студена и хубава. Започнаха да ядат супата.

Ядяха бавно и спокойно и се гледаха.

Стъмни се. Снопът светлина на един прожектор описа дъга по небето, като се мъчеше да пробие облаците, и после изчезна. Дроздът замлъкна. Настъпи нощта.

Г-жа Вите дойде отново, за да напълни супника.

– Не сте яли достатъчно – каза тя. – Младежта трябва да се храни повече.

– Ядохме толкова, колкото можахме. Супникът е почти празен.

– Ще ви донеса още малко салатата. И парче сирене. Луната изгря.

– Сега вече имаме всичко – каза Елизабет. – Луна, градина, една хубава вечеря зад нас и цялата вечер пред нас. Толкова е хубаво, че е почти непоносимо.

– Така са живели хората преди. И не са намирали нищо особено в това.

Тя кимна с глава и хвърли поглед наоколо.

– Никакви развалини не се виждат оттук. Градината е така разположена, че нищо не се вижда. Дърветата ги закриват напълно. Като си помисли човек, че има страни, в които навсякъде е така!

– Щом свърши войната, ще тръгнем да пътуваме. Ще посетим разрушени градове, целите осветени нощем, където никой няма да се страхува от бомби. Ще се разхождаме покрай обилно осветени витрини и ще бъде толкова светло, че ще може най-после вечер да виждаме лицата си така, както посред бял ден.

– Дали ще ни пуснат?

– Само за едно пътуване ли? Защо не? В Швейцария например.

– Ще ни трябват швейцарски франкове, откъде ще ги намерим?

– Ще вземем със себе си фотоапарати и там ще ги продадем. Все ще преживеем няколко седмици, Елизабет се разсмя.

– Или скъпоценности, или кожени палта, каквито всъщност нямаме...

Г-жа Вите дойде със салатата и сиренето.

– Харесва ли ви тук?

– Да, много. Може ли да поседим още малко?

– Колкото искате. Ще ви донеса и кафе. Ръжено, разбира се.

– И кафе също! Днес живеем като принцове! – каза Гребер.

Елизабет се разсмя отново.

– В началото – да, наистина живеехме като принцове. С пастет от гъши дроб, черен хайвер и скъпи вина. Сега живеем като обикновени хора. Така, както искаме да живеем по-късно. Не е ли хубаво да се

живее?

– Да, Елизабет.

Гребер не преставаше да я гледа. Тя изглеждаше уморена, когато излезе от фабриката. А сега очите ѝ искряха от младост и жизнерадост. Колко бърже надвиваше умората си и с колко малко се задоволяваше!

– Хубаво е да се живее – продължи тя. – Толкова малко сме живели. Почти никак. Затова всъщност бъдещето ни е толкова богато. Всичко, което на другите изглежда нещо ежедневно и обикновено, ще бъде за нас чудесно приключение. Дори само този въздух например, който не мирише на пушек. Или вечеря без купони, магазини, в които може да се купи всичко каквото си поискаш. Градове, в които нищо не е разрушено. Или да можем да говорим, без да се оглеждаме на всички страни. Да не се страхуваме от нищо! Ще мине известно време, страхът ще изчезне малко по малко, но дори тогава, когато се появи отново, за нас ще съществува една радост в повече – да можем да си кажем, че той е без основание. Не вярваш ли?

– Да – каза с усилие Гребер. – Да, Елизабет. Така погледнато, разбира се, нас ни очаква много голямо щастие.

Те останаха толкова късно, колкото можаха. Гребер плати сметката и г-жа Вите отиде да си легне. Така можеха да постоят още малко сами.

Луната се издигна по-високо на небето. Нощният дъх на земята и на листата стана по-силен и тъй като нямаше дори и полъх от вятър, той задушаваше лошата миризма на киселини и мазилка, която витаеше през цялото време над града. Нещо мръдна в храсталака. Една котка дебнеше плъхове. Плъховете бяха много повече отпреди. Те намираха достатъчно храна под развалините.

Тръгнаха си в единадесет часа. Струваше им се, че напускат някакъв остров.

– Много сте закъснели – им каза клисарят, пред когото се явиха. – Всички места са заети.

Не беше същият човек, който ги посрещна сутринта. Този беше по-млад, грижливо избърснат и целият изпълнен с важност. Вероятно беше она, който бе издал Йозеф.

– Не можем ли да спим в черковната градина?

– Всички покрити места в черковната градина са вече заети. Защо не отидете в общинския център за пострадали?

В дванадесет часа посред нощ това беше безсмислен въпрос.

– Предпочитаме да се обърнем към Бога – каза Гребер.

Клисарят го погледна строго.

– Ако останете тук, ще трябва да спите на открито.

– Няма значение.

– Женен ли сте?

– Да. Защо?

– Това е божи храм. Неженените не трябва да спят един до друг.

Галерията е разделена на две части: едната за жените, а другата – за мъжете.

– И женените ли разделяте?

– И тях също. Галерията е част от черквата. Тук не е място за плътско удоволствие. Всъщност вие двамата нямате вид на женени.

Гребер измъкна семейната си книжка. Клисарят намести на носа си очила със стоманени рамки и се приближи до светлината на едно кандило.

– Много отскоро – измърмори той.

– Катехизисът не налага никакви срокове.

– Сключили ли сте черковен брак?

– Вижте какво – каза Гребер. – Ние сме уморени. Жена ми е работила здравата целия ден. Сега отиваме да спим в черковната градина. Ако имате нещо против, опитайте се да ни изхвърлите. Докарайте обаче повечко хора със себе си, защото няма да е лесно.

Изведнъж пред тях се появи един свещеник. Изглежда, че се беше приближил безшумно.

– Какво става тук?

Клисарят започна да му обяснява, но свещеникът го прекъсна още в началото.

– Бьомер – каза той, – не се мислете за самия Господ. Достатъчно е тежко, че хората са принудени да спят тук. – Той се обърна към Гребер. – Ако и утре сте без жилище, елате към девет часа вечерта на улица „Домхоф“ 7 и попитайте за пастор Бидендик. Моята икономка ще ви намери някъде място.

– Много ви благодаря.

Бидендик кимна с глава и се отдалечи.

– Хайде, подофицера на Господа! – каза Гребер на клисаря. – Един майор ви даде заповед. Изпълнете я! Църквата е единствената диктатура, която можа да се задържи в продължение на векове. Откъде се минава за градината?

Клисарят ги поведе през олтара. Свещеническите одежди блестяха в тъмнината. След това стигнаха до една врата и през един коридор се намериха в черковната градина.

– Да не се разположите обаче върху гробниците на епископите – избърбори Бюмер. – Настанете се отстрани, срещу тях, покрай галерията. Освен това нямате право да спите заедно. Само на известно разстояние. Едното легло отделно от другото. Събличането е забранено.

– А събуването?

– Събуването, не.

Те тръгнаха пипнешком. Концерт от хъркане се носеше от свода на галерията. Гребер постла платнището и дюшеците върху тревата. Погледна Елизабет. Тя се смееше.

– Защо се смееш? – запита я той.

– Смя се на клисаря. И на тебе.

– Добре.

Гребер подпря куфара до стената и направи от раницата си възглавница. Изведнъж женски глас изстена сред ритмичното хъркане.

– He! He! О-о-ох!

Стонът заглъхна и се превърна в хриптене.

– Тихо! – изръмжа някой. Жената изстена отново. – Тихо! Дявол да го вземе! – изкрещя другият глас по-високо. Стонът престана внезапно, сякаш задушен на място.

– Това сме ние, господарската раса – каза Гребер. – Дори и насън се подчиняваме на всякаква заповед!

Те легнаха един до друг. Бяха почти сами до стената. Само в двата края безформени купчинки издаваха присъствието и на други спящи хора. Луната беше кацнала на полуразрушената камбанария. Тя хвърляше бледа светлина върху старинните гробници на епископите. Едната от тях беше напукана на няколко места. Не от бомбите, а дело на времето. В средата на градината, между шипковите храсти, се издигаше голям кръст. Навсякъде наоколо, по протежение на пътеката, бяха поставени каменни статуи, изобразяващи сцени от пътя към Голгота. Елизабет и Гребер лежаха до групата статуи, възпроизвеждащи боя с камшик и коронясването с трънен венец. Останалите групи се очертаваха в далечината между колоните и римските аркади.

– Ела по-близо до мен – каза Гребер. – По дяволите всички нареждания на този аскетичен клисар!

21

Ято лястовички се извиваше над полуразрушената камбанария. Остатъците от разноцветни керемиди блестяха под първите слънчеви лъчи. Гребер запали спиртника. Тъй като не знаеше дали е разрешено да се готви в тези свети места, той приложи стария войнишки принцип: действуй преди да са ти забранили. Извади войнишкото си канче и тръгна да търси вода. Намери чешма зад група статуи, изобразяващи разпятието, Там спеше някакъв мъж с отворена уста и с червена, небръсната от няколко дни брада по лицето. Той беше само с един крак. Изкуственият му крак беше откачен и оставен до него. Никелираните му части лъщяха в утринната светлина като някаква машина. Гребер погледна през колоните към галерията. Нарезданията на клисаря бяха спазени: мъжете бяха разделени от жените. В цялата южна част на галерията спяха само жени.

Когато се върна, Елизабет вече се беше събудила. Тя изглеждаше свежа и отспала, съвсем не приличаше на изнурените лица от галерията.

– Намерих къде да се измиеш – каза ѝ той. – Иди преди да са се струпали всички. Богоугодните заведения никога не са се славили с хигиеничните си инсталации. Ела, ще ти покажа банята на светия синод на епископите.

Тя се засмя.

– Ти по-добре стой тук и внимавай за кафето, иначе рискуваме да не го намерим. Аз сама ще намеря банята. Откъде се минава?

Той ѝ обясни. Тя пресече градината. Така спокойно беше спала, че роклята ѝ не беше почти никак измачкана. Той я проследи с поглед. Обля го вълна на обич.

– А-а, така значи! Готвите в градината на Бога! – Благочестивият клисар изглежда се беше приближил на пръсти. – И отгоре на това точно пред свещените статуи на коронясването с трънен венец!

– Къде са походните кухни за пострадалите? Ще отида там с удоволствие.

– Кухни ли! Тук се намирате на света земя. Не виждате ли гробовете на епископите?

– Не за пръв път ще си готвя и ще се храня в гробища – отговори Гребер спокойно. – Кажете ми тогава къде да отида. Има ли някъде лавка или походна кухня?

– Лавка ли? – клисарят изплю тези думи като гнил плод. – Тук?

– Това не би било лоша идея.

– Да, за неверници като вас може би. За щастие всички не са такива! Гостилница върху земята на Христос! Какво богохулство!

– Богохулство ли? С няколко хляба и риби Христос е нахранил няколко хиляди души, вие би трябвало да го знаете! Разбира се, той не е бил такъв злокобен гарван като вас! А сега се пръждосвай оттук! Сега сме във война, това е може би нещо ново за вас?

– Ще се оплача на господин пастора Бидендик за вашето светотатство!

– Хем да не забравите! Той ще ви изпрати по дяволите, мръсен подлизурко!

Клисарят се отдалечи с важен и обиден вид в своите филцови обувки. Гребер отвори един пакет кафе от наследството на Биндинг и го помириса. Беше чисто мляно кафе. Той отсипа малко в канчето с вряла вода. Миризмата се разпространи наоколо и предизвика незабавен ефект. Изведнъж зад един от гробовете на епископите се показва чорлава глава и започна да души. Един мъж се повдигна тежко и се приближи.

– С удоволствие бих пийнал една чашка.

– Я се разкарай! – каза Гребер. – Това е къщата на Господа: тук получават милостиня, а не правят подаяния.

Елизабет се върна. Тя вървеше леко и весело, сякаш се връщаше от разходка.

– Откъде си взел това кафе? – запита тя.

– От Биндинг. Трябва да побързаме да го изпием, иначе целият народ от градината ще се натрупа около нас!

Слънцето играеше по статуите. Виолетки бяха нацъфтели пред статуите на боя с камшик. Гребер извади от раницата си хляб и масло. Наряза хляба с джобното си ножче и започна да го маже с масло.

– Истинско масло – каза Елизабет. – И то ли е от Биндинг?

– Всичко е от Биндинг. Чудно нещо. Само добро ми е правил, а не ми беше симпатичен.

– Може би затова ти е правил добро. Изглежда, че се случват подобни неща.

Елизабет седна на раницата до Гребер.

– Когато бях на седем години, мечтаех да живея приблизително като сега.

– Аз пък исках да стана сладкар. Тя се разсмя.

– Вместо това стана снабдител с продукти. И то най-добрият!

Колко е часът?

– Ще стегна багажа и ще те изпратя до фабриката.

– Не. Нека останем тук на слънце, колкото е възможно по-дълго. Много ще трае докато съберем багажа и го занесем, още повече, че ще трябва да се редим на опашка, за да го свалим в подземнието. Галерията и преддверието са вече пълни с хора. Ще имаш достатъчно време да направиш това после, след като си отида.

– Съгласен съм. Как мислиш, може ли да се пуши тук?

– Сигурно не, но какво те интересува!

– Да правим каквото си искаме, докато ни изхвърлят навън. Това сигурно няма да закъснее. Ще се помъча да намеря такова място за спане, където да не сме принудени да спим облечени. Нали си съгласна, че не трябва да отиваме в никакъв случай у пастора Бидендик?

– Да. По-добре е да се върнем при Полман.

Слънцето се издигаше на небето. Скоро то освети сводовете на галерията. Сенките на колоните плъзнаха по стените. Хората се движеха насам-натам като в затвор от сянка и светлина. Деца плачеха. Еднокракият от ъгъла на градината постави изкуствения си крак и смъкна върху него крачолата на панталона си. Гребер зави хляба, маслото и кафето.

– Часът е осем без десет – каза той. – Трябва да вървиш. Ще дойда да те взема от фабриката, Елизабет. За да не се случи нещо, нека определим две места за среща, най-напред градината на г-жа Вите. Ако там е невъзможно, тогава тук.

– Добре. – Елизабет стана. – За последен път се разделям с теб за цял ден.

– Тази вечер ще можем да стоим дълго. Часове и часове. Така постепенно ще си възвърнем загубените дни.

Тя го целуна и тръгна с бърза крачка. Гребер чу смях зад себе си. Обърна се ядосан. Една млада жена стоеше между колоните. Момченцето ѝ се беше качило на оградата и оттам, застанало право, ѝ дърпаше косите с двете си ръчички. И двамата се заливаха от смях. Гребер и Елизабет съвсем не ги бяха забелязали.

Той опакова всички неща заедно. После се запъти към чешмата, за да измие канчето си. Ампутираният се доближи до него. Изкуственият му крак скърцаше при всяка крачка.

– Хей, другарю! Гребер се спря.

– Ти ли пи кафе преди малко?

– Да, но то се свърши.

– Не се и съмнявам. – Човекът имаше много големи сини очи. –

Мене ме интересува утайката на дъното на канчето. Тъй като и без това ще я хвърлиш, по-добре ми я дай на мене, може да се свари още веднъж.

– Да, разбира се.

Гребер изсипа утайката от кафето в съда, който му протягаше еднокракият. След това си взе багажа и се нареди до другите хора пред входа на подземие то на черквата. Очакваше да изкара нова кавга с клисаря. Видя обаче да пристига другият с червения нос. Той миришеше на червено вино и мълчеше.

Блоковият отговорник стоеше на прозореца на жилището си в полуизгорялата къща. Щом видя Гребер, той му махна.

– Да нямате писма за нас? – запита го Гребер като влезе вътре.

– Да, за жена ви. Писмото е адресирано до г-ца Крузе, но аз смятам, че мога да го дам и на вас, нали?

– Разбира се.

Гребер взе писмото. Стори му се, че блоковият отговорник го гледа някак особено. Хвърли поглед на плика и кръвта му се смръзна. Писмото беше изпратено от гестапо. Той завъртя в ръцете си плика, който беше така лошо залепен, сякаш някой вече го бе отварял.

– Кога го донесоха? – запита той.

– Снощи.

Гребер разгледа печата. Беше уверен, че блоковият отговорник го е чел. И той на свой ред го отвори. Вътре имаше покана за Елизабет да се яви в гестапо в единадесет часа и половина. Погледна часовника си. Десет без нещо.

– Добре – каза той. – Най-после! Откога вече чакаме! – Сложи писмото в джоба си. – Нещо друго?

– Това не ви ли е достатъчно? – отговори блоковият със свити от любопитство очи. Гребер се засмя.

– Да знаете някаква квартира за нас?

– Не! Нима още имате нужда от квартира?

– Аз не, но жена ми.

– Така ли? – каза блоковият отговорник с безразличие.

– Да. Готов съм да платя добре за услугата.

– Така ли? – повтори пак блоковият.

Гребер си тръгна. Чувствуваше, че мъжът го следи с поглед през прозореца. Спря се и се престори, че разглежда с интерес полуизгорелия скелет на покрива. После тръгна отново с бавна крачка.

Щом зави зад ъгъла на улицата, той измъкна отново писмото от джоба си; То представляваше печатна бележка, от която нищо не

можеше да се разбере. Дори и подписът беше напечатан. Само името на Елизабет и датата бяха написани на пишеща машина, на която буквата „а“ излизаше малко над реда.

Не можеше да откъсне поглед от листчето сива, евтина хартия, която изведнъж му закри света. Някаква неопределена опасност се излъчваше от него. То лъхаше на смърт.

Намери се пред черквата „Света Катерина“. Сам не знаеше как се озова там.

– Ернст! – прошепна нечий глас зад него.

Той трепна. Беше Йозеф. Загърнат в палто с военна кройка, той влезе в черквата без повече да обръща внимание на Гребер. Гребер се огледа и след миг го последва. Намери го седнал на една празна пейка близо до олтара. Йозеф му направи знак да бъде предпазлив. Гребер се приближи до олтара, огледа се, върна се назад и коленичи близо до Йозеф.

– Полман е задържан – прошепна Йозеф.

– Какво?

– Полман. Гестапо го арестува тази сутрин.

За момент Гребер се запита дали задържането на Полман няма нещо общо с писмото на Елизабет. Той погледна Йозеф.

– Значи и Полман... – каза той най-после. Йозеф вдигна очи.

– Кой друг още?

– Жена ми получи покана от гестапо.

– За кога?

– За днес сутринта в единадесет и половина.

– У вас ли е поканата?

– Да. Ето я.

Гребер подаде писмото на Йозеф.

– Как стана с Полман? – запита той.

– Не зная. Не бях там. Като се върнах, намерих един камък, поставен по друг начин, а не както преди да изляза. Сигурно Полман го е преместил като са го отвеждали. Това беше един от знаците, за които се бяхме условили. След един час видях като товареха книгите му на един камион.

– Имаше ли между тях нещо, което да отежни положението му?

– Не вярвам. Всичко, което можеше да мине за опасно, бе скрито другаде. Също и консервите.

Гребер хвърли поглед на листчето в ръцете на Йозеф.

– Тъкмо исках да намина при него – каза той. – Смятах да му

поискам съвет. Какво да правим?

– Затова именно трябваше да ви видя. Почти е сигурно, че някой от гестапо чака спотаен в жилището му. – Йозеф върна поканата на Гребер.

– Какво смятате да направите?

– Не зная. Не съм имал време да помисля. Вие какво бихте направили на мое място?

– Бих избягал – отговори Йозеф без колебание. Гребер го погледна в полумрака, в който слабо блестяха иконите.

– Ще отида най-напред аз самият, за да попитам какво искат – каза той.

– Нищо няма да ви кажат, щом търсят жена ви.

Гребер почувствува, че го облива хладна пот. Всъщност Йозеф разглеждаше нещата напълно обективно. Нищо повече.

– Ако искаха да задържат жена ми, можеха да направят като с Полман. Сигурно се касае за друго нещо. Затова ще отида аз самият. Може да е за нещо незначително – каза Гребер, без сам да е убеден в думите си. – В такъв случай ще бъде грешка да се бяга.

– Жена ти еврейка ли е?

– Не.

– Тогава е друга работа. Когато човек е евреин, трябва винаги да бяга. Не можете ли да кажете, че отсъствува от града?

– Не. Тя е мобилизирана в една фабрика. Лесно е да се провери.

Йозеф се замисли.

– Възможно е да нямат намерение да я арестуват. Вие сте прав. В такъв случай те можеха да я приберат направо от фабриката. Нима нямате абсолютно никаква представа за какво може да са й изпратили тази покана?

– Баща ѝ е в концентрационен лагер. Може някой, който живее в същата къща, да я е издал. Възможно е също тя да е привлякла вниманието върху себе си с това, че се оженихме.

Йозеф отново се замисли.

– Унищожете всичко, което би могло да предизвика подозрение. Писма, дневник и друго. И после идете сам. Всъщност нали това имавте намерение да направите?

– Да. Ще кажа, че писмото е пристигнало едва днес и че не съм успял да вляза във връзка с жена си във фабриката.

– Така ще бъде най-добре. Постарайте се да узнаете за какво се касае. На вас нищо не може да ви се случи. И без това трябва да се върнете на фронта, Няма да посмеят да ви задържат. Ако търсите скривалище

за жена си, ще ви дам един адрес. Най-напред обаче идете там. Аз ще остана тук до вечерта. – Йозеф се поколеба за момент. – В изповедната стаичка на пастор Бидендик, на вратата на която има надпис: „Отсъства.“ Ще поспя там няколко часа.

Гребер стана. След приятния полумрак в черквата дневната светлина го заслепи на вратата с такава сила, сякаш бе изпратена от гестапо и искаше да освети всичко в него.

Вървеше бавно по улиците. Струваше му се, че живее под някакъв стъклен похлупак. Всичко наоколо му стана изведнъж чуждо и недостижимо. Една жена, която минаваше с дете в ръце, се превърна в очите му в символ на сигурност и събуди в него мъчителното чувство на завист. Някакъв мъж, който седеше на една пейка и четеше вестник, представляваше образът на безгрижието, а двама младежи, които говореха и се смееха, бяха част от далечен и окончателно изгубен за него свят. Самият той бе мрачен, над него беше надвиснала сянката на грижата, която го отделяше от всичко, сякаш беше заразен от проказа.

Той влезе в зданието на гестапо и показа поканата. Един есесовец го поведе по разни коридори към едно от страничните крила на сградата. Миришеше на стари книжа, на лошо проветрени канцеларии и на казарма. Трябваше да почака в една стая, където вече стояха трима души. Единият беше застанал прав до прозореца, който гледаше към двора. Ръцете му бяха скръстени зад гърба и той чукаше с пръстите на дясната си ръка върху лявата, като върху клавишите на пиано. Другите двама седяха на столове и гледаха право пред себе си. Единият беше плешив и имаше заешка уста, която през цялото време се мъчеше да закрие с ръка, другият носеше малки мустачки, като тези на Хитлер, а лицето му беше отпуснато и сиво като олово. И тримата вдигнаха живо очи при влизането на Гребер и веднага след това отново продължиха да гледат в далечината.

Влезе един есесовец с очила. Веднага всички станаха прави. Гребер беше най-близо до вратата.

– Какво търсите тук? – запита го есесовецът малко зачуден. – Войниците обикновено попадат под военен съд.

Гребер показа поканата. Есесовецът хвърли поглед върху нея.

– Не ви викат вас. Викат някоя си г-ца Крузе...

– Това е жена ми. Оженихме се преди няколко дни. Тя работи в една общинска работилница. Помислих, че мога да се явя вместо нея.

Гребер представи семейната си книжка, която беше имал грижата да донесе. Есесовецът се почеса зад ухото озадачен.

– Да, в края на краищата на мен ми е безразлично... Стая 72, първи сутерен.

Той върна документите на Гребер. „Сутерена – помисли си Гребер. – Тъкмо в сутерена, според слуховете, гестапо върши най-гнусните си работи.“

Той слезе по стълбата. Двама души, с които се размина, го погледнаха със завист. Те помислиха сигурно, че Гребер се връща към свободата, докато те още не знаеха какво ги очаква.

Стая 72 представляваше обширно помещение с етажерки, разделено на две с дъсчена преграда. Един сънлив чиновник, седнал зад бюрото, пое поканата. Гребер му обясни защо е дошъл и показа отново документите си.

Чиновникът кимна одобрително с глава.

– Можете ли да се подпишете вместо жена си?

– Да.

Чиновникът бутна два формуляра пред него на масата.

– Подпишете, ей тук. Пишете отдолу: съпруг на Елизабет Крузе, като посочите датата и мястото, където сте се оженили. Вторият формуляр е за вас.

Гребер се подписа бавно. Не искаше да покаже, че в този момент чете текста, който беше отгоре, но не искаше и да се подпише слепешката. Чиновникът нетърпеливо започна да търси нещо между книжката.

– Дявол да го вземе, къде е прахът? – извика той най-последно... – Холман, отново сте объркали всичко? Донесете пакета Крузе.

Някой изръмжа зад дървената преграда. Гребер успя да прочете, че се подписва за получаването на праха на политическия затворник Бернхард Крузе. Видя на другия формуляр, че Бернхард Крузе е починал от сърдечен удар.

Чиновникът изчезна зад преградата. Върна се скоро с кутия от пури, завита в малко, късо парче сива амбалажна хартия. Отстрани още стоеше надписът „Кларо“ и се виждаше разноцветната лента на кутията. На нея беше отпечатан позлатеният герб на фабриката, който един индианец с димяща лула държеше в ръцете си.

– Ето праха – каза чиновникът и погледна мрачно Гребер. – Вие сте войник и е излишно да ви казвам, че се налага да се пази пълно мълчание. Никакви некролози, никакво съобщение в печата, никаква религиозна служба. Пълно мълчание. Разбрано ли е?

– Да.

Гребер взе кутията от пури и си отиде.

Веднага реши да не казва нищо на Елизабет. Трябваше да направи необходимото, за да се научи тя по-късно. Непредвидени работи не можеха да се случат. Гестапо няма да си направи труда да изпрати второ съобщение. Засега ѝ е достатъчно, че ще я остави сама; да я огорчава двойно, като ѝ съобщи, че баща ѝ е починал, би било излишна жестокост.

Той тръгна бавно към черквата „Света Катерина“. Внезапно улиците се бяха оживили отново. Опасността беше изчезнала. Превърнала се беше в смърт. Но в чужда смърт. А той беше свикнал с чуждата смърт. Всъщност той беше виждал бащата на Елизабет само в детинството си.

Гребер притискаше кутията от пури под мишницата си. По всяка вероятност прахът в нея не беше на Крузе. Холтман може преспокойно да е събрал кутията, а и всъщност имаше малка вероятност в концентрационните лагери да си дават толкова труд, че да събират праха на отделните трупове. При масови изгаряния това и без друго е невъзможно. Някой от огнярите сигурно хвърля по шепа прах в отделните кутии, които после опаковат. Това беше всичко. Гребер дори не разбираше защо си дават този труд. Това означаваше само да се смесва безчовечността с бюрокрацията, която от своя страна правеше безчовечността още по-безчовечна.

Запита се какво да прави с праха. Можеше да го зарови някъде, където и да е, в развалините. Места не липсваха. Можеше също да се опита да го занесе на гробищата, но в такъв случай ще е необходимо разрешение, определен гроб и Елизабет ще научи.

Той прекоси черквата и се спря пред изповедалня та на пастора Бидендик. Надписът „Отсъствува“ висеше на вратата. Повдигна леко зеленото перденце, Йозеф го погледна. Той беше буден и седеше по такъв начин, че да може да блъсне с крак в стомаха всеки, който би го изненадал, и да се спусне към изхода. Гребер седна на пейката до олтара. Няколко минути по-късно дойде и Йозеф. Гребер му показа кутията от пури.

– Цялата работа беше за това. Праха на нейния баща.

– Нищо друго ли?

– Това е достатъчно. Имате ли някакви новини от Полман?

– Не.

И двамата хвърлиха поглед на пакета.

– Кутия от пури – каза Йозеф. – Обикновено употребяват картонена кутия, консервена кутия или книжна кесия. Кутия от пури, това представлява почти ковчег. Къде ще я оставите? Тук, в черквата ли?

Гребер поклати отрицателно глава. Хрумна му една идея.

– Ще я занеса в черковната градина – каза той. – Там е все пак като гробища. Йозеф кимна с глава.

– Мога ли да направя нещо за вас? – запита Гребер.

– Бихте могли да излезете през страничната врата и да видите дали няма нещо подозрително на улицата. Аз трябва да вървя. Клисарят-антисемит постъпва на служба в един часа. Ако не се върнете след пет минути, значи улицата е свободна.

– Добре.

Гребер стоеше на слънце. След известно време излезе и йозеф. Мина покрай него, без да го погледне.

– Всичко хубаво! – прошепна той.

– Всичко хубаво!

Гребер се върна обратно. В този час в черковната градина нямаше хора. Две жълти пеперуди с червени точки по крилето се гонеха около един храст с малки бели цветчета. Храстът обграждаше от едната страна гроба на епископ Алоизиус Блюмер. Гребер се приближи и го разгледа. Три от гробниците бяха напукани, но тази на Блюмер имаше в основата си отвор, който изглежда водеше към вътрешността. Наистина добро място.

Той написа на едно листче, че това е прахът на един католик концлагерист. Направи това за в случай, че някой намери кутията от пури. Пъкна листчето под сивата обвивка. С ножа си изрязва един чим трева до отвора и увеличи по този начин дупката, за да може да пъкне в нея кутията. Това стана лесно. После насипа отново пръстта в дупката, която беше изкопал и покри всичко с чима трева. Бернхард Крузе – ако това беше той – намери по този начин място на света земя в краката на един висш черковен сановник.

Гребер се върна обратно и седна на оградата на галерията. Камъните бяха затоплени от слънцето. „Това е може би светотатство – помисли си той. – Или ненужна сантименталност.“ Бернхард Крузе беше католик, католическата религия забранява изгарянето, но предвид особените обстоятелства, църквата трябваше да бъде снизходителна. „А ако кутията не съдържа праха на Крузе, а на някои други жертви, протестанти или евреи например, злото няма да бъде кой знае колко голямо – помисли си той. – Нито Йехова, нито богът на протестантите или този на католиците не би имал наистина основание да се почувствува засегнат.“

Той хвърли последен поглед на гроба, в който бе пъкнал кутията от пури, както кукувицата – яйцата си в чуждо гнездо. През цялото време

досега не бе почувствувал нищо особено. Сега обаче, когато всичко се свърши, малко по малко го завладя някакво дълбоко и безкрайно чувство на горчивина – по-силно от мисълта за смъртта, и Полман, и Йозеф, и всичките нещастия, които бе видял, и войната, и собствената му съдба бяха съставна част от това чувство.

Той стана. В Париж беше ходил да види Гроба на незнайния войн – грандиозен под Триумфалната арка, на която бяха записани великите победи на Франция. Струваше му се, че това парче земя, покрито с трева, тази гробница на епископ Блюмер с кутията от пури вътре в нея представляваха нещо подобно, а може би дори и нещо повече, но без ореола на славата и на военните победи.

– Къде ще спим тази вечер? – запита Елизабет, – В черквата ли?

– Не. Случи се чудо. Бях при госпожа Вите. Тя има свободна стая. Дъщеря ѝ заминала на село за няколко дни. Ще спим там, а може би ще се нареди ти да останеш там и след заминаването ми. Успях да пренеса целия багаж. Нали сега си най-послед в отпуската?

– Да. Няма вече да се връщам, а и ти няма вече да ме чакаш.

– Слава Богу! Тази вечер ще го отпразнуваме! Ще бодърствуваме цялата нощ, а утре ще спим до обед.

– Да. Ще стоим в градината, докато се появят всички звезди. Само че сега трябва веднага да отида да си купя шапка.

– Шапка ли?

– Да, днес или никога.

– Но за какво ти е шапка? Да не би да я сложиш тази вечер в градината, Елизабет се разсмя.

– А защо не? Но това няма никакво значение. От значение е да я купя. Касае се за символично действие. Шапката е като знаме. Купува се, когато човек е щастлив или нещастен. Не ме ли разбираш?

– Не, но няма значение. Нека купим шапка. Ще празнуваме с нея твоята свобода. Трябва само да я купиш преди вечеря! Има ли още отворени магазини по това време? И не са ли необходими купони за облекло?

– Имам купони и зная къде ще намеря.

– Добре, ще купим шапка, която отива на златистата ти рокля.

– За нея не е необходимо. Вечерните рокли се носят без шапка. Не, нека просто да купим шапка, ей така, за нищо. За да покажем на себе си, че вече няма фабрика. Това е необходимо.

Една част от витрината на магазина беше запазена. Останалата част

беше от дъски. Те влязоха вътре. Две шапки бяха изложени. Първата гарнирана с изкуствени цветя, а втората – с разноцветни пера. Не направиха особено впечатление на Гребер. Той напразно се мъчеше да си представи Елизабет накичена с тях. После забеляза някаква жена с бели коси, която се канеше да затвори магазина.

– Да побързаме – каза той.

Собственицата ги заведе в една силно осветена стая в задната част на магазина, който беше затъмнен. Тя веднага започна разговор с Елизабет, от който Гребер нищо не разбра. Той седна на един неустойчив позлатен стол близо до вратата. Собственицата запали страничните лампи на едно блестящо трикрило огледало и донесе кутии с шапки и платове. Оскъдният магазин се превърна изведнъж във вълшебна пещера. Сините, червените, розовите и белите цветове на шапките пламнаха, а помежду тях блестяха пъстри платове – бродат, ламе, като че ли тук пробваха корона за някакъв тайнствен празник. Елизабет се приближаваше, отдалечаваше, въртеше се пред огледалото, като движеща се фигура в рамките на някаква картина, чийто фон беше полумракът, обгърнал останалата част от стаята. Гребер седеше съвсем тихо в сянката и наблюдаваше тази сцена, която беше в противовес с всичко останало, случило се през деня. За пръв път виждаше Елизабет, отърсила се напълно от горчивото ежедневие, сама със себе си, цялата отдадена на непринудената и задълбочена игра на жената, обкръжена от светлина, нежност и обич, сериозна и съсредоточена, като ловец, който изпробва своето оръжие. Той слушаше, без да чува неясния и монотонен диалог, който галеше ухото му като шепота на извор. Той виждаше светлия кръг, в който се движеше Елизабет и който като че ли се излъчваше от самата нея. И той я обичаше, желаше я и забравяше всичко друго при това тихо щастие, над което витаеше неуловимата сянка на смъртта, само за да го направи още по-дълбоко, още по-лъчезарно и толкова скъпо и мимолетно, колкото бяха отблясъците върху копринените и бродатени платове.

– Дайте ми една обикновена шапка – каза Елизабет. – Обикновена шапка, без украшения, която да прилепва плътно на главата.

22

Звездите трептяха в прозореца. Дива лоза заобикаляше малкия правоъгълник и няколко гроздове висяха надолу и се люлееха леко от вятъра като тъмно махало на безшумен часовник.

– Не плача истински – каза Елизабет. – А дори и да плача, не ми обръщай внимание. Не плача аз самата, а нещо в мене, което не мога да съдържа. Понякога човек няма какво друго да прави, освен да си поплаче, без всъщност да му е мъчно. Аз съм щастлива.

Тя се беше сгушила в обятията му и притискаше глава на рамото му. Леглото беше широко и направено от старо потъмняло орехово дърво. Двете табла бяха високи, украсени с резба. В ъгъла стоеше орехов скрин, а под прозореца имаше маса и два стола. На стената, под стъклен похлупак, висеше стар сватбен венец от изкуствен мирт и едно огледало, в което лозовите клонки и бледата лъкатушеща светлина, която проникваше през прозореца, образуваха светли и тъмни петна.

– Щастлива съм – повтори Елизабет. – Толкова неща се случиха през последните седмици, че просто не успявам да ги задържа всички в себе си. Опитах се, но не мога. Ти би трябвало да имаш търпение с мене тази нощ.

– Стига да мога преди да замина да те измъкна във от града и да те заведа например в някое село.

– Безразлично е къде, когато ще бъдеш далеч!

– Не е безразлично. Не бомбардират селата.

– Все някой ден бомбардировките ще престанат. Почти нито една къща не остана незасегната в града. Освен това не мога да замина, докато работя във фабриката. Доволна съм, че имам тази вълшебна стаичка. И г-жа Вите!

Дишането ѝ стана по-спокойно.

– И без това е свършено с мен – каза тя. – Не ме мисли за истерична. Аз съм щастлива. Щастието ми обаче е несигурно. Съвсем не е спокойно и животинско щастие!

– Животинско щастие ли? – каза Гребер. – Кой би искал такова щастие?

– Не зная, но ми се струва, че бих могла да го изтърпя доста дълго време.

– Всъщност и аз. Само че не искам да го призная, защото не можем

да си позволим такава щастие.

– Десет години сигурно, еднообразно, еснафско, животинско щастие – струва ми се дори, че цял един такъв живот не е за пренебрегване.

Гребер се засмя.

– Тази носталгия за еснафщина ни идва от проклетия бурен живот, който водим. Прадедите ни не бяха на същото мнение. Те проклинаха животинското си щастие и бяха жадни за приключения!

– Ние обаче не сме. Ние отново станахме обикновени хора, с обикновени вкусове. – Елизабет го погледна. – Искаш ли вече да спиш? Да прекараш една хубава нощ в непрекъснат сън? Кой знае кога ще се върнеш, след като утре вечер заминеш?

– Ще разполагам с достатъчно време за сън докато съм на път. Необходими са няколко дни, за да стигна.

– Съществува ли някаква възможност да имаш легло?

– Не. Абсолютно никаква. Най-доброто, което мога да очаквам да намеря от утре нататък, е някаква дъска или шепа плява. Всъщност човек свиква лесно. Не е голяма работа. А и лятото идва. В Русия зимата е ужасна.

– Може би ще се наложи да прекараш там една зима.

– Ако продължаваме да отстъпваме, следващата зима ще бъдем в Полша или дори в Германия. Ще бъде по-малко студено, а и този студ вече ни е познат.

„Ето сега ще ме запита кога ще си дойда в отпуска – помисли си той. – Как бих искал всичко това вече да е свършено! Ще ми зададе неизбежните въпроси, аз ще ѝ отговоря по начин, който тя вече познава. Бих искал всичко да е минало. Вече не съм тук целият, а и тази част от мене, която присъствува, е така чувствителна, като че ли кожата от нея е смъкната. И все още тя не може да бъде наистина наранена. Тя е само по-чувствителна и от открита рана.“

Той хвърли поглед към дивата лоза, която се люлееше пред прозореца, после към нейното сребърносиво отражение в огледалото и му се стори, че някаква дълбока тайна бди зад този прозорец – тайна, която трябваше да му бъде разкрита в следващия миг. В този момент те чува сирените.

– Да останем тук – предложи Елизабет. – Нямам никакво желание да се обличам и да тичам в някакво скривалище.

– Добре, както искаш.

Гребер отиде до прозореца. Дръпна масата и погледна навън. Нощта беше светла и спокойна. Градината блестеше в лунната светлина.

Това беше една невероятна нощ, предразполагаща към мечти и подходяща за въздушно нападение. Г-жа Вите се появи в градината. Лицето ѝ изглеждаше съвсем бледо. Той отвори прозореца.

– Исках да ви събудя – каза тя сред шума. Гребер кимна с глава.

– Скривалище... „Лайонищрасе“ – чу той още.

Направи ѝ знак, че е разбрал. После я видя като си влиза обратно в къщата. Почака една минута. Тя не излезе отново. И тя оставаше в къщи. Това никак не го учуди.

Стана така, както трябваше. Нямахме нужда госпожа Вите да ходи в скривалището: нали къщата и градината се намираха под закрилата на някаква тайнствена сила? Струваше му се, че вече бяха заобиколени от зона на тишина и спокойствие всред оглушителния концерт на всички сирени в града. Храстите бяха неподвижни. Дори гроздовете на лозата пред прозореца престанаха да се люлеят. Малкият остров на мира се къпеше в синята светлина на луната, която сякаш образуваше около него невидима стена, в която се разбиваше опустошителната буря.

Гребер се обърна. Елизабет беше седнала в леглото. От раменете ѝ се излъчваше матов блясък, а там, където те бяха заоблени, падаше мека светлина. Малките ѝ гърди бяха стегнати и смело издадени напред и изглеждаха по-големи отколкото бяха всъщност. Устата и бе тъмна, а очите ѝ съвсем прозрачни, сякаш бяха безцветни. Тя седеше изправена, със забити във възглавницата зад нея ръце, и приличаше на човек, който внезапно се връща от някакъв друг свят. За миг му стана така чужда и тайнствена, като градината във под лунната светлина.

– И госпожа Вите остана – каза Гребер. – Ела.

Докато се приближаваше към леглото, той видя лицето си в сребърносивото огледало. Не можа да го познае. Това беше лице на друг човек.

– Ела – каза Елизабет отново.

Той се наведе над нея. Тя го обви с ръцете си.

– Все ми е едно какво ще се случи – каза тя.

– Нищо няма да се случи – отговори той. – Не тази нощ.

Сам не знаеше защо беше така уверен в думите си. Тази сигурност имаше нещо общо с градината и със светлината, с огледалото и с раменете на Елизабет, а също и с голямото дълбоко спокойствие, което изведнъж го обгърна целия.

– Нищо не може да се случи – повтори той.

Тя отхвърли с ръка завивките, които се плъзнаха на пода. Сега легеше гола. Беше красива с дългите си силни крака, нежната заобленост на раменете и гърдите... Това беше вече тяло на млада жена, а не на

девойка.

Почувствува я в обятията си и му се стори, че хиляди ръце го задържат, носят го и го милват. Всичко беше близост и плътност. Това не беше вече трескавото притежание от първите дни, а чувство, което се засилваше и малко по малко заливаше думите, границите, хоризонта и тях самите...

Той вдигна глава. Стори му се, че се връща някъде отдалеч. Наостри слух. Не знаеше колко дълго бе траяло отсъствието му. Навън беше тихо. Помисли, че греша и продължи да се ослушва. Нищо – никаква експлозия, никакъв противовъздушен огън. Затвори очи и се отпусна на възглавницата. После се събуди отново.

– Те не дойдоха, Елизабет – каза той.

– Напротив, дойдоха – прошепна тя.

Те лежаха един до друг. Гребер гледеше завивките на пода, огледалото и отворения прозорец. Отначало му се стори, че нощта никога няма да свърши, но сега чувствуваше безшумното отлитане на времето. Гроздовете пред прозореца се люлееха отново от вятъра, сянката им се отразяваше в огледалото и някакъв шум долиташе от хоризонта. Обърна се към Елизабет. Очите ѝ бяха затворени. Устата ѝ беше полуотворена. Тя дишаше бавно и спокойно. Още не беше дошла на себе си, докато той вече се бе съвзел. Мисълта му отново работеше нормално. Елизабет винаги идваше по-бавно на себе си. „Как бих искал и аз така да се изоставя, да се забравя напълно, и то за дълго време!“ Той ѝ завиждаше, обичаше я и малко се страхуваше от нея заради способността ѝ да напусне всичко. Тя не беше тук, намираще се в един непознат свят, където той не можеше да я последва, освен само за няколко мига. Може би това именно го плашеше в нея. Изведнъж се почувствува самотен и принизен в сравнение с нея. – Елизабет отвори очи.

– Какво стана със самолетите?

– Не зная.

Тя отхвърли косите си назад.

– Гладна съм.

– И аз също. Имаме много неща за ядене. Гребер стана и отиде да вземе няколко кутии консерви – от тези, които беше донесъл от избата на Биндинг.

– Ето тук има петел, варено телешко и заек, а там – компот.

– Нека изядем заека и компота.

Гребер отвори кутиите. Предпочиташе Елизабет да не му помага, а да продължава да си почива и да чака. Не можеше да понеса жените,

които забулени в тайнствеността и в мрака се превръщат изведнъж в загрижени домакини.

– Понякога ме е срам от всички тези неща на Алфонс – каза той. – Държах се доста зле с него.

– Затова пък и той се е държал понякога зле с другите, нали? Така сте квит. Ходи ли на погребението му?

– Не. Имаше много членове на партията в униформи. Задоволих се само да чуя речта на оберщурмбанфюрера Хилдебранд. Той каза, че всички трябва да черпим пример от безупречния живот на Алфонс и да изпълним неговата последна воля. Последната воля на Биндинг обаче беше съвсем друга. Алфонс се е намирал по пижама в собственото си мазе с една блондинка по нощница.

Гребер изсипа месото и компота в две чинии, които им беше заела госпожа Вите. След това нарязва хляба и отпуши една бутилка вино. Елизабет стана. Изправи се гола пред ореховото легло.

– Наистина нямаш вид на жена, която прекарва целия месец наведена над войнишки шинели – каза Гребер. – Приличаш повече на някого, който всеки ден прави гимнастика.

Тя се разсмя.

– Гимнастика ли? Гимнастика се прави само когато човек е отчаян.

– Така ли? Досега не ми е минавала подобна мисъл през ума.

– Отлично средство – каза Елизабет. – Да правиш гимнастика дотогава, докато не можеш повече да се помръднеш, да тичаш в кръг, докато се умориш до смърт, да си четкаш косата, докато те заболи глава и прочее.

– И това ще те излекува?

– Само от предпоследното отчаяние. Когато вече не искаш повече да мислиш за нищо. Против последното отчаяние няма никакво средство, освен да се оставиш да потънеш в него.

– А после?

– Ще чакаш животът да се върне от само себе си малко по малко. Искам да кажа животът, който ни дава възможност да дишаме.

Гребер вдигна чашата си.

– Според мен за нашата възраст познаваме отчаянието прекалено добре. Нека го забравим.

– Да, но ние познаваме също и забравата прекалено добре – каза Елизабет. – Да забравим също и забравата.

– Съгласен съм. Да живее госпожа Клайнерт, която е приготвила този заек.

– И госпожа Вите, на която дължим градината и тази стая.

Те изпразниха чашите си. Виното беше студено, ароматно и хладно. Гребер напълни отново чашите. Луната хвърляше в тях златисто отражение.

– Любими мой – каза Елизабет, – колко е хубаво да бодърствуваме заедно през нощта. Колко е по-лесно да се говори!

– Това е истина. През нощта ти си едно пълно с младост и живот божие създание, а не някаква си шивачка на военни шинели. И аз не съм никакъв войник...

– През нощта човек е това, което всъщност трябва да бъде, а не това, което е станал.

– Може би – Гребер погледна заека, компота и хляба. – Тогава сигурно сме много несериозни същества. През нощта не правим нищо друго, освен да спим и да ядем.

– И да се обичаме. Това съвсем не е несериозно.

– И да пием.

– И да пием – каза Елизабет и му подаде чашата си.

Гребер се засмя.

– Вместо да бъдем тъжни и сантиментални и да водим дълбоки и поучителни разговори, ние излапахме половин заек, намираме, че животът е прекрасен и благодарим на Бога за това.

– Така не е ли по-добре?

– Това е единственото вярно нещо в живота. Когато човек няма никакви претенции, всичко за него е подарък.

– На фронта ли научи тази мъдрост?

– Не, тук.

– Хубав принцип. Всъщност това е всичко, което човек трябва да научи.

– Да, след това е необходимо само още мъничко щастие.

– Как мислиш, имахме ли ние това мъничко щастие?

– Да. Имахме всичко, което човек можеше да има.

– Не ти ли е мъчно, че всичко вече се свърши?

– Не се е свършило. Само е изменило вида си. Тя го погледна.

– Всъщност, да – добави той. – Мъчно ми е. Толкова ми е мъчно, че ми се струва, че ще умра утре, когато се разделя с теб. Като се опитам обаче да си представя какво трябваше да се случи, за да не ми бъде мъчно, виждам само една възможност: да не те бях срещал. Тогава, да, нямаше да ми е мъчно като си замина, а щях да се чувствавам празен и безразличен към всичко. И когато си помисля за всичко това, мъката ми

не е вече мъка, а нещо като черно щастие. Другата страна на щастието. Елизабет стана.

– Може би не се изразих много правилно – каза Гребер. – Разбираш ли какво исках да кажа?

– Разбирам те. Ти се изрази много правилно, едва ли някой би го казал по-добре. Аз бях уверена, че ще го кажеш.

Тя се приближи до него. Почувствува я в ръцете си. Изведнъж тя вече нямаше име и в същото време носеше всички имена на света. За миг го прониза нещо като непоносима ярка светлина и той разбра, че всичко е еднакво – заминаването и връщането, присъствието и отсъствието, животът и смъртта, миналото и бъдещето, и че винаги и навсякъде каменното лице на вечността ще бъде тук и че с нищо не може да бъде премахнато – тогава му се стори, че земята се люлее под краката му. Почувствува, че потъва в бездната заедно с Елизабет, която притискаше в обятията си, и че се отпуска с нея и в нея.

Беше последният им следобед. Те седяха в градината. Котката се плъзна край тях. Тя щеше да си има малки котенца и заета със себе си не обръщаше внимание на никого.

– Надявам се, че ще си имаме бебе – каза внезапно Елизабет.

Гребер я погледна изумен.

– Бебе ли, защо?

– А защо не?

– Бебе! В такова време! Наистина ли ще имаш бебе?

– Надявам се.

Той я погледна.

– Мисля, че би трябвало сега да ти кажа нещо, да те целуна и да изглеждам нежен и изненадан, Елизабет, но не мога. Някак си е много неочаквано за мене. Досега още не съм мислил за бебе.

– Не е и необходимо. Всъщност това не те засяга. А и аз още не съм сигурна.

– Бебе. За бъдещата война то ще бъде точно на същата възраст, на каквата сме ние в тази. А и помисли за цялата мизерия, с която ще бъде заобиколено неговото раждане и неговото детинство.

Котката се появи отново. Тя се отпрати към кухнята.

– Всеки ден се раждат деца – каза Елизабет.

Гребер си помисли за Хитлеровата младеж и за децата, които правеха доноси на гестапо срещу родителите си.

– Защо е необходимо да говорим за тези неща? – каза той. – Това е

само едно пожелание, нали?

– Нима не искаш да си имаш дете?

– Не зная. В мирно време може би. Не съм мислил още. Всичко е така гнило и отровено около нас, че ще са необходими много години, за да се прочисти атмосферата. Как може човек да иска да има деца при такива условия?

– Именно заради това – каза Елизабет.

– Защо?

– За да ги възпитаваме срещу това, което е около нас. Какво би станало, ако всички, които са против сегашния режим, не искат деца? Нима само варварите да имат деца? Кой тогава ще постави света отново в ред?

– Затова ли искаш да имаш дете?

– Не. Тази идея ми хрумна в момента. Гребер замълча. Нищо не можеше да се възрази на нейния довод. Тя имаше право.

– Много бързаш. Не мога да те следвам. Още не съм свикнал съвсем с мисълта, че съм съпруг и вече трябва да реша дали искам дете или не.

Елизабет се засмя и стана.

– Ти не се сещаш за най-важното – каза тя. – Не искам изобщо дете, а дете от тебе. А сега отивам да приготвя вечерята с г-жа Вите. Ще представлява шедьовър от консерви.

Гребер остана сам на стола в градината. Небето беше обсипано с малки червеникави облачета. Денят си беше отишъл. Касаше се за един откраднат ден. Пресрочил си беше отпуската с двадесет и четири часа. Въпреки че беше съобщил в комендатурата за тръгването си, остана. Но и тази вечер дойде и след един час той трябваше да замине.

Мина за последен път през службата за настаняване на бежанци. Все още нямаше никакви известия от родителите му. Беше направил всичко възможно за Елизабет. Г-жа Вите се съгласи да я задържи при себе си. Той беше прегледал мазата на къщата: не беше достатъчно дълбока и сигурна за скривалище, въпреки че беше здраво построена. Беше посетил също общественото скривалище на „Лайбнищрасе“; то беше толкова добро, колкото повечето от скривалищата в града. Спокоен, той се отдаде на спомените си. От кухнята се чуваше тракането на чинии. Прекарал бе дълга отпуска. Три години, а не три седмици. Разбира се, понякога му се струваше, че всичко, което бе изградил набързо, почива на несигурни основи. И все пак той се мъчеше да се убеди, че те са сигурни.

Чу гласа на Елизабет. Спомни си за това, което тя бе казала за тяхното дете. Някаква преграда рухна изведнъж, появи се отвор, който разкри кътче от несигурното бъдеще, което приличаше на кътче от градина. Никога Гребер не би имал сили и кураж сам да премине тази преграда. Наистина, когато пристигна, той мечтаеше да намери нещо, да го вземе, да го притежава и да го остави преди да замине, за да го намери след като се върне – нещо, което да бъде наистина негово, което да носи името му. Мисълта му обаче никога не бе отивала толкова далеч. Той хвърли поглед към здрачевината, която надзърташе през люляковите клонки. Колко безграничен е полетът на мисълта. И колко странно беше да чувствува, че отгатък преградата, пред която той досега се бе спирал, може да има живот, и че това, което той бе смятал за мигновено похищение, може да бъде спокойно притежание, което ще продължи с едно чуждо, неродено създание в безкрайното бъдеще, пълно с нежност, която той никога не бе познал; Колко простор и колко смъртно предусещане имаше в това, и колко силно той желаше, и не желаше, и все пак желаше тази бедна и пълна с утеха измама на безсмъртието.

– Влакът тръгва в шест часа – каза той. – Всичките ми неща са в ред. Сега трябва да вървя. Няма да ме изпращаш на гарата. Искам да тръгна оттук и да отнеса частица от това място, тъй като ти живееш тук, а не от блъсканицата и стеснението, което човек изпитва на гарата. Последния път майка ми ме изпрати на гарата. Не можах да я убедя да не идва. Беше ужасно и за нея, и за мене. Трябваше ми доста време, за да се съвзема и дори по-късно в съзнанието ми винаги се явяваше споменът за една нещастна жена в сълзи и пот, която гледа как се отдалечава влакът, а не за майка ми, такава, каквато тя е всъщност. Нали ме разбираш?

– Добре. Затова не искам и ти да ме виждаш натоварен като магаре и превърнат само в един военен номер между другите. Искам да се разделим такива, каквито сме тук, в този момент. А сега вземи тези пари, запази ги специално за теб. Там нямам нужда от тях.

– И аз нямам нужда от никакви пари. Печеля достатъчно за себе си.

– Невъзможно е да ги изхарча там. Вземи ги и си купи рокля. Луксозна, не практична, но красива рокля, която да отива на златистата ти шапчица.

– Ще ти пращам колети с парите.

– Не, не, никакви колети. Там ние имаме повече храна, отколкото вие. Не забравяй да си купиш рокля. Разбрах някои работи, като те гледах да купуваш шапката. Обещай ми, че ще си купиш рокля. Не нещо

практично за работа. Парите ще стигнат ли?

– Да. Дори ще има и за чифт обувки.

– Чудесно. Купи си тогава и златисти обувки.

– Добре – каза Елизабет. – Златисти обувки с много високи токове, леки като перце. Ще ги обуя, за да те посрещна като се връщаш.

Гребер измъкна от раницата си потъмнялата рисувана икона, която беше донесъл за майка си.

– Ето нещо, което намерих в Русия. Вземи я.

– Не, не, Ернст. Дай я на някой друг. Или я вземи обратно със себе си. Това е много... много окончателно, нали разбираш? Вземи я обратно.

Той погледна иконата.

– Намерих я в една разрушена къща – каза той. – Може би наистина тя да не носи никакво щастие. Виж, за това не помислих.

Той я сложи обратно в раницата си. Иконата представляваше Свети Никола на златист фон, заобиколен от група ангелчета.

– Ако искаш, мога да я занеса в черквата – каза Елизабет. – В тази, в която ношувахме, в черквата „Света Катерина“.

„В тази, в която ношувахме“ – помисли си той. Вчера този спомен беше съвсем близо, а днес е вече безкрайно далеч.

– Няма да я вземат – каза той. – Не е от същата религия. Служителите на бога на любовта не страдат от излишна търпимост.

Помисли си, че трябваше може би да зарови иконата в гробницата на Блюмер, заедно с праха на Крузе. Но това сигурно щеше да бъде едно светотатство в повече.

Той не се обърна. Не вървеше нито бавно, мито много бързо. Раницата беше тежка, а улицата безкрайна. Щом зави зад ъгъла, почувствува, че сякаш е завил зад безкрайно много ъгли. Само минута по-рано още чувствуваше благоуханието от косите на Елизабет; сега витаеше само миризмата на старите пожари, на спарения, тежък следобеден въздух, сладникавата воня от разлагачи се трупове, която се носеше из развалините от топлия вятър. Той задмина укрепленията, които се издигаха край града. От едната страна алеята от липи беше черна и овъглена, а от другата – раззеленена. Коритото на реката беше задръстено от хоросан, плява, чували, изтърбушени легла и овъглени греди. „Ако сега свирят тревога – помисли си той, – трябва да отида в някое скривалище и ще имам извинение, че съм пропуснал влака. Какво ли ще каже Елизабет, ако види изведнъж, че се връщам?“ Запита се, без да може да си отговори на въпроса. В такъв случай всичко красиво, което съществуваше

между тях, може би щеше да се превърне в повод за нови страдания. Също като на гарата, когато един влак има закъснение и човек разполага с още половин час, който трябва да прекара в мъчителен, затруднен разговор. Всъщност това бяха само мечти. В случай на тревога влакът нямаше да тръгне, а щеше да чака и Гребер щеше да успее да го свари след отбоя.

Той стигна до „Брамшерщрасе“. Оттук бе направил първите си стъпки в града. Автобусът, който го бе довел, стоеше на същото място и чакаше. Той се качи в него. След десет минути тръгнаха. Междувременно гарата беше отново преместена. Сега тя представляваше хангар с тенекиен покрив, боядисан в зелено и кафяво. От едната страна беше опнато сиво платно, а до него за маскировка бяха поставени няколко изкуствени дървета и един обор, от който се показваше главата на крава, направена от дърво. Два стари коня пасяха на една поляна. Влакът беше вече композиран. Известен брой вагони носеха надпис: „само за войници“. Един часовой преглеждаше документите. Той не каза нищо за това, че Гребер идваше един ден по-късно. Гребер се качи и си намери място до прозореца. След малко в купето влязоха още трима души: един подофицер, един ефрейтор с белези по лицето и един артилерист, който веднага започна да яде. На перона докараха подвижна кухня. Обслужваха я две млади и една стара болнични сестри, които носеха железни пречупени кръстове, закачени като брошки на гърдите им.

– Носят ни кафе – каза подофицерът. – Просто да не повярваш.

– Не е за нас – отговори ефрейторът. – Носят го за един ешелон млади войници, които заминават за пръв път. Чух да разправят преди малко. Щели да им дръпнат и една реч. С нас вече по-малко се церемонят.

Група бежанци се наредиха на перона. Направиха им проверка и те застанаха в две редици с пакетите и ръчните си куфарчета, като впериха поглед в котела с кафе. Появиха се и няколко есесовски офицери. С елгантните си лачени ботуши и бричове те приличаха на щъркели. Трима нови отпускарци влязоха в купето. Единият от тях отвори прозореца и се наведе навън. На перона стоеше жена с дете. Гребер погледна детето, а после и жената. Тя имаше набръчкан врат, уморени очи и плоски, паднали гърди. Облечена беше в избеляла лятна рокля на шарки, които представляваха сини вятърни мелници. Всичко му изглеждаше много по-ясно, отколкото преди – светлината и всичко останало, което виждаше.

– Значи така, Хаинрих – каза жената.

– Да, всичко хубаво. Мария. Поздрави всички.

– Да.

Те се гледаха и мълчаха. Няколко души с духови инструменти се наредиха по средата на перона.

– Какво внимание! – каза ефрейторът. – Младото пушечно месо заминава с почести. Мислех, че отдавна вече са изоставили тези глупости.

– Можеха и на нас да дадат по малко кафе – отговори подофицерът. – Все пак ние сме стари фронтоваци и също отиваме да се бием.

– Почакай до вечерта. Тогава ще получиш същото кафе във вид на чорба.

Чу се маршировка и команди. Новобранците пристигнаха. Почти всички бяха много млади. Само няколко души по-едри и по-стари правеха изключение. По всяка вероятност те бяха бивши есесовци или идваха от СА.

– Много от тия се бръснат – каза ефрейторът. – Виж ги какви са зелени. Деца. И ако на тях трябва да се разчита да задържат фронта!

Новобранците се строиха. Подофицерите закрепяха заповеди. След това всичко утихна. Някой започна да държи реч.

– Затвори прозореца! – каза ефрейторът на войника, който се навеждаше към жена си.

Войникът не отговори нищо. Гласът на оратора долетя отново, сух и металически, сякаш излизаше от тенекиени струни. Гребер се облегна назад и затвори очи. Хайнрих продължаваше да стои на прозореца. Не беше чул какво каза ефрейторът. Чувствуваше се неловко, мъчно му беше и гледаше Мария с глупаво изражение. Мария го гледаше със същия поглед. „Колко добре направих, че казах на Елизабет да не идва!“ – помисли си Гребер.

Най-после гласът млъкна. Четиримата музиканти засвириха „Дойчланд, Дойчланд юбер алес“, а след това „Хорст-Весел“. Изсвириха набързо и двата химна – само по една строфа от всеки. В купето никой не мръдна. Ефрейторът бъркаше с пръст в носа си и разглеждаше без интерес това, което вадеше от него.

Новобранците се качиха в своя вагон, последвани от сестрите с кафето. След няколко минути подвижната кухня мина празна по перона.

– Уличници такива! – каза подофицерът. – Ние, старите, трябва да испукаме от жажда!

Артилеристът в ъгъла прекъсна за момент яденето си.

– Какво каза? – запита той.

– Казах, уличници! Ти какво плюскаш? Телешко ли? Артилеристът

захапа нов сандвич.

– Свиня! – каза той.

– Свиня...

Подофицерът погледна по ред всички в купето. Търсеше подкрепа. Артилеристът престана да му обръща внимание. Хайнрих продължаваше да виси на прозореца.

– Поздрави също и леля Берта – каза той на Мария.

– Добре.

Те отново замълчаха.

– Защо още не тръгваме? – запита някой. – Минава вече шест.

– Чакаме може би някой генерал.

– Генералите пътуват със самолет. Трябваше да потърпят още половин час.

– Хайде, тръгвай си вече, Мария! – казваше Хайнрих от време на време.

– Нищо, мога да почакам.

– Трябва да нахраниш малкия.

– Имаме време, вечерта е пред нас. Настъпи отново мълчание.

– Поздрави също и Йозеф – каза Хайнрих.

– Да, добре. Няма да забравя.

Артилеристът се изпърдя шумно, въздъхна дълбоко и веднага заспа. Като че ли влакът беше чакал само този сигнал. Той потегли бавно.

– Значи, поздрави всички, Мария.

– И ти също, Хайнрих.

Влакът започна да усилва бързината си. Мария тичаше покрай вагона.

– И да внимаваш за малкия, Мария!

– Да, да, Хайнрих. И ти също внимавай за себе си!

– Добре, добре!

Гребер наблюдаваше изтерзаното лице на тичащата под прозореца жена. Тя тичаше така, сякаш животът ѝ зависеше от това дали още десет секунди няма да загуби Хайнрих от погледа си. И тогава изведнъж той забеляза Елизабет. Тя беше застанала по такъв начин зад хангара на гарата, че не беше възможно да я види по-рано от влака. Той се усъмни за секунда, после различи дори лицето ѝ. По него беше изписана такава пълна безпомощност, че приличаше на лицето на мъртвец. Гребер се спусна към прозореца и сграбчи Хайнрих за раменете.

– Пусни ме на прозореца!

Изведнъж всичко бе забравено. Не разбираше вече защо беше

дошъл сам на гарата. Не разбираше вече нищо. Трябваше да я види на всяка цена. Трябваше да ѝ извика. Не беше ѝ казал нищо от това, което най-много искаше да ѝ каже.

Той разтърси Хайнрих с отчаяние. Хайнрих висеше до кръста въвн от прозореца. Левият му лакът запушваше мястото, през което Гребер можеше да се промъкне.

– Поздрави също и Лизе! – надвикваше той пухтенето на локомотива.

– Пусни ме да видя! Махни се от прозореца! Жена ми е въвн!

Гребер стовари ръката си на рамото на Хайнрих и се опита да го откъсне от прозореца. Хайнрих продължаваше да лежи целият навън. Той ритна Гребер по пищяла.

– Много поздрави на всички! – крещеше той.

Гласът на жената вече не можеше да се чуе. Гребер ритна Хайнрих в коляното и изскубна рамото му назад. Хайнрих не се остави. С едната си ръка той махаше на Мария, а с другата и с лакътя си се беше вкопчил за прозореца. Влакът направи завой. Гребер видя Елизабет над главата на Хайнрих. Тя беше вече много далеч и изглеждаше съвсем малка – стоеше сама до хангара. Гребер започна да маха с ръка над късо остриганата глава на Хайнрих. Тя можеше може би да види още ръката, но не можеше вече да види кой маха. Група къщи изскочиха пред влака и гарата изчезна окончателно.

Хайнрих се откъсна бавно от прозореца.

– Да те вземат... – започна да ругае Гребер разярен и изведнъж млъкна. Хайнрих се беше обърнал към него. Едри сълзи се стичаха по лицето му. Гребер отпусна ръка.

– Ах, каква мръсотия!

– Гледай ти какви истории за нищо! – каза ефрейторът.

23

Минаха два дни, докато намери полка си и се представи в канцеларията на ротата. Фелдфебелът го нямаше. Там беше само писарят. Селото беше разположено на сто и двадесет километра западно от мястото, което Гребер познаваше.

– Как е тук? – запита той.

– Истинска мръсотия. Е, как прекара отпуската?

– Горещо-долу. Какво ново има?

– Много работи. Нали виждаш къде сме сега.

– Къде е ротата?

– Един взвод копае окопи. Друг заравя мъртвите, Ще се върнат на обед.

– Има ли много промени?

– Сам ще видиш. Не си спомням вече кои бяха тук, когато ти замина. Получихме доста подкрепления. Все деца. Мрат като мухи. И понятияте си нямат от война. Имаме си нов фелдфебел. Старият умря. Дебелият Майнерт.

– На първите линии ли беше?

– Не, случи му се в нужника. Хвъркна във въздуха с цялата барака.

– Писарят се прозина. – Сам ще видиш какво ново има. Чудя ти се защо, докато си беше в къщи, не си нагласи така, че да ти се забие някое малко парче бомба в задника?

– И аз сам се чудя защо – каза Гребер. – За добрите работи човек винаги се сеца, когато е вече много късно.

– На твое място щях да си остана спокойно няколко дни повече. Никой нямаше да обърне внимание в тази бъркотия.

– Ето още една идея, за която човек се сеца след като се е върнал.

Гребер мина през селото. То приличаше на това, от което навремето тръгна в отпуска. Всичките тези села си приличаха. Всички бяха съвършено опустошени. Единствената разлика се състоеше в това, че сега вече нямаше сняг. Навсякъде беше мокро и кално. Ботушите затъваха дълбоко и земята ги държеше така здраво, сякаш искаше да ги издърпа. По главната улица имаше нахвърляни дъски, за да може да се минава по тях. Те се люлееха под краката, водата бълбукаше отдолу и когато някой стъпеше на единия край, другият се изправяше високо.

Слънцето грееше и беше доста топло. На Гребер му се струваше

дори, че е много по-топло отколкото в Германия. Той се послуша по посока на фронта. Бумтенето на силния артилерийски огън ту се усилваше, ту отслабваше. Той намери избата, която му бе посочил писарят и хвърли раницата си в един свободен ъгъл. Упрекваше се безкрайно, че не си бе продължил отпуската с още ден-два. Наистина, изглежда никой не му обръщаше никакво внимание. Излезе отново навън. Пред селото имаше окопи, пълни с вода, стените им се ронеха малко по малко. От едната страна се издигаше малък мизерен бункер от бетон. Стоеше там като гробница в сред потъналата във вода околност.

Гребер се върна обратно. На главната улица видя командира на ротата Рае. Той залиташе по дъските като щъркел с очила. Гребер му се представи.

– Имахте късмет – му каза Рае. – Всички отпуски бяха прекъснати веднага след заминаването ви. – Светлите му очи се вгледаха в Гребер. – Заслужаваше ли си поне?

– Да – отговори Гребер.

– Радвам се. Тук ние затънахме до гуша в мръсотия. Наистина всички тези позиции са само временни. По всяка вероятност ще бъдем изтеглени на нови резервни позиции, приготвени в тила. Вие видяхте ли ги? Трябва да сте минали покрай тях на връщане.

– Не, не ги видях.

– Не?

– Не, господин лейтенант – повтори Гребер.

– Трябва да са на около четиридесет километра отук.

– Сигурно съм минал край тях през нощта. Всъщност аз спях почти през цялото пътуване.

– Така трябва да е.

Рае погледна Гребер с такъв поглед, сякаш искаше да го запита още нещо.

– Вашият взводен командир падна убит. Лейтенант Мюлер. Сега го замества лейтенант Мас.

– Мас?

– Да.

Рае натисна бастуна си в лепкавата кал.

– Докато има такава кал като тази, за руснаците ще бъде мъчно да напредват с артилерията и танковете си. Това ни дава време да се прегрупираме. Всяко нещо си има добрата и лошата страна, нали? Радвам се, че се върнахте отново, Гребер. Имаме нужда от стари бойци за трениране на новобранците. – Той продължи да пъха бастуна си в калта. – Как е

там?

– Почти като тука. Много въздушни нападения.

– Нима? Толкова ли е лошо?

– Не зная доколко е лошо в сравнение с другите градове, но ние имахме тревоги всеки два три дни.

Рае гледаше Гребер, като че ли очакваше той да му каже нещо повече. Гребер обаче замълча.

Другите се върнаха на обед.

– Гледай ти, отпускаря! – каза Имерман. – А бе, човече, за какъв дявол се върна в тази мръсотия? Нима не можа да дезертираш, а?

– И къде да отида?

Имерман се почеса по главата.

– В Швейцария – каза той най-после.

– Виж ти, как не се сетих, дърти хитрецо. И като си помисля, че всеки ден за Швейцария заминават специални луксозни влакове с дезертъори! На покривите им има червен кръст, за да не ги бомбардират. И цялата швейцарска граница е украсена с надписи: „Добре дошли, дезертъори от Третия райх!“ Не можа ли да ми предложиш нещо по-добро, бе глупако! Чакай, чакай, а ти откога си станал толкова храбър, че да държиш такива речи?

– Първо на първо винаги съм говорел такива неща. Сигурно вече си забравил, след като си слушал хората в тила да си шушукат. После, ние отстъпваме. Намираме се почти пред погром. След всеки сто километра може да се псува малко по-силно.

Имерман започна да чисти куртката си от засъхналата кал.

– Мюлер е убит – каза той. – Майнеке и Шрьодер са в лазарета. Мюке получи куршум в корема. Трябва да е умрял във Варшава. Кой имаше още от старите? А, да, Бернинг – без десен крак. Кръвоизлияние.

– А Хиршланд? – каза Гребер.

– Хиршланд ли? Какво Хиршланд?

– И той е убит, нали?

– Да не си полудял! Той е тук, виж го, ей там.

Гребер се обърна. Истина беше: седнал на една стара бъчва, в този момент Хиршланд чистеше канчето си. „А майка му ме уверяваше, че бил убит – помисли си Гребер. – Трябва да му обясня тази работа.“

Той се приближи до него.

– Ходих да видя майка ти – каза му той.

– Наистина ли? Значи не си забравил? Съвсем не се надявах.

– Защо?

– Защото не съм свикнал да ми правят услуги. Гребер си спомни, че малко остана да забрави за това посещение.

– Как е тя? – запита Хиршланд. – Каза ли й, че съм добре?

– Хиршланд, майка ти те мисли за убит. Получила била официално съобщение от ротата.

– таз хубава!

– Лично тя ми го каза.

Хиршланд просто не можеше да повярва.

– Ама аз нали й пиша почти всеки ден!

– Тя е убедена, че си написал тези писма преди да те убият.

– По какъв начин, дявол да го вземе, е могло да бъде изпратено това съобщение? Всъщност тук няма друг Хиршланд.

– Не. Сигурно някой го е направил нарочно.

– Никой не може да направи нарочно подобно нещо.

– Никой ли? А Щайнбрeнер? Той още тук ли е?

– Разбира се. Използуваха го два дни в канцеларията на ротата, след като фелдфебелът беше убит. Писарят беше болен тогава.

– Но това е отвратително.

– И аз съм на твоето мнение.

– Нали Рае подписва всички официални писма?

– Майка ми откъде да знае. За нея подписът си е подпис.

Работата ставаше все по-ясна.

– Каква мръсотия! – изръмжа Гребер. – Просто да не повярваш! Но защо този мерзавец е постъпил така?

– За да се пошегува, да ме възпитава, поради еврейската ми кръв. Майка ми как посрещна новината?

– Изглеждаше спокойна. Трябва веднага да й пишеш. Разкажи й за мен, тя ще си спомни за моето посещение.

– Докато отиде писмото, ще мине дълго време. Гребер забеляза, че устните на Хиршланд треперят.

– Да отидем веднага в канцеларията – каза той. – Трябва да изпратя телеграма. В противен случай ще разкажем всичко на Рае.

– И дума да не става, не.

– Защо не? Можем дори да направим нещо повече: да разобличим Щайнбрeнер.

– Аз не. Не мога в никакъв случай. Нямам доказателства, а дори и да имах... Не, абсолютно е невъзможно. Нима не разбираш.

– Да, Хиршланд, разбирам те – каза мрачно Гребер. – Успокой се, всичко това няма да трае дълго!

След вечерята Гребер намери Щайнбрeнер. Той беше в отлично настроение. Приличаше на готически ангел, почернял от слънцето.

– Как е моралът в страната? – запита той. Гребер остави канчето си.

– Когато стигнахме на границата – започна той, – един капитан от СС ни събра и ни съобщи, че ни се забранява, под страх на най-тежко наказание, да говорим за положението в страната. Щайнбрeнер се разсмя.

– На мен можеш всичко да разкажеш, нали и аз самият съм от СС.

– Не съм толкова глупав. Най-тежко наказание – това значи да те осъдят на смърт за саботиране морала на армията на райха.

Щайнбрeнер изведнъж престана да се смее.

– Говориш така, като че ли кой знае какво има за разправяне. Като че ли там стават катастрофи!

– Не съм казал нищо подобно! Само повторих това, което ни разясни капитанът от СС.

Щайнбрeнер погледна Гребер изпитателно.

– Ти си се оженил, а?

– Откъде знаеш?

– Аз зная всичко.

– Знаеш го от канцеларията. Не се прави на важен. Май доста често се мотаеш из канцеларията?

– Толкова често, колкото имат нужда от мен. И аз всъщност ще се възползвам от следващата си отпуска, за да се ожена.

– Така ли? А знаеш ли вече за коя?

– За дъщерята на обершурмбанфюрера в нашия град.

– То се знае.

Щайнбрeнер не разбра иронията на Гребер.

– Сместа на кръвта е първокласна – започна да обяснява той, цял погълнат от въпроса. – Източна Фризия от моя страна и Рейнска Долна Саксония – от нейна. И двамата ще имаме право на месечни добавки за подобрене на расата. Децата, разбира се, ще получат такова възпитание, каквото подобава за случая – най-доброто, каквото партията може да предложи. След пет години жена ми ще може да претендира за командно място в Райхсфрауеншафт⁵, като примерна германска майка. Ако междувременно ни се родят две или три близначета, фюрерът ще им бъде кръстник, Също и на петото и следващите деца. Както виждаш, кариерата ми е готова. Ясно ли ти е?

---

5. Райхсфрауеншафт – Организацията на жените в третия райх – б. пр.

– Ясно ми е.

– Качествено подобрене на расата с всички средства. Не е достатъчно само да се унищожат евреите. Те трябва да бъдат заместени с чистокръвни германци. Поколение на господари.

– Много евреи ли си унищожил? Щайнбренаер се засмя жлъчно.

– Ако можеше да видиш служебното ми досие, нямаше да задаваш такъв въпрос. Това, това се казваше работа! – той се наведе поверително към Гребер. – Поисках да ме преместят. Ще ме изпратят в някоя част на войските на СС. Там има повече неща за вършене, а и авансирането е по-бързо. Гледат на нещата в голям мащаб. Няма никаква нужда от тези абсурдни съдебни формалности. Вършат масови екзекуции. Онзи ден за един следобед ликвидирали триста предатели руснаци и поляци. По този повод шест души получили кръста за военна заслуга. А тук най-много да екзекутираме от време на време по някой мизерен браконьер – и никакъв орден, разбира се. От заминаването ти досега нямаше повече от половин дузина екзекуции. Частите за прочистване и СД имат със стотици и стотици. И авансирането върви успоредно, разбира се.

Погледът на Гребер блуждаеше в червения здрач на безкрайната руска степ. Няколко гарвани се виеха над тях като черни дрипи. Щайнбренаер беше истинска рожба на партията. Напълно здрав, напълно трениран за всякакви физически упражнения, напълно лишен от собствени мисли, напълно безчовечен. Това беше един робот, за когото гимнастиката, поддържането на оръжието и убийството представляваха едно и също нещо.

– Ти ли изпрати съобщението на майката на Хиршланд?

– Кой ти каза?

– Зная, че си ти.

– Нищо не знаеш. Откъде ще го знаеш?

– Научих. Какъв хубав майтап си направил!

Щайнбренаер избухна в смях. Той наистина не притежаваше никакво чувство за ирония. Красивото му лице сияеше от удоволствие.

– Нали е хубав майтап? Кой знае как е изглеждала старата като е чела съобщението! И без никакъв риск. Хиршланд няма да посмее да каже нищо, а и всъщност стават грешки, нали? На всекиго може да се случи.

Гребер го гледаше втренчено.

– Наистина имаш смелост – каза той.

– Смелост ли? Няма нужда от смелост за такива неща; от чувство за хумор – да.

– Не, това е наистина смелост. Който извърши подобно нещо, умира в кратък срок. Известно е на всички. Щайнбрeнер се разсмя силно.

– Каква глупост! Бабешки приказки.

– Не са никакви бабешки приказки. Който извърши това, подписва смъртната си присъда. Правило, което е било проверено не един път.

– Хайде, хайде – каза Щайнбрeнер, – ти сам не вярваш нито дума от това, което говориш.

– Напълно вярвам и ти би трябвало да направиш като мен. Това е старо германско поверие. Не бих желал да бъда на твоето място.

– Ти си луд!

Щайнбрeнер стана. Вече не се смееше.

– Познавах двама, които бяха направили нещо подобно. Паднаха убити няколко дни по-късно. Трети един бе по-късметлия. Един куршум му откъсна тестикулите. Разбира се, той се отърва, но остана импотентен. Може и ти да се отървеш така евтино. Но в такъв случай вече не може да става и дума за две или три близачета. Вярно е обаче, че някой друг би могъл да ги направи на жена ти. Нали в края на краищата е важна чистотата на кръвта – личността на бащата не е от голямо значение.

Щайнбрeнер гледаше Гребер с ужас.

– Ти пък, какъв циничен и безчовечен можеш да бъдеш! Винаги ли си бил такъв? Всъщност всичко това са само глупости.

Той постоя още малко и се отдалечи с бавни крачки, като си подвиркваше с уста. Гребер се излегна на една дъска. Фронтът боботеше. Гарваните продължаваха да хвърчат. Стори му се изведнъж като че ли никога не си е ходил в отпуска.

Той беше на пост от полунощ до два часа сутринта и обикаляше селото. Черният силует на развалините се издигаше във фойерверка на фронта. Небето трепваше, пламваше и угасваше при всеки залп на артилерията. Ботушите стеноха в рядката кал, като прокълнати души.

Мъката го налегна бързо, изненадващо и неусетно. Досега не бе мислил за нищо, тъй като прекара дните на пътуването си в състояние на вцепенение. Сега тя го проряза ненадейно и без всякакъв преход, сякаш го разкъсваше на парчета.

Той се спря и зачака. Стоеше, без да мърда. Чакаше острието на ножа да се забие по-дълбоко, да превърне мъката му в терзание, да й придаде известен образ, за да може и тя да се съсредоточи в него и с това да стане достъпна за разума и за утехата или поне възприемлива, като неизбежна фаталност.

Напразно чакаше. Не чувствуваше нищо друго, освен ясната мъка

на загубеното – и то загубено завинаги. Не съществуваша никакви мостове. Притежавал бе всичко и всичко бе загубил. Ослуша се в себе си. Все пак някъде трябва да има още глас на надежда, някакво ехо от нея трябва все още да броди като дух. Не откри нищо. Нищо, освен празнота и безименна мъка.

„Още е много рано – помисли си той. – Надеждата ще се върне покъсно, когато мъката попремине.“ Търсеше я, заклеваше я да остане, не искаше тя да му се изскубне, искаше да я задържи, за да я използва тогава, когато мъката стане непоносима. „Тя ще се върне, трябва само да потърпя известно време“ – помисли си той. Произнасяше имена и се мъчеше да си ги представя. Потресеното лице на Елизабет изплува пред него неясно, като в мъгла – така, както го видя за последен път. Всички други образи, които тя бе имала, се сляха в едно и изгубиха очертанията си; само страдалческият остана ясен. Опита се да си представи градината и къщата на г-жа Вите. Успя донякъде, като му се струваше, че натиска клавишите на пиано, което не издава никакъв звук. „Какво е станало? – помисли си той. – Може би й се е случило нещо. Може би е в безсъзнание. Може би къщата се е срутила точно в този момент. Може би тя е мъртва?“

Той измъкна ботушите си от калта. Подгизналата земя изстена. Гребер усети, че го облива пот.

– Така ще се умориш – каза някой. Беше Зауер, пъхнал се в ъгъла на един разрушен обор.

– И после, чуваш се от един километър – продължи той. – Какво те е прихванало? Гимнастика ли правиш?

– Каж ми, Зауер, ти женен ли си?

– Разбира се. Когато човек има стопанство, трябва да е женен. Без жена няма добро стопанство.

– Отдавна ли си женен?

– От петнадесет години. Защо питаш?

– Как се чувства човек, когато е женен от толкова дълго време?

– Виж ти въпрос. Как искаш да се чувствава?

– Чувствуваш ли женитбата като котва, която те държи? Нещо, за което винаги мислиш и към което винаги искаш да се върнеш?

– Котва ли, какво е това котва? Разбира се, че мисля. Виж, тъкмо днес мислих целия ден. Време е за пролетната сеитба. Главата ми се замайва като си помисля.

– Не говоря за стопанството ти. Говоря за жена та.

– Че то е едно и също. Нали ти го казах. Без жена няма добро

стопанство. Но каква полза има да мислиш? Никаква. Само грижи, и туй то. Отгоре на това и този Имерман, който по цял ден дрънка, че пленниците спели с всяка самотна жена – Зауер подсмръкна шумно. – Имам голямо двойно легло – прибави той непонятно защо.

– Имерман е само един бърборко.

– Той разправя, че когато една жена свикнела с мъж, не можела да изтърпи дълго и че веднага си търсела друг.

– Ах, мръсникът! – каза Гребер, почервенял от гняв. – Тази проклета дървена глава си мисли, че всички хора са еднакви. Това е най-голямата тъпота, която съм чувал.

24

Те не можеха вече да се разпознаят един друг. Не можеха да разпознаят дори и униформите си. Само каските, гласовете и езикът им даваха още възможност да разберат, че принадлежат на една и съща част. Окопите бяха отдавна срутени. Фронтът представляваше една начупена линия от дупки и бункери. Тя се менеше постоянно. Нищо не беше останало там, освен дъжд и вопли, и нощ, светлина от експлозиите и хвърчащата на всички страни кал. Сякаш небето, раздрано от „шуките“, връхлиташе отгоре с проливен дъжд и метеори от бомби и снаряди.

Прожекторите захапваха като бели кучета парцаливите облаци. Противосамолетната артилерия беснееше сред трясъка на тръпнещия хоризонт, самолети в пламъци се сгромолясваха надолу; златна градушка от ракети излиташе на снопове някъде отзад и се пръскаше в безкрайността. Жълти и бели лампиони увисваха в простора и после угасваха, сякаш потънали в дълбока вода. Тогава барабаният огън започваше отново.

Това траеше вече дванадесет дни. Първите три дни линиите издържаха. Бункерите бяха понесли артилерийския огън без особено тежки повреди. После предните укрепления паднаха. Линията беше пробита от танковете, но противотанковата артилерия успя да задържи пробива няколко километра по-навътре. В сивото утро горяха подпалени танкове, гъсеничните вериги на някои от тях, които бяха преобърнати, продължаваха да се въртят и наподобяваха обърнати по гръб бръмбари. Дисциплинарни батальони бяха изпратени напред, за да поставят нови дървени платформи за оръдията и да възстановят телефонните връзки. Те трябваше да работят почти без огнево прикритие. За два часа загубиха повече от половината си хора. Ята бомбардировачи се спускаха ниско и непохватно от синьото небе и нападаха бункерите. На шестия ден половината от бункерите бяха въвн от строя и можеха да служат вече само за прикритие. На седмата нощ русите атакуваха и бяха отблъснати. После падна такъв дъжд, сякаш настъпваше втори потоп. Войниците бяха неузнаваеми. Те пълзяха из лепкавите ями като някакви насекоми с един и същ предпазен цвят. Ротата имаше подкрепата само от още две полуразрушени укрепления с картучници и няколко минохвъргачки. Останалата част от хората се криеха в ямите и стърчащите тук-там късове стени. Рае командуваше едното укрепление. Мас – другото.

Те удържаха позициите три дни. На втория ден останаха почти без боеприпаси: русите можеха спокойно да напредват. Не последва обаче никаква атака. По-късно, възползувайки се от здрача, няколко германски самолета прелетяха над линиите и хвърлиха боеприпаси и храна. Войниците прибраха една част от хвърленото и се нахраниха. През нощта пристигнаха подкрепления.

Дисциплинарните батальони слагаха готово сковани дървени платформи. По тях поставяха нови оръдия и тежки картечници. Един час по-късно започна ненадейна атака без артилерийска подготовка. Русите се озоваха внезапно на петдесет метра от първата линия. Част от ръчните бомби не експлодираха. Русите се втурнаха напред.

В блясъка на експлозиите Гребер забеляза пред себе си каска с бели очи под нея, отворена уста, а отзад – ръка, която се издигаше като недодялан жив клон. Той стреля нататък, грабна от новобранец до него една ръчна бомба, която той бърникаше, и я хвърли пред себе си. Тя експлодира.

– Отвивай капсулите, идиот! – изкрещя той на новобранец. – Дай ги насам! Не ги дърпай!

Следващата бомба не експлодира. „Саботаж – мина му през ума. – Саботаж на пленниците от военните фабрики, които сега се обявяват против нас.“ Той хвърли друга, клекна, видя, че към него хвърчи руска бомба, просна се в калта, усети въздушния натиск от експлозията и почувствува удар като от камшик, тупалка и кал. Скочи отново и изкрещя:

– Хайде! Бързо! Давай! – и чак когато ръката му остана празна, се обърна и видя, че зад него нямаше никакъв новобранец и че ръката му беше изцапана не с кал, а с човешко месо. Той се плъзна в ямата, потърси пипнешком, намери един войнишки пояс и двете последни бомби, които оставаха, и видя как някакви сенки се катереха по края на трапа, прескачаха го и тичаха напред. Той се свря отново на дъното...

„Пленник съм – помисли си той. – Пленник. В капан“. Изпълзя предпазливо в края на ямата. Калта го прикриваше достатъчно. Необходимо беше само да не мърда. В светлината на един лампион успя да забележи, че парчетата от трупа на новобранец се бяха полепили навсякъде из трапа – крак, оголена ръка, раздробено тяло. Бомбата го беше засегнала право в корема. Тялото му бе поело цялата експлозия върху себе си и по този начин бе запазило Гребер.

Продължи да лежи, като не смееше да си подаде главата над ръба на ямата. Видя как картечницата от укреплението вдясно откри огън. После затрака тази отляво. Докато те стрелят, не е загубен. Целият

терен пред тях се намираше в обсега на кръстосания им огън. Никакви руси вече не минаваха. Изглежда само една част от тях бяха успели да пробият. „Трябва да се приближа до укреплението“ – помисли си той. Болеше го главата, чувствуваше се полузамаян, но в подсъзнанието му съществуваха няколко съвсем ясни и точни мисли. В това се състоеше именно разликата между опитния войник и новобранец: в такива случаи младият войник е изцяло обзет от паника, която го прави по-непредпазлив. Гребер знаеше, че може да се престори на умрял, ако русите се появят отново. Мъчно щяха да го забележат в калта. Обаче колкото по-близо успееше да се промъкне до укреплението, толкова по-добре щеше да бъде за него по-късно.

Пропълзля до най-близката дупка, падна в нея и устата му се напълни с вода. След малко запълзя нататък. В следващия трап имаше двама убити. Почака малко. После чу експлозиите на ръчни бомби и разбра от отблясъците, че те идват от лявото укрепление. Русите бяха пробили и там и сега атакуваха от двете страни. Картечиците залаяха. След малко престанаха да се чуват детонациите от ръчни бомби; от укреплението обаче продължаваха да стрелят. Гребер пропълзля напред. Знаеше, че русите ще се върнат отново. Тъй като те предполагаша, че в големите трапове ще намерят войници, малките представляваха по-сигурно скривалище. Той стигна до една трапчинка и легна в нея. Заваля дъжд като из ведро. Тежките картечици млъкнаха. Тогава артилерията откри отново огън. Пряко попадение засегна дясното укрепление. То сякаш хвъркна във въздуха. Утрото настъпи мокро и със закъснение.

Гребер успя да се присъедини към другите преди още да се бе съмнало. Зад един разбит танк се натъкна на Зауер и двама новобранци. От носа на Зауер течеше кръв. Една ръчна бомба бе избухнала съвсем близо до него. Коремът на единия от новобранците беше изтърбушен. Червата му висяха навън. Дъждът ги мокреше. Нямаха с какво да го превържат. Всъщност това беше излишно. Колкото по-бърже умре, толкова по-добре за него. Вторият новобранец лежеше със счупен крак. Паднал бе в една дупка. Просто беше непонятно как бе успял да си счупи крака в тази рядка кал.

Във вътрешността на изгорелия танк се виждаха овъглените скелети на екипажа. Горната част на тялото на единия бе провиснала навън. Лицето му бе изгоряло само наполовина. Другата половина беше издут, виолетовочервена и разцепена. Зъбите му се белееха като гасена вар.

Един войник за свързка от левия бункер дойде при тях.

– Сбор в бункера! – извика той. – Има ли още останали хора из

ямите?

– И понятие нямаме. Къде са санитарите?

– Всички са убити или ранени. Войникът запълзя нататък.

– Ще ти доведем някой санитар – каза Гребер на новобранеца с отворения корем. – Или пък ще ти донесем превръзки. Веднага ще се върнем.

Новобранецът нищо не отговори. Той лежеше с побледнели устни, свит и смален в лепкавата кал.

– Невъзможно е да те издърпаме с платнище – обърна се Гребер към новобранеца със счупения крак. – Невъзможно е в тази кал. Подпри се на нас и се опитай да подскачаш на здравия си крак.

Те го взеха по средата и се повлякоха от дупка на дупка. Напредваха бавно. Новобранецът изстенваше всеки път, когато го подхвърляха в дупките. Накрая кракът му се извъртя съвсем. Не можеше вече да продължи. Те го изоставиха зад една останка от стена, близо до бункера, и сложиха каската му върху нея, за да могат санитарите да го намерят. До него лежаха двама руси. Единият беше без глава, другият лежеше по корем и калта под него беше червена.

Видяха още руси. После стигнаха до собствените си убити. Рае беше ранен. Лявата му ръка беше набързо превързана. Трима тежко ранени лежах на дъжда, завити с едно платнище. И тук нямаше вече никакъв превързочен материал. Час по-късно, ниско над тях прелетя един „Юнкерс“ и хвърли няколко пакета. Те паднаха много далеч, към руски-те линии.

Дойдоха още седем души. Останалите се бяха събрали в десния бункер. Лейтенант Мас беше убит. Фелдфебелът Райнике пое командването. Нямаше почти никакви боеприпаси. Минохвъргачките бяха повредени. Но две тежки и две леки картечници бяха още в изправност.

Десет души от дисциплинарната рота успяха да се доберат до тях. Донесоха им боеприпаси и консерви и отнесоха ранените. Имаха носилки. Видяха как сто метра по-далеч двама от тях на връщане хвъркнаха във въздуха. Артилерийският огън прекъсна почти всякаква връзка с тила през цялата сутрин.

На обед дъждът престана. Показа се слънцето. Изведнъж стана много горещо. Калта започна да засъхва и да се напуква.

– Ще ни атакуват с леки танкове – каза Рае. – Дявол да го вземе, къде са противотанковите оръдия? Трябва да ни докарат няколко, без оръдия сме загубени.

Огънят продължи. Следобед се появи отново един транспортен

самолет „Юнкерс“. Охраняваха го няколко „Месершмита.“ „Щуките“ се появиха и ги нападнаха. Два от тях бяха свалени. След това два „Месершмита“ паднаха в пламъци. „Юнкерсът“ се върна обратно. Той хвърли пакетите си много далеч, някъде назад, „Месершмитите“ продължиха борбата. Те бяха по-бързи от руските машини, имаше обаче три пъти повече руски самолети. Германските бяха принудени да се върнат обратно.

Още на другия ден умрелите започнаха да миришат. Гребер си намери място в бункера. Останали бяха само двадесет и двама души. Приблизително толкова беше събрал и Райнике от другата страна. Останалите бяха убити или ранени. Преди няколко дни бяха сто и двадесет.

Той седеше и си чистеше оръжието. Целият беше потънал в кал. Не мислеше за нищо. Беше като машина. Нищо вече не си спомняше от миналото. Само седеше тук и чакаше, и спеше, и се събуждаше, и беше готов да се отбранява.

Танковете се появиха на другата сутрин. През цялата нощ артилерията, минохвъргачките и картечниците бяха изолирали предната линия от тила. Телефонните връзки бяха на няколко пъти възстановявани и прекъсвани. Подкрепленията, за които се говореше, не пристигнаха. Германската артилерия стреляше вече съвсем рядко. Руският огън беше станал убийствен. Бункерът бе засегнат още два пъти, но продължаваше да стои. Всъщност едва ли представляваше вече истински бункер: това беше някакъв безформен бетонен блок, който се клатушкаше в калта като кораб в буря. Половин дузина удари, нанесени един след друг, бяха разклатили основите му. При всяко ново попадение войниците политаха към стените.

Гребер не можа да превърже драскотината от куршум, която бе получил на рамото си. Поля я с малко коняк, който намери. Бункерът продължаваше да се люлее и да трепери. Не приличаше вече на кораб в буря, а на подводница със загасени мотори, която се клатушка по дъното на морето. Времето вече не съществуваше. То беше също така простреляно. Стояха свити в тъмнината и чакаха. Не съществуваше вече някакъв град в Германия, където Гребер е живял в продължение на няколко седмици. Никаква отпуска всъщност не е съществувала, не е съществувала също и никаква Елизабет. Всичко това е било само странен сън между живота и смъртта – половин час безумен сън, през който една ракета се бе устремила нагоре, за да угасне. Нищо друго не съществуваше освен бункерът.

Леките руски танкове пробиха фронта. Пехотата вървеше зад тях и

пристигна с тях. Ротата пусна да минат танковете и подложи пехотата на кръстосан огън. Нажежените цеви на картечниците изгаряха ръцете. Но те продължаваха да стрелят. Руската артилерия не можеше вече да ги обстрелва. Два танка се върнаха, завъртяха се наоколо и откриха огън. Задачата им беше лека: нямаше никакви противотанкови оръдия. Бронята им беше много здрава за картечниците. Опитаха се да се прицелят в отворите им, но да се улучат беше въпрос на шанс. Танковете маневрираха, за да излязат от обсега на огъня, и продължаваха да стрелят на свой ред. Бункерът се тресеше. Бетонът се пукаше.

– Ръчните бомби – изкрещя Райнике.

Събра цял сноп, повеси ги през раменете си и се втурна към изхода. Между два залпа той изтича навън, прикривайки се зад бункера.

– Двете картечници по танковете, огън! – изкомандува Рае. Опитваше се да прикрие Райнике, който от своя страна искаше да се приближи в полукръг и да хвърли бомбите в колелата на танковете – почти безнадеждна операция. Руските тежки картечници влязоха в действие.

След малко един от танковете престана да стреля. Никой не чу експлозията.

– Улучен! – изкрещя Имерман. Това не беше вече човек, който се бие срещу другарите си, а човешко същество, което защитава живота си.

Танкът вече не стреляше. Картечниците съсредоточиха огъня си върху втория танк, който направи завой и изчезна.

– Минаха шест – изкрещя Рае, – Сигурно ще се върнат. Всички картечници кръстосан огън! Трябва да спрем пехотата.

– Къде е Райнике? – попита Имерман, след като се окопитиха.

Никой не отговори. Райнике вече не се върна.

Така издържаха целия следобед. Малко по малко бункерът се превърна на прах, двете картечници обаче продължаваха да стрелят. Те стреляха по-нарядко. Имаше съвсем малко боеприпаси. Хората отвориха няколко кутии консерви и пиха вода от една яма. Ръката на Хиршланд бе пронизана от куршум.

Слънцето жарко печеше. Небето беше покрито с големи бели облаци. Бункерът миришеше на кръв и на барут. Мъртвите навън се подуваха. Който можеше, спеше. Никой не знаеше дали бяха отрязани от тила или още имаха връзка.

Вечерта огънят се усили. После внезапно намаля и почти престана. Те се втурнаха навън и зачакаха атака. Нищо не се случи. Два часа – нищо! Тези спокойни два часа им действаха по-уморително, отколкото едно сражение.

В три часа сутринта бункерът не представляваше нищо друго освен безформен куп от желязо и бетон. Трябваше да го изоставят. Имаха шест убити и трима ранени. Трябваше да отстъпят. Влякоха ранения в корема около стотина метра, после той умря.

Русите отново атакуваха. На ротата бяха останали само още две картечници. Залегнали в един трап, те отблъснаха атаката. След това продължиха да се оттеглят. Русите сигурно ги смятаха за по-многобройни и по-добре въоръжени, отколкото бяха всъщност; това ги спаси. При второто спиране падна Зауер. Един куршум го засегна в главата и той умря веднага. Малко по-късно, докато тичаше наведен към земята, падна и Хиршланд. Той се завъртя бавно около себе си и не мръдна повече. Гребер го довлече до една дупка и го търкулна на дъното. Гърдите на Хиршланд бяха разкъсани от куршуми. След като ги опипа, Гребер намери окървавения му портфейл и го измъкна. Сега вече нямаше смисъл да се опровергава съобщението за смъртта му, което Щайнбренер беше изпратил на госпожа Хиршланд.

Най-после те стигнаха до втората линия. По-късно получиха заповед да продължат отстъплението. Ротата бе изтеглена от боя. Фронтът бе преместен на мястото, където се намираха резервите.

Няколко километра по-далеч те бяха прегрупирани. Ротата имаше само тридесет човека. На другия ден тя беше попълнена на сто и двадесет.

Гребер намери Фрезенбург в един полски лазарет. Всъщност лазаретът се състоеше от една оскъдно обзаведена барака. Левият крак на Фрезенбург беше раздробен.

– Искаха да го ампутират – каза той. – Някакъв си загубен помощник-лекар. Само това е научил да прави. Успях да се наложа утре да ме евакуират назад. Предпочитам някой опитен лекар да ми прегледа крака още веднъж.

Той лежеше на походно легло с шина над коляното. Леглото се намираше близо до отворения прозорец. Навън се виждаше част от равното поле. Цялата ливада беше покрита с червени, жълти и сиви цветя. Стаята вонеше. В нея имаше още три легла. – Какво прави Рае? – попита Фрезенбург.

– Ранен е в ръката. Мускулна рана.

– В лазарета ли е?

– Не. Остана в ротата.

– Така си и мислех – по лицето на Фрезенбург се изписа гримаса. Едната половина от лицето се усмихна, другата, на която имаше белег

от зарастваща рана, остана неподвижна. – Има такива, които не искат да се върнат, Рае е от тях.

– Защо?

– Отказал се е, Загубил е вече всякаква надежда, И всякаква вяра.

Гребер погледна пергаментовото лице пред себе си.

– А ти?

– Аз не зная. Трябва най-напред да уредя тази история. – Той посочи шината.

Топъл вятър нахлу от ливадата.

– Странно нещо, а? – каза Фрезенбург. – Докато имаше сняг си мислехме, че в тази страна няма никогато лято. А ето внезапно то е тук. И то дори прекалено.

– Да.

– Как е в къщи?

– Вече не зная. Просто не мога да си представя заедно тези две неща. Отпуската и това тук. Преди можех. Сега вече не. Много са различни едно от друго, Не зная вече кое е действителното.

– Нима някой знае?

– Въобразявах си, че зная. Там всичко ми изглеждаше ясно. Сега вече не. Много кратко беше. И много далечно от това тук. Там дори си мислех, че няма да убивам.

– Ти не си единственият.

– Да. Боли ли те много?

Фрезенбург поклати отрицателно глава.

– В тази барака има нещо, което никой не би се надявал да намери: морфин. Направиха ми инжекция. Още действа. Болката продължава да е тук, но така сякаш някой друг я чувства. Имам още един-два часа на разположение, за да размишлявам.

– Санитарен влак ли ще пристигне?

– Не, тук има един санитарен камион. Ще ни закара до следващия санитарен център.

– Скоро никой от нас няма да остане тук – каза Гребер. – Сега и ти си отиваш.

– Може би ще ме закъпят отново и ще ме върнат при вас.

Спогледаха се, И двамата знаеха, че това не е вярно.

– Искам да вярвам в това – прибави Фрезенбург. – Поне за час-два, докато трае морфинът. Едно късче живот е понякога дяволски кратко, нали? А после идва нещо друго, за което човек не знае абсолютно нищо. Тази ми е втората война.

– Какво смяташ да правиш по-късно? Имаш ли някакви проекти?
Фрезенбург се усмихна бегло.

– Още не ми е ясно какво другите смятат да правят с мен. Ще трябва най-напред да изчакам. Не мислех, че ще се измъкна оттук. Винаги ми се струваше, че най-после наистина ще ме спипат и после край! Сега трябва да свикна да живея с мисълта, че ме спипаха наполовина. Не зная дали е по-лесно. Смъртта изглеждаше по-лесна. Всичко би било приключено, цялата тая мръсотия вече не би ме засягала, бих си платил цената и край. Сега съм отново потънал в нея до гуша, Човек си представя нещата другояче: че смъртта ще заличи всичко и прочее. А това не е вярно! Аз съм уморен, Ернст. Ще се опитам да поспя, преди да почувствувам отново, че съм инвалид. Пожелавам ти всичко хубаво!

Той подаде ръка на Гребер.

– И аз на теб също, Людвиг – каза Гребер.

– Моята е лесна. Сега плавам по течението. Примитивният инстинкт към живот. Преди беше друго. Може би бе само измама. Всеки имаше в себе си някаква скрита надежда. Няма значение. Човек винаги забравя, че може сам да сложи край на себе си. Тази възможност получихме като подарък заедно с нашия така наречен разум.

Гребер поклати отрицателно глава.

Фрезенбург му отвърна със своята полуусмивка.

– Прав си – каза той, – Така нищо няма да се уреди. По-добре е да се постареем всичко това никога да не се повтори.

Главата му падна обратно на възглавницата. Внезапно изглеждаше много изтощен. Докато Гребер стигна вратата, очите му вече се бяха затворили.

Гребер тръгна към селото, където беше ротата му.

Слаба здрачевина обагряше небето. Дъждът беше спрял. Калта се беше втвърдил а, Цветя и бурени бяха избуяли по изоставените ниви. Фронтът тътнеше. Всичко изглеждаше така чуждо, сякаш нямаше никаква връзка с действителността. Гребер познаваше това чувство: често го бе изпитвал, когато се събуждаше нощем и не знаеше къде се намира. Тогава му се струваше, че е отпаднал от света и че се носи сам в мрака. Това състояние не траеше дълго. Винаги се окопитваше много бързо. Всеки път обаче в него оставаше следа от някакво странно чувство, че един ден няма вече да се върне обратно на земята.

Това усещане не беше страх. Гребер се свиваше като беззащитно дете, подхвърлено в някаква огромна степ, без изход и край. Сега той бръкна в джобовете си и се огледа. Около него се простираше

обичайната картина: развалини, неразорани ниви, руски залез, а в далечината – бледите светкавици на фронта. Всичко беше както обикновено, а заедно с него и безнадеждният хлад, който пронизваше сърцето му.

Усети в джоба си писмата на Елизабет. Те бяха пълни с топлота, нежност и със сладкото вълнение на любовта. Но те не представляваха някаква спокойна лампа, която осветява една добре подредена къща; те бяха блуждаещи светлини над едно блато и колкото повече той се стараше да ги достигне, толкова повече затъваше в блатото. Поискаше да запали една лампа, за да си намери пътя за връщане, но я беше запалил преди да построи къщата. Запалил я беше в срутена къща. Тя не само не я разхубавяваше, но я правеше още по-безутешна. Когато беше там, не си беше дал сметка за това. Следваше светлината, от нищо не се интересуваеше, искаше да вярва, че е достатъчно само да я следва. А не беше достатъчно.

Дълго беше отбягвал това заключение. Но в края на краищата трябваше да се убеди, че онова, което беше призвано да го поддържа, да го подпомага в живота, го усамотяваше още повече. То не го подкрепяше достатъчно. Трогваше сърцето му, но не го поддържаше. То изчезваше, представляваше някакво малко лично щастие, което не можеше да бъде задържано сред безкрайното блато на общото нещастие и отчаяние. Извади писмата на Елизабет и ги прочете. Алените отблясъци на залязващото слънце оцветиха листовете. Знаеше ги наизуст, но ги прочете още веднъж и те отново го накараха да се почувствува по-самотен отпреди. Толкова кратко трая щастиято му, а другото беше толкова дълго. Една отпуска. Но животът на един войник се мери според времето, прекарано на фронта, а не според отпуската.

Гребер постави писмата отново в джоба си. Сложи ги до тия на родителите си, които бе намерил в канцеларията на ротата. Нямахме никакъв смисъл човек да мисли. Фрезенбург имаше право: достатъчно беше да върви крачка по крачка. Човек не трябва да се мъчи да разгадава световната загадка, когато се намира в опасност. „Елизабет – помисли си той. – Защо винаги мисля за нея като за нещо загубено? Нали нейните писма са тук! Тя е жива!“

Селото се появи мрачно и изоставено. Всички тези села изглеждаха като че ли никога вече няма да бъдат отново застроени. Алея от брези водеше до остатъците на една бяла къща. Преди това трябва да е било градина; тук-там още цъфтяха цветя, а до едно мръсно езерце се издигаше статуя. Това беше богът Пан, свирещ на флейта. Никой обаче не отговаряше на неговия огнен зов. Само няколко новобранци търсеха в

изоставената овощна градина зелени черешки.

– Партизани!

Щайнбрeнер облиза устните си и погледна русите. Те стояха наред площада на селото. Бяха двама мъже и две жени. Едната беше млада. Имаше кръгло скулесто лице. И четиримата бяха докарани сутринта.

– Не приличат на партизани – каза Гребер.

– Такива са. Откъде разбираш, че не са?

– Няма тe вид. Приличат на бедни селяни. Щайнбрeнер се разсмя.

– Ако се разсъждава така, изобщо няма престъпници.

„Това е истина – помисли си Гребер. – Ти самият си най-добрият пример.“ Видя, че се приближава Рае.

– Какво ще ги правим? – попита командирът на ротата.

– Хванати бяха тук – каза фелдфебелът. – Трябва да ги затворим, докато получим заповед.

– Като че ли са малко нашите главоболия. Защо да не ги изпратим в полка?

Рае не очакваше никакъв отговор. Отдавна вече полкът нямаше определена позиция. В най-добрия случай щабът щеше да изпрати някого да разпитат русите и да реши съдбата им.

– В началото на селото има една бивша чифликчийска къща – намери се Щайнбрeнер. – В нея има изба с решетка и желязна врата, която се заключва.

Рае се обърна към него. Той отгатна намеренията на Щайнбрeнер. Русите ще направят обикновения опит за бягство, който ще бъде фатален за тях. Вън от селото беше винаги лесно да се измисли каквото и да е.

Рае погледна Гребер.

– Гребер – каза той. – Откарайте пленниците! Щайнбрeнер ще ви покаже къде е избата. Проверете дали е здрава. Елате после да ми докладват и поставете там часовей. Вземете хора от вашата група. Вие поемете отговорността. Лично вие – прибави той.

Единият от пленниците куцаше. По-възрастната от жените имаше разширени вени. Младата беше боса. Щом излязоха вън от селото, Щайнбрeнер блъсна по-младия от мъжете.

– Хей! Ти! Тичай!

Мъжът се обърна. Щайнбрeнер се засмя и му направи знак.

– Тичай! Тичай! Хайде! Свободен си! По-старият русин каза нещо на руски. Другият не се помръдна. Щайнбрeнер го ритна.

– Ще тичаш ли бе, мърша такава!

– Остави го – каза Гребер. – Нали чу какво заповяда Рае?

– Можем да ги оставим да бягат – измърмори Щайнбрeнер. – Мъжете, искам да кажа. Щом направят десетина крачки и ще стреляме. Жените ще ги затворим. Младата ще я потърсим през нощта.

– Остави ги на мира и дим да те няма. Тук аз командувам.

Щайнбрeнер беше вперил поглед в краката на младата жена. Тя носеше къса пола и краката ѝ бяха бронзови и закръглени.

– И без това ще бъдат разстреляни – настоя той. – Или от нас, или от СД. Можем поне да се позабавляваме с младата. На тебе, разбира се, ти пука. Ти скоро се върна от отпуска.

– Стига си дрънкар и помисли за годеницата си! – каза Гребер. – Дъщерята на оберштурмбанфюрера. Рае ти заповяда да ни покажеш избата. Нищо повече.

Тръгнаха по алеята, която водеше до бялата къща.

– Тука – каза Щайнбрeнер ядосан и посочи една малка, добре запазена постройка.

Построена беше от камък. Вратата ѝ представляваше желязна решетка, която можеше да се заключва отвън.

Гребер разгледа вътрешността на постройката. Изглежда, че преди я бяха използвали за обор или за склад. Подът беше от цимент. Пленниците не можеха да излязат без външна помощ. Те вече бяха претърсени, за да се види дали нямат нещо в себе си.

Той отвори вратата и ги накара да влязат. Двама новобранци, които бяха дошли с тях като часови, застанаха с насочено срещу тях оръжие. Един след друг пленниците влязоха в склада. Гребер заключи вратата и провери ключалката. Тя беше здрава.

– В клетка, като маймуни – засмя се иронично Щайнбрeнер. – Банани! Банани! Искате ли банани, хей маймуни?

Гребер се обърна към новобранците.

– Оставете тук на пост. Ще отговаряте, ако се случи нещо. Ще дойда после да ви сменя. Говори ли някой от вас немски? – обърна се той към русите, Никой не отговори.

– Ще гледаме после да ви донесем малко слама. Тръгвай! – каза той на Щайнбрeнер.

– Иди им потърси пухени дюшeci – посъветва го иронично Щайнбрeнер.

– Хайде, тръгвай! А вие да си отваряте очите!

Той се яви пред Рае и му доложи, че пленниците са на сигурно място.

– Натоварвам ви да ги пазите вие, с няколко души – каза Рае. – След няколко дни, когато положението се поизясни малко, надявам се да ви отърва от тях.

– Слушам.

– Трябват ли ви повече от двама души?

– Не. Оборът е здрав. Бих могъл дори да поема поста съвсем сам, ако остана да спя там.

– Добре. Съгласен съм. Новобранците ни са необходими, за да ги обучим още малко в бойната техника. Комюникето... – Рае прекъсна думите си. Изглеждаше зле. – Сам знаете как вървят работите. Хайде, свободен сте.

Гребер си прибра нещата. Не познаваше още много хора от взвода си.

– Да не си станал тъмничар? – запита го Имерман.

– Да. Ще мога да си отспя. Предпочитам това, отколкото да обучавам младозците.

– Надали ще имаш достатъчно време. Знаеш ли какво става на фронта?

– Изглежда, че на лошо мирише?

– Отново стигнахме до ариергардни сражения. Русите пробиват фронта навсякъде. Само преди един час нашите издрънкаха куп глупости. Голяма офанзива. А тук се намираме на равно поле. Невъзможно е да се защитава. Този път сигурно ще направим голям скок назад.

– Вярваш ли, че ще можем да ги спрем като стигнем до германската граница?

– А ти вярваш ли?

– Не.

– И аз не вярвам. Кой искаш да ги спре? Сигурно не и генералният щаб. Няма да смее да поеме отговорността. – Имерман се засмя иронично. – Миналата война успяха да стоварят всичко на гърба на едно ново временно правителство, което образуваха набързо специално за целта. Тези тъпи глупаци се хванаха в капана, подписаха примирието и осем дни по-късно ги обвиниха, че са предали отечеството. Сега и дума да не става. Тоталитарен режим – тотално поражение. Няма друга политическа партия, за да преговаря.

– С изключение на твоята – отговори Гребер горчиво.

– Казвал си ми го често.

– А всъщност ще имаме друго тоталитарно правителство и методите ще останат същите. Отивам да си лягам – каза Гребер. – Искам само да мисля каквото желая, да казвам каквото желая и да правя каквото желая. Но откакто и левицата, и десницата се възглавяват от пророци, това, което желая, е най-непростим грях.

Хвана го яд, че още веднъж започна да спори с Имерман. Разговорите с него и с Щайнбренер бяха еднакво безполезни.

Взе си раницата и се запъти към походната кухня, Получи си канчето фасулена чорба, парчето хляб и салама, които му се полагаха за вечеря. По този начин нямаше нужда да се връща отново в селото.

Беше чудно тих следобед. Новобранците си отидоха, след като донесоха малко слама. Фронтът продължаваше да тътне, но въпреки това изглеждаше, че денят ще бъде спокоен.

Пред склада се простираше една подивяла морава, изтъпкана и изрошена от бомбите, но въпреки това раззеленена. От двете страни на бившата алея растяха няколко храста, обсипани с цвят.

Гребер откри в градината, зад алеята от брези, един малък полуразрушен павилън, откъдето можеше да наблюдава обора. Той намери вътре няколко книги. Те бяха подвързани с кожа с позлатени краища. Дъждът и снегът толкова ги бяха развалили, че само една беше четлива. Касаеше се за едно томче с романтични гравюри и идеализирани пейзажи. Текстът беше на френски. Той започна да прелиства бавно книгата. Постепенно картините го заинтересуваха. Те събудиха у него мъчителна и безнадеждна носталгия, която продължи да чувствава дълго време, след като беше затворил книгата.

Тръгна по алеята от брези и стигна до брега на езерцето. Всред тицията и водораслите се беше разположил свирещият на флейта Пан. Едно от двете му рогчета беше паднало. Но нали той бе преживял две войни и една революция! Той беше съвременник на гравюрите от старинната френска книга, свидетел на една епоха, която Гребер не познаваше. Гребер бе роден през Първата световна война, израсна в мизерията на инфлацията и в неспокойното време на годините след войната, а се пробуди в една нова война. Той се разходи около басейна покрай павилъна и се върна при пленниците. Опита с ръка желязната врата. Тя не бе построена за обора, по-късно беше поставена там. Може би собственикът на къщата и на парка е чакал сам смъртта зад нейната решетка.

Старата жена спеше. Младата се беше свила в един ъгъл. Двамата мъже стояха прави, устремили поглед в небето. Те погледнаха към

Гребер. Момичето гледаше пред себе си. Най-старият русин наблюдаваше Гребер. Гребер се обърна и се излегна на моравата.

Облаци се плъзгаха по небето. Птички чуруликаха по брезите. Една синя пеперуда летеше над дупките от бомби от цвят на цвят. След малко се появи и втора пеперуда. Те заиграха заедно и се подгониха. Боботенето от фронта се усили. Двете пеперуди се съединиха и се издигнаха бавно в топлия слънчев въздух. Гребер заспа.

Вечерта един новобранец донесе малко храна за пленниците. Фасулената чорба, останала от обед, разрежена с вода. Новобранецът почака докато се наядат пленниците и после прибра канчетата обратно. Той донесе и дажбата цигари на Гребер. Бяха повече от обикновено. Това беше лош признак. По-добра храна и повече цигари даваха само когато предстояха тежки дни.

– Днес следобед имахме два часа извънредни учения – каза новобранецът. Той погледна Гребер със сериозно изражение на лицето. – Бойни учения, хвърляне на бомби, бой с нож.

– Командирът на ротата ек знае работата. Не прави това, за да ви тормози.

Новобранецът кимна с глава. Той наблюдаваше русите като някакви редки животни.

– И те са хора – каза Гребер.

– Да, но руси.

– Разбира се, че са руси. Взemi пушката си, Дръж я готова за стрелба. Ще изведем една след друга жените. – Гребер се доближи до решетката и каза:

– Всички в левия ъгъл. Старата жена да излезе! След това ще излязат и другите.

Старият русин каза нещо на другарите си. Те го изслушаха внимателно, Новобранецът приготви пушката си. Старата жена се приближи. Гребер отвори вратата, пусна я да излезе и веднага заключи след нея, Старата жена започна да плаче. Мислеше, че ще я разстрелят.

– Кажете й, че нищо няма да й се случи. Трябва само да отиде по нужда – обърна се Гребер към стария русин.

Русинът й обясни нещо. Тя веднага престана да плаче. Гребер и новобранецът я заведоха до единия ъгъл на къщата, където стърчаха две разрушени стени. Те почакаха, докато се върне и след това изведоха младата. Тя тръгна пред тях бързо и пъргаво. С мъжете беше по-лесно. Те ги заведоха зад постройката и ги следяха с поглед. Младият новобранец държеше сериозно пушката си, готова за стрелба, долната му устна

бе издадена напред – изглеждаше съсредоточен и внимателен. Той придружи втория мъж обратно и заключи вратата.

– Страшно интересна работа – каза той.

– Така ли смяташ? – Гребер остави пушката си. – Сега си свободен да си вървиш.

Почака, докато новобранецът си отиде. После извади цигарите си и даде на стареца по една за всеки пленник. Драсна клечка кибрит и я подаде през решетката. Всички запушиха. Цигарите блещукаха в полумрака и осветяваха лицата. Гребер гледаше младата рускиня и изведнъж го обзе мъчителен копнеж за Елизабет.

– Ти... добър – каза старият русин, който бе проследил погледа му.

Лицето му бе долепено до железните пръчки.

– Война загубена... за германци... ти човек добър – каза той тихо.

– Глупости.

– Защо не... нас оставиш излезем... и дойдеш с нас? – набръчканото лице се обърна за миг към младата рускиня и се върна към Гребер. – Дойдеш с нас... и Маруся... скрием тебе... хубаво място... живееш. Живееш... – повтори той настойчиво.

Гребер поклати отрицателно глава. „Това не е никакъв изход – помисли си той. – Това не. Но къде е изходът?“

– Живееш... не умреш... само пленен... – шепнеше русинът. – Ти също... не умреш... добър към нас... ние невинни...

Изглеждаше лесно. Гребер им обърна гръб. Изглеждаше лесно в нежната светлина на изчезващия ден. Вероятно те бяха невинни. У тях не намериха никакво оръжие и те не приличаха на партизани. Двамата стари със сигурност не бяха такива. „А ако ги пусна? – помисли си той. – Поне ще съм направил нещо, макар и нещо малко. Бих спасил няколко невинни същества. Но не мога да отида с тях. Не с тях. Не при това, от което бягам.“ Гребер започна да обикаля из градината. Намери се отново при басейна. Брезите изглеждаха сега черни на фона на небето. Върна се обратно, Една цигара продължаваше да блещука в тъмнината на обора. Лицето на стария русин лъщеше зад решетката.

– Живееш... – каза той. – Добър... с нас... Гребер взе остатъка от цигарите си и ги пхна в голямата ръка. После измъкна няколко клечки кибрит и ги подаде на русина.

– Дръж... пушете... за през нощта.

– Живееш... ти млад... войната свърши за тебе тогава... ти добро човек... ние невинни... живееш... ти... ние... всички...

Това беше приятен и дълбок глас. Произнасяше „живееш“, както

някой черноборсджия казваше „масло“, както проститутката – „любов“, нежно, насърчително, примамливо и фалшиво. Като че ли можеше да продаде „живот“. Гребер почувствува, че гласът го дразни.

– Запуши си устата! – изкрещя той на стария човек. – Престани с глупостите си или ще те издам. Тогава ще те ликвидират!

Той продължи да обикаля. Тътнежът на фронта ставаше все по-силен. Първите звезди блеснаха. Внезапно се почувствува много самотен. Поиска му се отново да лежи в землянката сред миризмата и хъркането на другарите си. Струваше му се, че е изоставен от всички и че трябва сам да вземе някакво решение.

Опита се да заспи и легна на сламата в павилъона. „Може би ще успеят да избягат, без да забележа“ – помисли си той. Но не се успокои. Знаеше, че това е невъзможно. Хората, които бяха построили склада, се бяха погрижили за това.

Фронтът ставаше все по-неспокоен. Самолети бумтяха в нощта. Картечници тракаха. После се чуха глухите експлозии на бомби. Гребер се ослуша. Шумът се увеличаваше. „Дано успеят да избягат“ – помисли си той отново. Стана и отиде при постройката. Всичко беше спокойно. Пленниците изглежда спяха. Видя обаче смътно лицето на стария русин и се върна обратно.

След полунощ той разбра, че на фронта бушува ожесточен бой. Тежката артилерия стреляше далеч зад линиите. Попаденията вече не бяха далеч от селото. Гребер знаеше колко бяха слаби позициите. Можеше сам да следи развоя на сражението. Танковете скоро ще атакуват. Земята сега трепереше от барабания огън. Тръсъкът беше обхванал целия хоризонт. Той чувствуваше всичко с всяка частица на тялото си. Чувствуваше, че скоро и той ще бъде засегнат и все пак му се струваше, че всичко това се върти около него по някакъв странен начин в една вихрушка пред буря, около малката бяла постройка, в която седяха четиримата руси – сякаш внезапно те се намираха в центъра на разрушението и на смъртта и като че всичко зависеше от това какво ще се случи с тях.

Той вървеше нагоре-надолу, приближаваше се до обора и се връщаше, усещаше ключа в джоба си, въртеше се върху сламата и едва призори потъна в тежък и неспокоен сън.

Небето беше сиво, когато се събуди, фронтът беснееше. Артилерийският огън стигаше вече над и зад селото. Той погледна към склада. Решетката беше в ред. Русите се движеха вътре. След това видя Щайнбрена да тича към него.

– Отстъпление! – викаше Щайнбренер. – Русите пробиха. Сбор в селото. Бързо! Всичко е с главата надолу. Прибирай си нещата! – Той се спря пред Гребер. – Тях ще ги ликвидираме набърже.

Гребер почувствува как се усили биенето на сърцето му.

– Къде е заповедта? – попита той.

– Заповед ли? Ако беше видял какво става в селото, нямаше да искаш никаква заповед. Нима не чу офанзивата?

– Чух.

– Значи ти е ясно на какъв огън сме. Бързо! Да не мислиш, че ще мъкнем тази банда със себе си? Ще ги ликвидираме през решетката на вратата.

Сините очи на Щайнбренер искряха. Кожата на носа му беше опъната над костта. Той несръчно пипна поясока си.

– Аз съм тук отговорен – каза Гребер. – Щом нямаш никаква заповед, кръгом, и да те няма! Щайнбренер се засмя.

– Добре де, тогава ликвидирай ги ти.

– Не – каза Гребер.

– Единият от нас трябва да ги разстреля. Не можем да ги влачим със себе си. Махай се с твоето меко сърце! Тръгни напред, аз скоро ще те настигна!

– Не – каза Гребер. – Ти няма да ги застреляш.

– Няма да ги застрелям ли? – Щайнбренер вдигна очи. – Няма да ги застрелям ли? – повтори той бавно. – Знаеш ли какво говориш?

– Да. Зная.

– Така, значи знаеш? Тогава знай също, че ти...

Лицето на Щайнбренер се промени. Той хвана револвера си. Гребер вдигна пушката си и стреля. Щайнбренер залитна и се строполи на земята. Той изпусна една въздишка като дете. Револверът му падна от ръката.

Гребер гледеше втренчено тялото. „Законна самоотбрана“ – мислеше нещо в него. Един снаряд профуча със свистене над градината.

Той се съвзе от вцепенението си, отиде към обора, извади ключа от джоба си и отвори вратата.

– Бягайте! – каза той.

Русите го гледаха. Не му вярваха. Той хвърли пушката си настрана.

– Бягайте, бягайте! – каза той нетърпеливо и показа празните си ръце.

Предпазливо, младият русин пристъпи с единия си крак навън. Гребер се обърна. Върна се обратно до мястото, където лежеше

Щайнбрeнер. „Убиец!“ – каза той, без да разбира какво говори. Гледаше втренчено в Щайнбрeнер. Не чувствуваше нищо.

Изведнъж мислите му започнаха да текат. Като че ли някакъв камък се бе смъкнал от раменете му. Случило се бе нещо непоправимо. Не чувствуваше вече никаква тежест. Чувствуваше се леко. Знаеше, че трябва да стори нещо, но му се струваше, че ако направи едно движение повече, ще хвъркне в пространството. Главата му бучеше. Тръгна бавно по алеята. Трябваше да се направи нещо безкрайно важно. Но той все още не можеше да определи какво. То беше толкова непонятно и толкова ново, и все пак толкова ясно, че пораждаше страдание.

Гребер погледна русите. Те тичаха наведени в обща група – жените напред. Стариат се обърна назад и го забеляза. В ръцете му се оказа пушка. Вдигна я и се прицели. „Значи са били партизани“ – помисли си Гребер. Той видя черното отворстие на цевта. То растеше. Гребер искаше да извика високо, имаше още толкова много неща да каже, бързо и високо... Не почувствува куршума. Изведнъж видя пред себе си само трева – някакво цвете близко до очите си, полусмачкано, с червеникаво венче и нежни листенца, което ставаше все по-голямо и по-голямо, както това вече се бе случило веднъж, но той не си спомняше кога. Цветето трептеше, самотно изправено пред стеснилия се хоризонт на отпуснатата му глава, безмълвно, само за себе си, излъчващо последна утеха и целия мир на света, то ставаше все по-голямо и по-голямо, докато изпълни цялото небе – и очите на Гребер се затвориха.

КРАЙ

© 1954 Ерих Мария Ремарк
© Матей Чернев, превод от немски
© Любомир Пенчев, превод от немски

Erich Maria Remarque
Zeit zu leben und Zeit zu sterben, 1954

Източник: <http://bezmonitor.com>
Сканиране, разпознаване и редакция: Гларус

Публикация:

Ерих Мария Ремарк
Време да се живее и време да се мре
Преводачи Матей Чернев и Любомир Пенчев
Редактор Симеон Коларов
Редактор на издателството Венета Маринова
Технически редактор Станка Милчева
Коректор Надежда Мирянова
Дадена за набор ноември 1985 г.
Подписана за печат юли 1986 г.
Излязла от печат септември 1986 г.
Печатни коли 23 Издателски коли 19,32
УИК 20,38 Формат 32/84/108
Поръчка 4009 Цена 2,70 лв.
Издателство на Отечествения фронт
ДП „Д. Благоев“ ул. „Н. Ракин“ 2 – София

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/229>]